

SBORNÍK PRACÍ PEDAGOGICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

**ŘADA
SPOLEČENSKÝCH VĚD**

30/2016/2

Brno
2016

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků. / The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Za jazykovou úroveň textu odpovídá autor. / The author is responsible for the language level of the text.

Rukopisy jsou anonymně posuzovány dvěma recenzenty a z jejich hodnocení vychází redakční rada při přijímání rukopisů. S výsledky recenzního řízení je autor redakcí seznámen v nejkratším možném termínu. / The articles are anonymously reviewed by two reviewers and based on the evaluation the editorial board gives the articles into press. The editorial board announces the results of the review process to the author in the shortest possible time.

Od února 2016 je časopis zařazen do prestižní evropské databáze vědeckých časopisů ERIH PLUS (evropského referenčního indexu pro humanitní a společenské vědy). V roce 2013 byl časopis zařazen na seznam recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice. / Since February 2016 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2013 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journal published in the Czech Republic.

Recenzovali: PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D., FF JU, České Budějovice
doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc., HÚ AV ČR, pobočka Brno

Vedoucí redaktor: Jaroslav Vaculík

Výkonný redaktor: Lukáš Kratochvíl

Redakční rada: Roman Baron, František Čapka, Tomáš Černušák, František Hanzlík, Miroslav Jeřábek, Bohuslav Klíma, Michail Kovaljov (Saratov), Pavel Krafl, Štefan Kucík (Ružomberok), Robert Letz (Bratislava), Jiří Mihola (předseda), Miroslav Piwowarczyk (Wrocław), Jan Saheb, Kamil Štěpánek, Marek Vařeka

Adresa redakce: Pedagogická fakulta MU

katedra historie

Poříčí 9/11, 603 00 Brno

e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Copyright © Masarykova univerzita, 2016

ISSN 1211-6068

STUDIE

MITY ZAŁOŹYCIELSKIE I TRADYCJA DYNASTYCZNA U PIASTÓW I PRZEMYSŁIDÓW NA PODSTAWIE KRONIK ANONIMA ZW. GALLEM I KOSMASA

PIOTR GOLTZ

Much has been written about each of medieval chronicles by scientists from various fields of studies. If anything should be added, it seems that possibilities lie in comparative study of medieval texts. There are several reasons to justify such an approach to chronicles by Anonymus called Gallus and Cosmas of Prague. Both narratives were written in a similar time period, in neighboring countries, becoming evidence for the conscious forming of a dynastic vision of the past, as well as milestones of passing from the oral to the written form of collecting, selecting and passing on the tradition. Also similar is the scope of the authors' interests, as well as the literary genre and courtly and chivalric character of their works. Firstly the founding myths will be deconstructed in search for three fundamental elements that determine the shape of the community: the main character, the place and the causing force. Secondly comparison of both bodies of lore will follow.

Key words: Anonymus called Gallus; Cosmas of Prague; myth; dynastic tradition.

Prezentowane badania przynależą do nurtu prac z dziedziny komparatystyki historycznej¹. Skupiam się na micie założycielskim², który „jest potwierdzeniem wspólnego pochodzenia, prezentuje pamięć zbiorową dotyczącą grupy etnicznej. Pełni funkcję [...] biografii plemiennej”³.

¹ Postulat ostrożnych badań porównawczych, gdzie to możliwe i celowe, zgłaszał m. in. Jerzy Strzelczyk. Por. STRZELCZYK, J.: *Początki Polski w świetle źródeł pisanych*. Studia nad dawną Polską 1 (2008), s. 55.

² Podstawę źródłową stanowią: ANONIM zw. Gallem: *Anonima tzw. Galla Kronika czyli Dzieje Książąt i władców polskich*. Wyd., wst. i kom. K. Maleczyńskiego. Kraków 1952; KOSMAS: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag* Hrsg. W. Weinberger, B. Bretholz. Berlin 1955. W rozważaniach skupiam się na rdz. I–III ks. I kroniki Anonima. Z kroniki Kosmasa podstawę źródłową stanowią rdz. I–IX ks. I. Opowieści o początkach traktuję jako autonomiczne fragmenty narracji, kompletne wątki fabularne, nie muszące być interpretowanymi w oparciu o wcześniejsze bądź dalsze partie kronik. Odniesienia do innych fragmentów kronik będą oczywiście pojawiać się tam, gdzie będzie to niezbędne.

³ WIŚNIEWSKA, K.: *Mit a tożsamość*. Człowiek i światopogląd 2/265 (1985), s. 19. Gdy mowa o „micie” nie idzie o powiązanie analizowanych przekazów z zagadnieniem prawdy lub fałszu. „Mit” oznacza szczególnie sposób oddziaływania narracji o początkach, warunkowany potrzebami społecznymi, wyobrażeniami członków wspólnoty o ich przeszłości i formą przekazu. Rozważany będzie specyficzny rodzaj mitu, legenda dynastyczna, w której wyjaśniono ideologię i symbolikę władzy zwierzchniej, jej prawa i obowiązki. Por. BANASZKIEWICZ, J.: *Podanie o Piaście i Popielu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*. Warszawa 1986, s. 18, 24. Mitu – specyficznego rodzaju narracji – nie należy racjonalizować. Jest on nośnikiem określonej prawdy (por. LABUDA, G.: *Studia nad początkami państwa polskiego* t. 2. Poznań 1988, s. 12), służy jej głoszeniu, a nie badaniu i argumentowaniu. W słowniku języka polskiego mit został zdefiniowany jako „fantastyczna historia, opowieść o bogach, demonach, legendarnych bohaterach oraz o nadnaturalnych wydarzeniach z udziałem tych postaci; stanowi próbę wyjaśnienia odwiecznych zagadnień bytu, świata i człowieka, życia i śmierci, dobra i zła”. Hasło *Mit*. In: Słownik języka

Poddam dekonstrukcji, porównam i wyjaśnię rolę opowieści o początkach w dwóch badanych kronikach. Szczególnie interesują mnie: bohater, miejsce akcji i przyczyna sprawcza wydarzeń⁴. Do ogromnej literatury naukowej poświęconej obu kronikom⁵ – w której nurt badań nad opowieściami o początkach jest silnie reprezentowany – należy niewiele prac o charakterze komparatystycznym⁶. Jeśli za sedno kultury przyjąć wartości wyznawane i przekazywane z pokolenia

polskiego, t. 2. Warszawa 1979, s. 187. Podobnie zdefiniował mit Władysław Kopaliński: „podanie bajeczne o powstaniu świata, bogach albo legendarnych bohaterach; opowieść sakralna uzasadniająca i kodyfikująca wierzenia religijne związane z kultem i rytuałem“. KOPALIŃSKI, W.: *Mit*. In: Tenże: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Warszawa 1980, s. 637. W obu definicjach zaakcentowano fikcyjny charakter mitu, co nie jest tu przyjmowane *a priori*. Podkreślenie społecznego znaczenia mitu: „a popular belief or tradition that has grown up around something or someone, esp. embodying the ideals and institutions of a society or segment of society“. Hasło *Myth*. In: MISH, F. C. (ed.): *Webster's Ninth Collegiate Dictionary*, Springfield 1983, p. 785. Zdaniem Andrzeja Feliksa Grabskiego, który analizował relacje między historiografią i mitem, podobieństwa sprowadzają się do (1) wartościowania relacjonowanych zaszłości i (2) kierowania się przy tym kryterium „prawdziwości“, zaś różnice wskazał w: (1) innym kryterium „prawdziwości“ (według niego historiografia „orzeka“ prawdy o dziejach, zaś mit prawdy nie ustala, lecz zawiera ją i głosi); (2) w sposobie pojmowania czasu (historiografia jest dziedziną, gdzie mowa o zaszłościach, które wystąpiły w określonym czasie, jest zwrócona ku przeszłości, w przeciwieństwie do mitu, który nie służy poszukiwaniu prawdy, lecz jest jej nośnikiem i służy jej głoszeniu, jest zatem „czasowo“ zwrócony ku przyszłości). Por. GRABSKI, A. F.: *Historiografia-mitotwórstwo-mitoburstwo*. In: *Historia, mity, interpretacje*. Red. A. Barszczewska-Krupa. Łódź 1996, s. 29n.

⁴ Czas akcji jest sprawą drugoplanową. Nie idzie też o ustalenie czy zapisane wydarzenia miały miejsce, ani o ich datowanie, gdyż brak ku temu źródeł.

⁵ Z najważniejszych współczesnych prac poświęconych opowieści o początkach w kronice Anonima trzeba wymienić dwie prace, pierwszą autorstwa Jacka Banaszkiewicza (*Podanie o Piaście i Popielu: studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*. Warszawa 1986; wyd. II, 2010), drugą Czesława Deptuły (*Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*. Lublin 1990; wyd. II, 2000). W pierwszej, za pomocą metod antropologii kulturowej i zastosowania modelu trzech funkcji Georgesa Dumézila, autor prześledził szerokie spektrum wczesnośredniowiecznych narracji pochodzenia indoeuropejskiego, uwypuklając pogański aspekt piastowskiej tradycji dynastycznej. Odmienne poglądy zaprezentowano w drugiej publikacji, starając się wykazać, że mit założycielski Anonima został ujęty w dobrze znane autorowi ramy biblijne. W literaturze poświęconej mitowi założycielskiemu zawartemu w kronice Kosmasa, trzeba szczególnie wyróżnić prace Dušana Třeštika (m. in. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy kroniky*. Praha 1966, wyd. II, 1972; *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepiscectví a politického myšlení*. Praha 1968; *Mýty kmene Čechů 7.–10. století: tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha 2003; *Počátky Přemyslovců*. Praha 1981, wyd. II, 1997). Istotne są też m. in: KARBUSICKÝ, V.: *Báje, mýty, dějiny: nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. Praha 1995; SADÍLEK, J.: *Kosmovy staré pověsti ve světle dobových pramenů: antické a biblické motivy*. Praha 1997, wyd. II, 2001. Okoliczności powstania kronik opisano wystarczająco w literaturze – choć część kwestii pozostaje spornymi – stąd czuję się zwolniony z obowiązku omawiania okoliczności powstania kronik, które będą uwzględniał, gdy będzie to niezbędne.

⁶ Dlaczego warto porównywać kroniki Anonima i Kosmasa? (I) Okoliczności powstania kronik: (1) można założyć, że przez pewien czas powstawały jednocześnie (choć niezależnie od siebie i w oparciu o inne źródła; inaczej: WOJCIECHOWSKA, M.: *Kosmas z Pragi a benedyktyni*. In: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*. Red. A. Horst et al. Poznań 1959, s. 345–354.); (2) powstały w sąsiadujących ze sobą państwach; (3) zakres chronologiczny dzieł jest podobny (od pradziejów do czasów współczesnych autorom). (II) Rycerski i dworski charakter obu tekstów. (III) Podobieństwa pod względem formy, mimo, że dzieło Kosmasa jest kroniką, a pracę Anonima określamy jako *gesta*. Nie wszystkie źródła średniowieczne poddają się współczesnej klasyfikacji, której nie należy absolutyzować. Por. BLÁHOVÁ, M.: *Klasifikace písemných pramenů období středověku*. In: *Nauki pomocnicze historii: teoria, metody badań, dydaktyka*. Red. A. Jaworska, R. Jop. Warszawa 2013, s. 69. (IV) Znaczenie obu tekstów źródłowych jako świadectw przechodzenia od niepiśmiennej, ustnej formy gromadzenia i przekazywania wiedzy o przeszłości, do nowej, piśmiennej. Dzieje rodu Piastów i Przemyślidów zostały spisane zgodnie ze wzorami kultury łacińskiej, a więc za pomocą języka i form obcego pochodzenia. Różnice są także istotne – zwłaszcza pochodzenie autorów, źródła, z których korzystali, konstrukcje czasowe narracji – lecz nie przesądzają na niekorzyść porównywania obu tekstów. Por. szerzej: DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli*

na pokolenie, tematem niniejszych rozważań jest mentalność średniowiecznych twórców. Kroniki Anonima i Kosmasa to kamienie milowe na drodze gromadzenia, selekcji i przekazywania wiedzy o przeszłości. Są śladami mentalności ludzi o których i dla których kronikarze pisali. Geneza wspólnoty i dynastii były kluczowe dla wytworzenia podzielanej przez członków danej wspólnoty perspektywy, z której przeszłość była opowiadana i komentowana⁷. Mit założycielski zawierał odpowiedzi na pytania fundamentalne dla umiejscowienia danego ludu w drzewie genealogicznym ludzkości i na określonym terenie, determinanty różnych poziomów tożsamości

dziejopisarstwa średniowiecznego. Lublin 2000, s. 18. We wspomnianej pracy dokonano analizy opowieści Anonima i Kosmasa o początkach, lecz bez położenia nacisku na porównanie ich ze sobą, zaś rozbiór przekazów kronikarskich przeprowadzono z innej perspektywy badawczej.

⁷ Ze spisaniem tradycji ustnej wiązały się dwa istotne zagadnienia. Pierwsze to podział na społeczeństwo piśmienne i przedpiśmienne. W obu inaczej gromadzi, przechowuje i przekazuje się wiedzę o przeszłości. W społeczeństwach niepiśmiennych jej nośnikiem jest zindywidualizowana pamięć ludzka, transmisja ma charakter bezpośredniego kontaktu nadawcy z odbiorcą (por. PARKS, W.: *The textualization of orality in literary criticism*. In: *Vox intexta: orality and textuality in the Middle Ages*. Ed. A. N. Doane, C. B. Pasternack. Madison 1991, p. 58). Wtedy wiedza podlega głębokim przemianom, jako materia płynna, użytkowana w zależności od potrzeb (por. SZACKI, J.: *Tradycja. Przejądł problematyki*. Warszawa 1971, s. 108). W społeczeństwach piśmiennych transfer komunikatów następował w sposób pośredni. Pojawiała się możliwość uniknięcia zmienności komunikatów z biegiem czasu, gdyż raz spisane mogły przetrwać długo w niezmienionej formie (por. POMIAN, K.: *Od historii – części pamięci do pamięci – przedmiotu historii*. In: *Tenże: Historia – nauka wobec pamięci*. Przekł. H. Abramowicz, J. Pietrzak-Thebault. Lublin 2006, s. 153). Wreszcie, odbiorca częściej miał szereg przekazów, nierzadko sprzecznych, które musiał samodzielnie interpretować. Drugie to podział na pamięć zinstytucjonalizowaną i potoczną. Społeczeństwa dzielą się na grupy uprzywilejowane – z racji łatwiejszego dostępu do osiągnięć kultury i posiadania wystarczających zasobów do jej opanowania i rozwijania świadomie kształtowały swoją wizję przeszłości – oraz na grupy takich możliwości, mniej lub bardziej, pozbawione. Przewaga elit dotyczy nie tylko warunków gromadzenia, przechowywania i przekazywania wiedzy o przeszłości zbiorowej, ale i możliwości wyraźniejszego wyartykułowania własnych tradycji i ograniczenia dostępności do niej (por. SZACKI, J.: *Tradycja...*, s. 113). Tak elity stawały się depozytariuszami pamięci całej wspólnoty, celebrując ją w życiu wspólnotowym poprzez symbole i rytuały (por. POMIAN, K.: *Od historii...*, s. 148n). Pamięć elit i poddanych mogły różnić się między sobą lub stać w fundamentalnej sprzeczności. Zależało to od tego jak bardzo posunęła się alienacja rządzących w stosunku do rządzonych. Z drugiej strony dokładano starań, by pamięć uwspólnić, by była spoiwem, a nie czynnikiem dzielącym społeczeństwo (por. HALBWACHS, M.: *Społeczne ramy pamięci*. Przekł. M. Króla. Warszawa 1969, s. 422). Niższe warstwy społeczne również miały wyobrażenia o przeszłości, co uwidacznia się w wiekach późniejszych wraz z upowszechnieniem się pisma, przełamaniem monopolu elit na posługiwanie się nim. Fakt spisania tradycji ustnej jest w kontekście podziałów społecznych istotny. Wówczas dochodziło do formalizacji przekazu, do nabrania przez niego cech oficjalnych, przez co powstała możliwość jego krytyki lub uznania go za jedyny zgodny z rzeczywistością. Nie należy absolutyzować roli pisma, nie będącego warunkiem *sine qua non* istnienia tożsamości zbiorowej lub grupowej. Pismo stanowi narzędzie wspomagające pamięć, a nie jej substytut (por. RIFFATERRE, M.: *The Mind's Eye: Memory and Textuality*. In: *The new medievalism*. Ed. M. S. Brownlee et al., London 1991, p. 44). Częściej fakt posługiwania się piśmem awansuje i alienuje grupę rządzącą, która się nim posługuje, przez co oba rodzaje pamięci mogą oddalać się od siebie coraz bardziej. Dla zaistnienia takiego zjawiska nie jest konieczny fakt posługiwania się piśmem. Czy mity założycielskie uważano za najważniejsze elementy narracji w czasach, kiedy kroniki powstawały? A może geneza wspólnoty już wtedy była zapomniana? Czy w uwerturze dziejów pióra Anonima i Kosmasa umieszczono cokolwiek klarownie brzmiącego, lecz już przez współczesnych traktowanego z rezerwą? Odpowiedź na tak postawione pytanie jest trudną. W poszukiwaniu nie tyle prawdy, co samej narracji o początkach, zmuszeni jesteśmy poprzestać na posiadanych przekazach. Kronika Anonima jest uważana za najstarszą opowieść o początkach powstałą w Polsce, analogiczną rolę w Czechach pełni praca Kosmasa. Nie przetrwały do dziś – tak w Czechach, jak i w Polsce – starsze narracje o początkach, ani nie wiadomo nic, aby takowe istniały, a przepadły. Badane teksty powstały według wszelkiego prawdopodobieństwa na polecenie panujących, ich autorzy zwracali się z podziękowaniami do przedstawicieli elit świeckich i duchownych, zaś przekaz kronik ukierunkowano na użytek komunikacji rządzonych z rządzącymi oraz dynastii z innymi dworami. Warto dodać, że chronologicznie obie narracje nie są najstarszymi tekstami, w których mowa o początkach Czechów lub Polaków. Zachowała się do naszych czasów tzw. kronika Nestora (ok. 1050?–1114), w której zapisano skąd wzięli się Słowianie i jak później podzielili się na poszczególne ludy.

odbiorcy oraz punkt wyjścia późniejszych wypadków. Opowieści o początkach w obu kronikach wykraczały poza zwyczajne pojmowanie otaczającego świata. Były to wypadki dramatyczne i tajemnicze, gdzie aktywnie działały siły nadprzyrodzone. Opowieść o początkach to solidny i wysoki postument, na którym stanął pomnik – w formie dyskursu o dziejach – godny panujących i ich ludu. Bez względu na to czy Piast i Przemysł istnieli, mamy świadectwa czeskiego i polskiego wyobrażenia o najstarszych dziejach, spisanych w I. poł. XII w.

Anonim rozpoczął narrację od genezy rodu Piastów⁸. Faktu zamieszkiwania Gniezna przez nie-nazwany lud⁹ nie wyjaśniono. Od początku miejsce akcji jest znane. W Gnieźnie¹⁰ panował książę (*dux*¹¹) Popiel, który *more gentilitatis*¹² urządził postrzyżyny¹³ swoich dwóch synów. Główny bohater opowiadania – z początku nie wiemy kim jest – został wyróżniony spotkaniem dwóch zagadkowych postaci, na których autor skupił się w pierwszej kolejności. *Contigit autem ex occulto Dei consilio*¹⁴, że przybyli dwaj goście (*hospites*), nie zaproszeni na ucztę i odpędzeni, *cum iniuria*¹⁵, od grodu. Nie wiadomo kim przybysze byli i skąd przyszli. Nieludzkość zachowania mieszkańców grodu polegała na nieudzieleniu schronienia i gościny. Dopiero wtedy pojawiła się najważniejsza postać, lecz nadal nie padło jej imię. Wędrowcy udali się na podgrodzie, gdzie *forte fortuna*¹⁶ trafiła do cha-

⁸ Analizę mitu początku u Anonima przeprowadzam na podstawie fragmentu kroniki, od przedstawienia Popiela do jego haniebnej śmierci – gdyż zawarto tam wszystkie trzy elementy – bohater główny, miejsce i przyczyna zdarzenia – zawiązujące akcję i służące legitymizacji władzy Piastów. Podstawowym założeniem Anonima było wskazanie nierozzerwalnego związku między dynastią, panującą z bożej łaski, a wspólnotą (pierwotną w stosunku do rodu panującego) – i właśnie to uczynił w analizowanym passusie. Inaczej uważa Cz. Deptuła, którego zdaniem w narracji Anonima zawarto dwa początki: pierwszy – pogański – i drugi (czy też: powtórzony) – chrześcijański. Twierdzi, że drugi z nich był ważniejszy, jako konieczny warunek aktualizacji jakościowej wspólnoty i rodu panującego, bez którego niemożliwym byłoby wybraństwo boże *Polonorum*. Por. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 99, 117, 353. We wspomnianej koncepcji istotną rolę odgrywało założenie, że chrześcijańscy autorzy opisujący pogańską genezę wspólnoty i (lub) dynastii z pewnością dążyli do ujęcia dziejów w ramy biblijne, ukazać każde wydarzenie jako ogniwo historii powszechnej. Por. tamże, s. 87.

⁹ Micie założycielskim u Anonima opowiedziano o gnieźnieńskich początkach, nie podano nazwy ludu, choć m. in. w Liście z początku kroniki pojawia się nazwa Polska (*Poloniam*; ANONIM, s. 3 i 6). W *prooemium* wymieniono: czyny książąt polskich (*res gestas Polonicorum principiorum*; s. 6), kraj Polaków (*regio Polonorum*, s. 1 i 6), książę Polaków (*Polonorum dux, duce Poloniensi*; s. 7).

¹⁰ Anonim podał, iż Gniezno (*civitate Gneznensi*; por. ANONIM, I, 1, s. 9) to w miejscowym języku *gniazdo*, co podniósł m. in. Marian Plezia jako jeden z dowodów na to, że kronikarz znał język ludu, którego dzieje spisywał (por. PLEZIA, M.: *Wstęp*. In: Anonim zw. Galle: *Kronika polska*. Przekł. Roman Grodecki. Oprac. i wst. Marian Plezia. Wrocław 2003, s. 11, przyp. 2). Warto przytoczyć współczesne wyjaśnienie, według którego *civitate Gneznensi* (łac. *nidus*) tłumaczy się jako miejsce położone w terenie podmokłym, błotnistym, otoczonym wzgórzami. Por. ADAMCZYK-NOWAK, R.: *Stołeczność Gniezna wynikiem przemyślanej polityki Piastów*. In: *Z dziejów średniowiecznej Europy środkowo-wschodniej: zbiór studiów cz. II*. Red. J. Tyszkiewicz. Warszawa 2007, s. 31). Inaczej, potwierdzając etymologię Anonima: ROSPOND, S.: *Pochodzenie nazwy Gniezno*. In: *Dzieje Gniezna*. Red. J. Topolski. Warszawa 1965, s. 70–80. Por. BANASZKIEWICZ, J.: *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu. (Uwagi o urzędzeniu wspólnoty plemienna-państwowej u Słowian)*. *Przegląd Historyczny* 1986, t. 78, s. 460n. O późniejszej roli Gniezna świadczy wyróżnienie go jako miejsca spoczynku św. Wojciecha i spotkania Bolesława I z cesarzem Ottonem III. Szczegółowo o genezie i roli Gniezna – autor przywołał opowieść o Anonima początkach jako zasługującą na zaufanie w kontekście stołeczności tego grodu. Por. ŁOWMIĄŃSKI, H.: *Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu*, t. 5. Warszawa 1973, s. 456–461.

¹¹ ANONIM, I, 1, s. 9. W dalszej części Popiel został określony jako *princeps urbis*. Por. Anonim, I, 1, s. 9.

¹² ANONIM, I, 1, s. 9.

¹³ Z racji szczupłości źródeł niewiele wiadomo o pochodzeniu, znaczeniu i przebiegu obrzędu postrzyżyn, zwłaszcza jeśli idzie o czasy przedchrześcijańskie. Por. GANSINIEC, R.: *Postrzyżyny słowiańskie*. *Przegląd Zachodni* 1952, t. VIII, s. 353–369.

¹⁴ ANONIM, I, 1, s. 9.

¹⁵ ANONIM, I, 1, s. 9.

¹⁶ ANONIM, I, 1, s. 9.

ty ubogiego oracza Popiela (*aratoris predicti ducis*¹⁷). Biedak (*pauperculus*) pełen współczucia dla przybyszów, zaprosił ich do swojej skromnej chaty (*domunculam*), choć miał niewiele do zaoferowania¹⁸. Wchodząc do domu goście pozdrowili domowników¹⁹. Ważne były okoliczności zaproszenia obcych do chaty. Piast chciał odbyć postrzyżyny syna, gdy czynił to Popiel dla swoich juniorów²⁰. Bez względu na intencje Piasta, wizyta przybyszów nastąpiła w najwłaściwszym momencie²¹.

Następnie Anonim przedstawił mieszkańców chaty: Piast, syn Chościska, i jego żona Rzepka. Był jeszcze syn gospodarzy, ale o tym kronikarz wspomni później. Gdy Piast zaczął nalewać piwa, w narracji wystąpiło nagromadzenie zdarzeń cudownych²². Anonim podkreślił wyjątkowy status przybyszów²³. Chatę na podgrodzium wypełniła radość z mnogości podstawowych dóbr, nie złota lub innych zbytków. Na widok zjawisk Piast i Rzepka *magni presagii de puero sentiebant*²⁴, choć nie śmieli zapytać o nie przybyszów. Zastanawiali się czy goście mieliby coś przeciwko zaproszeniu na ucztę księcia i jego współbiedaków. Onieśmieleni gospodarze nie wychodzili z inicjatywą, lecz domyślni przybysze doradzili Piastowi tę drogę postępowania i zachęcili do działania²⁵. Anonim wyjaśnił niecodziennosc goszczenia Popiela przez Piastą tak dziwnymi, jak i ówczesną mentalnością²⁶. Finał uczy: [...] *hospites illi puerum totonderunt, eique Semouith vocabulum ex presagio futurorum indiderunt*²⁷. O ile pierwsza wypowiedź przybyszów nie stanowiła zapowiedzi czegokolwiek konkretnego, to druga zawierała prorocstwo. Imię – wróżebne, jak się miało okazać – nadali chłopcu postrzygający, posiadający dar jasnowidzenia. Goś-

¹⁷ ANONIM, I, 1, s. 9.

¹⁸ Czyżby *sacrum* interweniowało tylko raz gdy przybysze dotarli do bram grodu, a kiedy znaleźli się przed chatą księżęcego oracza, stało się to zupełnym przypadkiem? Wydaje się, że w obu sytuacjach natura siły sprawczej jest tożsama. [...] *in suburbium descendentes, ante domunculam aratoris predicti ducis pro filiis convivium facientis forte fortuna devenerunt*. Anonim, I, 1, s. 9. Por. MICHAŁOWSKI, R.: *Restauratio Poloniae in ideologii dynastycznej Galla Anonima*. Przegląd Historyczny 1985, t. 76, s. 461.

¹⁹ *Bene [...] nos advenisse gaudeatis, et in nostro adventu bonorum copiam, et de sobole honorem et gloriam habeatis*. Anonim, I, 1, s. 10. Odtąd wiadomo było, że przybycie nieznanym mogło zwiastować bliżej nieokreślone dobro. Allochtoni nie byli postaciami neutralnymi, lecz wyraźnie pozytywnymi, co zostało potwierdzone w dalszym ciągu narracji. Ich wypowiedź wolno brać za uprzejmy, utarty zwrot, używany np. przez strudzonego wędrowca wchodzącego pod strzechę gościnnych, nieznanym mu ludzi.

²⁰ Postrzyżyny Popiela określił Anonim mianem obyczaju pogańskiego (*mos gentilitatis*). Analogiczny rytuał miał odprawić Piast, w tekście idzie o ten sam obyczaj. Z drugiej strony Cz. Deptuła stwierdził, że pogańskość dotyczyła tylko postrzyżyn w grodzie, lecz już nie w chacie. Por. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 281.

²¹ Być może narrator nie odczuwał potrzeby wytłumaczenia kwestii, wówczas uchodzącej za oczywistą, zaś dziś wcale tak nie postrzeganą. W kolejnych wersach opowiadania Anonim pozostawił bez dalszego ciągu pomysł Piasta, który jeszcze przed niezapowiedzianą wizytą miał zaprosić równie ubogich jak on przyjaciół i biedaków. [...] *aliquid obsonii pro suo tonendo parvulo preparare et quosdam amicorum et pauperum non ad prandium sed ad gentaculum invitare; [...]*. ANONIM, I, 2, s. 10.

²² Odnosząc się do zjawisk wykraczających poza codzienne, ziemskie doświadczenie korzystam z typologii zaproponowanej przez Grzegorza Myśliwskiego, który wyróżnił „zjawiska cudowne” jako kategorię główną, zaś w niej mieszczą się zarówno „cuda”, jak i „cudowności”. Por. MYŚLIWSKI, G.: *Zjawiska „cudowne” w pisarstwie średniowiecznym (XII-początek XIII w.)*. Przegląd Historyczny 1989, t. 80, s. 407n.

²³ *Imperant igitur eum hospites securi cervisiam propinari, quam bene noverant pitissando non deficere sed augeri*. Anonim, I, 2, s. 11. Por. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 271nn.

²⁴ ANONIM, I, 2, s. 11.

²⁵ *Quid moramur? Consilio itaque hospitem et exhortatione dominus eorum dux et convive omnes ipsius ab agricola Pazt invitatur [...]*. ANONIM, I, 2, s. 11.

²⁶ Anonim umiejscowił narrację o początkach – jak to sam określił – w czasach jemu odległych, gdy władza zwierzchnia nie była sprawowana z zachowaniem większego dystansu wobec rządzonych. W takiej interpretacji utwierdza zdanie Anonima: *Nondum enim ducatus Poloniae erat tantus, neque princeps urbis tanto fastu superbie tumescebat, nec tot cuneis clientele stipatus ita magnifice procedebat*. ANONIM, I, 2, s. 11.

²⁷ ANONIM, I, 2, s. 11.

cinny i wdzięczny Piast powierzył postrzyżyny i nadanie synowi imienia²⁸ tajemniczym wędrowcom. Tak powstało sztuczne pokrewieństwo między chłopcem a nieznanymi²⁹. Ów akt uczyniony przez nieznanych bohaterów wydaje się faktycznym incipitem wybraństwa Bożego Piasta i jego potomków.

(1) Kto, (2) gdzie i (3) dlaczego? (Ad.1.) Mocami przybyszów Piast za okazaną gościnność został wywyższony, jego syn namaszczony do odegrania wielkiej roli, a Popiel poniżony³⁰. Zasługi Piasta nie spowodowały ustanowienia go władcą, zaszczyt ten spotkał Siemowita, wybraństwo zawdzięczającego cnotom ojca. Chłopiec³¹ nie odegrał na uczcie aktywnej roli. Bohaterem w świecie widzialnym był ubogi oracz, lecz prawdziwym sprawcą i sędzią wypadków był Bóg. (Ad. 2.) Rzecz działa się w Gnieźnie, w grodzie i na podgrodziu. Żadna inna nazwa miejscowa nie padła, choć wspomniano o miejscu śmierci Popiela (wyspa o niewiadomej lokalizacji, na niej drewniana wieża³²). Wyjątkowość Gniezna zaakcentowano podaną etymologią: miejsce narodzin, początku dla dynastii i – być może – wspólnoty³³. (Ad. 3.) Prymarną przyczyną było błogosławieństwo Boże dla Piasta i jego syna, objawione obecnością niezwykle osób na

²⁸ Na możliwość, iż kluczem do zrozumienia legendy dynastycznej Piastów są imiona głównych bohaterów, zwrócili uwagę m. in. R. Michałowski, *Restauratio Poloniae*, s. 462; ŁOWMIAŃSKI, H.: *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*. Poznań 1986, s. 236–249. Dokonanie postrzyżyn przez osoby spoza rodziny Siemowita być może były koniecznym elementem rytuału. Por. GANSINIEC, R.: *Postrzyżyny...*, s. 362–364.

²⁹ Epilog opowiadania to losy Siemowita – dalsze losy jego rodziców nie są znane – który [...] *viribus et etate crevit, et de die in diem in augmentum proficere probitatis inceptit, eotenus quod rex regum et dux ducum eum Poloniae duce[m] concorditer ordinavit*. ANONIM, I, 3, s. 12. Dowiadujemy się, że odbyło się to drogą usunięcia Popiela: [...] *et de regno Pumpil cum sobole radicitus extirpavit*. (choć zasługę za to Anonim przypisał Bogu, a nie np. zbuntowanemu ludowi). ANONIM, I, 3, s. 12. Słowo regnum nie oznacza tu władzy nad terytorium, lecz samo terytorium. Por. WISZEWSKI, P.: *Rex in regno suo? Wokół wyobrażeń i propagandy władzy królewskiej Piastów (do 1296 r.)*. In: *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku: mocenské souvislosti a paralely*. Red. M. Wihoda et al. Brno 2010, s. 428.

³⁰ Skąd okrutny koniec Popiela w opowieści Anonima? Dokładni sprawcy odpędzenia wędrowców pod bram Gniezna nie są znani, wiadomo tylko, że byli to mieszkańcy grodu (*cives*). Nie wynika z narracji, by Popiel był osobiście w to zaangażowany. Wydaje się, że idzie o konwencję, w której średniowieczni autorzy łączyli moralność i charakter władcy ze stanem państwa – w szerokim zakresie – oraz serc i umysłów poszczególnych poddanych (najniższy poziom). Jeśli poprawnie odczytuję myśl moralizatorską opowieści, Popiel – jako *princeps urbis* (ANONIM, I, 2) – nie przeszedł surowej próby. Narracja mogła stanowić *memento* dla rządzących, którzy nie znali dnia ani godziny próby. Korzystając z przywilejów władzy nie powinni wywyższać się ponad poddanych, pełniąc służebną rolę tak wobec wspólnoty, jak również w stosunku do Boga, z namaszczenia którego przypadło im panowanie. Anonim podkreślił dobrodziejstwa ze strony Boga, nagradzającego pokorę i gościnność ubogich – choćby okazywaną przez pogan: *Mira dicturus sum, sed quis valet Dei magnalia cogitare, vel quis audet de divinis beneficiis disputare; qui temporaliter pauperum humilitatem aliquociens exultat et hospitalitatem etiam gentilium remunerare non recusat*. ANONIM, I, 2, s. 10n. Por. ŻMUDZKI, P.: *Jakiego „początku“ Polski potrzebują badacze?*. Przegląd Humanistyczny 2009, t. 53, s. 19–23; Tenże, *Spór o analizę strukturalną podań i mitów dotyczących „Początku“ Polski (na marginesie książek Jacka Banaszkiwicza i Czesława Deptuły)*. Przegląd Historyczny 2002, t. 93, s. 451–471. Być może wskazówką jest sposób zapisu imienia Popiela, najpierw jako *Popel* (rdz. I), a następnie *Pumpil* (rdz. III).

³¹ Nie wiemy jak syn Piasta nazywał się przed postrzyżeniem przez przybyszów. Wolno domniemywać, że jakkolwiek nazywać się powinien.

³² Por. ŁOWMIAŃSKI, H.: *Początki...*, t. 4, s. 776n. Wzmianka o miejscu śmierci Popiela, jako znajdującym się poza Gniezmem, szczególnie położonym (wyspa na jeziorze? rzecze?) mogła mieć symboliczny, nie do końca uchwytany dla dzisiejszego badacza wymiar. Możliwe, że woda stanowiła wyznacznik granicy między terenami wspólnoty, a ziemiemi poza nimi, tak w sensie fizycznym, jak i magicznym.

³³ W relacji Anonima o początkach Piastów miejsce Gniezna zostało szczególnie wyróżnione, a jego ideowe znaczenie wykroczało poza ramy tradycji rodowej. Por. DALEWSKI, Z.: *Między Gniezmem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów*. Kwartalnik Historyczny 1991, t. 98, s. 33.

ważnej uroczystości rodzinnej i ich działaniami. Nie ma wątpliwości, że Piastowie byli dynastią panująca z bożej łaski³⁴. Sekundarną było wyniesienie Siemowita *concorditer*³⁵.

Argumentów za podaną interpretacją mitu założycielskiego Piastów jest kilka. Pierwszy to udział niezwykłych gości, łączących w narracji losy Piasta i Popiela. Status przybyszów określono zanim Piast zaprosił ich do chaty, gdy zjawili się u bram Gniezna – trafili tam z t a j e m n e j w o l i B o g a. Przeniesienie czy pomnożenie – mniejsza o to jakie zjawisko wystąpiło, gdyż kluczowe są jego skutki – jadła i piwa było nie mniej istotne, wraz z nim nastąpiło odwrócenie ról. Popiel z gośćmi przenieśli się do chaty Piasta, panujący stał się gościem u poddanego wobec niemożności kontynuowania uczty w grodzie³⁶ – nie tyle chcieli, co musieli udać się do Piasta. Sens spotkania dwóch światów – pana grodu i gospodarza chatynki – i towarzyszącej mu zamiany funkcji³⁷ polegał na tym, że osoba zdolna nakarmić wspólnotę godna była sprawowania nad nią władzy³⁸. Przywołane wydarzenia z chaty Piasta stanowiły klucz do rozumienia narracji i zapowiedź zmiany panującego. Anonim podkreślił ubóstwo oracza, choć trudno powiedzieć, czy było widoczne w porównaniu z zamożnością Popiela, czy też Piast był biedny nawet w porównaniu z innymi mieszkańcami podgrodzia³⁹.

Drugi powód to znaczenie chrztu Mieszka, poprzedzonego jego przejrzeniem. Dla Anonima nie ulegało wątpliwości jaka siła nadprzyrodzona działała poprzez wędrowców⁴⁰. Charyzmat wybraństwa królewskiego rodu Piastów (*regalis prosapia*; I, 16) wywiedziono z czasów pogańskich⁴¹. Związku wydarzeń rozgrywających się w Gnieźnie z Bogiem nie negowała późniejsza uwaga autora⁴²,

³⁴ Por. ANONIM, I, 2.

³⁵ Por. ANONIM, I, 3. Wzmianka o poparciu ludu z pewnością byłaby pomocną w legitymizowaniu władzy, silnie oddziałując na wyobraźnię niższych warstw ludności (o ile te miały możliwość recepcji kroniki). Siemowita ustanowiono księciem (*dux concorditer*, to jest „zgodnie“, „jednomyslnie“, wbrew tłumaczeniu Romana Grodeckiego, który tłumaczył ów zwrot jako „za powszechną zgodą“. Zob. ANONIM zw. Gallem: *Kronika polska*. Przekł. R. Grodeckiego. Oprac. i wst. M. Plezi. Wrocław 2003, s. 14. Zdaniem Jana Baszkiewicza historia Piasta nie była odosobniona na tle legend dynastycznych wieków średnich. Potwierdził istnienie akklamacji jako reliktu elekcji „ludowej“, choć miała być traktowana jako element dodatkowy, nieszczególnie ceniony. Por. BASZKIEWICZ, J.: *Mysł polityczna wieków średnich*. Poznań 2009, s. 101.

³⁶ Por. MICHAŁOWSKI, R.: *Restauratio Poloniae...*, s. 459.

³⁷ Może szło nie tylko o to, że pan z gospodarza na własnej uczcie stał się gościem u swojego poddanego? Może także o to, że Popiel, zwykle zapewnijający pożywienie Piastowi, na uczcie u oracza znalazł się w roli korzystającego z hojności, a nie – jak było to przyjęte – dawcy? Jeśli tak, to nie tylko wzmocnieniu uległoby przesłanie narracji, wyróżniające, wywyższające Piasta, lecz stanowiłoby wyjaśnienie terminu, w jakim Piast nie tyle chciał, co mógł odbyć postrzyżyny syna.

³⁸ Por. DEPTUŁA, Cz.: *Problem mitu monarchy – dawcy żywności w Polsce średniowiecznej na przykładzie podania o Piaście*. Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1975, t. 18, s. 42.

³⁹ Jaka była pozycja społeczna Piasta (*arator predicti ducis, pauperculus, pauper*) względem Popiela (*dux, princeps urbis, dominus*)? Pytaniem otwartym pozostaje czy planowanie przez Piasta postrzyżyny dla syna w tym samym dniu, w którym Popiel urządzał analogiczny obrzęd dla swoich dwóch synów świadczy o zależności oracza od pana grodu. Należy pamiętać o fragmencie przekazu: *Decreverat enim rusticus ille pauper; quando dominus suus dux pro filiis convivium prepararet, nam in alio tempore pre nimia paupertate non posset [...]*. ANONIM, I, 2, s. 10. Wątpliwości zdają się wynikać z ówczesnych realiów, oczywistych dla autora, lecz nie w pełni znanych dzisiejszemu odbiorcy. O niewolnym statusie Piasta por. m. in. BANASZKIEWICZ, J.: *Podanie...*, s. 45n; WISZEWSKI, P.: *Domus Bolesłai: w poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*. Wrocław 2008, s. 175n.

⁴⁰ *Deus, rex regum et dux ducum [...]*. ANONIM, I, 3, s. 12. *Contigit autem ex occulto Dei consilio [...]*. ANONIM, I, 1, s. 9.

⁴¹ Miejsce, jakie w niniejszym tekście poświęcono pogańskim elementom narracji, stanowi zaprzeczenie stwierdzenia H. Łowmiańskiego, iż Anonim i Kosmas w swoich kronikach nie wykazali żadnego zainteresowania pogaństwem. Por. ŁOWMIAŃSKI, H.: *Religia Słowian i jej upadek: w VI–XII*. Warszawa 1986, s. 211.

⁴² *Sed istorum gesta, quorum memoriam oblivio vetustatis abolevit et quos error et idolatria defedavit, memorare negligamus, et ad ea recitanda, que fidelis recordatio meminit, istos succincte nominando transeamus*. ANONIM, I, 3, s. 12. „Błędy pogaństwa“ można odnieść tak do samej opowieści o śmierci Popiela, jak też do całości narracji o początkach. Inaczej: DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 279.

co znajduje potwierdzenie w dalszych rozdziałach kroniki. Pogańską genezę rodu panującego Anonim umieścił w kronice *ad maiorem Dei gloriam*⁴³. Piastowie doszli do władzy nie dzięki wyniesieniu przez lud – choć jego poparcie zostało odnotowane – lecz dzięki boskiej interwencji. Piast, choć nie był chrześcijaninem, zyskał przychyłność Boga. Ucztę Piasta należy postrzegać jako: zapowiedź chrztu (już wówczas działały siły, które w pełni ujawniły się za panowania Mieszka i Bolesława Chrobrego); zřejne opowiedzenie o wypadkach przebiegających zgodnie z zamysłem Boga, choć akcja rozgrywała się w pogańskiej rzeczywistości⁴⁴. Do ukonstytuowania wspólnoty i dynastii doszło w czasach przedchrześcijańskich. W kronice Anonima chrzest był istotny, jako kolejna – gdyż pierwszą była uczta u Piasta – aktualizacja wspólnoty, nie jako jej geneza⁴⁵.

Trzecia kwestia to troska Anonima o ukazanie prawowitości władzy Piastów. Ogromne znaczenie miało ukazanie przyczyny zmiany władcy dzięki przeciwstawieniu filoksenii mieszkańców chatynki i braku takowej u grodzian. Opowieść o cudownych okolicznościach postrzyżyn w skromnej chacie oracza, którego syn zajął miejsce wypędzonego władcy – *de facto* drogą zalegalizowanego zamachu stanu – była zapowiedzią kolejnych interwencji niebios. Jest to czytelne tam, gdzie Bóg – bezpośrednio lub pośrednio – ingerował w zdarzenia, zwłaszcza gdy wspomagał potomków Piasta. Teraźniejszość i przyszłość w analizowanym przekazie miały być oceniane wedle powołania do wielkich przeznaczeń rodu, którego protoplasta był ubogim rolnikiem, lecz za wyrokiem Boga zstępni Piasta zostali wyniesieni do najwyższych godności. Właściwy początek wspólnoty to wyróżnienie Piasta i wyniesienie jego syna, by rządzący i rządzeni mogli zacząć wypełniać zadania wyznaczone przez Boga. Nie ma znaczenia, że nie powstała wówczas ani wspólnota – Gniezno i jego mieszkańcy są w narracji czymś zastanym – ani władza zwierzchnia (Popiel rządził wspólnotą przed Siemowitem, nie wiadomo jak ów lub jego przodkowie zdobyli władzę). Wraz z ucztą Piasta i wyniesieniem Siemowita społeczność i jej przywództwo zostały zaktualizowane. Dopełnieniem ustanowienia dynastii – lecz nie momentem kluczowym – było przyjęcie chrześcijaństwa.

W micie założycielskim Piastów zwracam uwagę na trzy fakty. (I) Piastowie byli dynastią rodzimą. (II) W narracji zawarto ideową i etyczną legitymację władzę Piastów⁴⁶. (III) Uczta

⁴³ Wydaje się, że opowieść o początkach dynastii u Anonima była ograniczona do uczty Piasta i wyniesieniu Siemowita na tron książęcy. Innego zdania jest Czesław Deptuła, według którego przemiany w mitach założycielskim – tak u Anonima, jak i u Kosmasa – zachodziły etapami. Pierwszym miało być ukierunkowanie przez Boga przyszłości wspólnot, jeszcze w czasach pogańskich. Drugim miało być przyjęcie chrześcijaństwa, którego mocą doszło do aktualizacji przeznaczeń dynastii i rządzonych, by mogli wypełnić zadania przewidziane dla nich w planach Bożych. Por. DEPTUŁA, Cz.: *Średniowieczne mity genezy Polski*. Znak 1973, t. 25, s. 1378n. Oczywiście nie należy bagatelizować przejrzenia i chrztu Mieszka. Przyjęcie chrześcijaństwa było doniosłą zmianą o charakterze jakościowym, lecz postrzegam ją jako kontynuację, logiczną i nieuchronną, wydarzeń na gnieźnieńskim podgrodzium. Przyjęcie chrześcijaństwa nie skutkowało ani powstaniem wspólnoty, ani dojściem do władzy dynastii. Twierdzę, iż chrzest nie odegrał decydującej roli w pojawieniu się dwóch najważniejszych tematów narracji Anonima (rządzonych i rządzonych), choć niewątpliwie znacząco zaktualizował obie te grupy, otwierając im drogę na wyżyny możliwości, osiągniętych za panowania Bolesława I.

⁴⁴ Być może tą drogą Anonim uniknął zarzutu zbyt słabego podkreślania boskiej – w sensie chrześcijańskim – proveniencji władzy Piastów, jak i – tę sprawę również trzeba opatrzyć znakiem zapytania – groźby odcięcia wspólnoty od jej korzeni. Zwłaszcza jeśli podstawą dla zapisanej w kronice opowieści były spisane relacje. Z drugiej strony warto zacytować zdanie poprzedzające wprowadzenie opowieści o początkach: *Qualiter ergo ducatus honor generacioni huic acciderit, subsequens ordo narrationis intimabit*. ANONIM, I, s. 9. Oznacza to, że Anonim podkreślił o jakich ważnych wypadkach będzie mowa, nie ukrywając ich znaczenia dla całości dzieła.

⁴⁵ Warto dodać, że w obu kronikach brak bliższych okoliczności przyjęcia chrztu. U Anonima (por. ANONIM I, 5) za przyczyną Dąbrówki – występującej jako *mulier suadens* – Mieszko wyzbył się błędów pogaństwa i przyjął chrzest (nie podano daty). U Kosmasa informację o przyjęciu nowej wiary przywołano nad wyraz lakonicznie – o czym niżej (por. KOSMAS I, 10; 14).

⁴⁶ Było to istotne w kontekście celów powstania kroniki, zwłaszcza w obliczu problemów Bolesława III Krzywoustego z jego legitymacją do rządzenia. Jego ojciec, Władysław Herman, przejął władzę po wygnaniu Bolesława Szczodrego,

Piasta stanowiła ideowy, a nie rzeczywisty początek dynastii Piastów. Anonim ukazał w korzystnym świetle dynastię i wykazał jej praworządność. Pisał o „panach przyrodzonych“ (*domini naturales*), choć nie zdefiniował tego pojęcia⁴⁷. Piastowie, jak Przemyslidzi, byli predestynowani do sprawowania władzy *Dei gratia*. Rolę Piastów podkreślono w *prooemium* geograficznym poprzedzającym wprowadzenie Gniezna, Popiela i Piasta⁴⁸. Wspomniane trzy kluczowe elementy narracji – bohater, miejsce i przyczyna – były pozytywnie wartościowane. Wydarzenia zaszły w najlepszym możliwym miejscu. Dobrą była zmiana panującego, gdyż wyniesiony został bardziej zasłużony. Dobra była natura sił ingerujących w wydarzenia. Piasta ukazano – w sposób symboliczny – jako zapewniającego wspólnocie dobrobyt – wyrażany nie poprzez zbytki, lecz dobra podstawowe – troszczącego się o nią, niczym ojciec opiekujący się rodziną.

Na początku legendy dynastycznej u Kosmasa: do niezaludnionej krainy (ukazanej jako *locus amoenus*⁴⁹) – po potopie i pomieszaniu języków⁵⁰ – przybyło pogańskie⁵¹ plemię pod wodzą Czecha (*Boemus*); podano konkretne miejsce, w którym osiedliło się⁵²; przybysze nazwali kraj Czechami od imienia swojego starszego (*senior*; nie był ich władcą, ani sędzią; z późniejszej narracji wynika, że nie istniała jeszcze władza zwierzchnia). W pierwszej przemowie Czech określił krainę objętą w posiadanie jako przeznaczoną plemieniu przez los. W drugiej opisał ją również jako wyproszoną tysiącem ofiar⁵³. Kosmas ukazał ludzi obficie korzystających z darów nieskażonej cywilizacją natury. Był to obraz złotego wieku, bez trosk, broni, małżeństw i własności. Pierwotna szczęśliwość uległa zaburzeniu przez spory na tle żądzy posiadania, przez co zanikła wspólnota dóbr⁵⁴. Z własności i towarzyszącej jej chciwości wykształciły się różnice społeczne. Potrzebny był autorytet wybitnego przedstawiciela ludu, rozsądzającego spory i przywracającego pokój. Został nim Krok (*Crocco*), wyjątkowego charakteru i obyczajów. Pierwszy sędzia nie miał synów, lecz *genuit tamen tres natas, quibus natura non minores, quam solet viris, sapientie dedit divicias*⁵⁵.

po jego konflikcie z biskupem Stanisławem. Później nastąpiła śmierć Mieszka Bolesławowica – syna wygnanego króla, Anonim podejrzewał otrucie – po jego powrocie do kraju z emigracji, na którą udał się ongiś z ojcem oraz kłopoty Bolesława Krzywoustego ze starszym bratem Zbigniewem.

⁴⁷ Por. ADAMUS, J.: *O monarchii gallowej*. Warszawa 1952, s. 128; BACZKOWSKI, K.: „Panowie przyrodzeni“ a elekcyjność tronu w Polsce średniowiecznej. In: Tenże: *Polska i jej sąsiedzi za Jagiellonów*. Kraków 2012, s. 27n.

⁴⁸ Anonim, wpisując opowiadanie w kontekst europejski, podał położenie i walory Polski, jej starodawną wolność oraz cnoty mieszkańców. W *prooemium* Anonim zawarł podstawowe wiadomości o Słowiańszczyźnie (położenie, sąsiedzi, opis kraju), określił ją jako nigdy przez nikogo nie ujarzmioną w zupełności. Myśl o starodawnej wolności, tym razem w kontekście wyłącznie polskim, została ponownie przywołana w komentarzu do najazdu króla Henryka IV w 1109 r. Por. ANONIM, III, 15, s. 141n.

⁴⁹ Por. KOSMAS I, 2.

⁵⁰ U Kosmasa dzieje Czechów najpierw wiążą się z dziejami biblijnymi, by przez pewien czas rozgrywać się w izolacji od *historiae sacrae*, powracając ponownie zostać do niej włączonych. Por. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 147.

⁵¹ Ludzie zasiedliwszy bezludną krainę, [...] *primas posuit sedes, primas fundavit et edes et quos in humeris secum apportarat, humi sisti penates gaudebat*. KOSMAS I, 2, s. 7 (wspomniano też, iż została ona wyproszone tysiącem ofiar [*mille votis*; tamże]). Istotna jest też późniejsza działalność Tetki: *Hec stulto et insipienti populo Oreadas, Driadas, Amadriadas adorare et colere, et omnem supersticiosam sectam ac sacrilegos ritus instituit et docuit* [...]. KOSMAS I, 4, s. 10.

⁵² [...] *circa montem Rip inter duos fluvios, scilicet Ogram et Wlitaum* [...]. KOSMAS I, 2, s. 7.

⁵³ *Hec est illa, hec est illa terra, quam sepe me vobis promississe memini* [...]; *Salve, terra fatalis, mille votis quesita nobis* [...]. KOSMAS I, 2, s. 7.

⁵⁴ [...] *quicumque in sua tribu vel generatione persona, moribus potior et opibus honoratior habebatur, sine exactore, sine sigillo, spontanea voluntate ad illum confluebant et de dubiis causis ac sibi illatis iniuriis salva libertate disputabant*. KOSMAS I, 3, s. 9. W cytowanym fragmencie Kosmas przeszedł od wieku złotego do epoki przejściowej, będącej odpowiednikiem wieków srebrnego i spiżowego.

⁵⁵ Kosmas I, 3, s. 9. Pojawienie się w narracji Kroka stanowiło zamknięcie bezczasowego etapu dziejów, gdyż od niego można wyprowadzić drzewo genealogiczne władców Czech aż do czasów współczesnych Kosmasowi. Córkami Kroka były (w kolejności starszeństwa): Kazi (czarodziejka), Tetka (kapłanka) i Libusza (sędzia).

Po ojcu rządu nad Czechami sprawowała wróżka (*phitonissa*⁵⁶) Libusza do czasu, gdy stanęli przed nią dwaj mężowie, *qui videbantur populi esse rectores*⁵⁷. Kolejność wypadków była następująca: kłótnia między mężczyznanami zakończona bójką (poszło o granicę między sąsiednimi polami); zwrócenie się przez nich do Libuszy; rozsądzenie sporu; agresywna przemowa⁵⁸ tego, który usłyszał niepomyślny dla siebie wyrok (tak z powodu decyzji, jak i zachowania kobiety⁵⁹); zgoda Libuszy, urażonej oskarżeniem, by wspólnocie przewodził mężczyzna⁶⁰. W nocy córki Kroka odprawiły tajemne rytuały, aby wskazać przyszłego księcia. Rano Libusza, z wysokiego tronu (*sublimi solio*), przemówiła do nieokrzesanych mężów (*ad agrestes viros*) ostrzegając przed ustanowieniem księcia, którego tak bardzo – dobrowolnie, bez jakichkolwiek zachęt – pragnęli⁶¹. Gdy słowa czarodziejki nie odniosły skutku, wskazała właściwą jej zdaniem osobę⁶², wyjaśniła jej imię, prorokowała o losach

⁵⁶ Kosmas nie nazwał Libuszy *prophetessa* lub *vates*, lecz *phitonissa*, słowo pochodzące od Pytii (określenie dziewczęcych kapłanek w świątyni Apolla w Delfach). Szerzej por.: GEARY, P. J.: *Women at the beginning: origin myths from the Amazons to the Virgin Mary*. Princeton-Woodstock 2006, p. 38n.

⁵⁷ KOSMAS I, 4, s. 11. Każda z trzech córek posiadała wyjątkowe zdolności, z której wynikała rola w życiu społeczności. Najstarsza, Kazi, była zielarką i czarodziejką. Młodsza, Tetka, nauczyła lud czcić bóstwa. Wreszcie najmłodsza z córek Kroka, Libusza, była najbardziej wyjątkową, gdyż była wróżką, jak i cechowały ją prawość, rozważa i dobre obyczaje, stąd po śmierci ojca zajęła jego miejsce jako sędzia.

⁵⁸ *O iniuria viris haud toleranda! Femina rimosa virilia iudicia mente tractat dolosa. Scimus profecto, quia femina sive stans seu in solio residens parum sapit quanto minus, cum in stratis accubat? Re vera tunc magis est ad accessum mariti apta quam dictare militibus iura. Certum est enim longos esse crines omnibus, sed breves sensus mulieribus. Satius est mori quam viris talia pati. Nos solos obprobrium nationibus et gentibus destituit natura, quibus deest rector et virilis censura, et quos premunt feminea iura.* KOSMAS I, 4, s. 12.

⁵⁹ Zgodnie z narracją przewiną Libuszy było to, że *Illa interim, ut est lasciva mollicies mulierum, quando non habet quem timeat virum, cubito subnixta, ceu puerum enixa, alte in pictis stratis nimis molliter accubabat. Cumque per callem iusticie incedens, personam hominum non respiciens [...].* KOSMAS I, 4, s. 12.

⁶⁰ Libusza odpowiedziała następująco: *Ita est, inquit, ut ais; femina sum, femina vivo, sed ideo parum vobis sapere videor, quia vos non in virga ferrea iudico; et quoniam sine timore vivitis, merito me despicitis. Nam ubi est timor, ibi honor. Nunc autem necesse est valde, ut habeatis rectorem femina ferociorem. [...].* *Ite nunc domum, ut quem vos cras eligatis in dominum, ego assumam mihi in maritum.* KOSMAS I, 4, s. 12.

⁶¹ *O plebs miseranda nimis, que libera vivere nescit, et quam nemo bonus nisi cum vita amittit, illum vos non inviti libertatem fugitis, et insuete servituti colla sponte submittis. Heu tarde frustra vos penitebit, sicut ranas penituit, cum ydrus, quem sibi fecerant regem, eas necare cepit. Aut si nescitis, que sint iura ducis, temptabo vobis ea verbis dicere paucis. Inprimis facile est duces ponere, sed difficile est positum deponere; nam qui modo est sub vestra potestate, utrum eum constituatis duces an non, postquam vero constitutus fuerit, vos et omnia vestra erunt eius in potestate. Huius in conspectu vestra febricitabunt genua, et muta sicco palato adherebit lingua. Ad cuius vocem pre nimio pavore vix respondebitis: „Ita domine, ita domine, cum ipse solo suo nutu sine vestro preiudicio hunc dampnabit et hunc obruncabit, istum in carcerem mitti, illum precipiet in patibulo suspendi. Vos ipsos et ex vobis, quos sibi libet, alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios exactores, alios tortores, alios precones, alios cocos seu pistores aut molendinarios faciet. Constituet etiam sibi tribunos, centuriones, villicos, cultores vinearum simul et agrorum, mesores segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum. Filios vestros et filias in obsequiis suis ponet; de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima queque ad suum placitum tollet. Omnia vestra, que sunt potiora in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis, auferet et in usus suos rediget. Quid multis moror? Aut ad quid hec, quasi vos ut terream, loquor? Si persistitis in incepto et fallitis voto, iam vobis et nomen ducis et locum ubi est indicabo.* KOSMAS I, 5, s. 14n.

⁶² Nie stało się tak, jak Libusza deklarowała, że zostanie żoną tego, kogo wskaże lud. Sama wskazała miejsce pobytu przyszłego księcia i jego imię. Kwestię owej pozornej nielogiczności w narracji por. szerzej: TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kme-ne Čechů 7.–10. století: tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha 2003, s. 106–110. Nota bene nie pojawiła się w narracji sugestia, jakoby ustanowienie księcia miało mieć formę umowy społecznej. Choć Libusza rzekła, że księcia trudniej ustanowić, niż usunąć (*Inprimis facile est duces ponere, sed difficile est positum deponere*. KOSMAS, I, 5, s. 14), co teoretycznie dopuszczało możliwość strącenia władcy z tronu (!). Z drugiej strony taka interpretacja

jego i jego potomstwa⁶³ oraz wydała instrukcje. Emisariusze odnaleźli Przemysła zajętego orką, który po wysłuchaniu wezwania⁶⁴ wetknął bat⁶⁵ (*corilus*) w ziemię i wyprzął woły mówiąc: *Ite illuc, unde venistis!* (co wskazuje na przynależność wołów do sfery nadprzyrodzonej)⁶⁶. Wtedy nastąpiły dwa zdarzenia cudowne: bat wbity w ziemię wypuścił trzy długie pędy, i to od razu z liśćmi i orzechami, zaś dwa woły zniknęły momentalnie⁶⁷. Niezwykłość zjawisk była dla posłów oczywista⁶⁸. Przemysł, jakby nic nadzwyczajnego nie zaszło, zaprosił gości na śniadanie, które spożyli na polu. Podczas posiłku dwa z trzech pędów wyrosłych z bata uschły, pozostał jeden, który wyrósł wyżej i szerzej niż pozostałe. Wysłannicy, pełni podziwu i bojaźni, nie rozumieli znaczenia tego znaku, lecz Przemysł im go objaśnił⁶⁹. Nie

stoi w konflikcie z Bogiem – przyczyną sprawczą opowieści o początkach – i tym samym z bożym wybraństwem Czechów. *Nota bene* po wskazaniu Przemysła pojawiły się dwa elementy. Pierwszy: Libusza nakazała, aby posłowie w drodze do Przemysła podążali za jej koniem, gdyż wielokrotnie wcześniej ją przemierzał. Drugi: przytoczenie przez Kosmasa plotki o romansie Libuszy i Przemysła, której jednocześnie zaprzeczył. Por. szerzej: KARBUSICKÝ, V.: *Báje, mýty, dějiny: nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. Praha 1995, s. 157–162.

⁶³ Libusza wyjaśniła posłom znaczenie imienia Przemysł i w którym użycie mowy niezależnej wydaje się być niedopatrzeniem autora: *Viro nomen est Primizl [...] nam hoc nomen latine sonat premeditans vel superexcogitans. Huius proles postera hac in omni terra in eternum regnabit et ultra*. KOSMAS I, 5, s. 15.

⁶⁴ Kosmas zdaje się traktować Przemysła ambiwalentnie, określając go mianem wieśniaka, lecz późniejsze wydarzenia stanowią dowód, że oracz był kimś znacznie więcej. *Ad quem nuncii accedentes inquirunt: „Vir fortunatus, dux nobis diis generate!”*. *Et, sicut mos est rusticis, non sufficit semel dixisse [...]*. KOSMAS, I, 6, s. 16. *Nota bene* w przemowie posłów podkreślono pogański charakter naznaczenia Przemysła, które w świetle przemowy posłów nastąpiło z woli bogów (por. SADÍLEK, J.: *Kosmova...*, s. 76n). Z drugiej strony przyczyną – i tym samym właściwym rozumieniem wyznaczenia Przemysła – był Bóg. Por. ANTONÍN, R.: *Panovník ve světle českých legend a kronik 10.–13. století*. In: *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku: mocenské souvislosti a paralely*. red. M. Wihoda et al. Brno 2010, s. 488–490.

⁶⁵ Bat, choć miał zastosowanie praktyczne podczas orki, można kojarzyć z berłem (jak kij pasterski, bicz, buława oraz hak), a więc przedmiotem w sposób symboliczny dopełniającym koronę. Por. ROUX, J. P.: *Král: mity i symbole*. Przekł. K. Marczewskiej. Warszawa 1998, s. 197–200. Wbicie bata w ziemię i wypuszczenie przez niego pędów było kolejnym symbolicznym powiązaniem Przemysła z płodnością i urodzajem. Bat, materia nieożywiona, stał się rośliną, substancją ożywioną.

⁶⁶ KOSMAS I, 6, s. 16.

⁶⁷ *[...] cicius dicto ab oculis evanuerunt*. Kosmas I, 6, s. 16. Libusza poinstruowała posłów jak ma wyglądać ugó, który miał orać Przemysł – dwanaście na dwanaście kroków, położony pośrodku innych pól, lecz do żadnego z nich nie należący – i jak miały wyglądać woły ciągnące pług Przemysła (jeden przepasany na białło i o białej głowie, drugi od czoła do zadu biały, także tylne nogi miał białe). Por. KOSMAS, I, 5. Lech Leciejewicz odnosząc się do motywu oracza Przemysła biorącego za żonę wrózkę Libuszę wskazał na jego związki z obrzędem królewskiej orki, obecnym u innych ludów indoeuropejskich. Ów rytuał miał na celu zapewnienie płodności ziemi, podobnie zresztą jak idea połączenia się boga nieba z boginią ziemi. Por. LECIEJEWICZ, L.: *Legendy etnogenetyczne w świecie słowiańskim*. In: *Tenże: Opera selecta: z dziejów kultury średniowiecznej Polski i Europy*. Red. M. Rębkowski, S. Moździch. Wrocław 2006, s. 103. Inaczej: DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 185. Zarówno zwierzęta, jak i kawałek gruntu, przynależą do innego świata, zdecydowanie wykraczają poza codzienne doświadczenie. Orka Przemysła wydaje się stanowić echo rytuału o pradawnej genezie, a Przemysł nie będąc jeszcze księciem zdaje się wykonywać czynność godną prawowitego władcy. Inaczej, wskazując biblijne źródła ukazania postaci Przemysła: SADÍLEK, J.: *Kosmova...*, s. 65–74.

⁶⁸ *Viri autem illi videntes hec talia ita fieri stabant obstupefacti*. KOSMAS I, 6, s. 16.

⁶⁹ Przemysł, widząc zdziwienie posłańców, przemówił następująco: *Sciatis, ex nostra progenie multos dominos nasci, sed unum semper dominari. Atqui si domna vestra non adeo de hac re festinaret, sed per modicum tempus currentia fata expectaret, ut pro me tam cito non mitteret quot natos heriles natura proferret, tot dominos terra vestra haberet*. KOSMAS I, 6, s. 17. Ziemia, którą reprezentowali posłowie, miała mieć w przyszłości tytuł panów, ilu panujący księżę synów, co stanowiło zapowiedź konfliktów wewnątrzdynastycznych. Wreszcie Przemysł przyjął szaty i rumaka, które otrzymał od Libuszy za pośrednictwem posłów i udał się wraz z nimi. Por. KOSMAS I, VII. W świetle jego wyjaśnień przyszłość Czechów zawisała od dokończenia (lub nie) orki zagadkowego kawałka gruntu, była to czynność o ogromnym znaczeniu. Winę za nieukończenie orki przypisał Przemysł Libuszy.

nastąpiła koronacja Przemysła, ani jego intronizacja⁷⁰. Przejście z funkcji oracza do roli panującego nastąpiło, gdy Przemysł wyprzągł i odesłał woły, przyjął od posłów szaty oraz dosiadł konia Libuszy⁷¹. Naprzeciw przybywających wysła Libusza otoczona przybocznymi (*satelles*). Zaślubiny Przemysła i Libuszy – Kosmas podkreślił ich pogański charakter przywołaniem bóstw z mitologii grecko-rzymskiej⁷² – nie oznaczały końca mitu założycielskiego. Jak zapowiedziała Libusza, nastąpiła zmiana ustrojowa: ustanowienie władzy książęcej i podyktowanie praw. Z jedną uwagą: nowe zasady współżycia ustanowili Libusza i Przemysł wspólnie⁷³. Zwiastunem nowych czasów było założenie Pragi, nazwanej *totius Boemie domnam*⁷⁴, którą czekała wielka przyszłość. Libusza, jak w przypadku poszukiwań Przemysła, podała wskazówki co do miejsca i nazwy nowego ośrodka oraz prorokowała o jego przyszłych losach, w tym o narodzinach świętych Waclawa i Wojciecha⁷⁵.

Ostatnim aktem była wojna płci. Zbudowano Děvin – gród kobiet – i Chwrašten – gród mężczyzn – opodal Děvina. Głęboki antagonizm między płciami widać pierwszy raz w proteście jednego z mężczyzn skierowanym do Libuszy. Za początek walk należałoby uznać założenie Pragi, w której życie miałyby toczyć się według nowych zasad. Najwyraźniej Praga – założona jeszcze przed wojną płci – do momentu zakończenia konfliktu była niezamieszkaną. Po zaślubinach czarownika-oracza i sędzi-wróżki – najwyraźniej pierwszych w dziejach wspólnoty – spór przybrał charakter ogólnospołeczny. Przedtem kobiety i mężczyźni żyli w stanie – z dzisiejszego punktu widzenia – seksualnego chaosu⁷⁶. Niechęć kobiet do podporządkowania się mężczyznom była powodem przeplatających się okresów starć i pokoju, zakończonych rozejmem i umówionym spotkaniem na trzydniową ucztę. Wszyscy przybyli nieuzbrojeni, co wykorzystali mężczyźni – silniejsi z natury, jak zaznaczył Kosmas – z których każdy porwał jedną kobietę. Tak doszło do ujarznienia płci pięknej przez brzydką⁷⁷. Epilog narracji o początkach Czechów

⁷⁰ Choć, jak wspomniano wyżej, Libusza przemawiała do zgromadzonych mężczyzn z wysokiego tronu. Por. KOSMAS I, 5, s. 14.

⁷¹ Także: ANTONÍN, R.: *Panovník...*, s. 534n.

⁷² KOSMAS, I, 8.

⁷³ *Hic vir, qui vere ex virtutis merito dicendus est vir, hanc efferam gentem legibus frenavit et indomitum populum imperio domuit et servituti, qua nunc premitur, subiugavit atque omnia iura, quibus hec terra utitur et regitur, solus cum sola Lubossa dictavit.* KOSMAS I, 8, s. 18.

⁷⁴ KOSMAS I, 9, s. 19.

⁷⁵ *Ad quem cum perveneritis, invenietis hominem in media silva limen domus operantem. Et quia ad humile limen etiam magni domini se inclinant, ex eventu rei urbem, quam edificabit, vocabitis Pragam. Hac in urbe olim in futurum bine auree ascendunt olive, que cacumine suo usque ad septimum penetrabunt celum, et per totum mundum signis et miraculis coruscabunt. Has in hostiis et muneribus colent et adorabunt omnes tribus terre Boemie et nationes relique. Una ex his vocabitur Maior Gloria, altera Exercitus Consolatio.* KOSMAS I, 9, s. 19. Jak w przypadku Gniezna, wyjaśniono nazwę Pragi, której symboliczne znaczenie trzeba łączyć z przesłaniem chodaków Przemysła. Lud prosił Libuszę o księcia, prośbę spełniła, zaś wskazanie miejsca założenia rodu stołecznego wykraczało poza życzenie członków wspólnoty. Wpływ Libuszy na losy wspólnoty nie zakończył się wraz z jej małżeństwem z Przemysłem. Ciekawą interpretację ukazania świętych Waclawa i Wojciecha jako dwóch złotych oliwek sformułował J. Sadílek. Por. SADÍLEK, J.: *Kosmovo...*, s. 94n.

⁷⁶ Obraz przodków Czechów jako ludu niecywilizowanego został wzmocniony porównaniem do plemion koczowniczych. *Et quia ea tempestate virgines huius terre sine iugo pubescentes veluti Amazones militaria arma affectantes et sibi ductrices facientes pari modo uti tirones militabant, venacionibus per silvas viriliter insistebant, non eas viri, sed ipsemet sibi viros, quos et quando voluerunt, accipiebant et, sicut gens Scitica Plauci siue Picenatici, vir et femina in habitu nullum discrimen habebant.* Kosmas I, 9, s. 19n.

⁷⁷ Por. BANASZKIEWICZ, J.: *Wątek „ujarzmienia kobiet“ jako składnik tradycji o narodzinach społeczności cywilizowanej. Przekazy „słowiańskie“ wcześniejszego średniowiecza.* In: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym.* Red. R. Michałowski. Warszawa 1997, s. 35. Być może wojna płci stanowiła ideową kontynuację wątku poświęconego

stanowiła śmierć Przemysła⁷⁸ i rządy siedmiu potomków niezwyklej pary. Kolejnym zapisanym wydarzeniem był chrzest Borzywoja, ósmego władcy z dynastii Przemyslidów. Kosmas zapisał je pod r. 894, co było pierwszą datą roczną w kronice. O przyjęciu chrztu wspominał bardzo lakonicznie.

W micie założycielskim z kroniki Kosmasa wyodrębniam trzy akty⁷⁹: (I) pojawienie się ludzi w kraju zwanym odąd Czechami, (II) geneza dynastii oraz stolicy kraju oraz (III) zapowiedź losów Czechów. W pierwszym kraju został nazwany i zaludniony. Drugi to tworzenie wspólnoty czeskiej, stopniowe przejście od czasów złotego wieku, przez dominującą rolę sędziów, na ustanowieniu społeczeństwa znanego Kosmasowi kończąc. Trzeci był proroctwem, ziszczonym w dalszym biegu dziejów. Kosmas narrację o początkach ludu, dynastii i państwa⁸⁰ opatrzył szeregiem wzmianek o miejscach, które miały być kojarzone z bohaterami lub wydarzeniami⁸¹. Podał wiadomość o pamiętce po zamierzchłych czasach, drewnianych chodakach Przemysła, przechowywanych w skarbcu książęcym jeszcze za jego – Kosmasa – życia⁸². Zgodnie z prze-

ustanowieniu księcia. Żaden władca nie pojawił się w tym fragmencie narracji. Być może Kosmas chciał ukazać, że tak jak wspólnota bez księcia popadnie w chaos i rozpadnie się, tak kobiety pozostające niezależne od mężczyzn staną się ofiarami swoich słabości, z rozwiązłością na czele. Martin Golema argumentował, że opis relacji mężczyzn z kobietami był w rzeczywistości obrazem stosunków rządzących z rządzonymi, służący za usprawiedliwienie tak więzi poddanych z władcą, jak i zależność żony od męża. Por. GOLEMA, M.: *Stredoveká literatúra a indoourópske mytologické dedičstvo: prítomnosť trojfunkčnej indoourópskej ideológie v literatúre, mytológii a folklóre stredovekých Slovanov*. Banská Bystrica 2006, s. 31–100; tenże, *Kosmova a Dalimilova „divčí válka“ ako metafora indoourópskej vojny funkčiji*. *Studia mythologica Slavica* 2005, t. 8, s. 137–156.

⁷⁸ Z analogicznej informacji o Libuszy zdaje się wynikać, że zmarła przed Przemysłem. *Et ex illa tempestate post obitum principis Lubosse sunt mulieres nostrates virorum sub potestate*. KOSMAS I, 9, s. 21.

⁷⁹ Dokładny rozbiór struktury narracji Kosmasa o początkach przeprowadził V. Karbusický. Por. KARBUSICKÝ, V.: *Báje...*, s. 97–105; tenże: *Die epische Struktur der Sagen in der Chronik des Cosmas von Prag*. In: *Anfänge der historischen Überlieferung in Böhmen: ein Beitrag zum vergleichenden Studium der mittelalterlichen Sängerepen*. Köln–Wien 1980, s. 93–102.

⁸⁰ Ilekroć w kontekście omawiania opowieści o początkach pada pojęcie „państwo“, bezpieczniej jest rozumieć je w znaczeniu „organizacja polityczna“ bądź „wspólnota“.

⁸¹ Pierwsze siedziby towarzyszy Czecha miano założyć na górze Říp, między Ohrzą a Weltawą (I, 2). Z Krokiem miał być związany gród, który już za czasów Kosmasa był opuszczony i zarosnięty, znajdujący się w lesie przylegającym do wsi Zbečno (I, 3; jeśli faktycznie za czasów Kosmasa owo miejsce kojarzono z Krokiem, to prawdopodobnym jest, że kronikarz zapisał rzeczywiście funkcjonującą wersję legendy; por. PANIC, I.: *Krak w polskiej i czeskiej tradycji wczesnośredniowiecznej*. In: *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*. Red. A. Barciak, W. Iwańczak, Katowice 2006, s. 48–62). Wysoko usypana mogiła Kazi miała się znajdować nad rzeką dawniej zwaną Berouнка, obecnie zaś Mżą (por. KOSMAS I, 4, s. 8). Tetka miała zbudować gród na szczycie stromej skały przy rzece Berounce, nazwany od jej imienia Tetín. Libusza również miała nakazać zbudowanie grodu w okolicach wsi Zbečno (a więc w okolicach grodu związanego z jej ojcem), zwany Luboszyn. Libusza przepowiedziała gdzie posłowie odnajdą Przemysła (wieś Stadice), gdzie należy założyć Pragę. Areną wojny płci były Děvín i Chvrasten (późniejszy Wyszehrad).

⁸² Znaczenie symboliczne drewnianych chodaków musiało być ogromne, gdyż (1) były jedyną materialną pamiętką po Przemysle, (2) stanowiły symboliczny łącznik między czasami zamierzchłymi a współczesnością oraz (3) wiązały przeszłość i teraźniejszość z przyszłością jako wyraz postulatów poddanych, aby władcy pamiętali o swoich korzeniach. Por. KOSMAS I, 7, s. 17. W przypadku Czech mielibyśmy nawet do czynienia, jak to określił Andrzej Pleszczyński, z „fetyszymem początków“, którego najstarszy przejaw dostrzegł w kronice Kosmasa. W legendzie dynastycznej Anonima niewiele jest szczegółów geograficznych prócz Gniezna i nienazwanej wyspy, na której zszedł Popiel. Piastowie nie mieli, w przeciwieństwie do Przemyslidów, materialnej pamiętki po założycielu dynastii. Por. PLESZCZYŃSKI, A.: „Fetyszym początków“ w ideologii władzy czeskiego średniowiecza. In: *Origines mundi, gentium et civitatum*. Red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2001, s. 153; tenże: *Przestrzeń i polityka: studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza: przykład czeskiego Wyszehradu*. Lublin 2000, s. 225n; SOBIESIAK, J. A.: *Jak Przemyslidzi zdobyli władzę nad „plemieniem Czechów“*. *Historia i archeologia o powstaniu czeskiego państwa (IX–X w.)*

powiednią Libuszy książę miał być postrachem Czechów, bezlitosnym tyranem⁸³. Tymczasem Przemysł okazał się dobrodusznym biedakiem, nakazującym zachować drewniane chodaki⁸⁴, by jego potomkowie pamiętali o plebejskim pochodzeniu założyciela rodu. Kolejne *memento* stanowiła etymologia Pragi. Wreszcie przybycie plemienia pod wodzą Czecha do niezaludnionej krainy czyniło Czechów pełnoprawnymi panami zamieszkiwanych przez nich ziem. Dodajmy, że najważniejszą z trzech odsłon początków u Kosmas była druga część, której momentem kulminacyjnym było żądanie mężczyzn, by ludowi przewodził mąż. Na pierwszym planie, zamiast wspólnego przodka Czecha (związek krwi), znalazła się więź poddanych z dynastią (relacja o charakterze politycznym, wynikała z woli Czechów, ich żądania powołania władzy zwierzchniej). Czesi nie byli po prostu plemieniem pobratymców, lecz społecznością związaną z rodem panującym więzami posłuszeństwa i wierności⁸⁵. Najważniejsze elementy narracji czeskiego kronikarza to: Przemysł i Libusza⁸⁶ (kto?); Praga (gdzie?); Bóg⁸⁷ (dlaczego?).

In: Instytucja „wczesnego państwa“ w perspektywie wielości i różnorodności kultur. Red. J. Banaszkiwicz et al. Poznań 2013, s. 266n.

⁸³ Por szerzej: BLÁHOVÁ, M.: *Počátky státu a osobní svoboda v dilech českých středověkých kronikářů*. In: Wolność i jej ograniczenia w kulturze Europy Środkowej. Red. A. Barciak. Katowice–Zabrze 2014, s. 68–70.

⁸⁴ Zapytany przez jednego z posłów, w drodze na spotkanie Libuszy, w jakim celu zabrał swoje drewniane obuwie, Przemysł odpowiedział: *Ad hec, inquit, eos feci et faciam in evum seruari, ut nostri posteri sciant, unde sint orti, et ut semper vivant pavidī et suspecti, neu homines a Deo sibi commissos iniuste opprimant per superbiam, quia facti sumus omnes equales per naturam. Nunc autem et mihi liceat vos vicissim percontari, utrum magis laudabile est de paupertate ad dignitatem provehi an de dignitate in paupertatem redigi? Nimirum respondebitis mihi, melius esse provehi ad gloriam quam redigi ad inopiam. Atqui sunt nonnulli parentela geniti ex nobili, sed post ad turpem inopiam redacti et miseri facti; cum suos parentes gloriosos fuisse et potentes aliis predicant, haud ignorant, quod semetipsos inde plus confundunt et deturpant, cum ipsi per suam hoc amiserunt ignaviam, quod illi habuerunt per industriam. Nam fortuna semper hanc ludit aleam sua rota, ut nunc hos erigat ad summa, nunc illos mergat in infima*. KOSMAS I, 7, s. 17n.

⁸⁵ Tak: TRĚŠTÍK, D.: *Úvod*. In: *Kosmova kronika česká*. Przekł. Karel Hrdina et al. Praha–Litomyšl 2005, s. 15n; tenże: *Kosmovo pojetí přemyslovské pověsti*. Český lid 52 (1965), s. 311.

⁸⁶ Nierówność w traktowaniu przez kronikarza Libuszy i kierowanej przez nią wspólnoty okazuje się pozorną. Kto był winny końca złotego wieku? Wina leżała po stronie natury ludzkiej, zdaniem Kosmasy degenerującej się z biegiem dziejów. W konfrontacji między ludem – zapewne tylko z jego męską częścią – a Libuszą nie idzie o to czyj pogląd zwyciężył, lecz o rację i postępowanie z dobrych pobudek. Mimo ustanowienia księcia Libusza po zaślubinach pozostała postacią pierwszoplanową. Wreszcie wróżka przestała być nazywana kobietą (ostatni raz tak zostaje nazwana w I, 5 zanim obwieściła ludowi swój wybór), lecz panią (*domina*; por. I, 6 [pięciokrotnie], 8, 9), i księciem (*princeps*; por. I, 9). Małżeństwo nie obniżyło pozycji społecznej Libuszy. Jak już wspomniano, Libusza nadal prorokowała, zaś wspólnota wypełniała jej polecenia, Przemysł podyktował prawa razem z nią (jak napisał Kosmas *Hic vir [...] omnia iura [...] solus cum sola Lubossa dictavit*. KOSMAS I, 8, s. 18). Dlatego należy ją wymienić obok Przemysła jako główną postać narracji – choć w pewnym stopniu jej rola była ważniejszą.

⁸⁷ Istotną kwestią jest pochodzenie mocy córek Kroka, a zwłaszcza Libuszy. Wskazanie przez nią Przemysła oraz miejsca założenia Pragi i nadanie jej nazwy to jedne z najważniejszych elementów konstytuujących cywilizowaną wspólnotę Czechów. Zaslug wróżki nie przekreśliły w odczuciu chrześcijańskiego kronikarza ani pogaństwo, ani potępiane zdolności magiczne, które nazwał „piekielnym duchem proroczym“ (por. *Kosmasa Kronika Czechów*. Przekł., wst. i oprac. M. Wojciechowskiej. Warszawa 1968, s. 107; *Plura locutura erat, si non fugisset spiritus pestilens et prophetans a plasmate Dei*. KOSMAS I, 9, s. 19). U Anonima przez *ex occulto Dei consilio* wiadomo, że Piasta wywyższył Bóg. Kosmas raz zasugerował boską interwencję: *Crocco [...] genui tamen tres natas, quibus natura non minores, quam solet viris, sapientiae dedit divinitas*. Kosmas I, 3, s. 7. W pozostałych przypadkach wyrażał się o zdolnościach córek Kroka negatywnie. Ujemny wydźwięk wydarzeń zapisanych przez Kosmasa – i sam ten fakt stanowi rozwiązanie kwestii – okazuje się pozornym, skoro ich znaczenie w narracji było fundamentalne. Przesłanie ideowe obu mitów dotyczyło doniosłych zmian jakościowych, w których zjawiska cudowne były znakami, symbolami łączącymi przeobrażenia ze sferą *sacrum*, która nie była bierną, lecz aktywnie wpływała na bieg wydarzeń. Proroctwa Libuszy sprawdziły się, jak też dotyczyły planów Bożych, w których Praga miała zostać ozdobiona dwoma świętymi – w tym ostatnim przypadku źródło natchnienia Libuszy wydaje się jasnym. W mitach założycielskich Przemysłidów i Piastów *sacrum* przedstawiono jako przyczynę zdarzeń oraz swoistą miarę, za pomocą której wypadki są wartościowane.

Porównanie narracji. Podobieństwa. (I) Bohater. W obu podaniach powtórzył się motyw protoplasty-oracza. Piast i Przemysł byli ludźmi wolnymi, brak wyraźnych wskazań na ich podrzędny status. Losy obu były kamieniem węgielnym pod przyszły dom panujący⁸⁸. Podkreślanie przez Anonima i Kosmasa rolniczego pochodzenia rodzimych dynastii miało świadczyć o łączności panujących z życiodajnymi siłami pochodzenia chthonicznego, zapewniającymi wspólnocie trwanie i rozwój⁸⁹. Chłopskie pochodzenie rodów panujących wartościowano pozytywnie⁹⁰.

(II) Miejsce⁹¹. U Anonima akcja rozgrywała się w Gnieźnie. U Kosmasa Pragę założono wedle wskazań Libuszy, jako zwiastun nowych czasów, w jej pobliżu zażegnano wojnę płci. Obaj kronikarze przyznali któremuś z grodów rolę wiodącą. Każdy – w sensie praktycznym oraz ideowym – ukazano inaczej. Nazwy Pragi i Gniezna wyjaśniono. Jednak objęciu rządów przez Przemyslidów towarzyszyło założenie nowej stolicy, jako jedno z kilku ważnych wydarzeń. Gniezno istniało za czasów Piasta. Nie wiadomo kiedy, przez kogo, ani w jakich okolicznościach je założono. Lecz jego ideowy prymat – wyrażony za pomocą podanej przez kronikarza etymologii – wynikał nie tylko z mitu założycielskiego, lecz z całości dzieła. Gniezno u Anonima było gniazdem, a więc w sensie metaforycznym miejscem wyróżnionym, związanym z narodzinami i dorastaniem. Ośrodki łączyło założenie w czasach pogańskich. Jednocześnie Praga była jednym z szeregu miejsc związanych z legendą dynastyczną, zaś Gniezno u Anonima to jedyna nazwa miejscowa. Opowieści o początkach działy się w krajach, które opisano jako miejsca najlepiej nadające się do życia (*locus amoenus*).

(III) Przyczyna sprawcza. Autorzy położyli nacisk na „[...] aktywność sił nadprzyrodzonych w aktach genezy rodu panującego”⁹². Sedno opowiadań leżało we współpracy między dobrymi uczynkami i wolą Boga. Obaj umiejscawiali w czasach pogańskich genezę wybraństwa tak dynastii, jak i ludu⁹³. Centralnym problemem było wykształcenie się władzy zwierzchniej (Kos-

Por. DEPTUŁA, Cz.: *Średniowieczne...*, s. 1375n. Przywołany autor przyznał, że sfera natury – nietożsama ze sferą *daemonicum*; jeśli założymy, że dany średniowieczny twórca w takową wierzył i przyznawał jej jakąkolwiek autonomię – mogła być wykorzystana przez Boga do realizacji jego zamysłów, zaś twórcy w wiekach średnich przyznawali jej rangę części historii świętej (*historia sacra*), co prowadziło do ocalenia w spisanych dziejach elementów dziedzictwa pogańskiej proweniencji. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 116. Zjawiska cudowne w średniowieczu były kategorią pojemną – zaliczmy do nich wszystko to, co pochodzi z innego wymiaru – w mniemaniu ówczesnych były immanentne wobec natury. Nie istniał jednak imperatyw wiązania każdego z niezwykłych faktów z danym systemem religijnym. Przyjmowano *a priori* istnienie tychże i dopuszczano do głosu bez doprecyzowania ich pochodzenia. Por. MYŚLIWSKI, G.: *Zjawiska „cudowne”...*, s. 410n.

⁸⁸ O społecznym znaczeniu dynastii por. ŁOWMIAŃSKI, H.: *Studia...*, s. 263–285.

⁸⁹ Jeśli ów zabieg był przeprowadzony świadomie, wykorzystano go do umocnienia popularności dynastii. Por. KOWALENKO, W.: *Książę*. In: tenże (red.): *Słownik starożytności słowiańskich...*, t. 2, s. 537.

⁹⁰ Zdaniem J. Banaszkiewicza w chłopskim pochodzeniu nie szło o ubóstwo lub niską kondycję społeczną. Uważał, że akcent w interpretacji mitu należało położyć na „nierolnicze” znaczenia pługa, orki i oracza. Wyjaśnieniem miało być dążenie do ukazania bohatera jako zdolnego do objęcia wspólnoty opieką i zapewnienia jej dóbr niezbędnych do przetrwania (bohater „trzeciej funkcji”, wg. klasyfikacji G. Dumézila). BANASZKIEWICZ, J.: *Podanie...*, s. 46–60.

⁹¹ Por. BANASZKIEWICZ, J.: *Jedność...*, s. 447n.

⁹² DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 170.

⁹³ A. F. Grabski dodawał, że Boże wybraństwo dynastii i ludu było koncepcją na wskroś chrześcijańską. Prawdą jest, że mity początku Anonima i Kosmasa były w dalszych częściach właściwych kronik łączone z chrześcijańskimi wyobrażeniami o władzy. Por. GRABSKI, A. F.: *Związek polskiej tradycji dziejowej z uniwersalną w historiografii polskiej końca XIII wieku*. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczne*. Seria I, Łódź 1961, s. 34. Z drugiej jednak strony – co wykazał J. P. Roux w pracy *Król: mity i symbole*, podając liczne przykłady z różnych kręgów cywilizacyjnych i epok – chrześcijaństwo nie było koniecznym, by dany lud stawał się w roli narodu wybranego, zaś swoich władców uważał za namaszczonego przez siły wyższe. W takiej interpretacji podkreślono by pogański charakter obu opowieści o początkach.

mas⁹⁴) lub jej przejście (Anonim⁹⁵). Uderza podobieństwo sposobów legitymizacji⁹⁶ władzy panujących i ukazania relacji rządzący-rządzeni: Bóg jako źródło władzy⁹⁷. Niewiele znaczył fakt, że Anonim⁹⁸ i Kosmas⁹⁹ zdawali się traktować informacje o czasach pogańskich z lekceważeniem. Okazało się ono pozornym, nie będącym gruntem dla negocjowania wartości opowieści o początkach, ani dla zmiany ich sensu¹⁰⁰. Panujący *Dei gratia* Piastowie i Przemyslidzi – obie nazwy dynastii są późniejszymi niż badane kroniki – byli jedynymi legalnymi panami, usank-

⁹⁴ Por. WOLVERTON, L.: *Cosmas of Prague: narrative, classicism, politics*. Washington 2015, p. 274–289; też: *Haste-ning toward Prague: power and society in the medieval Czech lands*. Philadelphia 2001, p. 17–41.

⁹⁵ Zob. kontrowersyjną – względem zastosowanej metody – pracę: URBAŃCZYK, P.: „Zamach stanu“ w tradycji piastowskiej *Anonima Galla*. In: *Zamach stanu w dawnych społecznościach*. Red. A. Sołtyśiak. Warszawa 2004, s. 219–226.

⁹⁶ Jedną z podstawowych dziedzin, w których w średniowieczu wykorzystywano wiedzę historyczną, były praktyczne cele władców i dworów. Znajomość przeszłości to mi. in. genealogia stanowiąca legitymację panowania i podstawę pretensji dynastycznych, zasób wiedzy o metodach sprawowania rządów i rozwiązywaniu problemów, wzorach i antywzorach, wreszcie grunt dla rozeznania w źródłach aktualnych wydarzeń w kraju i za granicą. Por. HECK, R.: *Problemy świadomości historycznej średniowiecznego społeczeństwa polskiego*. In: *Dawna świadomość historyczna w Polsce*. Czechach i Słowacji: prace Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej. Red. R. Heck. Wrocław 1978, s. 60; TRĚŠTÍK, D.: *Historické povědomí českého raného středověku*. In: tamże, s. 5–21; BLÁHOVÁ, M.: *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*. In: *Dějiny ve věku nejistot: sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Trěštíka*. Red. Jan Klápště et al. Praha 2003, s. 60.

⁹⁷ Gdziekolwiek w opowieściach o początkach mowa o „mocach“, należy przypisać je Bogu, do czego uprawnia pozytywne wartościowanie skutków wynikających z działalności tak tajemniczych przybyszów, jak i Libuszy. Inaczej: DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 89, 120, 124, 287. Należy w pełni zgodzić się ze stwierdzeniem, że natura zjawisk była jest jednoznacznie zdeterminowana przez ich genezę. Stąd pozytywna przyczyna zdarzeń uprawnia do takowego wartościowania ich efektów. Por. tamże, s. 71. Zob. POMIAN, K.: *Przeszłość jako przedmiot wiary: historia i filozofia w myśli średniowiecza*. Warszawa 1968, s. 233–238.

⁹⁸ *Sed istorum gesta, quorum memoriam oblivio vetustatis abolevit et quos error et idolatria defedavit, memorare negligamus, et ad ea recitanda, que fidelis recordatio meminit, istos succincte nominando transeamus*. ANONIM, I, 3, s. 12.

⁹⁹ *Plura locutura erat, si non fugisset spiritus pestilens et prophetans a plasmate Dei*. KOSMAS I, 9, s. 19. Henryk Łowmiański wskazywał niedookreśloną tradycję *numinosum* pogańskiego – tudzież magii – w kronice Kosmasa, którą z perspektywy chrześcijańskiej przynależała do *antisacrum* (podając przykład zdolności córek Kroka). Jednakże biorąc pod uwagę sprawdzające się prorocтво przyznał, że w Kronice Czechów pogaństwo spotkało się z chrześcijaństwem. Por. ŁOWMIAŃSKI, H.: *Religia...*, s. 346n. Z przedmowy do kroniki adresowanej do proboszcza Sewera wynika, że Kosmas z dystansem podchodzi do owoców swojej pracy, lecz – jak w innych podobnych przypadkach – wydaje się to kwestią konwencji, nie zaś dążenia autora do deprecjacji własnego dzieła. *Sive enim vobis soli hec seniles nuge placeant sive displiceant, rogo, ne tercius eas oculus videat*. KOSMAS, s. 2.

¹⁰⁰ Nie jest argumentem za niepoważnym traktowaniem opowieści o początkach przez Anonima fragment, w którym – we własnym mniemaniu – dokonał rozgraniczenia czasów zamierzonych od takich, o których sądził, że miał pewniejsze informacje. Anonim, po informacji o zagryzieniu Popiela przez myszy, oświadczył, że od tego momentu zaczyna w opowiadaniu przechodzić do [...] *que fidelis recordatio meminit* [...]. Anonim, I, 3, s. 12. Kosmas nie zrobił analogicznego rozróżnienia, zamiast tego podał listę potomków Przemysła i Libuszy, po czym w I, 10 zapisał wieść o chrzcie Borzywoja, powtórzoną w I, 14. Nie należy traktować przywołanej wypowiedzi Anonima jako podziału na tradycję i historię w dzisiejszym rozumieniu. Raczej idzie o stwarzanie pozorów „świętego oburzenia“ duchownego, mającego wyrażać u odbiorców wrażenie, że autor z konieczności – choć niechętnie – zapisał pogańską legendę ku pamięci potomnych. A może nie szło o wyrażenie odczuć autora, lecz o stosowaną w takich przypadkach konwencję? Czyżby zapis narracji o początkach w obu kronikach był wynikiem zapotrzebowania społecznego (tj. spisano legendę założycielską w wersji powszechnie znanej)? Lub presji ze strony patronów – będących jednocześnie zleceniodawcami Anonima – czuwających nad powstawaniem kroniki? Nie było alternatywy dla takiej formy początków, jaką znamy z kroniki Anonima? Jeśli tak, to ewentualne wykreślenie z dziejów Piasta, Popiela i Siemowita pozostawiłoby pustkę, w oficjalnej wersji przeszłości brakłoby podstawowej wiedzy o przyczynie i sensie istnienia wspólnoty oraz kierującej nią władzy. Teoretycznie wyjściem z niezręcznej sytuacji mogło być wymyślenie opowieści o początkach od podstaw. Jednakże mogło by to kłócić się z wyobrażeniem, jakie o genezie *Polonorum* miały ówczesne elity państwa, skupione na dworze Bolesława Krzywoustego. Kwestię autentyczności opowieści o początkach zapisaną przez Anonima pozostawiam otwartą.

jonowano dziedziczenie władzy w obrębie dynastii. Awans Siemowita i Przemysła stanowił kombinację ingerencji sił nadnaturalnych i – choć w różnym stopniu – woli ludu¹⁰¹. Nie wspomniano o cesarzu i papieżu, dwóch czynnikach roszczących sobie w czasach powstania kronik prawa do powoływania monarchów na tron¹⁰². Akcja działa się w próżni międzynarodowej¹⁰³. Jednym z celów narracji obu kronikarzy było określenie pozycji opisywanych dynastii i krajów w ideowo-politycznym porządku międzynarodowym¹⁰⁴.

Anonim i Kosmas osiągnęli zamierzone cele opowiadając o genezie dynastii, wymieniając elementy konieczne dla samookreślenia wspólnoty we wszystkich płaszczyznach czasowych: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości¹⁰⁵. Zwraca uwagę połączenie przez kronikarzy czasów „mitycznych“ z „historycznymi“. W kronikach wykazano ciągłość genealogiczną między Piastem i Mieszkiem oraz Przemysłem i Borzywojem. Obie narracje rozgrywały się w czasach pogańskich, biegunowo odległych, przeciwstawnych mentalności autorów obu kronik. Bałwochwalcze praktyki – np. postrzyżyny Siemowita i czary trzech sióstr w nocy przed wyznaczeniem Przemysła – można by było pominąć, gdyby nie ich skutki, doniosłe i pozytywne¹⁰⁶. Kolejnym punktem wspólnym byli informatorzy w postaci starców¹⁰⁷.

¹⁰¹ Przemysła wskazała Libusza na wyraźne żądanie ludu; Siemowita ustanowiono księciem *concorditer*. W narracji o powołaniu Przemysła przez lud (*populus*) wolno upatrywać nawiązania do sporu *regnum i sacerdotium*, jak również do idei suwerenności ludu w starożytnym Rzymie. KOPAL, P.: *Král versus kníže? Idea panovnícké moci v Kosmově kronice*. In: *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku: mocenské souvislosti a paralely* Red. M. Wihoda et al. Brno 2010, s. 361n.

¹⁰² Z drugiej strony własna, niezależna ideowo opowieść o początkach stanowiła argument ideologiczny w relacjach z sąsiadami, jak również z cesarstwem bądź papieżem. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 156.

¹⁰³ Brak jakichkolwiek wpływów zewnętrznych lub wieści o świecie poza wspólnotami, których początki dotyczą. Z jednym wyjątkiem: mężczyzna, który usłyszał od Libuszy niekorzystny dla siebie wyrok, wykrzyczał m. in.: *Non solos obprobrium nationibus et gentibus destituit natura, quibus deest rector et virilis censura, et quos premunt feminea iura*. KOSMAS, I, 4, s. 12.

¹⁰⁴ A. F. Grabski zwrócił uwagę, że opowieści o początkach Czech i Polski różniły się od imperialnych wersji przeszłości, składających się z rozbudowanych mitów trojańskiego i karolińskiego wspólnie z motywami biblijnej proveniencji. Druga kategoria mitów lansowana przez starsze, większe i stojące na wyższym szczeblu rozwoju kulturalnego ośrodki polityczne, zwłaszcza przez Cesarstwo, to przykłady przysłego ogólnoeuropejskiego standardu mitologii państwowej, wypierającego lub przynajmniej znacząco wpływającego na kształt historiografii lokalnych. Por. GRABSKI, A. F.: *Historiografia...*, s. 44–48. Zob. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 139–144.

¹⁰⁵ Por. DEPTUŁA, Cz.: *Galla Anonima mit...*, s. 170; TRĚŠTÍK, D.: *Kosmovo pojetí přemyslovské pověsti*. Český lid 1965, t. 52, s. 311.

¹⁰⁶ Nierozstrzygalnym jest określenie czy w mniemaniu obu kronikarzy: (a) w ogóle można mówić istnieniu mocy pogańskiego pochodzenia, w jakimś stopniu autonomicznych wobec Boga, który działał za ich pośrednictwem kiedy chcieli i jak chcieli; (b) Bóg działał poprzez moce pogańskiego pochodzenia; (c) intencje pogan były zbieżne z zamysłami bożymi, dlatego – w drodze wyjątku – użycie mocy odniosło skutek zamierzony przez tych, którzy się nimi posługiwali. Co jest pewne, to pozytywny charakter wszystkich skutków opowieści o początkach. Stąd przychyliam się do wniosku, że owe moce nie miałyby żadnego znaczenia, byłyby pustym pojęciem w umysłach pogan i nie przyczyniłyby się do czegokolwiek, gdyby nie jedyne źródło prawdziwej mocy, tj. Bóg. Cz. Deptuła raz przyznaje mocom autonomii (*Galla Anonima mit...*, s. 189), a raz zdaje się temu przeczyć, potwierdzając ich instrumentalność dla realizacji planów Boga (tamże, s. 124). Niekonsekwencję wewnętrzną świata w kronice Anonima – świat ziemski mający własną przyczynowość, przy jednoczesnej pełnej zależności od sił nadprzyrodzonych – por. ŁOWMIĄŃSKI, H.: *Religia...*, s. 333n.

¹⁰⁷ *Narrant etiam seniores antiqui [...]*. ANONIM, I, 3, s. 12. W drugiej przedmowie do kroniki, adresowanej do mistrza Gerwazego, Kosmas wspominał o bajecznych opowiadaniach starców, jako źródle swoich informacji o pierwszych mieszkańcach ziemi czeskiej. *Igitur huius narrationis sumpsit exordium a primis incolis terre Boemorum et perpauca, que didici senum fabulosa relatione, non humane laudis ambitione, sed ne omnino tradantur relata oblivioni, pro posse et nosse pandō omnium bonorum dilectioni*. KOSMAS, s. 3. Ponownie zdawałoby się, że Kosmas nie traktuje poważnie swoich informatorów, lecz doniosłość ich świadectw – jeśli rzeczywiście wiedza o początkach pochodziła o nich – dla narracji kronikarskiej została w niniejszej pracy dość omówiona.

Różnice. Bohater. (I) Kosmas o wiele wyraźniej zarysował postacie Przemysła i Libuszy. Wyjaśniono znaczenie imienia Przemysł, lecz już nie Libuszy, Piasta i Rzepki. (II) Piast był zwykłym śmiertelnikiem. Przemysł zaskoczył emisariuszy przemową, której wydźwięk przydał mu aury niezwykłości i tajemniczości. Wykazał spokój wobec dziejących się dziwów. Piast był zwyczajnym rolnikiem, znany imię jego ojca. Przemysł to oracz¹⁰⁸-czarownik, jego rodowód nie został podany. Być może – jeszcze przed intronizacją – celebrował rytuał królewskiej orki¹⁰⁹. Ukazano go przy pracy na roli, lecz czynność orki – w roli wieśniaka – była tylko jedną z dwóch stron jego osobowości. Nadprzyrodzone moce – jasnowidzenie i paranie się magicznymi rytuałami – stanowiły jego wtóre i właściwe oblicze. W przypadku Piasta podkreślono gościnność idącą w parze z ubóstwem. Jego niewolna kondycja społeczna pozostaje w sferze domniemań. Kontrast widać też przy porównaniu żon protoplastów. O Rzepce wiadomo, że była gospodynią na uczcie w chatce Piasta, że naradzała się z mężem – i nic poza tym. Libusza, wieszczka-sędzia, dobrze urodzona, była jedną z dwóch najważniejszych – jeśli nie najważniejszą – postaci opowieści o początkach Czechów. M i e j s c e. (III) Brak w legendzie dynastycznej Anonima nazwy kraju i ludu go zamieszkującego. Czech był eponimem kraju i ludu. Nie wiadomo skąd przybyli i kim byli założyciele Gniezna lub wędrowcy pod wodzą Czecha¹¹⁰. U Anonima rola Gniezna i Piasta były wystarczającymi elementami mitu założycielskiego. Jednakże mimo braku pewnych szczegółów jest to – w sensie ideowym – narracja kompletna. Przynajmniej. (IV) U Anonima zwrot *concorditer* może stanowić postawę dla domysłów, że wspólnota miała w jakiegokolwiek formie wyrazić zgodę na wywyższenie Siemowita. Użyto go jednak tak, że nie sposób przesądzić czy idzie o poparcie ludu (wybór na wiecu? aklamacja? jeśli już, to jako moment decydujący, czy też formalność, utarty zwyczaj bez większego znaczenia?). U Kosmasa mężczyźni zażądali od Libuszy ustanowienia księcia. Wola ludu – jego męskiej części – była przełomowym momentem narracji. (V) Zasadniczą przyczyną ustanowienia władzy zwierzchniej u Kosmasa było dążenie do przywrócenia pokoju wewnątrz wspólnoty¹¹¹. U Anonima jedynym – lecz w świetle narracji wystarczającym – powodem upadku Popiela było nieprzejęcie próby, jaką okazało się nadejście – z nakazu bożego – dwóch wędrowców pod bramy Gniezna. I n n e. (VI) Brak wyraźnego wskazania w narracji Anonima genezy wspólnoty, która istniała już za czasów Popiela. Kosmas szerzej opisał prapoczątki, w których ziemia i lud zostały nazwane. Obu tych szczegółów brak w narracji Anonima. (VII) U Kosmasa pojawił się wątek pierwiastka żeńskiego jako niezależnego i przez pewien okres górującego nad męskim: córki Kroka; relacje Libusza-Przemysł; wojna płci. Inicjatywa powołania Przemysła na księcia wyszła od mężczyzn, niechęcych dalszych rządów Libuszy. Także mężczyźni zwyciężyli w wojnie płci. U Anonima ów motyw nie wystąpił. (VIII) Moralny aspekt powołania do rządzenia dynastii Piastów i Przemyslidów. U Anonima to: hojność Piasta na rzecz przybyszów reprezentujących *sacrum*; czynna ingerencja sił nadprzyrodzonych; sztuczne pokrewieństwo Siemowita z przedstawicielami mocy pozaziemskich; prorocтва oraz imię postrzyżonego chłopca

¹⁰⁸ Archaiczny topos króla-oracza w kontekście Przemysła por. m. in. TŘEŠTÍK, D.: *Česká kultura ve 12. století*. In: *Ideové proudy v českém umění 12. století*. Red. A. Merhautová, D. Třeštík. Praha 1985, s. 12–14.

¹⁰⁹ Związek Przemysła z mocami chtonicznymi podkreślił Kosmas w dalszej części kroniki: [...] *Primizl iam plenus dierum, postquam iura instituit legum, quem coluit vivus ut deum, raptus est ad Cereris generum*. KOSMAS I, 9, s. 21. Rzymską Cererę wolno utożsamiać z grecką Demeter, zaś jej zięcia z rzymskim Plutonem (greckim Hadesem).

¹¹⁰ Por. KOWALEWSKI, K.: *Początki legendy o braciach eponimach w czeskiej i polskiej tradycji historiograficznej oraz ich funkcje ideowe*. Pamiętnik Słowiański 1995/1996, t. 45–46, s. 144.

¹¹¹ O znaczeniu pokoju w opowieści Kosmasa o początkach por. TŘEŠTÍK, D.: *Mír a dobrý rok. Státní ideologie raného přemyslovského státu mezi křesťanstvím a „pohanstvím“*. In: *Folia Historica Bohemica* 12 (1988), s. 33n.

o charakterze wróżebnym. U Kosmasa: wybitność cnót Kroka i nadprzyrodzone moce jego córek; troska Libuszy o kształtującą się wspólnotę; Bóg działający poprzez wieszczkę i wyznaczający Przemysła na księcia. O ile u Anonima doszło do zmiany panującego, Kosmas ukazał przebiegający etapami proces przejścia od anarchii do społeczeństwa cywilizowanego. (IX) Nie podano wiadomości ani o śmierci Piasta i Rzepki, jak również Libuszy. Wspomniano odejście Przemysła¹¹². (X) U Kosmasa, pojawiają się starsi (*seniores populi*)¹¹³ i przywódcy (*rectores*)¹¹⁴. Brak analogicznych postaci u Anonima, gdyż *seniores antiqui* byli po prostu starcami, nie wskazano jakoby pełnili funkcje reprezentacji wspólnotowej¹¹⁵. (XI) W narracji Kosmasa zawarto genezę monarchii i praw. Władza zwierzchnia istniała przed ucztą Piasta, o prawach wspólnoty zamieszkującej Gniezno brak wieści.

U w a g i k o ń c o w e . Cechą wspólną obu narracji było uwznioślenie głównych bohaterów, wskazanie najważniejszych dla wspólnoty miejsc i ukazanie przyczyn wydarzeń. U Anonima geneza władzy Piastów miała charakter pozytywny. Symboliczny sens uczty Piasta służył wskazaniu cech pożądanых u panującego – będących jednocześnie postulatami wobec kolejnych dynastów – w celu zaakcentowania jego służebnej roli wobec społeczności, przy jednoczesnym braku położenia nacisku na represyjny charakter władzy. U Kosmasa przeciwnie, pierwotnym stanem stosunków międzyludzkich była szczęśliwość. Obraz dziejów u Kosmasa był regresywny¹¹⁶. Z jednej strony *sacrum* miało wpływ na ustanowienie praw, władzy książęcej i Pragi, co wskazywało na ich pozytywny charakter. Z drugiej strony władzę książęcą powołano na wyraźne żądanie ludu, choć ostrzegano go przed nią. Najbardziej wyraźną i odczuwalną podstawą władzy zwierzchniej – w odróżnieniu od opowieści o początkach, gdzie Libusza i Przemysł nie przejawiali skłonności despotycznych, lecz trafnie wieszcyli w jakim kierunku ewoluować będą rządy monarsze – była siła. Choć czasami uciążliwa lub niesprawiedliwa, została ukazana jako konieczne, lecz nieskuteczne remedium na degenerującą się naturę ludzką¹¹⁷.

¹¹² Por. KOSMAS, I, 9.

¹¹³ *Inter hec primordia legum quamdam die predicta domna phitone concitata presente viro suo Primizel et aliis senioribus populi astantibus sic est vaticinata: [...].* KOSMAS I, 9, s. 18.

¹¹⁴ *Ea tempestate inter duos cives, opibus et genere eminentiores et qui videbantur populi esse rectores.* KOSMAS I, 4, s. 11.

¹¹⁵ *Narrant etiam seniores antiqui [...].* ANONIM, I, 3, s. 12. H. Łowmiański twierdził, że świadectwo starców miałyby dotyczyć wyłącznie upadku Popiela. Także: BANASZKIEWICZ, J.: *Podanie...*, s. 156; ŁOWMIAŃSKI, H.: *Początki...*, t. 5, s. 312. Wydaje się, że słowo *etiam* może równie dobrze znaczyć, że starcy opowiedzieli całą zapisaną przez Anonima opowieść o początkach, a więc także podanie o uczcie Piasta.

¹¹⁶ W innym miejscu, jako komentarz do polecenia Przemysła by zachować jego chodaki dla potomnych, Kosmas wyraził nieco inny sąd: *Nam fortuna semper hanc ludit aleam sua rota, ut nunc hos erigat ad summa, nunc illos mergat in infirma. Unde fit, ut dignitas terrena, que errat aliquando ad gloriam, amissa sit ad ignominiam.* KOSMAS, I, 7, s. 18.

¹¹⁷ Prawdopodobnym, że zaprezentowana wizja genezy władzy państwowej była wielce istotną w kontekście przewlekłego sporu *regnum* i *sacerdotium*. Por. TŘEŠTÍK, D.: *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*, Praha 1972, s. 106–112. tenże: *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*. Praha 1968, s. 173–179. Przywołany autor określił wręcz Kosmasa jako wyjątkowego w wyjątkowym w wyjątkowym argumentów na rzecz obrony interesów i wzmocnienia władzy świeckiej. Por. tenże, *Kosmova kronika*, s. 181n. Anonim i Kosmas wyprowadzili początki dynastii panujących z czasów pogańskich – choć za przyzwoleniem Boga – bez udziału czynnika kościelnego. Chrystus nastąpił dopiero kilka pokoleń po objęciu rządów przez rody Piastów i Przemyslidów. Władzę zwierzchnią wartościowaną zdecydowanie pozytywnie (Anonim) lub jako „zło konieczne“ (Kosmas) ukazano jako potrzebną i konieczną, a przede wszystkim pożądaną przez Boga, aktywnie ingerującego w wypadki opisane w tradycjach dynastycznych. Takie stanowisko zaprzeczało wywodzeniu państwa z grzechu, przypisywaniu

Piotr Stanisław Goltz
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Polsko
e-mail: piotrgoltz@o2.pl

mu diabelskiej genezy, czego przykłady por. BUC, P.: „*Principes gentium dominantur eorum*„: *Princely Power Between Legitimacy and Illegitimacy in Twelfth-Century Exegesis*. In: *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe*. Ed. T. N. Bisson. Philadelphia 1995, p. 310–328.

КАРЛ IV В ТРУДАХ ИСТОРИКОВ РОССИИ

АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ ГАЛЯМИЧЕВ

The author of this article examines the history of the study of the life and activities of king of Bohemia and Holy Roman Emperor Charles IV of Luxembourg in the Russian historical science. It defines the stages of studying this subject, its main results and perspectives.

Key words: Charles IV of Luxembourg; history of Bohemia in the XIV century; Russian historiography.

В последние десятилетия фигура Карла IV неоднократно привлекала внимание отечественных исследователей. Различные аспекты его деятельности стали предметом изучения А. В. Леонтьевского,¹ М. А. Бойцова,² Г. П. Мельникова.³ Выполненные в русле ведущих тенденций развития современной исторической науки, они существенно обогатили круг представлений о знаменитом монархе XIV века. В то же время, есть, как нам представляется, необходимость составить целостный очерк истории правления Карла IV и подвести его основные итоги. 700-летний юбилей со дня его рождения видится вполне уместным поводом для этого.

Правление Карла Люксембурга изучалось в нашей стране прежде всего в связи с осмыслением истории Чехии, причём на ранних этапах развития российской исторической славистики этот сюжет находился на втором плане интересов русских учёных.

В русской историографии XIX – начала XX вв. главное внимание уделялось двум узловым проблемам средневековой истории Чехии, которые были наиболее тесно связаны с судьбами Руси – России. Во-первых, русские учёные увлечённо занимались историей миссионерского служения святых Кирилла и Мефодия в Великой Моравии. Во-вторых, предметом их пристального интереса было гуситское движение, которое рассматривалось многими из русских историков-славистов как попытка восстановления в Чехии православия, первые семена которого были посеяны трудами святых Кирилла и Мефодия в IX в.

¹ ЛЕОНТЬЕВСКИЙ, А. В. *Искусство возможного в политике Карла IV Люксембурга*. Волгоград, 1995.; ОН ЖЕ: «Золотая булла» Карла IV Люксембурга. Волгоград, 1998.

² БОЙЦОВ, М. А. *Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во второй половине XIV в.* // Средние века. М., 1989. Вып. 52. С. 25–46.; ОН ЖЕ: *Новое издание «Золотой буллы» Карла IV* // Средние века. М., 1991. Вып. 54. С. 260–262.; ОН ЖЕ: *Германский император XIV в.: инструменты реализации власти* // Власть и политическая культура в средневековой Европе / под ред. Е. В. Гутновой. М., 1992. С. 106–114.; ОН ЖЕ: *Меч, скипетр и держава. Второй церемониальный раздел Золотой буллы императора Карла IV* // Средние века. 2013. Т. 74. № 3–4. С. 221–252.; ОН ЖЕ: *Церемониальные коды Золотой буллы императора Карла IV* // Культурные коды Средневековья / сост. и отв. ред. А. К. Gladkov. М., 2013. С. 45–60.; ОН ЖЕ: *Нюрнбергская часть Золотой буллы 1356 г.: аспекты проспективный и ретроспективный* // Ретроспективная информация источников: образы и реальность / отв. ред.: И. Н. Данилевский, О. И. Тогоева. М. 2013. С. 91–115.

³ МЕЛЬНИКОВ Г. П. «Эллинославизм» в культурно-политической концепции Карла IV // Славяне и их соседи. М., 1998. С. 74–79; ОН ЖЕ: *Имперское и чешское в концепции власти Карла IV* // Анфологон. Власть, общество, культура в славянском обществе в средние века. К 70-летию Бориса Николаевича Флори. М., 2008 (Славяне и их соседи. Вып. 12). С. 161–169.

Что касается правления Карла IV, то оно рассматривалось косвенно, главным образом в связи с предысторией гуситского движения.

Характерно, что, составляя знаменитую «Книгу для чтения по истории средних веков», призванную познакомить русского читателя с наиболее важными явлениями, событиями и персоналиями эпохи Средневековья, выдающийся историк-медиевист П. Г. Виноградов счёл необходимым поместить на её страницах биографический очерк о Карле IV, но поручил его написанию не соотечественнику, а видному чешскому учёному В. Новотному.⁴

После революционных потрясений 1917 г. и Гражданской войны в России наступила длительная пауза в изучении средневековой истории Чехии в нашей стране, что было обусловлено, с одной стороны, коренной ломкой системы образовательных и научных учреждений, а, с другой стороны, резкой сменой внешнеполитических и тесно связанных с ними идеологических приоритетов.

Лишь накануне Второй мировой войны, после Мюнхенского сговора 1938 г., когда судьба Чехословацкой Республики оказалась в центре внимания всего мира, в СССР стали появляться публикации по истории чешского Средневековья, прежде всего – по истории гуситского движения, в котором советских историков привлекало в первую очередь его национально-освободительное и революционно-преобразующее содержание. В годы Великой Отечественной войны гуситская тема выдвинулась на одно из самых видных мест в советской исторической публицистике как одно из звеньев вековой борьбы славянских народов против немецкой агрессии.

Первые послевоенные годы были ознаменованы установлением тесных связей между СССР и Чехословакией, которые не ограничивались сферой международной политики, но включали в себя и установление прямых межличностных контактов между гражданами обоих государств, которые скреплялись памятью о суровых годах войны и трудными путями к достижению победы во Второй мировой войне.

Отражением возросшего интереса советских людей к прошлому и настоящему чешского народа стал выход в свет в 1947 г. краткого очерка истории Чехии с древнейших времён до окончания Второй мировой войны.⁵

На страницах «Истории Чехии» нашлось место для специального раздела «Возрождение Чехии при Карле I»,⁶ что нельзя не признать важным достижением российской славистики: впервые история Чехии времён правления Карла стала предметом специального рассмотрения. При этом в подходе к её освещению присутствовала определённая одномерность. Главное внимание уделялось достигнутым успехам в деле укрепления королевской власти в Чехии, что было обусловлено особенностями политической идеологии СССР в первые послевоенные годы.

Автор раздела – вступивший в те годы в научную жизнь видный советский историк-славист Г. Э. Санчук – защитил в 1950 г. кандидатскую диссертацию и опубликовал ряд статей, написанных на основе тщательного анализа текста законника «*Majestas Carolina*» и других памятников чешской истории.⁷

⁴ НОВОТНЫЙ В.: *Карл IV*. In: Книга для чтения по истории средних веков. / 2-е изд. Вып. 3, М., 1902, с. 380–430.

⁵ *История Чехии*. М., 1947.

⁶ Там же, с. 57–65 (§ 7 главы III «Феодалная Чехия»).

⁷ САНЧУК Г. Э.: *Majestas Carolina Карла I Чешского (императора Карла IV), как источник для изучения земского права Чехии XIV в.* In: *Ученые записки Института славяноведения*. Т.1, М., 1948, с. 240–256; ОН ЖЕ: *Чешский земский законник «Majestas Carolina» (1355) как исторический источник для изучения начала*

Г. Э. Санчук стал автором раздела «Борьба за создание централизованного Чешского государства (XIII–XIV вв.)» (§ 4 главы III «Развитие феодальных отношений в Чехии и Словакии XI–XV вв.») в коллективном труде советских историков «История Чехословакии», вышедшем в свет в 1956 г.⁸ Освещение правления Карла IV было выдержано здесь в основном в прежнем ключе, однако представленная на страницах «Истории Чехословакии» картина эпохи Карла IV приобрела и некоторые новые черты: концепция коллективного труда, отразившая изменения в идеологии и внешней политике СССР, уделяла большое внимание развитию культуры чешского и словацкого народов. Культуре Чехии и Словакии на каждом из важнейших этапов их исторического развития были посвящены специальные разделы. В частности, искусствовед С. О. Острой написал раздел «Чешская и словацкая культура в X–XIV вв.»⁹ (§ 6 той же главы), в котором были отмечены наиболее значительные достижения в развитии чешского языка и литературы, архитектуры, скульптуры, живописи и музыки в Чехии во времена правления Карла, проникновение в чешские земли идей итальянского гуманизма и основание Пражского университета. Однако при этом не было выявлено особое место эпохи Карла IV как времени наивысшего расцвета культуры средневекового Чешского королевства, ознаменованного выдающимися успехами во всех сферах духовной жизни и художественного творчества: материал был разбит на краткие обзоры развития каждого из искусств и областей культурной жизни, в рамках которых упоминались и культурные достижения времён правления Карла IV.

Подобного рода подход был обусловлен основополагающей методологической установкой, утвердившейся в советской историографии 1950-х–1960-х гг., согласно которой правление Карла IV рассматривалось в первую очередь как время созревания предпосылок грандиозного взрыва классовой борьбы в Чехии во времена гуситского движения.

Наиболее наглядно это проявилось на страницах десятитомной «Всемирной истории», где правление Карла IV рассматривалось в рамках раздела «Великая крестьянская война XV в. в Чехии (гуситские войны)».¹⁰ Отметив успехи правителя Чешского королевства в укреплении государства и подъём чешской культуры в середине XIV в., авторы переходят от основания Пражского университета к рассмотрению его роли как колыбели гуситской идеологии и началу гуситского движения.¹¹

Поворотным моментом в изучении личности и правления Карла IV в нашей стране стала книга И. И. Попа о развитии средневекового искусства Чехии и Моравии.¹² Думается, не случайно эта книга вышла именно в 1978 г., когда в Чехии и Западной Европе с большим размахом отмечалось 600-летие со дня смерти выдающегося представителя династии Люксембургов на чешском и императорском троне.

Сложившиеся в течение десятилетий предубеждения воспрепятствовали появлению специальных работ о жизни и деятельности короля и императора, однако наследие его правления в истории искусства настолько значительно, что эта яркая страница истории

образования чешского национального государства. In: *Краткие сообщения Института славяноведения*. Т. XVII, М., 1951, с. 99–109; ОН ЖЕ: *К вопросу о положении королевской власти в Чехии в первой половине XIV века*. In: *Ученые записки Института славяноведения*, Т. 15, М., 1957, с. 212–245.

⁸ *История Чехословакии*. Под ред. Г. Э. Санчука и П. Н. Третьякова. Т. I. М. 1956, с. 103–112.

⁹ Там же, с. 119–133.

¹⁰ РУБЦОВ, Б. Т. – СМИРИН, М. М.: *Великая крестьянская война XV в. в Чехии (гуситские войны)*. In: *Всемирная история*. Т. III, М., 1957, с. 695–706 (§ 1 XLIV главы «Чехия в XIV–XV вв. Польша в XIV–XV вв.»).

¹¹ Там же, с. 697–698.

¹² ПОП, И. И.: *Искусство Чехии и Моравии IX – начала XVI века*. М., 1978.

мировой художественной культуры в связи с юбилейными мероприятиями оказалась в центре внимания мировой общественности. Оставить без внимания советских историков столь памятную дату в истории дружественного (как тогда было принято говорить – братского) чешского народа было невозможно, и книга И. И. Попа, центральное место в которой занимает рассмотрение достижений чешского искусства эпохи Карла IV, была призвана решить эту задачу.

В работе И. И. Попа содержится подробный искусствоведческий анализ развития пластических искусств Чехии и Моравии в период правления Карла IV, позволяющий создать многоплановые представления о развитии архитектуры, скульптуры, иконописи и книжной миниатюры.

Новым для российской исторической литературы советского периода стало выделение времени правления Карла IV как особого периода в истории чешского искусства.¹³ Самое же главное заключалось в том, что впервые внимание было уделено личности правителя: И. И. Поп отметил, что Карл IV был «человеком высокой культуры, неисчерпаемой инициативы и творческого ума».¹⁴ Отмечая тесную связь деятельного участия Карла IV в развитии культуры «с общим духом политики Люксембургов, с концепцией возвеличения династии и её чешской основы», он подчёркивает высокую степень личного участия правителя в создании шедевров чешского готического искусства.¹⁵

В исследовании были учтены достижения чешской историографии 1960-х–1970-х гг. в изучении эпохи Карла IV.¹⁶ Именно ему в силу этого было поручено написание соответствующих разделов в «Краткой истории Чехословакии», которая вышла в свет в 1988 г. и была призвана представить обновлённую в духе идей Перестройки концепцию средневековой истории чешских и словацких земель.¹⁷ Перу И. И. Попа в этой книге принадлежали два раздела – собственно исторический «Под скипетром Люксембургов и Анжу»¹⁸ и искусствоведческий «В мире образов чешской и словацкой готики»¹⁹ (§§ 3 и 4 главы II «Упрочение централизованного феодального государства»).

На страницах первого из указанных разделов нашлось место для развёрнутой характеристики личностных качеств Карла IV, характерных черт проводимой им политики: «В политической практике и дипломатической борьбе его отличал трезвый реалистический подход, он твёрдо следовал намеченной цели, используя для её достижения любые средства. Вместе с тем Карл отличался гибкостью, был известен как мастер компромисса, избегал применения силы».²⁰

¹³ Это положение проводилось не вполне последовательно, поскольку время расцвета чешской готики определялось как середина XIV в. (1350 г.) – 1420 г. См.: ПОП, И. И.: *Искусство Чехии и Моравии*, с. 97.

¹⁴ Там же, с. 98.

¹⁵ См.: Там же, с. 99, 112, 133, 180–181, 192, 208.

¹⁶ Прежде всего речь идёт о трудах виднейшего чешского исследователя жизни и деятельности Карла IV И. Спелачека.

¹⁷ Отметим, что Г. Э. Санчук продолжал публиковать работы о законодательстве Карла IV в 1960-е и последующие годы. См.: САНЧУК, Г. Э.: *Положение феодалов и крестьян по законнику чешского короля Карла I*. In: *Источники и историография славянского средневековья*. М., 1967, с. 53–72; ОН ЖЕ: *Судебный процесс по источникам чешского права*. In: *Славянская историография и археология*. М., 1969, с. 179–217; ОН ЖЕ: *Земский суд и королевская власть в годы централизации Чешского государства (XIII–XIV вв.)*. In: *Власть и политическая культура в средневековой Европе*. М., 1992, с. 157–164.

¹⁸ *Краткая история Чехословакии*. М., 1988, с. 47–57.

¹⁹ Там же, с. 57–65.

²⁰ Там же, с. 49.

Рубеж 1980-х–1990-х гг. был ознаменован важными переменами в развитии исторической науки в России. Историки получили свободу методологического выбора, значительно расширилась проблематика исследований.

Нельзя не отметить, что среди новых тем, которые привлекли пристальное внимание российских историков, видное место заняла эпоха Карла IV, проводимая им политика и сама его незаурядная личность.

А. В. Леонтьевский рассмотрел вопрос о характерных чертах политики Карла IV,²¹ уделив особое внимание своеобразию его личности. Большое значение имела публикация выполненного исследователем перевода автобиографии правителя на русский язык,²² которая создала принципиально новые возможности для российских исследователей нового поколения.²³ А.В. Леонтьевский опубликовал также первый полный перевод на русский язык «Золотой буллы» 1356 г.,²⁴ появление которого способствовало активизации изучения этого памятника в российской историографии.

«Золотая булла» Карла IV стала предметом пристального изучения ряда работ М. А. Бойцова,²⁵ научные интересы которого связаны прежде всего с изучением природы императорской власти в Германии во второй половине XIV в., инструментов её реализации и восприятия современниками.

Важным аспектам государственно-политической концепции Карла IV были посвящены работы видного современного российского историка-богемиста Г. П. Мельникова.²⁶

Предметом особого интереса российских исследователей последних десятилетий стала культурная политика Карла IV. А. В. Яхяева защитила в 1996 г. в Московском университете кандидатскую диссертацию на тему «Культура Чехии XIV века и Карл IV», в которой ставились задачи «обобщить результаты культурной политики Карла IV, оценить значение деятельности этого правителя для последующего культурного развития Чехии».²⁷ Одна из её статей посвящена развитию чешской литературы в эпоху Карла IV.²⁸

²¹ ЛЕОНТЬЕВСКИЙ, А. В.: *«Политические максимы» Карла IV Люксембурга*. In: Политический лидер, партия и общество. Саратов, 1992, с. 14–29; ОН ЖЕ: *Искусство возможного в политике Карла IV Люксембурга*. Волгоград, 1995.

²² *Жизнеописание императора Карла IV, им самим составленное*. In: Леонтьевский, А. В.: *Искусство возможного в политике Карла IV Люксембурга*, с. 29–74.

²³ Текст «Жизнеописания» стал предметом специального исследования в российской историографии. См.: НЕПОМНЯЦАЯ, З. В.: *Образ идеального правителя в «Vita Caroli» Карла IV*. In: *Человек в контексте культуры*. Славянский мир. М., 1995, с. 65–70.

²⁴ ЛЕОНТЬЕВСКИЙ, А. В.: *«Золотая булла» Карла IV Люксембурга*. Волгоград, 1998.

²⁵ БОЙЦОВ, М. А.: *Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во второй половине XIV в.* In: *Средние века*. М., 1989, Вып. 52, с. 25–46; ОН ЖЕ: *Новое издание «Золотой буллы» Карла IV*. In: *Средние века*. М., 1991, Вып. 54, с. 260–262; ОН ЖЕ: *Меч, скипетр и держава. Второй церемониальный раздел Золотой буллы императора Карла IV*. In: *Средние века*, 2013, Т. 74, № 3–4, с. 221–252; ОН ЖЕ: *Церемониальные коды Золотой буллы императора Карла IV*. In: *Культурные коды Средневековья*. М., 2013, с. 45–60; ОН ЖЕ: *Нюрнбергская часть Золотой буллы 1356 г.: аспекты проспективный и ретроспективный*. In: *Ретроспективная информация источников: образы и реальность*. М., 2013, с. 91–115.

²⁶ МЕЛЬНИКОВ, Г. П.: *«Эллинославизм» в культурно-политической концепции Карла IV*. In: *Славяне и их соседи*. М., 1998, с. 74–79; ОН ЖЕ: *Имперское и чешское в концепции власти Карла IV*. In: *Анфологион*. Власть, общество, культура в славянском обществе в средние века. М., 2008, с. 161–169.

²⁷ ЯХЯЕВА, А. В.: *Культура Чехии XIV века и Карл IV. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. М., 1996, с. 1.

²⁸ ЯРАШЕВА, А. В.: *Чешская литература в эпоху Карла IV*. In: *Вопросы истории славян*. Воронеж, 2004. Вып. 16, с. 119–134 (при вступлении в брак исследовательница приняла фамилию мужа).

Говоря о достижениях российской науки последних десятилетий в деле изучения истории правления Карла IV в Чехии, нельзя не отметить работу видного российского историка искусства средневековой Европы Е. П. Юваловой о чешском искусстве готического времени.²⁹ Кульминационный период развития чешской готики (1350–1420 гг.) рассматривается автором в широком культурно-историческом контексте, причём особое внимание уделяется роли Карла IV как в создании общих благоприятных условий для подъёма чешского искусства, так и его непосредственное участие в возведении архитектурных ансамблей и выдающихся произведений готической скульптуры и живописи.

Таким образом, личность и деятельность Карла IV нашла достаточно подробное отражение на страницах работ российских историков. Однако все они посвящены рассмотрению частных исследовательских сюжетов, что ставит читателя перед необходимостью обращения к иностранной литературе для составления более полных и многосторонних представлений о Карле IV и его эпохе.³⁰

При этом следует, на наш взгляд, признать, что характер развертывания этих процессов мог бы быть существенно иным при активной, гибкой и дальновидной политике императорской и королевской власти. В этой связи нельзя не отметить очевидный факт: ни в одной из стран Западной и Центральной Европы того времени не оказалось правителя, который по глубине своего политического мышления мог бы быть поставлен рядом с Карлом IV Люксембургом.

prof. Alexandr Nikolajevič Galjamičev
Státní univerzita Černyševského
Ústav světových dějin
Astrachaňská 83
410012, Saratov
Ruská federace
e-mail: galyamichev57@mail.ru

²⁹ ЮВАЛОВА, Е. П.: *Чешская готика эпохи расцвета. 1350–1420*. М., 1998.

³⁰ К настоящему времени наиболее полные сведения о правлении Карла IV в российской историографии содержатся в учебных пособиях Л. П. Лаптевой (ЛАПТЕВА, Л. П.: *История Чехии периода феодализма (V – середина XVII в.). Учебное пособие*. М., 1993, с. 47–63) и Г. П. Мельникова (МЕЛЬНИКОВ, Г. П.: *"Отец Отечества", борец за "Правду Божью" и "Божьи войны": Чехия в преддверии и в эпоху гусизма (XIV–XV вв.)*. In: *Средневековая Европа глазами современников и историков*. Ч. IV, М., 1995, с. 89–117).

**LITURGICKÝ ZPĚV VE STATUTECH VÍDEŇSKÉ KANONIE
SV. DOROTY Z 15. STOLETÍ**

PAVEL OTMAR KRAFL

The purpose of this article is to describe the provisions of the statute of the Monastery of Canons Regular of St. Augustine in Vienna, which is devoted to liturgical song. The statute dates from the 15th century. Source informations particularly concern the singing of psalms and sung mass. The office of cantor, subcantor, choir rector and hebdomadarius priest are regulated. The roles of the representatives of the monastery and convent, i.e. the provost and dean, during liturgical singing is also defined. The statute specifies the form of the canonical hours. Emphasis is placed on the uniform character of singing, individual displays are not permitted. Excess during singing is sanctioned and sanctions concern the personal dignity of the transgressor, but are of a non-public character.

Key words: Austria, Vienna; monastery; canonry; Canons Regular of St. Augustine; liturgy; song; canonical hours; sung mass; Middle Ages.

Statuta jednotlivých klášterů řádu řeholních kanovníků sv. Augustina mimo jiné normativně upravují podobu liturgie. V souvislosti s ní jsou po statutech roztroušeny i informace týkající se hudby, respektive zpěvu. Upřeme pozornost na statuta kláštera sv. Doroty ve Vídni z 15. století. Kritickou edici statut připravil Heinrich Fasching.¹ Vídeňská kanonie byla založena roku 1414. Dějiny kláštera stručně popsal Floridus Röhrig.² Pro dějiny středověké hudby lze odkázat na knihu Nadi Hřečkové.³

Zmínky o zpěvu nalezneme zejména v první knize statut: v článku upravujícím podobu zpěvu žalmů (IX. De modo psallendi etc.), článku o kanonických hodinkách (X. De suffragiis in matutinis et vespis et de conclusione horarum et aspersione post completorium), článku stanovujícím, kdy je při kanonických hodinkách třeba sedět a kdy stát, kdy je třeba projevit úctu úklonou, pokleknutím a podobně (XIII. De sessione et stacione; XIV. De inclinacione, prostratione, genuflexione, capitis nudatione; XIX. Qualiter se habeant fratres quando intersunt misse).⁴ Další informace nalezneme v článcích o rektorech chóru, o kněžích hebdomadářích a o bohoslužbách prelátů (XV. De rectoribus chori lectoribus lectionum cantantibus responsoria versiculos benedicamus; XVI. De sacerdote hebdomadario; XVII. Quando prelati officiare debet; XVIII. De ceremoniis in officio misse, quando prelati cantare solet et de officio ministrorum altaris).⁵ Zmínky o zpěvu nalezneme u popisu bohoslužebných úkonů konaných v souvislosti s umíráním, smrtí a po smrti kapitulářů a při mši konané za fundátora, rodiče a zemřelé (články LII. De exequiis in

¹ *Die Wiener Konstitutionen für Regulierte Augustiner Chorherren in Österreich im 15. Jahrhundert.* Ed. Fasching, H. (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreich 16, Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt 33). St. Pölten 2008.

² RÖHRING, F.: *Wien – St. Dorothea.* In: Röhring, F. (ed.): *Die ehemaligen Stifte der Augustiner-Chorherren in Österreich und Südtirol.* Klosterneuburg 2005, s. 661–688.

³ HRČKOVÁ, N.: *Dějiny hudby. I. Evropský středověk.* Praha 2005.

⁴ *Die Wiener Konstitutionen,* s. 229, 232, 248–254, 288.

⁵ Tamtéž, s. 261–279.

obitu fratrum psalterio disciplina et tricesimo; LIII. De missa fundatoris et eius anniversario, de memoria parentum et officio in die animarum).⁶ Nakonec je třeba zmínit článek VIII. druhé knihy statut s titulem De cantore.⁷

Prvním z témat je podoba zpívání žalmů. Bratři měli žalmy zpívat jasně a zřetelně, v prostředním verši mají udělat pauzu. Mezi jednotlivými verši pauza neměla být, nicméně v závěru verše se měl připojit jiný chór tak, aby lépe vynikla poslední slabika. Kladen byl důraz na to, aby se nikdo při zpěvu nepředbíhal či neprotahoval zpěv, dále aby nezvedal hlas nebo je naopak oproti ostatním netlumil. Všichni tak měli pět jednotně, slova dobře artikulovat, neprotahovat slabiky či přizdobovat zpěv – naopak měli svorně a uniformně odzpívat text, všichni zároveň v jeden okamžik začít a zároveň krátce zpěv ukončit.⁸

V článku IX. jsou popsány sankce, které měly postihnout bratra, který chybil při zpěvu žalmů, responsoriu nebo antifoně. Měl být ponížen tím způsobem, že se měl postavit a s obnaženou hlavou sklonit, rukou se dotknout země a to vše po všechna officia a devět čtení, jinak měl klečat v stalle a líbat jí. Mimo stallu měl líbat zemi nebo pulpit při zemi. Ovšem za přítomnosti laiků mělo být od tohoto dehonestujícího trestu upuštěno. Přemísťování těžkých liturgických knih bylo hlučné, proto dva mladší bratři měli příslušné knihy závčas připravit a během kapituly a bohoslužeb neměly být přemísťovány. Autor textu myslel též na případ, kdy by bratr při bohoslužbě spal. V takovém případě měl být od svých spolubratrů decentně vzbuzen. Ovšem pokud by se nenapravil nebo předstíral neschopnost, měl být provolán na kapitule.⁹

Specifikována je podoba kanonických hodinek, respektive jejich závěr.¹⁰ Při zpěvu žalmů o kanonických hodinkách se měli bratři postavit, s výjimkou nešpor. Vždy při první pauze, jakmile zazněla první antifona, měli bratři stát; postavit se měli před *gloria patri*. O nejnvýznamnějších svátcích při všech žalmech měli stát, s výjimkou matutina a tří dnů před velikonoce a s výjimkou druhého kompletoria, kdy mají sedět. O matutinu při začátku responsoria měli stát. O vigiliích zemřelých mohou při čtení či zpěvu nočních lekcí a responsorií sedět nebo stát při *placebo, benedictus*, při všech antifonách až k *de profundis*. Při zpěvu *alleluia* mají stát.¹¹ Podobná ustanovení jsou obsažena v článku *De inclinatione, prostratione, genuflexione, capitis nudatione*.¹²

⁶ Tamtéž, s. 420–426.

⁷ Tamtéž, s. 506–507.

⁸ Tamtéž, s. 229, čl. IX.

⁹ Tamtéž, s. 229, čl. IX.

¹⁰ „Singulis quoque horis canonicis et defunctorum vigiliis in fine subiungatur antifona *Salve regina* sine nota cum versiculo *Ora pro nobis sancta Dei genitrix* et collecta *famulorum tuorum* post completorium vero sub nota cantetur cum versu *Ave Maria* et collecta *protege quesumus Domine*. A die Pasce usque ad octavam Penthecostes post completorium sub nota post ceteras horas sine nota dicatur antiphona *Regina celi* cum versiculo *Ora pro nobis* et collecta *Deus qui per unigeniti* excepto quo per octavas Penthecostes loco college iam dicte dicitur collecta *protege*. Per totum quoque annum duobus tantum diebus scilicet quinta et sexta feriis ante Pasca exceptis finito completorio antifona *Asperges me Domine* cum versu *miserere mei Deus* dicatur plane et cum pausis superiore eos interim aspergente aqua benedicta deinde subinfere versiculo *Domine apud te est fons vite* cum collecta *Sancti spiritus quesumus Domine corda nostra* etc.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 232, čl. X.

¹¹ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 248, čl. XIII.

¹² „In omni regulari cursu, cum ad *gloria patri* ventum fuerit, convertat se chorus contra chorum et se omnes ob reverenciam sancte Trinitatis usque *sicut erat* incuruabunt. Similiter facient in omnibus extremis versibus ymnorum et in penultimo versu cantici trium puerorum usque ad penes finem, qui maxime in laudibus sancte Trinitatis conditi esse noscuntur. Omnibus festis sive privatis diebus, ex quo invitatorium incipitur, totus conventus se ad altare vertat et ita usque ad *gloria patri* stabit conversus et ille, qui in loco suo stans *venite* cantaturus antequam invitatorium incipiat et antequam *venite* incipiat reverenter debet inclinare aliis se ad *gloria patri* inclinantibus, ut ipse cepit persistere debet. Ad ultimum invitatorium incipiat, quo reincepto inclinans ante se uniformiter cum aliis stabit. Generaliter vero quicumque singillatim antiphonam, responsorium seu versum intra regularem horam inceperit et ante incepcionem et post

Každý z chórů měl mít na každý týden svého rektora, vybíraného ze svých členů počínaje seniory a konče nejmladšími, s výjimkou probošta a děkana. Stanoveny jsou povinnosti rektorů chórů. Jejich úkolem bylo zejména začít zpěv žalmů o jednotlivých kanonických hodinách.¹³ V některých případech tuto roli převzali probošt a děkan.¹⁴ Objevují se i nařízení týkající se zpěvu kleriků s nižším svěcením než kněz, dále kněží-noviců a mladších kněží obecně.¹⁵ Kanonické hodinky a zpívaná mše jsou zmíněny též v článku, který vymezuje činnost kněze-hebdomáďáře.¹⁶

Stanoveny jsou bohoslužebné povinnosti probošta kláštera a děkana. Probošt byl povinen v nejvýznamnější svátky sloužit zpívanou mší a všechny kanonické hodinky. Podán je výčet svát-

inceptionem humiliato corde et corpore Deo reverenciam exhibeat. In summis festivitibus illi duo, qui invicem cantantur sunt, in medio convenient et illum versum, qui paulo ante de inclinibus dictus est, observent. Quicumque etiam duo aliquid insimul cantantur sunt eandem reverenciam observabunt.“; „In plenibus autem officiis et novem lectionibus diebus ad predicta inclinamus hoc excepto, quod ad antiphonam *Salve regina* erecti stamus.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 252, čl. XIV. – „Aliae sunt mediae inclinationes, quae fiunt cum humeris et capitis inclinatione. Sic inclinandum est cum in *gloria in excelsis* cantatur *adoramus te* et in *venite*, cum canitur *adoremus et procidamus ante Deum* et cum altaria pretereuntur, atque ymago crucifixi; et ad nomen *Jhesu* et *Maria* quando in cantu missae aut horarum canonicarum vel in antiphonis post horas auditur. ... Flectatur etiam ad antiphonam *Veni sancte Spiritus* usque dum canitur *et tui amoris in eis* etc. et ad versum *alleluia veni sancte Spiritus*. In XL^{ma} ad omnes introitus feriales, quo ad primam inceptionem. In annunciatione ad antiphonam *hec dies* dum canitur *hodie Deus homo factus* et in quadragesima ad versum *adiuva nos Deus* usque dum canitur *et propter gloriam*. Item in passionibus, cum dicitur *inclinato capite* vel aliud proportionale, donec ille surgat, qui passionem legit. In ymno *Vexilla regis* ad versum *O crux ave spes unica* et ad antiphonam *Media vita semel* quando canitur *Sancte Deus sancte fortis* usque ibi *amare morti* etc. Item in *sequencia* de sancta Trinitate ad versum *o veneranda Trinitas* atque de corpore Christi ad versum *Ecce panis angelorum* et ad elevationem, ubi corpus dominicum videtur, cum canitur *Benedictus qui venit* aut *ciculus*, si oportunitum. Et hoc omnia in choro fiant sive unus sive plures ibi existant.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 253, čl. XIV. – „Item cantans missam pluries cooperire potest caput usque ad evangelium, quando frigus compellit sed tamen omnia, quae ad missam pertinent, legat capite nudato. ... Item quando canitur *salve regina* usque dum canitur *miserere* et *regina celi* usque ad primum *alleluia* omnes capita nudent yeme et estate.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 254, čl. XIV.

¹³ „Rectores in summis festivitibus in primis et secundis vespere ac matutinis et in mediis festis in primis vespere et matutinis solum ambo simul in medio chori incipiant psalmos *magnificat benedictus* et antiphonas post predicta cantandas et suffragia, si occurrunt, ibidem incipiant vel apud librum, si in medio fuerit liber. In secundis autem vespere mediorum festorum ac aliis diebus in vespere semper et in horis minoribus omnium dierum indifferenter rector illius chori, in quo antiphona imponitur, incipiat predicta omnia preter antiphonas in stallo suo. Cum in vespere habetur responsorium ambo simul ipsum incipiant et cantent versum cum *gloria* sed in adventu Domini et in XL^{ma} in feriis unus solus ipsum incipiat et versum cantent alternatim seniore incipiende. Item in plenibus officiis et 9 lectionibus rectores in matutinis in medio chori simul incipiant invitorium et ibidem *venite* usque ad finem cantabunt. In diebus autem trium lectionum non habentibus plenum officium et in feriis alternatis diebus hoc faciant quilibet in stallo suo iterum seniore eorum incipiende. *Die Wiener Konstitutionen*, s. 261, čl. XV.

¹⁴ „Cantato *venite* in matutinis prepositus, si assit, incipiat primam antiphonam, secundum decanus aut senior in alio choro et sic consequenter usque ad laudes, in quibus idem modus servatur similiter et in vespere.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 261, čl. XV.

¹⁵ „Item versiculos et *benedicamus* in vespere et matutinis ac responsoria in horis diurnis fratres infra sacerdotium et novicii etiam, si sint sacerdotes, per vices suas cantabunt in plenibus officiis duo simul, in ceteris unus solus. Si vero omnes forent presbyteri, tunc quatuor vices sacerdotes illa per vices cantabunt. Si unus solus fuerit infra sacerdotium, tres iuniores secum vices tenebunt. Si duo fuerint non sacerdotes, ipsi soli predicta cantabunt. Eodem modo fiat de ministerio altaris ad missas cantandas.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 262, čl. XV.

¹⁶ „In matutinis regularibus ebdomadarius dabit benedictiones ad lectiones. In cursu vero prelati aut senior post eum ipso absente *Te Deum laudamus* antiphonas super *benedictus* et *magnificat* et ad omnes horas minores ipse incipiet. Similiter *kyrie eleison* et *miserere* quando in precibus habetur. Similiter et antiphonas alias, quae post completorium cantantur. Missam conventualem ebdomadarius cantabit et, si occurrunt, duo officia una die dicenda ipse illud de quo hore canonicae habentur, cantabit, reliquum expediat precedens ebdomadarius, nisi unum ipsorum ad prelatum pertineat. Sacerdos publicam missam cantaturus exeat chorum sub tercio psalmo hore missae precedentis una cum ministris et preparant se, ut expedita hora statim missa incipiatur.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 267, čl. XVI.

ků.¹⁷ Všichni bratři měli zpěv při mši začít současně.¹⁸ Na zpěvu při bohoslužbě se měli podílet též ministranti.¹⁹ Podjáhneneměl zpívat *Item missa est et benedicamus*.²⁰ Popsáno je, v jakých úsecích mše bratři měli pokleknout nebo se poklonit.²¹

Pokud některý z bratrů umíral, konaly se před matutinem vigilie se zpěvem žalmů a zpívané mše. Podobně v den jeho smrti a po smrti. Čtyřikrát v roce se ve vymezený den měli za všechny zemřelé bratry konat vigilie, zpívat žalmy a celebrovat zpívané mše.²² Pokud ovšem došlo k úmrtí většího množství bratrů a nařízení o žalmech a mších se stalo obtížně realizovatelným, pak prelát mohl pořad bohoslužebných úkonů konaných za zemřelé podle potřeby řídit.²³ Je zdů-

¹⁷ „Prepositus in omnibus summis festivitibus cantabit summam missam cum omnibus horis canonicis totius diei excepto secundo completorio, nisi aliud summum festum sequatur et hee habent prepulsationes in primis vesperis, videlicet festum Nativitatis Domini, beati Stephani, Circumcisionis, Epiphanie, Purificationis, Annunciationis, Pasce, Inventionis sancte Crucis, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis, Corporis Christi, Iohannis Baptiste, apostolorum Petri et Pauli, Visitacionis beate Marie virginis, invencionis sancti Stephani, Assumpcionis et Nativitatis beate virginis, Augustini, Michaelis, Omnium sanctorum, Concepcionis beate Marie, patrocinii et dedicacionis ecclesie. In festo Nativitatis Christi missam in gallicantu decanus cantabit. Si non erit decanus, prelatus cantet eam. In aurora senior cantabit. Item festum beati Iohannis ewangeliste feria secunda et tertia Pasce et Penthecostes peraguntur solemniter, sed nisi prelatus per se velit, alius officiaabit, scilicet in festo Iohannis et feria secunda decanus, tertia feria senior. Prelatus cantabit eciam diebus sequentibus. In die cinerum missam tantum, sed si patrocinium tunc incidat, cantabit de patronis et decanus de feria. In die palmarum aget totum officium. In Cena Domini et duobus sequentibus similiter totum officium aget et in Cena Domini celebravit mandatum. In hoc triduo incipiat prelatus horas diurnas a psalmodia ceteris statim adiuvantibus. Post psalmodiam incipiat versiculum et *pater noster* tam alte, ut valeat audiri. Ad primam et completorium postquam subpressa voce compleverit *pater noster*, incipiat expresse *credo in Deum*. Quo dicto expresse incipiat psalmum *Miserere mei Deus*, postea subdendo versiculum competentem. Item in vigilia Penthecostes eciam cantabit summam missam. Item in die anomarum et obitu fratrum suorum aget totum officium defunctorum et missam cantabit. Potest eciam aliis diebus cum sibi placuerit missam cantare, videlicet cum fiunt professiones noviciorum precipue, si fuerint aliquantum festivi etca.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 272, čl. XVII.

¹⁸ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 288, čl. XIX.

¹⁹ „Ad summam missam cottidie ministretur in ornatibus et si non possunt haberi duo ministri, sufficiat unus, diebus tamen, quibus prelatus consuevit, cantare habeantur duo ministri sive per se cantet sive alius loco eius.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 278, čl. XVIII.

²⁰ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 278, čl. XVIII.

²¹ „Item si due misse uno die cantatur, genuflexio post *sanctus* vel inclinacio post *per omnia secula* usque ad *pax Domini* solum in illa fiat, que pro publico officio tenetur, videlicet sic, ut in pleno officio inclinetur, in ceteris flectatur.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 288, čl. XIX.

²² „De hiis, qui moriuntur, id observandum est, quod dexter chorus vigilet ante matutinas psalterium usque ad *dixit Dominus* expressa voce cum pausis legendo. Quo finito pulsentur matutine et chorus, qui vigilavit, per se dicat matutinas et postmodum eat pausatam. Sinister vero chorus matutinas solito more cantet et matutinis finitis psalterium compleat. Si autem fratres propter labores precedentes fatigati fuerint, potest prelatus lectionem psalterii differre ad crastinum. In die sepulture peracto capitulo et recepta ab omnibus a maiori usque ad minorem corporali disciplina cum psalmis *verba* etca convenient ad chorum. Quibus finitis cantabitur vel legatur ut tempore interdicti missa defunctorum. Si tamen corporalis disciplina in die obitus recipi non posset, recipiatur proxima die apta sequenti. Infra tricesimum omni die dicetur vigilie maiores et missa defunctorum et psalmi *verba mea* in capitulo. In diebus 9 lectionum simplicibus et plenis officiis psalmi omittuntur in capitulo et vigilie in primis vesperis sed non in secundis nisi plenum officium aut aliud 9 lectionum festum sequatur. In mediis autem et summis festis, quo ad utrasque vespas. In septimo et tricesimo cantetur missa defunctorum et in tricesimo habeatur commendacio et preter missas tricenarii infra tricesimum vel quando potest unusquisque sacerdos dicet XXX missas et qui sacerdos non est tria psalteria legat. Qui autem psalterium nescit ut laici conversi, dicant trecenta *pater noster*.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 420, čl. LII. – „Placuit eciam fratribus in consuetudinem redigi, ut in obitu cuiuslibet fratris nostri tam maioris quam minoris vigilie cantentur sollemniter et missa et post missam fiat commendacio. Insuper quater in anno singulis quatuor temporibus semel die ad hoc apta pro omnibus fratribus nostri monasterii defunctis vigilias maiores cum pausis dicimus et in capitulo psalmos *verba mea* etca cum missa defunctorum cantata et commendacione post missam.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 421, čl. LII.

²³ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 421, čl. LII.

razněn žalm *Verba mea*, který měl být zpíván v kapitule.²⁴ Na připomínku fundátora mohla být čtena nebo zpívána mše. O anniversariu měl být přednesen žalm *Verba mea* a zpívány vigilie. Bratři měli na svátek Všech svatých a v nazítří po tomto svátku o vigilií zpívat invitorium a *venite*. Na památku svých zemřelých rodičů měli slavit zpívanou mši.²⁵

Samostatný článek statut je věnován funkci kantora. Měl na starosti dozor nad zpěvem, každý týden hlídal, co má být čteno a co má být zpíváno. Měl oznamovat scholárům zpívané mše. Kantor měl hlídat výšku a hloubku hlasů a korigovat je. Dále měl zajistit, aby ve svátky byla zpívána mše slavnostním způsobem, zatímco ve všední dny v prosté podobě. Kantora měl zastupovat v době absence podkantor, který jinak při zpěvu podporoval kantora.²⁶ Stručná zmínka se o zpěvu objevuje v souvislosti s kapitulou.²⁷

Lze konstatovat četnost zmínek o zpěvu ve statutech vídeňského konventu u sv. Doroty, zejména se jednalo o zpívané mše a o zpěv žalmů. Normativně jsou upraveny úřady a funkce kantora, podkantara, rektorů chórů, hebdomadáře. Vymezena je role představitelů kláštera a konventu, tedy probošta a děkana, při liturgickém zpěvu. Statuta specifikují podobu kanonických hodin. Důraz je kladen na jednotný charakter zpěvu, vyloučeny jsou individuální projevy. Excesy při zpěvu jsou sankcionovány, sankce dotýkající se osobní důstojnosti provinilce nicméně mají neveřejný charakter. V českém prostředí podobný pramen absentuje, roudnická statuta jsou poměrně stručná.²⁸ Statuta vídeňského konventu sv. Doroty, včetně ustanovení o liturgickém zpěvu, proto představují cenný zdroj informací.

doc. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: pavel.krafl@seznam.cz

²⁴ Tamtéž, s. 420, 421, čl. LII.

²⁵ Tamtéž, s. 426, čl. LIII.

²⁶ Tamtéž, s. 506, čl. VIII.

²⁷ Tamtéž, s. 236, čl. XI.

²⁸ Srov. RYŁKO, S.: *Regula św. Augustyna z klasztoru kanoników regularnych w czeskim Rudniku (pierwsza połowa XIV w.)*. Kraków 1993, s. 15–31.

NORMATIVNÍ RÁMEC TEMPORÁLNÍ SPRÁVY
OLOMOUCKÉHO BISKUPSTVÍ V DOBĚ SEDISVAKANCE
V PŘEDBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ

JAN SAHEB

Olomouc bishopric dominant position within the church structures Czech state in 16.–17. century was reflected in several directions. One of them was wide jurisdiction, which in the period between episcopates passed on to the Olomouc Chapter. It was entrusted with the spiritual administration of the diocese and the election of a new bishop (jurisdictio in spiritualibus), but also competence in managing worldly affairs related to administration of the episcopal mensual and chamber possessions (jurisdictio in temporalibus). This paper aims to show just the basic normative framework of governance model farms Olomouc bishopric in the transitional period sede vacante.

Key words: Olomouc bishopric; sede vacante; mensual estate; early modern; history management.

Olomoucké biskupství představovalo v raném novověku nejpevnější základnu organizační struktury katolické církve v zemích Koruny české. Bez fatálních důsledků, které postihly arcidiecézi pražskou a biskupství litomyšlské, přetrvala olomoucká církevní provincie epochu husitských bouří a po několika desetiletích se rovněž podařilo konsolidovat její majetkovou základnu.¹ Vliv olomouckých biskupů navíc umocňovala dlouhodobá sedisvakance na pražském arcibiskupském stolci, který zůstal v letech 1421–1561 neobsazen.² Dlouhodobá krize centrální správy pražské arcidiecéze přirozeně rozvolnila vazby olomouckých sufragánů na metropoli, což výrazně napomohlo olomoucké církevní provincii na cestě k suverénnímu postavení.³ Pražské-

¹ BRANDL, V.: *Spor o biskupství olomoucké a počátky husitství na Moravě*. Časopis Matice moravské 9, 1877, s. 29–61; MACEK, J.: *K dějinám Olomouce na konci 15. století. Spory o olomoucké biskupství*. In: Okresní archiv v Olomouci 1986, s. 53; TÝŽ: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 162; ROUBIC, A.: *Olomoucké biskupství ve druhé polovině 15. století*. In: Morava na prahu nové doby. Přerov 1995, s. 94–103.

² Výjimečnosti svého postavení vyplývajícího z úpadku pražského metropolitního stolce, si byli olomoučtí biskupové velmi dobře vědomi, což dokumentují například slova Viléma Prusinovského „[...] v tomto markrabství od království českého veliký rozdíl v tom jest [...], že tam [tj v Praze], poněvadž arcibiskupa nebylo od mnoho času, administrátorové obojích stran nařízení a ustanovení [j]sou a limitatam mezi sebou iurisdictionem mají, ale zde při tomto biskupství, děkuji pánu Bohu, posavad pořádně a ustavičně biskupové byli, autoritatem jako loci ordinarii mívali [...]“. Na počátku dlouhé sedisvakance v Čechách navíc působili olomoučtí biskupové Jan Zelezný (eps. 1416–1430) a Konrád ze Zvole (eps. 1430–1434) v roli správců pražské arcidiecéze, později dokonce někteří jejich nástupci figurovali jako kandidáti na vakantní arcibiskupský stolec. Kupříkladu král Jiří z Poděbrad prosazoval v šedesátých letech 15. století na tento post olomouckého biskupa Tase z Boskovic (eps. 1459–1482), zatímco roku 1590 se stal jedním z pretendentů na uvolněný pražský arcibiskupský stolec po smrti metropolitní Martina Medka (eps. 1581–1590) biskup Stanislav Pavlovský (eps. 1579–1598). Viz Zemský archiv (dále jen ZA) v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc (dále jen AO), inv. č. 52, sign. 4, fol. 30; Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, fond G 83–Matice moravská, inv. č. 168, č. k. 42, fol. 175; BOROVIČ, Kl.: *Antonín Brus z Mohelnice arcibiskup pražský*. Praha 1873, s. 1–17; TÝŽ: *Dějiny diecéze pražské*. Praha 1874, s. 235 a násl.; KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*. Brno 1905, s. 615; JAKUBEC, O.: *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*. Olomouc 2003, s. 23.

ho metropolitu uznal pouze olomoucký biskup Jan Grodecký (eps. 1572–1574), ovšem již jeho nástupce Tomáš Albin z Helfenburku (eps. 1574–1575) se považoval opět za sufragána arcibiskupa mohučského. Se svými stížnostmi do Říma na údajně „[...] *crinum reos* [...]“ olomouckých biskupů v tomto ohledu neuspěl pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice (eps. 1561–1580),⁴ ani jeho nástupci, kteří se v této záležitosti opakovaně exponovali. Po volbě Stanislava Pavlovského v roce 1579 dokonce kurie nevydala konfirmační bulu ani pro jedno z arcibiskupství, což byl další z důkazů přímé podřízenosti olomoucké dignity Římu.⁵

Jedním ze základních předpokladů svrchovanosti olomouckého biskupství byla kromě konsolidované pozemkové držby v podobě biskupské mensy bezpochyby především kontinuita obsazování biskupského úřadu. Až na dílčí turbulence totiž zůstával olomoucký biskupský stolec obsazen, a to jak v průběhu bouřlivého 15. století, tak i v podmínkách šířící se reformační vlny během 16. století. V přechodném období mezi jednotlivými episkopáty, tedy v době tzv. sedisvakance, přebírala většinu biskupských duchovních i světských pravomocí (ve vztahu ke správě mensálních a lenních statků) olomoucká kapitula. V tomto ohledu ostatně poměry

³ Během 16. století olomoučtí biskupové deklarovali příslušnost své diecéze k metropolitovi v Mohuči, přičemž argumentovali toutéž církevně-správní příslušností v době před povýšením pražského stolce na arcidiecézi „[...] *Pragensis et Olomucensis episcopi fuerunt archiepiscopo Moguntino subiecti* [...] *cuius rei documenta tum imperii nostri rationes exhibent, tum Romanae ecclesiae instituta, quibus episcopus Pragensis in Bohemia et Olomucensis in Moravia metropoli Moguntiae addicuntur* [...]“. Vzhledem k odlehlosti Mohuče ovšem byla tato sufragánní závislost ryze formální záležitostí a olomoucká diecéze se stala de facto zcela exemptní, podřízená přímo Římu „[...] *esse denique Olomucensis in Moravia episcopus exemptus et immediate sub papa Romano consistere nunc perhibetur. Quod ius* [...] *episcopus Olomucensis post vastatum ab Hussitis colapsum et iacentem archiepiscopatum Pragensem consecutus esse* [...]“. Přímou podřízenost Římu deklarují například i pozdější olomoucká kapitulní statuta z roku 1772. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc (dále jen MCO), inv. č. 2884; GOLDAST, M.: *Commentarii de regni Bohemiae, incorporatarumque provinciarum juribus ac privilegiis*. Francofurti ad Moenum 1719, pag. 724, 752; AL SAHEB, J.: *Povýšení olomoucké církevní provincie na arcidiecézi roku 1777*. Studia Comeniana et historica 77–78, 2007, s. 132; TÝŽ: *K proměně správní struktury olomoucké diecéze v 18. století*. In: *Polská papežská nunciatura. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis-Supplementa*, Tomus V. Opava 2009, s. 43 a násl.

⁴ Dne 17. května 1562 v této věci psal například papežskému nunciovi Zachariáši Delfinovi „[...] *de Olomucensis episcopi tractionibus, quae ad agnitionem sui metropolitani et rege Bohemiae coronando spectant, mihi constat optime* [...] *quod incommodum et offensionem denuo erecto archiepiscopatu adferre queat de eo, ut Olomucensis metropolitanum suum me agnoscat in hoc rerum statu, cum id festinatione non indigeat, non sum tam sollicitus, quam quod ipse idem, qui antecessoribus meis per suos coepiscopus extitit et suffraganeus, falcem suam nullo iure et contra conscientiam, sede metropolitana Pragensi non vacante, in messem meam ausu temerario cupiat ingerere* [...]“. Viz Steiner, S. (ed.): *Briefe des prager Erzbischofs Anton Brus von Müglitz 1562–1563*. Prag 1907, s. 62.

⁵ Ke sporům o příslušnost olomouckých biskupů k pražským metropolitům viz BOROVÝ, K.: *Antonín Brus z Mohelnice arcibiskup pražský*. Praha 1873, s. 67–69; WINTER, Z.: *Život církevní v Čechách*. Praha 1895, s. 409–410; REZEK, A.: *O poměru biskupů olomouckých k arcibiskupům pražským v XVI. století*. Český časopis historický 2, 1896, s. 39–42; SNOPEK, F.: *K otázce o poměru biskupův olomouckých k arcibiskupům pražským v XVI. století*. Český časopis historický 10, 1904, s. 444–445; KAMENÍČEK, F.: c. d., s. 6; TISCHER, F.: *K dějinám sporu arcibiskupův Pražských o právo metropolitní nad biskupy Olomouckými v XVI. století*. Věstník Královské české společnosti nauk 1906, č. 3, s. 1–25; NAVRÁTIL, B.: *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*. Praha 1909, s. 213–219; ZLÁMAL, B.: *Příručka českých církevních dějin VI*. Olomouc 1970, s. 35–36; HUBER, A. K.: *Das Verhältnis der Bischöfe von Prag und Olmütz zueinander. Ein Überblick*. In: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien* 3, 1973, s. 60 a násl.; TÝŽ: *Das Verhältnis der Bischöfe von Prag und Olmütz zueinander*. In: *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen. Stuttgart-Königstein 2005*, s. 23 a násl.; ZUBER, R.: *Osudy moravské církve v 18. století I*. Olomouc 1987, s. 52–53; EBERHARD, W.: *(Erz-) Bistum Olmütz*. In: *Die Bistümer des Heiligen Römischen Reiches von ihren Anfängen bis zur Säkularisation*. Freiburg 2003, s. 521; AL SAHEB, J.: *Povýšení olomoucké církevní provincie na arcidiecézi roku 1777*. Studia Comeniana et historica 77–78, 2007, s. 132; TÝŽ: *K proměně správní struktury olomoucké diecéze v 18. století*. In: *Polská papežská nunciatura. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis-Supplementa*, Tomus V. Opava 2009, s. 43–55.

vycházely z dřívějších zvyklostí.⁶ Cílem tohoto příspěvku je představit základní normativní rámec modelu správy statků olomouckého biskupství, a to v přechodném období mezi jednotlivými episkopáty.

Výrazem značné suverenity i mocenského postavení olomouckého biskupství jakožto konzistentního celku v rámci raněnovověkých středoevropských církevně-správních struktur byly rovněž široké jurisdikce, které během sledovaného období dokázala uhájit olomoucká kapitula. Suverenity tohoto kolektivního orgánu správní struktury římskokatolické církve na Moravě a její exempce z hlediska církevních i světských pravomocí se promítly především do problematiky správních mechanismů olomouckého biskupství během kratších i déle trvajících období mezi jednotlivými episkopáty, tedy v době sedisvakance. Souhrnný, byť z hlediska chronologického rámce tohoto příspěvku retrospektivní dokument, dokládající široké pravomoci kapituly v období mezi jednotlivými episkopáty, představuje soubor ustanovení pro administrátory sede vacante z roku 1662. Lze totiž oprávněně předpokládat, že tato ustanovení vycházela ze starší předlohy, platné v době předbělohorské. V jednom z bodů je zakotvena právě legitimní kontinuita biskupských jurisdikcí, které po smrti biskupa přecházely na kapitulu.⁷

V průběhu 16. století navíc kanovnický sbor olomoucké kapituly usiloval o posílení svých pravomocí prostřednictvím tzv. volebních kapitulací, souvisejících s kompetencí volby biskupů. Ačkoliv tímto právem olomoucká kapitula disponovala již od roku 1207, „[...] *canonici quoque liberam suorum episcoporum retinent electionem* [...]“,⁸ ve sledovaném období jej musela urputně hájit. Tridentský koncil totiž svými ustanoveními posiloval při volbách biskupů a arcibiskupů na úkor kapitul vliv kurie a své zájmy v tomto směru čas od času prosazovali rovněž papežové.⁹ Stranou přirozeně nezůstali ani habsburští panovníci, kteří si v tomto směru počínali nejagilněji.¹⁰ Navzdory tomu dokázala olomoucká kapitula až do třicátých let 17. století, na

⁶ Poměry ve správě olomouckého biskupství v období sedisvakance koncem 15. století přibližuje BALETKA, T.: *Olomoucké biskupství v době sedisvakance. Osoby a instituce ve víru vzájemných interakcí (1482–1497)*. In: *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*. Praha 2008, s. 540–544.

⁷ „[...] *privilegiorum omnium tam episcopatum quam fidele capitulum concernentium non solum confirmationem a sede apostolica si necessitatis ita postulet, cum praeseritu et consensu capituli impetravit, verum etiam adversus quosvis impugnatores defendet et tuebitur, nec unquam se a capitulo coniungat aut quocunq[ue] colore neutrale exhibebit verum cum eodem semper coniunctus in defendendis eius libertatibus et praerogativis unum corpus constituet* [...]“. Viz Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), fond Erzbistum Olmütz, sign. 32, č. k. 194.

⁸ GOLDAST, M.: c. d., pag. 752; D'ELVERT, Ch.: *Zur Geschichte des Erzbisthums Olmütz. Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde* 29. Brünn 1895, s. 16–22; WOTKE, K.: *Der Olmützer Bischof Stanislaus Thurzó von Béthlenfalva (1497–1540) und dessen Humanistenkreis*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 3, 1899, s. 337–338; BREITENBACHER, A.: *Die Besetzung der Bistümer Prag und Olmütz bis zur Anerkennung des ausschliesslichen Wahlrechtes der beiden Domkapitel*. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens 8, 1904, s. 1–46; BISTRICKÝ, J.: *K tzv. moravskému kancléřství v roce 1207*. Vlastivědný věstník moravský 58, 2006, č. 1, s. 34–41.

⁹ Kupříkladu po smrti Stanislava Pavlovského († 2. 6. 1598) zakázal papež Kliment VIII. olomoucké kapitule přikročit k volbě nového biskupa dříve, dokud se do Olomouce nedostaví papežský nuncius. Později zákaz odvolal a spokojil se pouze s doporučením, aby byl zvolen František z Ditrichštejna. Přestože tento pretendent nespĺňoval mnohé z předepsaných předpokladů k získání olomoucké dignity, musela kapitula tlaku papeže ustoupit. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 1055, sign. B II a 36/1; tamtéž, fond MCO, inv. č. 1057, sign. B II a 37. K okolnostem volby Františka z Ditrichštejna viz TENORA, J.: *František kardinál Ditrichštejn, jeho mládí, volba za biskupa a začátek biskupství*. Brno 1906, s. 34; BALCÁREK, P.: *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*. Kroměříž 1990, s. 15–16; TÝŽ: *Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636*. České Budějovice 2007, s. 30 a násl.

¹⁰ Svědčí o tom instrukce, které olomoucké kapitule záhy po úmrtí jednotlivých biskupů během druhé poloviny 16. století zasílali čeští panovníci. V roce 1565 psal císař Maxmilián II. kapitule, aby biskupem zvolila vhodnou osobu „[...] z prostředku svého, kteráž by předkem ke cti a rozmnožení chvály Boží hledala, k tomu biskupství při některých

rozdíl od kanovníckých sborů v Praze a Vratislavi, své právo svobodné volby biskupa účinně bránit.¹¹ Faktorem, který vedl kanovníky k rozhodné obraně elekčního práva, byly zejména tzv. volební kapitulace, jejichž přijetí bylo pro zvolení biskupa podmínkou nástupu do úřadu.¹² Po obsahové stránce zahrnovaly kapitulace mimo jiné články požadující ochranu práv biskupství, ale i omezení disponibility s biskupskými majetky. Biskupové například neměli uzavírat bez písemného souhlasu kapituly jakékoliv smlouvy týkající se koupi či prodeje mensálních statků.¹³ Sama olomoucká kapitula v 16. století disponovala mnoha privilegii i poměrně rozsáhlým pozemkovým majetkem.¹⁴ Možno říci, že vůbec nejvýznamnějším právem kapituly v souladu

duchovních i světských nám i zemi dobře a chvalitebně se hoditi mohla [...]“. Roku 1572 sděloval Maxmilián II. kapitule, že do Olomouce posílá svého vyslance, aby osobně dohlédl na volbu nového biskupa „[...] *legatum nostrum Olomutium mittere, non quidem eo vio, quod liberare eorum eligendi facultati, quiquam derogare, velmius sed ut eiusmodi facitiosos publica tranquillitatis turbatores animadverat eosq[ue] si quid turbare dederint nostro nomine iusta rei tensione [...]“.* Když byli v roce 1575 kapitulou zvoleni současně dva biskupové, Daniel Ducius a Adam Landek a volba byla prohlášena za neplatnou, císař apeloval, aby došlo v co nejkratším termínu k nové volbě. Velmi agilně se ve volbě nového olomouckého biskupa angažoval v letech 1578–1579 rovněž císař Rudolf II. Viz Österreichisches Staatsarchiv Wien, AVA, fond Erzbis-tum Olmütz, sign. 32, č. k. 194; NA Praha, fond Morava, inv. č. 694; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 959, sign. B I c 27; tamtéž, fond MCO, inv. č. 964, sign. B I c 32. V literatuře viz BREITENBACH, A.: *Kandidatura kardinála Ondřeje Rakouského na biskupství olomoucké roku 1579*. Časopis Matice moravské 32, 1908, s. 43–64; NAVRÁTIL, B.: *Biskupství olomoucké 1576–1579 a volba Stanislava Pavlovského*. Praha 1909, s. 268–277; STLOUKAL, K.: *Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku*. Praha 1925, s. 103 a násl.; JEDIN, H.: *Die Krone Böhmen und die Breslauer Bischofswahlen 1468–1732*. In: Kirche des Glaubens 1. Freiburg–Basel–Wien 1966, s. 450.

¹¹ NA Praha, fond ČDK, inv. č. 676, sign. IV B 31, č. k. 355; tamtéž, fond ČDK, inv. č. 677, sign. IV B 32, č. k. 361; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 3218, sign. FD 9, č. k. 1399; tamtéž, fond AO, inv. č. 112, sign. 35, fol. 1–2; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Archiwum biskupstwa Wrocławskiego, sign. 4. V literatuře viz HARING, J.: *Grundzüge des katholischen Kirchenrechtes I*. Graz 1916, s. 631; ZEMEK, M.: *Das Olmützer Domkapitel. Seine Entstehung und Entwicklung bis 1600*. In: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen–Mähren–Schlesien 9, 1988, s. 66–86; 10, 1989, s. 58–88; 11, 1990, s. 72–91; 12, 1993, s. 49–73; MANDZIUK, J.: *Historia kościoła katolickiego na Śląsku II*. Warszawa 1995, s. 84; PATER, J.: *Poczet biskupów wrocławskich*. Wrocław 2000, s. 73 a násl.

¹² V prostředí olomouckého biskupství se praxe volebních kapitulací rozvinula právě v námi sledovaném období. Volební kapitulací byl ovšem vázán dle všeho již biskup Bernard Zoubek ze Zdětína (eps. 1540–1541) a zcela určitě také jeho nástupci Jan Dubravius (eps. 1541–1553) a Marek Khuen (eps. 1553–1565). Řadu čtyř v úplném znění dochovaných předbělohorských volebních kapitulací zahajuje poměrně rozsáhlý a propracovaný soubor ustanovení z roku 1565, vyhotovený před volbou Viléma Prusinovského. Následují kapitulace vzniklé v souvislosti s volbami v roce 1572 Jana Grodeckého, v roce 1574 Tomáše Albína z Helfenburku a v roce 1579 Stanislava Pavlovského. Volební kapitulace Jana Mezouna z Telče z roku 1576 se nedochovala, ale její existenci dokládají sekundární prameny. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 909, sign. B I b 12/1; tamtéž, fond MCO, inv. č. 944, sign. B I c 11; tamtéž, fond MCO, inv. č. 954, sign. B I c 23; tamtéž, fond MCO, inv. č. 989, sign. B I d 16; NAVRÁTIL, B.: c. d., s. 68–69; 405–417; PEŘINKA, F.: *Dějiny města Kroměříže I*. Kroměříž 1913, s. 166–167; RAUSCHER, R.: *Volební kapitulace a korunovační reversy panovníků ve státech střední Evropy*. Bratislava 1925, s. 59–63; MOTAL, J.: *Volební kapitulace biskupů olomouckých 1565–1579 I*. In: Výroční zpráva arcibiskupského gymnasia v Kroměříži. Kroměříž 1928, s. 18; ZELA, S.: *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Khuena (1553–1565)*. Olomouc 1931, s. 80; JANIŠ, D.: *Spasení a věčná církev. K majetkoprávním hlediskům testamentární praxe olomouckých biskupů 16. století*. In: Církev a smrt. Praha 2007, s. 35.

¹³ „[...] *Cum autoritas episcopalis et sacerdotalis propter haereticos sit valde diminuta, adeo ut conantur iudices saeculares subicere suis iudiciis etiam episcopum et praesbiteros in actionibus personalibus, sit obligatus idem rev[erendissimus] d[ominus] episcopus apud m[aiesta]tem c[aesarei] et ubi oportunum fuerit omnem conatum intendere, ut status ecclesiasticus conservetur [in suis] praerogativis et immunitatibus competentibus secundum omnia iura imperialia et canonica, ut non [possit] trahi], quando agitur de persona ecclesiastica et de actionibus contra personam obligatam, in forum saeculare conformiter etiam ad regum Boemiae privilegia [...]“.* Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 989, sign. B I d 16.

¹⁴ Kupříkladu v roce 1506 jí byla na přímluvu kapitulního děkana a probošta Augustina Käsenbroda králem Vladislavem Jagellonským potvrzena všechna dosavadní privilegia, která byla značně rozšířena po porážce stavovského

s usnesením tridentského koncilu (1545–1563) byla správa diecéze v době sedisvakance a následná volba biskupa. V obecné rovině lze působnost kapituly během sedisvakance rozdělit do dvou jurisdikčních okruhů, neboť kromě vlastní duchovní správy diecéze (*jurisdictio in spiritualibus*) spravovala také světské záležitosti týkající se administrace biskupských mensálních a komorních držav (*jurisdictio in temporalibus*).¹⁵ Upřeme nyní pozornost právě k problematice správy temporálií a úloze, kterou při ní v době sedisvakance sehrávala olomoucká kapitula.

Administrace světských záležitostí v době mezi jednotlivými episkopáty vycházela z patrimoniálních práv olomouckých biskupů nad jejich mensálními a komorními statky. Již ve středověku přitom přecházela dnem smrti biskupa, případně jeho odchodem do jiné diecéze tato jurisdikční oblast na příslušnou kapitolu. Dočasnou absenci vrcholného představitele diecéze ovšem zpravidla využívali panovníci, kteří si v době sedisvakance obvykle činili nároky na část výnosů mensy a nejinak postupovali až do poloviny 14. století také papežové.¹⁶ V důsledku zásahů světské moci panovala ve správě temporálií v období sedisvakance až do poloviny 16. století obecně jistá nejednotnost, závislá především na vůli panovníků v jednotlivých zemích. Teprve tridentský koncil na svém 24. zasedání v listopadu 1563 systemizoval zásady správy „*sede vacante in spiritualibus et temporalibus*“, které se následně přinejmenším v katolickém světě staly závaznými. Koncil zcela eliminoval jakékoliv zásahy světské moci a obě složky správy postuloval výhradně příslušným kapitulám.¹⁷ Tridentinum v tomto směru přispělo v prostředí českých zemí k posílení jedné z mnoha církevních imunit. V praxi ovšem uplatňovali panovníci alespoň formální vliv při správě temporálií olomouckého biskupství i nadále formou instrukcí adresovaných kapitule. V květnu 1578 kupříkladu Rudolf II. kapitule sděloval „[...] *aby statkové tomu biskupství náležející v dobrém opatření státi mohly, protož vám poroučeti ráčíme, abyste [...] to dostatečně opatřili a nařídili, aby statkové k těmúž biskupství příslušející náležitě opatrovány, důchodové od osob hodných a rozšafných, kteréž mezi sebou obrátí věděti budete, přijímání, dluhové placení a tak z toho ze všeho potomně počtové pořádní učinění byli [...]*“.¹⁸

Z hlediska výkonu správy *sede vacante* volili členové olomoucké kapituly v souladu s koncilními usneseními Tridentina ve sledovaném období do osmi dnů od úmrtí biskupa kromě kapitulního vikáře rovněž dvoučlenné či tříčlenné kolegium administrátorů. Přičemž dva členové kolegia pocházeli z řad kanovníků a třetím byl zpravidla některý z předních patrimoniálních úředníků biskupské mensy. Zatímco na vikáře přecházela biskupská jurisdikce „*in spirituali-*

povstání, konkrétně v roce 1623. Mezi kapitulní statky náležely například Velká Bystřice, Tršice, Haňovice, Petřvald, Nedakonice, Dub na Moravě a mnoho dalších. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 622, sign. A V b 5; tamtéž, fond MCO, inv. č. 1135, sign. E I 4; v literatuře viz ROUBIC, A.: *Několik poznámek k postavení olomoucké kapituly v 16. století*. In: Historická Olomouc a její současné problémy 4. Olomouc 1983, s. 65–78.

¹⁵ Ve vztahu k českým panovníkům je nutno přímou pozemkovou držbu olomouckých biskupů dále rozdělit na statky mensální a komorní. Mensální neboli stolní državy byly vyčleněny z původního majetku české Koruny a ve vztahu k ní se tedy jednalo o léna korunní. Naopak statky komorní byly olomouckým biskupům postoupeny z držav královské české komory, z čehož vyplývá, že je lze v korelaci s královskou komorou označit za léna komorní. Mensální a komorní državy olomouckého biskupství vytvářely společně tzv. biskupskou mensu, tedy *de facto* biskupské „dominium speciale“, sloužící k hospodářskému a ekonomickému zajištění biskupů, jejich užšího dvora a v neposlední řadě také rozsáhlého patrimoniálního aparátu na jednotlivých dominiích. Podrobněji viz AL SAHEB, J.: *Hukvaldské panství v kontextu mensy olomouckého biskupství před Bílou horou (1553–1619)*. Ostrava 2011, s. 40.

¹⁶ Nároky papežů na část výnosů biskupské mensy v období sedisvakance trvaly až do pontifikátu Jana XXII. (1316–1334). Viz HARING, J.: *Grundzüge des katholischen Kirchenrechtes I*. Graz 1916, s. 722.

¹⁷ „[...] *Quid muneris incumbat capitulo sede vacante. Capitulum sede vacante, ubi fructuum percipiendorum ei munus incumbit, oconomum unum vel plures fideles ac diligentes decernat, qui rerum ecclesiasticarum et proventuum curam gerant, quorum rationem ei, ad quem pertinebit, sint reddituri [...]*“. Viz *Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini*. Lipsae 1866, s. 166–167.

¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien, AVA, fond Erzbistum Olmütz, sign. 32, č. k. 194.

bus“, administrátoři přebírali zodpovědnost za dočasnou správu temporálií.¹⁹ Nelze pochybovat, že významnou roli při jmenování administrátorů sehrávaly zejména bezprostřední zkušenosti světského člena kolegia s řízením patrimoniální správy biskupských statků. Právě ten býval nezastupitelným členem sedisvakanční správy „*in temporalibus*“. Patříčný mandát uděloval administrátorům „[...] *podle starobylého chvalitebného obyčeje a pořádku votis capitulariter datis* [...]“ formou instrukce kapitulní děkan, který zároveň prostřednictvím patentu informoval o dočasném zplnomocnění administrátorů ve věcech temporální správy jednotlivé úředníky i poddané. Kupříkladu po smrti Stanislava Pavlovského v roce 1598 se tehdejší kapitulní děkan Melichar Pirnský z Pirnu obracel na patrimoniální aparát mensálních statků a poddané formulačí „[...] věděti vám [...] dáváme, že jsme [...] uznali slušnou biskupství tohoto a duoležitou potřebu bejti, abychom nyní sede vacante episcopali [...] zatím administrátory tohož biskupství z prostředku našeho řádně [z]volili a nařídili, kteříž by na místě našem, i budoucího jeho mi[[o][s]ti voleného pana biskupa [...] lidi poddané, hospodářství i jiné při panstvích biskupskejch náležitě a potřebné věci spravovali, zřídili a k nim dohlídali, tak, aby tož biskupství pod tím škody nějaké a újmy netrpělo [...] jim [tj. administrátorům] plnou moc dávajíc, aby což by při zámcích, neb statcích biskupskejch, též hospodářství, neb při hejtmantu, ouřednicích, písařích, puorkmistřích, fojtech, starších, obcích, šafářích, služebnicích a čeledínech a všech jinejch poddaných našich a biskupství tohoto za potřebného neb užitečného uznali, to řídit, spravovati, jim rozkazovati, poroučeti mohli [...]“.²⁰

Jak již bylo předesláno, administrace temporálií se řídila přesně stanovenou instrukcí, jejíž obsah podléhal schválení kapituly. Tento fakt způsobil, že se instrukce platné v jednotlivých diecézích od sebe mohly částečně lišit. V českých zemích byla v 16. a 17. století vzhledem k mocenskému postavení olomouckého biskupství přijímána za obecně platnou jak v pražské arcidiecézi, tak ve vratislavské diecézi, olomoucká kapitulní instrukce.²¹ Podle ní měli administrátoři v co nejkratším čase vizitovat jednotlivá dominia a následně kapitule podat podrobnou relaci o stavu hospodářství.²² Úředníkům a duchovním písařům jednotlivých mensálních a komorních domén bylo přísně zapovězeno jakkoliv svévolně nakládat se svěřeným majetkem, přičemž administrátorům byli povinni předložit účty.²³ Veškeré důchody plynoucí z výnosů men-

¹⁹ „[...] *Iubetur capitulum, cui sede vacante manus incumbit fructum praecipendorum, aconomum decernere, qui rerum ecclesiasticarum et proventuum curam gerat. Item vicarium constituet, idoneum infra octo dies vel existentem confirmabit. Cessante capitulo, metropolitani cura haec sit [...]*“. Jedná se o 16. článek dekretu „De reformatione“, přijatého na 24. sezení tridentského koncilu v listopadu 1563. Viz CHIFFLETIUS, Ph.: *Sacrosancti et oecumenici concilii Tridentini canones et decreta*. Coloniae 1644, pag. 254; CARANZA, B.: *Summa conciliorum*. Lovanii 1681, pag. 480–481; SARPUS, P.: *Concilii Tridentini, pontificibus Paulo III., Iulio III., Pio IV. ab anno MDXLV. usque ad annum MDLXIV. celebrati, canones et decreta, cum pontificiis bullis ad id spectantibus*. In: *Historia concilii Tridentini*. Lipsae 1690, pag. 182; *Canones et decreta sacrosancti oecumenici concilii Tridentini*. Lipsae 1866, s. 166–167.

²⁰ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 112, sign. 35, fol. 1–2.

²¹ Svědčí o tom mj. žádosti o zaslání jejího znění kapitulám v Praze a Vratislavi. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 3592, sign. Fa 12/4, č. k. 219; NA Praha, fond Česká dvorská komora, sign. M, č. k. 159.

²² Z roku 1598 se kupříkladu dochovala relace administrátorů sede vacante po smrti Stanislava Pavlovského o stavu hospodářství na panství Mírov–Svitavy, která dokládá průběh revize „[...] *Léta Páně 1598 v neděli před svatou Markétou* [tj. 12. 7. 1598] *na Mírov [j]sme přijeli a na ráno v pondělí toto [j]sme konali. Žádali [j]sme inventáře, dán jest. It[em] žádali [j]sme register správních, ukázány. Strany aufankův aby oukticisováno bylo 1500 R [...]*“. Kromě uvedeného administrátoři provedli zevrubnou kontrolu hospodaření ve vrchnostenských podnicích a dvorech, včetně jejich příslušenství. Vzhledem k tomu, že v době úmrtí biskupa Pavlovského bylo toto panství v třiletém pronájmu tamního úředníka a biskupova bratra Hanuše, došlo rovněž k potvrzení trvání běžící nájemní smlouvy. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ÚŘAS, inv. č. 15532, sign. G III a 6/4a, č. k. 2099, pag. 17–21.

²³ „[...] *anticipationes censuum et alias exorbitantes exactiones in bonis episcopalibus a subditis nullo modo faciat, nullasq[ue] exemptiones ex privilegia, subditis episcopatus et feudatariorum sine concensu capituli concedat, si qua vero*

sy v období sedisvakance spravovala prostřednictvím administrátorů kapitula, která toto tzv. interkalární jmění posléze předala příštím biskupovi.²⁴ Výše interkaláře se pochopitelně odvíjela od délky sedisvakance, ovšem jeho blíže nespecifikovaná část náležela vždy kapitule.²⁵ Finanční prostředky, které nový biskup od kapituly v rámci interkaláře přijímal, byly zpravidla obratem poukázány na úhradu značných výdajů spojených s volbou a následnou intronizací.²⁶ V sedmdesátých letech 16. století, kdy se po smrti Viléma Prusinovského mezi lety 1572–1579 na olomouckém biskupském stolci v rychlém sledu vystřídaly hned čtyři osobnosti, však výše interkaláře ani zdaleka na pokrytí těchto výdajů nedostačovala. Například Stanislav Pavlovský se 13. července 1579, tedy déle než měsíc po volbě, o neutěšené finanční situaci vyjádřil slovy „[...] nemajíce na ten čas z důchodů biskupských před rukama žádných peněz [...]“, takže se podobně jako jeho předchůdci musel uchýlit k půjčkám.²⁷ Vážnost situace dokresluje rovněž fakt, že Pavlovský mohl teprve více než po třech letech (14. 12. 1582) vydat potvrzení, kterým uvedl ve známost, že bylo dokončeno převzetí účetnictví z doby sedisvakance. Důvodem měly

cencessa sunt absq[ue] concensu capituli in quacunq[ue] tandem forma emanarint, tanqum ipso jure nulla et omnimode irrita revocentur, ex qua a praedecessoribus episcopis de scitu et consensu capituli confirmata, nullo modo alterentur sine gravi delicto vel causa, sed pristino vigori ac robori, secus alterata et concessa restituantur [...]“. Viz Österreichisches Staatsarchiv Wien, AVA, fond Erzbistum Olmütz, sign. 32, č. k. 194.

²⁴ Kromě vlastního interkaláře byla novému biskupovi předána rovněž část pozůstalosti předchozího biskupa, jako svršky či cennosti. V červenci roku 1565 například Vilém Prusinovský převzal po uvedení do úřadu z rukou administrátorů cennosti a některé liturgické předměty po svém předchůdci Marku Khuenovi „[...] My Vilim, z Boží milosti biskup olomoucký, oznamujeme tímto listem obecně přede všemi, že jest nám od velebných kněze Matyáše z Duban, probošta a kněze Jana z Hadiczdorfu, školastika kostela olomouckého a urozeného vladky Jana Kozy z Hradiště, hejmana kroměřížského, i na místě urozené[h]o a statečného rytíře Václava staršího Podstatského z Prusinovic, hofrychtěře dvoru našeho, poručníkuov nebožtíka kněze Marka, biskupa olo[mouckéh]o, předka našeho slavné paměti, podle poručeníství odvedeno dva stříbrné obrazy pozlacené na zpuosob biskupuov, dva svícny stříbrné, misty pozlacený, kalich stříbrný s patěnu pozlacený, kříž stříbrný misty pozlacený, dvě ampulky malé stříbrné a jednu palli zlatem ozdobenú. Kdežto všecko při kapli na zámku kroměřížském nyní i na potomní časy zuostávati jmá [...]“. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 56, sign. 6 a, fol. 16.

²⁵ „[...] omni mense de singulis aesitatis et executis fideli capitulo scripta relatio exhibeatur. Capitanei et alii officiales bonorum ep[iscop]alium nihil exequantur, quod sigillo administratura roboratum et ab omnib[us] praetentibus d[omi]nis administratoribus vel minimum duobus, quod tertium abesse, contigerit, subscriptum non sit, si contrarium contiget, ratum non habebitur [...] De fructibus sedis vacanti. Cum quoq[ue] inter alia mortem ep[iscop]i obventis redicta computandi fuit sedis vacanti fructus firmiter statuimus, ut omnia ea, quae fructum nomine veniunt, quae estores, collectores vel subcollectores secundum datam eoru[m] certi a capi[tu]lo ipsi praesenti reversalibus eidem praestitam, quod nulli hominu[m] alteri, quam ipsi capi[tu]lo sedis vacanti fructi eorum[ue] rationes devissimas reddere vedint [...] quae solutis solvendis et obventionibus, emolumentis, fructibus, ordinariis et extraordinariis et quibuscunq[ue] aliis eo nomine ex ep[iscop]atu[m] proficiscentibus, uti ante mantionem fecimus, remanferint volumus, ut immediatae libera et plenaria iuxta laudabilem huius eccl[esi]ae consuetudinem et continuatam possessionem solius sit capituli dispositio [...]“. Jedná se o znění kapitulní instrukce pro administrátory sede vacante z roku 1662. Lze ovšem předpokládat, že vycházela ze starší předlohy, platné v době předbělohorské. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 3592, sign. Fa 12/4, č. k. 219.

²⁶ Elekční biskup se mohl ujmout správy temporálií, a tím i čerpat z výnosů mensy, teprve po řádném potvrzení kapitulní volby papežem, což se neobešlo bez velkých výdajů. Naopak z interkalárního jmění bylo čerpáno již bezprostředně po volbě a stvrzení volební kapitulace. Ta ostatně obsahovala výslovný závazek nepřevzít temporální správu biskupské mensy dříve než po řádném papežském potvrzení ve funkci „[...] ante confirmationem nullo modo se intromittat in administrationem rerum temporalium et spiritualium huius episcopatus [...]“. Jen prostřednictvím interkalárních, případně vlastních rodových příjmů, tedy mohl biskup překlenout kritické období mezi volbou a papežskou konfirmací. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 989, sign. B I d 16.

²⁷ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 84, sign. 17, fol. 16; BREITENBACH, A.: *Kandidatura kardinála Ondřeje Rakovského na biskupství olomoucké roku 1579*. Časopis Matice moravské 32, 1908, s. 50; PÁNEK, J.: *Biskup a kancléř. Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy*. Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 38–39.

být značné nesrovnalosti vzniklé za častého střídání biskupů. Téhož roku Pavlovský napsal císaři Rudolfovi II., že se stále cítí být „[...] ještě novým a nezpůsobilým hospodářem [...]“.²⁸

Teprve po volbě, následném stvrzení volební kapitulace novým biskupem a konečně i konfirmaci elekce papežským stolcem, byly splněny všechny formální podmínky, opravňující k ujmouti se biskupského úřadu se všemi právy i povinnostmi. K nejvýznamnějším aspektům náleželo v tomto ohledu převzetí vrchního práva nad mensálními statky. Po formálním převzetí jurisdikce „in temporalibus“ z rukou administrátorů sede vacante následovalo faktické převzetí správy. Výrazem biskupovy suverenity nad mensálními a komorními državami bylo přijetí „slibu člověčenství“, který do rukou nové vrchnosti skládaly veškeré složky patrimoniálního aparátu a prostřednictvím purkmistrů a venkovských fojtů rovněž všichni poddaní. Vzhledem ke geografickým podmínkám však tento hold přijímali olomoučtí biskupové osobně pouze na doménách rozkládajících se v jejich přímém dosahu, tedy obvykle na panství Kroměříž a na komorních državách poblíž Olomouce. Na ostatní državy zpravidla vysílali biskupové „[...] k přijetí a uvedení nám v poddanost statku a lidí [...] se vším toho statku příslušenství[m] [...]“ své zplnomocněnce z řad kanovníků olomoucké či brněnské kapituly, případně představitelů manského dvora. V polovině července 1576 kupříkladu biskup Jan Mezoun z Telče vyslal na panství Hukvaldy brněnské probošta a pozdějšího biskupa Stanislava Pavlovského společně s manským písařem Jiřím Kamenohorským z Kamenné Hory, „[...] aby oni na místě našem ten statek k rukám našim a lidí v poddanost uvésti, to řídití a spravovati a konati, což spravedlivého a potřebného bejtí uznati mohli, tak, jak bychom sami osobů naší toho přítomni byli [...]“.²⁹

Analogický správní model, jaký byl aplikován v období sedisvakance, platil v souvislosti s ústřední správou temporálií také v případě dlouhodobější nepřítomnosti biskupa v diecézi.³⁰ Navzdory sídelní povinnosti, předepsané dekrety Tridentina, totiž kanonické právo v některých případech i nadále tolerovalo opuštění svěcené diecéze na dobu delší než tři měsíce.³¹ V souladu s přípustnou výjimkou „[...] evidens ecclesiae vel reipublicae utilitas [...]“ kupříkladu pobýval v roce 1569 biskup Vilém Prusinovský na sněmu v polském Lublinu, kde hájil habsburské zájmy.³²

Závěrem konstatujeme, že dominantní postavení olomouckého biskupství v rámci církevních struktur předbělohorského českého státu se zrcadlilo hned v několika rovinách. Jednou z nich byla široká jurisdikce, která v obdobích mezi jednotlivými episkopáty přecházela na olomouckou kapitolu. Suverenita, kterou během předbělohorského období kapitula v tomto směru uháji-

²⁸ ŠTĚPÁN, J.: *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic v letech 1579–1598*. Olomouc 2009, s. 17.

²⁹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 77, sign. 14, fol. 27; tamtéž, fond AO, inv. č. 78, sign. 14 a, fol. 9.

³⁰ V případě dlouhodobější nepřítomnosti biskupa v diecézi měla kapitula ze svého středu zvolit dva dočasné administrátory, kteří by převzali vrchní správu temporálií „[...] Ut etiam episcopus ex dioecesi discedens administratores bonorum episcopatus duos ex capitulo et non alios constituat, atque idoneum vicarium ac officialem relinquat, illud autem omnino perficiat, ut iuxta statuta istius almae ecclesiae iurata et auctoritate apostolica roborata inventarium rerum omnium immobilium ac bonorum tam mensalium quam feudalium primo quoque tempore confici iubeat atque intra tres menses a confirmatione sibi allata venerabili capitulo adferri faciat et praesentari [...]“. Viz ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond MCO, inv. č. 989, sign. B I d 16.

³¹ CARANZA, B.: *Summa conciliorum*. Lovanii 1681, pag. 471.

³² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Polen I, č. k. 13; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 65, sign. 8 c; tamtéž, fond AO, inv. č. 3208, sign. PR 1, č. k. 1397. K přípravě na tuto diplomatickou misi a průběhu cesty z hlediska poznání každodennosti renesanční aristokratické společnosti viz ŠTĚPÁN, J.: *Cesta olomouckého biskupa Viléma Prusinovského z Víckova do Polska v roce 1569*. In: Olomoucký archivní sborník 5, 2007, s. 56–86.

la zejména vůči sílícímu vlivu panovnické moci,³³ se promítala v zásadě ve dvou rovinách. Kromě vlastní duchovní správy diecéze a volby nového biskupa (*jurisdictio in spiritualibus*), to byly pravomoci při správě světských záležitostí spojených s administrací biskupských mensálních a komorních držav (*jurisdictio in temporalibus*). Lze konstatovat, že faktický výkon správní pravomoci kapituly ve sféře temporálií olomouckého biskupství v době sedisvakance rámcově odpovídal zavedenému správnímu modelu, uplatňovanému během jednotlivých episkopátů. Přesněji řečeno z něj v jeho nejnižším stupni přímo vycházel. Vzhledem k této analogii byla ve správě statků olomouckého biskupství ve sledovaném období zajištěna nezbytná kontinuita. Kapitula, která prostřednictvím volených administrátorů přebírala na omezenou dobu biskupskou správní jurisdikci, tedy z hlediska správy diecéze i biskupské mensy představovala jednoznačně principiální stabilizační prvek.

Vzhledem k tomu, že za cíl jsme si předsevzali pouze představení základního normativního rámce modelu správy statků olomouckého biskupství v přechodném období sedisvakance, stranou byly ponechány mnohé související dílčí otázky. Za zásadní považujeme především definici, do jaké míry byly normativní zásady temporální správy v duchu Tridentina během sedisvakance uváděny ve sledovaném období do praxe. Ostatně teprve zevrubnější a prosopograficky orientovaný výzkum může zároveň uspokojivě osvětlit, zda a do jaké míry se v předestřeném správním modelu uplatnily vazby mezi lenní šlechtou a kapitulou, případně zda z úřadu administrátora vedla snadnější cesta do administrativy nového biskupa atp. Nicméně poznání normativního rámce správy temporálií olomouckého biskupství v období mezi jednotlivými episkopáty zůstává nezbytným výchozím bodem takto hlouběji zaměřeného výzkumu.

PhDr. Jan Saheb, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Reální 5
701 03 Ostrava
Česká republika
e-mail: jan.saheb@osu.cz

³³ K tomuto problému v kontextu jednotlivých zemí i habsburské monarchie jako celku viz BÜCKING, J.: *Frühabsolutismus und Kirchenreform in Tirol (1566–1665). Ein Beitrag zum Ringen zwischen Staat und kirche in der frühen Neuzeit*. In: Veröffentlichung des Instituts für europäische Geschichte 66, 1972, s. IX–XI, 115–222; PATROUCH, J.: *The Investiture Controversy Revisited: Religious Reform, Emperor Maximilian II, and the Klosterrat*. Austrian history yearbook 24, 1994, s. 59 a násl.; LEEB, R.: *Geschichte des Christenthums in Österreich*. Wien 2003, s. 245–246; MacHARDY, K.: *War, Religion and Court Patronage in Habsburg Austria. The Social and Cultural Dimensions of Political Interaction 1521–1622*. Houndmills 2003, s. 47–57; TÁŽ: *Staatsbildung in den habsburgischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Konzepte zur Überwindung des Absolutismusparadigmas*. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Stuttgart 2006, s. 85.

**PRŮNIK KURENTU DO ČESKÉ NOVOGOTICKÉ KURZÍVY
NA PŘÍKLADU BOSKOVICKÉ RYCHTÁŘSKÉ KNIHY 1556–1667 (1687)**

PETR SEDLÁČEK

The article deals with inclusion of an elements of Kurrent, the German neo-gothic cursive, into the Czech neo-gothic cursive. This inclusion is observed within municipal official book of the town of Boskovice in the years 1556–1667 (1687). Besides identifying the scribes' hands and taking into account the individual elements of their manuscripts, the work deals with the repertoire of abbreviations used by them.

Key words: Kurrent; German neo-gothic cursive; Czech neo-gothic cursive; Town of Boskovice, municipal official book; scribe; palaeography.

1. Úvod

Pozdní středověk a raný novověk otevírá v oblasti paleografie prostřednictvím kancelářských produktů prostor pro řešení základních otázek ohledně charakteru, typologie a též výuky písma. Hlavním cílem této studie je, jak napovídá samotný název, pozorovat na příkladu boskovické rychtářské knihy¹ postupné pronikání a prosazování kurentních, zběžnějších, „německých“ tvarů do české novogotické kurzívy, jež je kreslenější, často polokurzívní, a svoji formou navazuje na pozdně středověký vývoj písma. Pozornost tedy bude věnována podrobné analýze typů písma, stylu psaní a samozřejmě také rozlišování písarských rukou, vytyčení charakteristických prvků a individualit v jejich duktu za použití metod aplikovaných Jaroslavem Kašparem na městských knihách pražské provenience. Stranou studia nezůstane sledování repertoáru zkratk užívaných rozebranými písaři.

Vzhledem k množství písařů, jež participovali na genezi a fungování zmíněné boskovické knihy, zvolíme pro účely pozorování genetických změn písma pouze ty, u nichž je možné sledovat určitý progres a v jejichž projevu je transformování *neogotica bohemica* k *neogotica germanica* nejmarkantnější, případně jsou v rámci daného typu jeho nejcharakterističtějšími producenty.²

¹ Kniha je uložena v MZA Brno – SOKA Blansko, ve fondu Archivu města Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10.

² K boskovickým městským a pozemkovým knihám byly dosud publikovány studie: SEDLÁČEK, P.: *Pozemkové knihy města Boskovice 1694–1786*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 29, 2015, č. 2, s. 79–96; TÝŽ: *Tzv. kronika Antonína Johanna Pardubského a přijímání měšťanů v Boskovicích v letech 1716–1858*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 29, 2015, č. 1, s. 11–25; TÝŽ: *Paleografický rozbor tzv. kroniky Antonína Johanna Pardubského 1714–1858*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 30, 2016, č. 1, s. 37–55; MUSILOVÁ, I.: *Václav Letovský, radní písař městečka Boskovic. K možnosti rekonstrukce životních osudů úředníka na malém poddanském městečku*. In: Führer, L. – Musilová, I. – Voborný, J. – Červená, R. (eds.): *Datum per Manus. Přátelé, kolegové a žáci Zbyňku Svitákovy k 60. narozeninám*. Brno 2015. s. 289–329; TÁŽ: *Paleografická analýza nejstarší městské knihy Boskovic z let 1484–1581*. Sborník archivních prací 64, 2014, č. 2, s. 323–354; TÁŽ: *Filigrány dochované v nejstarších městských knihách Boskovic a Letovic z let 1484–1761*. *Studia historica Brunensia* 60, 2013, č. 1–2, s. 157–176.

2. Paleografický rozbor

Dříve než přistoupíme k rozboru jednotlivých písarských rukou, jež se podílely na vzniku a fungování městské – rychtářské knihy, shrneme si obecně poznatky a fakta o zkoumané knize z hlediska paleografie.³

Nejužívanější psací látkou novověku byl papír, tudíž i boskovická městská kniha je psána na papíru. Způsob jeho výroby na něm zanechal specifické znaky, takže v případě ručně vyrobeného papíru, jež je zde převážně použit, jsou patrné stopy síta, kterým se papírovina nabírala. Jedná se o takzvané žebrovaní.⁴ Značná část listů byla poškozena a chybějící části na okrajích byly doplněny vhodně tónovanou papírovou suspenzí.

Nedílnou součástí psacího náčiní byl vedle pera též inkoust, kterému se ještě budeme dále věnovat. K běžnému psaní užívali písaři pera zhotovená z husích brků, které byly nejlevnější. Nedosahovaly ovšem kvality brků labutích, tetřevích či pštrosích. Na základě pozorování písarských stylů jednotlivých rukou lze předpokládat, že písma, jež mají svislý sklon, byla psána brkem seříznutým kolmo k ose pera. Nakloněná písma, která jsou v rychtářské knize ve většině případů, byla zhotovena pery, jejichž hroty byly seříznuté šikmo. Vzhledem k tomu, že se převážně jedná o kurzivní písma, byl hrot zúžený, čímž postupně mizí stínování tahů. V případě potřeby však mohl písař vyvinout přítlak na pero, čímž dosáhl určitého vystínování.⁵

Kvalita inkoustu je v knize variabilní, takže i v rámci jednoho folia lze najít několik různých typů inkoustu. Je to pravděpodobně dáno tím, že písaři si až do devatenáctého století inkoust vyráběli převážně sami. Vzhledem k tomu, že většina zápisů v knize je psána inkoustem, který si i přes své stáří zachoval černou barvu, používali písaři nejčastěji kvalitní duběnkový inkoust bez příměsi kovu. Původně tmavý inkoust však mohl v některých případech vlivem stáří vyblednout.⁶ Důvodem však může být též obsah železa, čímž se text po čase zabarvil do rezavého či hnědého odstínu.⁷

Spolehlivě můžeme rozlišit patnáct písarských rukou, jež se na tvorbě městské knihy podílely. Písmo je ve většině případů zřetelné a na první pohled dobře čitelné díky relativně přesným tvarům jednotlivých liter. Při čtení zápisů může nastat problém tehdy, je-li dané folio poškozené, inkoust vybledlý či je písmo stísněné a drobné, nebo drůky a smyčky dlouhých písmen, popřípadě písmen s horní či dolní délkou, zasahují do okolních řádků. Přesné rozlišení jednotlivých písarů se komplikuje tehdy, když jich více psalo podobným stylem písma. Některé rukopisy tak působí dojemem, že došlo k pozvolné změně jejich vzhledu. Problémem při rozlišování písarských rukou je skutečnost, že profesionální písaři znali a používali různé tvarové varianty téhož písmene. V úvahu je třeba vzít také únavu při psaní, což může změnit celkový vzhled textu, či opotřebování psacího náčiní, které může vést k výrazným změnám písma v rámci jednoho zápisu. Během porovnávání rukopisů je třeba sledovat odlišnosti od běžného úzu, které se projevují nejen ve tvaru liter, ale i v jejich duktu. Důležité je si také uvědomit, že jeden písař mohl ve své funkci působit i několik let, popřípadě desetiletí, což může vést také ke změně celkového vzhledu písma.⁸ I při běžném sledování zápisů v knize je patrné, že mnozí písaři chtěli ušetřit místo,

³ Text vychází z bakalářské diplomové práce SEDLÁČEK, P.: *Paleografický rozbor rychtářské knihy města Boskovic 1556–1667*. Brno 2012. Práce byla zpracována pod vedením doc. dr. Pavla Krafla na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU Brno.

⁴ KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, sv. I*. Praha 1987, s. 22.

⁵ Tamtéž, s. 25.

⁶ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 37v.

⁷ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 27.

⁸ PÁTKOVÁ, H.: *Česká středověká paleografie*. České Budějovice 2008, s. 62–63.

tudíž často jsou všechny zápisy, jež se vztahují k témuž případu, vměstnány na jednu stranu. Během postupného dopisování splátek za prodané grunty se pak čitelnost textu ještě více komplikuje, neboť písaři se snažili svůj zápis co nejvíce stlačit na dané folio. Různé dodatky pak lze sledovat nejen pod původním textem, ale rovněž okolo něj.

Městská – rychtářská kniha boskovická vznikala v rozmezí let 1556–1667, přičemž je v ní vložený i list se zápisem datovaným rokem 1687, takže v ní lze najít následující typy písma; v druhé polovině 16. století jde o české novogotické písmo, které Jaroslav Kašpar označuje latinským termínem *neogotica bohemica*. Převážně se jedná o polokurzívu, tedy *scripta semicursiva*. Můžeme však vidět i kurzivní prvky, kdy se písař snaží o důsledné spojování všech liter ve slově, čímž se psaní zrychluje a představuje více prostoru pro individuální prvky písařské osobnosti. Ke konci 16. století se s postupujícím vlivem centrální habsburské kanceláře ve Vídni prosazují stále častěji kurentní prvky. Česká novogotická kurzíva či *semicursiva* s kurentními prvky je tedy smíšeným písmem. Tento styl se v rychtářské knize objevuje nejčastěji, ovšem s blížící se polovinou 17. století je postupně vytlačeno německou novogotickou kurzívou. Jazykově jsou však zápisy stále české. Vedle novogotických písem, které svým vývojem navazují na středověk, se zde objevuje též písmo humanistické, převážně *humanistica semicursiva* a *cursiva*, které však písaři užívají pro psaní jazykově latinských slov. Ne vždy je však možné si u kategorizace písařských stylů vystačit jen s těmito dvěma typy. Často se totiž *scripta neogotica* a *humanistica* prolínají. Jaroslav Kašpar pro takto smíšená písma uvádí ve své publikaci⁹ pojem *neogotico-humanistica cursiva* pro novogoticko-humanistické kurzivní písmo, či *neogotico-humanistica semicursiva* pro polokurzivní písmo.

Součástí zápisů v knize jsou také zkratky, kterými písaři ušetřili čas při zhotovování textů a prostor na psací látce. V rámci celé knihy se vyskytují a neustále opakují tatáž zkrácená slova ve stejných či jen nepatrně odlišných tvarech. Jedná se především o zkrácení slova „jest“ do podoby „gt“, slovo svatý v různých mluvnických pádech stahují písaři suspenzí, takže zapíší počáteční písmeno a poslední literu nadepíší. Takto zkrácené výrazy bývají doprovázeny nadepsanou čárkou jako zkracovacím znaménkem. Latinský termín „ut supra“ je nejčastěji vidět ve formě „vts“, přičemž opět je tento výraz doprovázen nadepsaným zkracovacím znamením. U jiných latinských výrazů dochází k vodorovnému proškrtnutí dřívku u písmene „p“, což lze rozvést do podoby „per“, v případě boskovické knihy častěji „pra“. Specifickými zkracovacími znaménky jsou apostrof, středník, dvojtečka či svíslá smyčka na konci slova. Nejhojněji se však užívá již zmíněné nadepsané označení pro zkrácení. To má obvykle formu obloučku připomínajícího arkádu, ovšem vyskytuje se též v rovném tvaru. Stále se opakující formulace, např. „za purkmistrů“ či „po nebožtíku“, se objevují téměř u všech písařů ve stejné či pouze mírně odlišné podobě. Samozřejmostí jsou též specifické zkratky pro váhové jednotky a peněžní částky.

Z diakritických znamének je nejhojněji užívaná tečka, která se vyskytuje nad arabskou číslicí „1“, literou „i“ a doprovází též písmeno „z“, kdy zastupuje dnešní háček. Pro odlišení písmene „u“ a „v“ připojují písaři nad prvně uvedenou literu čárku ve tvaru svíslé vlnovky.

Číslice jsou v boskovické knize převážně arabské, ovšem sporadicky se objevuje i římské číslování. To se vyskytuje především v zápisech nějaké hodnoty, např. „xx ss“ pro vyjádření „20 kop“. Jsou zapsány především minuskulním způsobem.

V následující části této kapitoly si představíme osm písařských rukou, na nichž si můžeme nejlépe doložit genetické proměny ductu jednotlivých liter, od „českých“ forem po pronikání kurentních prvků a jejich narůstající dominanci. Pro větší přehlednost zde zařadíme tabulku s foliemi, na jejichž základě budou dané písařské ruce analyzovány. Tabulka je rovněž doplněna o stru-

⁹ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 47.

čný regist zápisů na zkoumaných listech knihy. Rozbory písařských rukou jsou doplněny tabulkou, která shrnuje prvky, zvláštnosti a individuální rysy, jimž byla u daného písaře věnována pozornost.

Písařská ruka	Rok zápisu	Folio	Regest
P1	1556	4r	Za rychtáře Jiřika Kaliny se zakládá rychtářská kniha.
	1556, 1559	6r	Prodej gruntu v ulici Chlaustné.
P2	1556	7v	Narovnání mezi Matušem Šplíchalem a rukojmími.
	1556	9r	Smlouva o podíl Oršuly dcery Kavkovy a sirotky Jana Peřiny.
P3	1594	12r	Prodej kovářského náčiní po nebožtíku Valentovi kováři Jiřovi Laubalovi.
	1600	72r	Prodej gruntu od Linharta Wohankova na Bělé.
	1602	115v	Prodej gruntu od Martina Macháně Janovi, synu jeho.
P4	1600	137r	Prodej gruntu od Linharta Wohankova na Bělé k ruce J. M. Páně.
	1603	126r	Prodej gruntu od Vavřince Kuchmistrova Vítovi Mlynáři.
	1604	131r	Prodej gruntu Urbankovského od purkmistra a pánů Janovi nebožtíka Tomáše Prdlova.
	1613	235r	Prodej aneb odvod gruntu po nebožtíku Mikulášovi Menšudovi Jakubovi Mikušovi.
P7	1603	114r	Prodej gruntu po nebožtíku Jiříkovi Zlamjelitovi Annie vdově.
		123r	Prodej gruntu Martě vdově po nebožtíku Jilkovi Hodaušovi.
P10	1619	339r	Smlouva a narovnání mezi Jiřikem Vizovským a Maruší Jaudkou o pozůstalost statku po nebožtíku Tomáši Kaláškově.
	1638	3r	Svatební smlouvy Adama Sandika a Doroty pozůstalé po nebožtíku Jakubovi Konšelským.
	1646	314r	Tomáš Palous prodal Pavlovi Stárkovi a jeho manželce padělek dvou lánní.
P12	1654, 1658	167r	Václav Makas položil rejstřík Martina Pinkavy gruntovní peníze za rok 1653 a 1654. Václav Haspra jinak Makas položil gruntovní peníze na rejstřík Jana Fialy za rok 1655 a 1656.
	1657	361r	Výrok ve prospěch Anny, manželky Matěje Bezděka z Němčic.
	1667	185r	Martinovi Němečkovému je prodán podsedeck po nebožtíku Pavlovi Loubalovým.
P15	1687	245r, 245v	Jiříku Slováčkovi se uděluje osvobození od robot a platů na dobu 3 let, bude-li dobře hospodařit na svěžené chalupě.

2.1 Písařská ruka P1

Individualita ruky	Rok zápisu	Folío	Stručný popis individuality
	1556	4r	Pravosklonný dřík převyšuje dvě k němu připojená nestejně velká bříška.
			Robustní smyčka v horním pásmu.
			Oblouk je z dolního pásma doveden až k vrcholu písmene.
			Výrazný oblouk v horním pásmu.
		6r	Dolní klička přechází ve dřík ukončený obloučkem na vrchní lince s prohnutím doprava.
			Šikmý tah od vodorovného břevna.
		4r	Výrazný šikmý dřík protažený do dolního pásma

Písařskou ruku P1 můžeme sledovat na listech 4r, 4v, 5r, 5v, 6r a 6v. Veškerá produkce tohoto písaře spadá do roku 1556 až na jeden zápis, který je o tři roky mladší. Písmo lze charakterizovat jako českou novogotickou polokurzívu. Všechny zápisy P1 se vyznačují pravidelností ve tvarech jednotlivých písmen, zběžností písma, které je však velmi dobře čitelné díky nedůslednému spojování liter a celkovou úpravou textu, kdy rozestupy mezi rovně vedenými řádky jsou pravidelné.

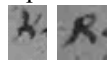
V textech je možné sledovat i občasné užívání zkratk. Jedná se především o kontrakční zkrácení slova „jest“ do tvaru „gt“ doprovázený vodorovnou čárkou, častěji však obloučkem. U číslice „6“ je písařská ruka P1 charakteristická výrazným šikmým protažením nad vrchní

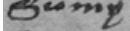
linku . Majuskulní „B“ se u tohoto písaře skládá z mírně pravosklonného dříku, k němuž jsou připojena dvě nestejně velká bříška, přičemž dřík převyšuje horní oblouk. Litera „d“ má podobu přeškrtnuté nuly¹⁰. Smyčka v horním pásmu je často velmi robustní. Minuskulní „g“ je pro písařskou ruku P1 velmi specifické. Písmeno se skládá z takřka výhradně uzavřeného bříška

¹⁰ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 55.

v podobě jednoduché litery „a“, z něhož vede do dolního pásma oblouk, který je následně dove- den až k vrcholu písmene. Vytvořením tohoto tvaru pak může vzdáleně připomínat středověký duktus, kdy bylo břívsko uzavřeno posledním tahem a vzniklo vodorovné břevno. Velká písmena

„K“ a „R“ píše jednoduše a nejvíce se podobají prvním typům, které uvádí J. Kašpar¹¹. U malého „k“ pak tento písař vytváří výrazný oblouk v horním pásmu, který zůstává buď otevřený a nevytváří smyčku, nebo se svažuje dolů do středního pásma. Okrouhlé „s“ na počátku slov či jako předložku má P1 složitě stočené a jeho duktus je podobný jako u pozdně středověkého „s“, avšak jeho tvar se již mění. Začíná dolní kličkou, která přechází tahem vzhůru ve dřík ukončený u vrchní linky malým obloučkem prohnutým doprava.¹² Následující písmena většinou nejsou s touto literou svázaná a jsou odsazená, což spolu s popsanou formou písmena považují za jeho individuální rys. Výše uvedené odsazení můžeme doložit na listě 6r, ř. 10 na

všeobecným zkracovacím znaménkem zkráceném slově „summy“ . U velkého „T“ využívá k napojení dalších písmen šikmý tah vedoucí od břevna a následně protínající dřík v jeho horní a dolní části, což je patrné na příkladech in folio 6r, ř. 20 na zájmenu „ten“ a ř. 4 stejného listu ve slově „tak“. Ve výčtu zvláštností písařské ruky P1 je nutné zmínit také tvar písmena „y“. Plní-li v textech roli litery „i“, bývá jeho šikmý dřík výrazně protažen až do dolního pásma, což vytváří charakteristický vzhled rukopisu P1. V případě, kdy výše rozebírané písmeno zastává roli „y“, je šikmý dřík v dolním pásmu zalomen a tenčím tahem pak směřuje šikmo doprava k základní lince.

2.2 Písařská ruka P2

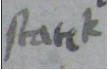
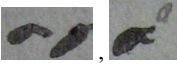
Produkcí písaře P2 máme doloženou na listech 7r, 7v, 9r a 9v, přičemž všechny byly napsány roku 1556. Písmo můžeme charakterizovat jako českou novogotickou polokurzívu. Je poměrně dobře čitelné a úhledné, avšak často při psaní došlo ke slévání inkoustu u písmen se smyčkami a obloučky, což celkový estetický dojem narušuje. Příčinou onoho slévání mohlo podle mého názoru být špatné seříznutí pera. Barva inkoustu je šedočerná. Síla jednotlivých tahů je poměrně pravidelná. Písmo nemá žádný výrazný sklon, je spíše vertikální a vedení řádků je vesměs striktně horizontální.

P2 užívá proti svému předchůdci i následovníkům nejvíce zkratk. Nejčastěji nadepisuje písmena na konec slov, jak lze pozorovat na příkladech in folio 7v. Ve druhém řádku zkracuje zájmeno „jeho“ do tvaru „ge^o“, v šestém řádku pak „toho statku“ na „to^o statku“. Na listě 9r pak hojně užívá všeobecného zkrácení pomocí obloučku nad slovem, např. „swy[m]“, „spowole- nii[m]“. Slovo „jest“ kontrakcí zkracuje jako „gt“ v doprovodu s obloučkem nad oběma písmeny. Na posledním řádku folia 9r použil písař P2 latinskou formuli „ut supra“ v její zkrácené podobě „vt sp“, přičemž „p“ má vodorovně přeškrtnutý dřík, což je značka relativního významu, v tomto případě rozvedený do tvaru „pra“.

Číslice 5 začíná P2 psát shora, kde je viditelně tučné břevno, z něhož vychází postupně slabnoucí a lehce zakřivený tah. Písmeno „a“ na počátku slov nebo v pozici spojky vychází z tvaru

¹¹ Tamtéž, s. 133, 136.

¹² Tamtéž, s. 99.

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1556	9r	Z tučně psaného vodorovného břevna sestupuje postupně slábnoucí tah ve tvaru vlnovky.
	1556	7v	Tvar arabské šestky.
	1556	9r	Písmeno je složeno ze dvou tahů - břevna a k němu připojené části připomínající arabskou dvojku, jež je někdy umístěna na horní části dříku.
	1556	7v	Šnekovitě stočené písmeno ve tvaru arabské šestky.
	1556	7v	Důsledné spojování liter a odsazení koncového „k“.
	1556	7v	U liter „a“ a „g“ je typické slévání inkoustu.

řecké alfy, avšak nedochází zde k překřížení kosmého, tučného tahu koncovým tahem uzavírajícím bříško. Tahle litera se svojí podobou blíží modernímu „A“ a J. Kašpar ho ve své publikaci

uvádí pod typem VIII.¹³ U minuskulního „b“ považují za charakteristický rys písaře P2 tvar připomínající arabskou šestku. Malé písmeno „k“ je psáno dvěma tahy pera, přičemž prvním se vytvoří odprava široký oblouk přecházející ve dřík. Druhým tahem se potom ke dříku připojují zbývající části, oblouček a vodorovné břevno, které se většinou píše jedním tahem a mají podobu arabské dvojky.¹⁴ Občas tuhle závěrečnou část při tvoření písmene posunuje P2 hodně nahoru, jak je patrné v tabulce. U litery „s“ na počátku slov užívá tento pisář dva tvary, přičemž oba mají jednoduchý duktus. Buď bývá „s“ v majuskulním tvaru, který se podobá arabské šestce a J. Kašpar ho označuje jako první typ¹⁵, nebo používá dlouhé „s“. Jedná-li se o velké písmeno „S“, píše ho takřka výhradně prvním uvedeným typem. U některých slov, např. statek na 5. řádku listu 7v, je patrné důsledné spojování jednotlivých liter, avšak koncové „k“ P2 vždy odsazuje a v některých případech se může zdát, že je jakoby nadepsané.

¹³ Tamtéž, s. 104.

¹⁴ Tamtéž, s. 94.

¹⁵ Tamtéž, s. 111.

2.3 Písařská ruka P3

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1600	72r	Výrazný oblouk na konci dříku prohnutý doleva a smyčka v dolní části dříku.
			U litery „G“ užívá P3 dva tvary. První zejména v nadpisech, druhý v běžném textu.
	1602	115v	Tvar je podobný modernímu písmenu „J“.
	1600	72r	Značný náprah u liter „M“, „N“, „S“, „W“.
	1594	12r	Charakteristická drobná klička na dříku ohnutém doleva a výrazná smyčka vedoucí z dolního břicha a křížící dřík.
	1600	72r	Výrazná dolní smyčka přecházející ve dřík ukončený obloučkem doprava.
	1594	12r	Prohnutí vodorovného břevna do tvaru háčku.

Produkcí P3 můžeme sledovat hned na několika listech z různých let. Poprvé jej lze doložit na jeho zápisu s nejstarší datací, rokem 1592, in folio 275r, ovšem hojněji produkoval v letech 1594 až 1597, přičemž zápisy z těchto let jsou na listech v knize zařazených před výše uvedeným foliem. Nejvíce ovšem tvořil na samém sklonku století, přesněji mezi roky 1599 až 1603. Jeho písmo lze charakterizovat jako českou novogotickou kurzívu. Čitelnost jím napsaných textů je velmi dobrá díky jeho celkově úpravě a dostatečně velkým písmenům.

Jeho písařský styl a duktus budeme sledovat na listech 12r, na kterém je zápis z roku 1594, dále 72r se záznamem učiněným v roce 1600 a nakonec na foliu 115v, na němž je zápis pořízený roku 1602.

Při prvním seznámení s rukopisem P3 si lze všimnout, že texty jím psané, mají rovné vedení řádků a bývají psány těžkým písmem, tedy střídání tenkých a silných tahů pera je zde znatelné. Inkoust je převážně sytě černý. Sklon písma je mírně pravosklonný. Další charakteristikou pak jsou výrazné majuskuly, zejména u liter „G“, „P“, „M“, „W“. Dříky těchto písmen, obzvláště „G“ a „P“ jsou často složitě stočené, což vytváří ozdoby.

Zkratky tento písař neuzivá mnoho, vesměs se jedná o zkrácené tvary slov „svatém“, „svatých“, apod. V těchto případech vždy napíše písmeno „s“ a nadepíše příslušnou literu, kterou slovo v plném znění končí. Celá zkratka je pak nahoře doprovázena obloučkem, jakožto zkracovacím znaménkem. Zkráceně také píše slova „purkmistr“ a „nebožtik“.

U číslice „5“ hojně užívá typické prohnutí břevna do tvaru háčku, což považují za individualitu jeho ruky, jelikož tento prvek v psaní číslic převážil až v sedmáctém století.¹⁶

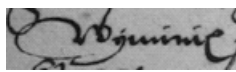
Majuskulní „B“ je pro P3 typické svým vzhledem, který připomíná spojené arabské číslice dva a tři. Dřík je pravosklonný, převyšuje horní oblouk a následně se stáčí doleva. Ve spodní části je dřík opatřen smyčkou (případně kličkou), od níž jsou pak směrem nahoru utvořena dvě nestejně velká bříška. Velké písmeno „G“ můžeme u písařské ruky P3 sledovat nejčastěji ve dvou tvarech. Nadpisová forma „G“ je ozdobná a má složitější duktus. Svým tvarem lehce připomíná literu „B“. Písmeno je tvořeno dříkem, jenž je na horním konci výrazným obloukem zahnut doprava. V dolní části dříku je občas patrné jeho rozštěpení, které je typické pro kurentní tvary písmen. Dále jsou pak vytvořena dvě bříška, přičemž spodní není uzavřené a dotážené ke dříku, jelikož velkým levým obloukem se zvedá až nad vrchní linku do horního pásma, kde je následně vytvořena klička a tah pera pokračuje doprava nad horní bříško. V běžném textu však tento tvar P3 příliš neuzivá a píše jednodušší formu, která je uvedena v tabulce. Jedná se o takřka identický duktus, avšak chybí zde ona ozdobná klička. U litery „e“ si můžeme v ojedinělých případech všimnout tvaru, který se začíná podobat kurentnímu tvaru tohoto písmena, viz folio 12r, ř. 7.

Velké písmeno „I“, které v textech plní funkci majuskulního „J“, se svým tvarem nejvíce podobá třetímu typu, který popisuje ve své publikaci¹⁷ J. Kašpar. Majuskulní „L“ je

charakteristické výraznou osmičkovou smyčkou, viz začátek 1. řádku in folio 12r. Velké počáteční písmeno „P“ má nejčastěji tvar, který J. Kašpar uvádí jako třetí typ¹⁸. Typická je také drobná klička nahoře zakončující dřík ohýbající se doleva. Tento prvek však občas zcela mizí. K dříku jsou z pravé strany připojena dvě bříška, přičemž horní dřík převyšuje. Tah dokončující dolní bříško je ukončen velkou smyčkou, která ve svém konečném tahu protíná dřík a následně může sloužit jako funkční smyčka. U souhlásek „s“, „w“, občas také „m“ a „n“ je specifický značný náprah, takže tah pera často začíná až pod úroveň písmena a zasahuje na dolní dotahovací linku, popřípadě ještě pod ni, což lze doložit na slově „wyminił“ na čtrnáctém řádku listu 72r.

Duktus kulatého „s“ na počátku slov či v roli předložky začíná mohutnou dolní smyčkou, která přechází tahem vzhůru ve dřík ukončený u vrchní linky malým obloučkem prohnutým doprava.¹⁹

2.4 Písařská ruka P4

Písařská ruka P4 se v rychtářské knize města Boskovic poprvé objevuje v zápisu z roku 1593, ovšem další doložený zápis učinil až roku 1600. Z množství zápisů, které v tomto rozmezí let

¹⁶ Tamtéž, s. 143.

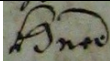
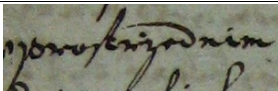

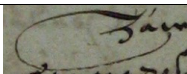
¹⁷ Tamtéž, s. 107.

¹⁸ Tamtéž, s. 110.

¹⁹ Tamtéž, s. 99.

byly učiněny, usuzují, že prioritní postavení měl až do roku 1603 písař P3. Z toho důvodu se P4 objevuje v těchto letech pouze sporadicky. Nejhojněji produkoval mezi roky 1603 a 1613. Písmo lze charakterizovat jako německou novogotickou kurzívu. Jeho zápisy jsou dobře čitelné, mají stálou úpravu a na první pohled drobné písmo je typické výraznými velkými písmeny. U některých má P4 značné nápřahy, které zpravidla vedou kosmo doleva až k horní dotahovací lince. Charakteristické pro zápisy jím psané je také odlišování nadpisu, které píše kresleným novogotickým písmem.

Zkráceně P4 píše především stále se opakující formule, např. „za purkmistrů“, „po nebožtíku“. Stejným způsobem jako písař P3 zkracuje také různé modifikace výrazů „svatém“, „svatých“, atd. Jeho zápisy často končí formulí „Stalo se letha a dne ut supra“, přičemž latinský termín vyjadřuje písmeny „Vts“ v doprovodu se zkracovacím znaménkem.

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1600, 1603	137r, 126r	Hrnatý tvar ve formě středověkého písmene „o“ a nahoře nedovřený ovál při rychlém psaní.
	1600	137r	Dřík zakončený výrazným pravým, vlevo otevřeným obloukem.
	1603	126r	Z oblého punktu vede do horního pásma doleva zatočený tah.
			Z oblého punktu vede do horního pásma doleva zatočený tah.
	1600	137r	K dříku je připojen tenký tah ve tvaru girlandy přecházející do dlouhého oblouku vedeného doleva a různě prohnutého.
	1603	126r	Mnoha tenkými tahy zdobené velké „P“.
	1600	137r	Výrazný tah v podobě pravého, vlevo otevřeného oblouku.
	1603	126r	Velký nápřah, který zasahuje až do spodního řádku, je typický u písmen „W“ a „Z“.

Jeho duktus budeme dále rozebírat na listech 137r se zápisem z roku 1600, 126r s rokem 1603, 131r s textem pořízeným v roce 1604 a nakonec folio 235r, kde se nachází zápis z roku 1613. Číslice „0“ má u písaře P4 formu středověkého písmene „o“, skládá se tedy ze dvou punktů naproti sobě a je hranatého tvaru. Při rychlejšímu psaní je však oválného tvaru, který není nahore dovršen. Majuskulní litera „B“ je pro P4 specifická dříkem vytaženým vysoko nad vrchol horního břicha a formovaným do oblouku vlevo otevřeného. Podobné specifikum má u této písařské ruky také velké písmeno „G“ a „Y“, často také majuskulní „A“, což lze doložit například in folio 131r, ř. 5. Je nutné podotknout, že u velké litery „G“ se někdy dřík nemění v oblouk vlevo otevřený, ale točí se na druhou stranu. Toho si lze všimnout v nadpisu na listu 137r. Zhruba kolem roku 1603 se začíná v písmu P4 těšit oblíbě i tvar malého „d“, který je uveden v tabulce. Tah, který je vedený ze zaobleného punktu do horního pásma je hladký a stáčí se doleva²⁰, přičemž velmi často končí až na začátku slova, v němž se nachází. Takto dlouhé a výrazné tahy jsou pak při prvním pohledu na text nepřehlédnutelné. V době posledních zápisů P4 už takto výrazné vytahování tahů do pravého, vlevo otevřeného oblouku mizí a objevují se podstatně méně, což dokládá i list 235r. V nadpisech, které P4 často doprovází ozdobnými prvky, má malé písmeno „h“, někdy i „b“, jak je vidět in folio 131r, dřík, k němuž je na pravé straně připojen slabý tah, jenž může připomínat girlandu, která následně přechází do oblouku zahnutého doleva, který je často ještě různě, např. esovitě stočený nebo dvěma krátkými a rovnoběžnými, na oblouk kolmými tahy přeškrtnutý. Majuskulní „P“ je v nadpisech nejvíce zdobené. Skládá se z velkého pravého, vlevo otevřeného oblouku, který je v dolní třetině protnut vlnovitým tahem, ze kterého vyrůstá kolmý esovitý tah. Nad ním je pak jedním tahem pera utvořený prvek, který připomíná doleva nakloněné moderní velké písmeno „C“, resp. „G“. Pravý oblouk, kterým psaní tohoto písmene začíná a jenž jsem již popsal výše, je pak ozdoben řadou tenkých tahů, které se různě stáčí a zasahují až k právě popsanému prvku ve tvaru dnešního tiskacího „G“. U písařské ruky P4 však můžeme nalézt i méně zdobené majuskulní „P“, kterého si lze všimnout v nadpise in folio 235r. Podobně jako písař P3, tak i P4 rád užívá u velkých liter „W“ a „Z“ na počátku slov značného náprahu, který se stáčí až pod samotné písmeno a často zasahuje až do dalšího řádku.

2.5 Písařská ruka P7

Písařská ruka P7 se v knize objevuje jen u několika zápisů, přičemž většina z nich je pouze na pár řádcích. Sledovat ji tedy budeme na základě dvou listů, kde napsala delší text. Písmo je dobře čitelné, úhledné a lze ho charakterizovat jako českou novogotickou polokurzívu s kurentními prvky. Již při prvním seznámení s rukopisem P7 si můžeme všimnout výrazných majuskul, které se často objevují i uprostřed slova, viz slovo „vdowa“ na fol. 114r ř. 2 v nadpisu a ř. 4 v textu.

Zkratek tento písař mnoho nepoužívá, v neúplném znění tak lze sledovat různé podoby od slov „svatý“, které zkracuje nadepsáním v doprovodu se zkracovacím znaménkem, nebo tradiční formule „za purkmistra“²¹ či „po nebožtíku“. V prvním řádku textu se nachází výraz „Stec“, který je při přihlídnutí ke kontextu nutno rozvést jako „svatém“. Na konci třetího řádku pak písař použil moderního zkrácení ve formě tečky za písmenem. Jde o výraz „Po N. Jirziku“, kde je staženo slovo „nebožtík“.²² Při rozboru zkratek stojí za zmínku také klasické označení „ss“ pro „kopy“, jež je uvedeno na ř. 19, a zkrácení „grošů“ do podoby „g.“. Často opakovaná formule

²⁰ Tamtéž, s. 89.

²¹ MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, na fol. 114r, ř. 2 je však tato formule v plném znění.

²² Při rozvedení zkratky je nutné ji dle kontextu uvést v ablativu.

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1603	114r	Doleva nakloněná výrazná smyčka, která ojediněle slouží k napojení dalších písmen.
			Netradiční tvar ranečku na levé straně dříku připomíná doleva nakloněnou arabskou osmičku.
			Krátký vodorovný tah protíná dřík i druhou část písmene, jež je s dříkem souběžná.
			Velké „T“ svým tvarem připomíná dnešní tiskací „Z“ a jeho koncový tah vedoucí doprava od spodního konce dříku slouží k napojení dalších liter.

„po nebožtíku“ je pak v rámci sledované rychtářské knihy netradičně zkrácena na ř. 18 do tvaru „Ne^{ku}“. Poslední řádek folia 114r přináší typickou zkratku pro latinský termín „ut supra“ v podobě „Vts“ doprovobené obloučkem ve formě arkády.

Malá litera „d“ je pro písarskou ruku P7 charakteristická výrazně doleva nakloněnou smyčkou v horním pásmu, jež v ojedinělých případech slouží k napojení dalšího písmene.²³ Dřík majuskulního „K“ se stáčí doprava a vytváří nad ranečkem oblouček.²⁴ Duktus písmene začíná právě u tohoto obloučku. Raneček v případě P7 není ovšem protáhlý, ale vyznačuje se velkou smyčkou, která spolu s ním připomíná kosmo nakloněnou arabskou osmičku. Klička na pravé straně dříku je posunutá až k základně písmene.²⁵ Malé „k“ má specifikum v podobě krátkého vodorovného tahu protínajícího dřík, jenž je ukončen velkým levým obloukem, a druhou část litery, která je s dříkem souběžná. Majuskulní „T“ je nejčastěji psáno ve tvaru připomínajícím dnešní tiskací „Z“. Tah vedoucí doprava od spodního konce dříku často slouží k napojení dalších písmen.

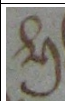

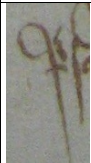

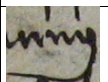
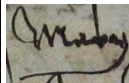
2.6 Písarská ruka P10

Produkce písarské ruky P10 lze na základě pozorování ohraničit lety 1619 a 1647. V tomto období jde o nejvytíženějšího písaře v rámci boskovické knihy, jelikož většina zápisů byla učiněna právě jeho rukou. Poslední doložený zápis z roku 1647 je pro bližší zkoumání příliš krátký, tudíž budeme rukopis P10 sledovat na zápise z roku předcházejícího. Věnovat se mu však budeme také na textech napsaných v letech 1619 a 1638. Písmo je poměrně dobře čitelné a pravdě-

²³ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 114r, ř. 25, „nerozdıl nau“, fol. 123r, ř. 9 „dožadaneho“

²⁴ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 108.

²⁵ Tamtéž.

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1638	3r	Od uzavřeného břicha vede tah do horního pásma, odkud se šikmo naklání doprava až k horní dotahovací lince.
			Malé „d“ má robustní smyčku, která někdy slouží k napojení dalšího písmene.
			Mínuskulní „h“ uprostřed slova může být díky svému tvaru připojeno z obou stran. Horní dřík pokračuje do dolního pásma, kde vzniká smyčka.
			Rozštěpený kurentní dřík.
	1619	339r	Od spodního břicha vede výrazný oblouk doprava.
	1638	3r	Dříky dlouhých písmen jsou výrazně protažené.
			V nadpisech má majuskulní „S“ tvar velké arabské šestky.
 	1646	314r	Dříky u liter „ij“, „y“ či spřežky „cz“ na konci slova jsou protaženy až do téměř horizontální polohy.

podobně jediným úskalím při jeho čtení mohou být dríky a smyčky zasahující až do dalších řádků. Již při prvním seznámení s tímto písařem si můžeme všimnout pravidelnosti tvarů písmen, celkové úhlednosti a úpravy textu a sklonu písma, které je na rozdíl od většiny ostatních v knize, stojaté, respektive mírně levosklonné. Charakterizovat lze jako česká novogotická kurzíva, přičemž v některých textových pasážích přechází spíše v polokurzívu. Objevují se tu rovněž kurentní prvky. Během sledovaného období nedošlo v rukopisu P10 k žádným výrazným změnám, avšak z jeho pozdních zápisů z poloviny čtvrtého decénia 17. století můžeme nabýt dojmu, že se již jednalo o písaře v pokročilejším věku, neboť jednotlivé tahy pera působí poměrně nejistě a roztrášeně,²⁶ což v jeho produkci z let dřívějších patrně není.

Číslici „6“ psal tento písař na počátku svého působení v rámci boskovické knihy tak, že od uzavřeného bříška vedl mírně prohnutý tah nahoru k horní dotahovací lince a zakončil jej malým obloučkem doleva. V této formě se však nachází pouze sporadicky. Obvykle je tah vedoucí od uzavřeného bříška veden z horního pásma šikmo doprava a značně protažen až k horní dotažnici.²⁷ Minuskulní „d“ se vyznačuje svoji robustní smyčkou v horním pásmu, která někdy slouží jako spojnice k dalšímu písmenu.²⁸ Oblouček, který vznikl z původního punktu, je výjimečně uzavřen.²⁹ Litera „h“ uprostřed slov má zjednodušený tvar, kdy horní drík pokračuje přímo bez odbočky do dolního pásma a přechází plynule ve smyčku.³⁰ Takto formované písmeno umožňuje kontinuální připojení písmen z obou stran. Majuskulní „H“ má kurentní rozštěpený drík. Velké „G“, resp. „J“ je charakteristické tahem vedoucím ze spodního bříška a přecházejícím ve výrazný vpravo otevřený oblouk, jenž často končí až nad písmeny, které ve slově následují. Majuskulní nadpisové „S“³¹ má velmi jednoduchý duktus a svým tvarem připomíná velkou arabskou šestku psanou v opačném směru.³²

Nezaměnitelný vzhled dostává písmo díky výše zmíněnému sklonu, samotnému rukopisu, ale také značnému protahování dríků a smyček dlouhých písmen, např. „h“, „P“, „S“. Přehlednout nelze ani do téměř horizontální polohy protažené dríky u liter „ij“, „y“³³ či koncových spřežek „cz“. Repertoár zkratk je u písařské ruky P10 obvyklý a v jeho textech nenajdeme žádné, které by se nevyskytovaly u písařů rozebraných výše.

2.7 Písařská ruka P12

Písařské ruce P12 se budeme věnovat na základě zápisů, které byly pořízené v 50. letech 17. století. Pozornost však upřeme také na text z roku 1667, který se nachází na foliu 185r. Písmo tohoto písaře je poměrně dobře čitelné, ovšem u mnohých slov, zejména vlastních jmen, může nastat při jejich čtení problém, neboť jednotlivé litery jsou často velmi drobné a při rychlém psaní, byť není ještě striktně kurzivní, ztrácejí svůj přesný tvar. Bez vnímání okolního textu se tu čtenář tedy neobejde, přičemž u čtení některých slov není možné sledovat písmena izolovaně, ale je nutné na slovo pohlížet jako na jeden celek a přemýšlet nad kontextem. Mírně pravosklonné písmo ruky P12 můžeme charakterizovat jako českou novogotickou polokurzívu s kurentními prvky. U jazykově latinských slov pak tento písař užívá humanistické písmo.³⁴ Řádky jsou vede-

²⁶ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 314r.

²⁷ Viz tabulka.

²⁸ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 89.

²⁹ Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 339r, ř. 9, 17, 18.

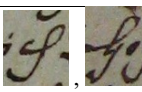

³⁰ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 93.

³¹ Viz tabulka.

³² KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 111.

³³ Viz tabulka a MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 3r.

³⁴ Viz tamtéž, fol. 167r, ř. 1.

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1657	361r	U majuskulního „B“ nevytváří dvě bříška.
	1654	167r	Humanistické majuskulní „D“ je charakteristické vyklenutým bříškem, které není v dolní části dotaženo k patě dřiku, a v horní části vzniká velký oblouk.
	1667	185r	Minuskulní „h“ se objevuje ve dvou tvarech v závislosti na rychlosti psaní a pozici litery ve slově.
	1658	167r	Malé „p“ je tvořeno kurentním písmenem „v“ a svislým dřikem.

ny převážně rovně, avšak někdy mají tendenci stoupající, ale místy i klesající.³⁵ Již při prvním seznámení se s rukopisem P12 si můžeme všimnout, že jeho písmo již plně podléhá snaze psát rychle, působí značně moderně a postrádá tak veškeré ozdobné prvky, které jsme mohli sledovat u písařů rozebraných dřívě.

Majuskulní „B“ je tvořeno dvěma tahy. Dřík je protažen do velkého oblouku vpravo, který zasahuje až do bříšek připojených z pravé strany k dřiku. Na dolním konci je dřík zalomen a přechází v šikmo vedený tah doprava. Za důležitý individuální rys považují absenci dvou oblouků vytvářejících charakteristická bříška.³⁶ P12 je v rámci rychlého psaní buď vůbec nevytváří, nebo je pouze naznačí mírně prohnutým tahem. V obou případech pak tento tah nedotahuje zpět směrem k patě dřiku, ale užívá jej k napojení dalších písmen. Vzdáleně může takto napsané „B“ připomínat i velké písmeno „N“. Humanistické majuskulní „D“ je zvláštní tím, že vyklenuté bříško není ve spodní části dotaženo ke dřiku a v horní části vytváří velký pravý oblouk, jenž svým koncovým tahem protíná dřík.³⁷ Minuskulní „h“ lze pozorovat ve dvou tvarech. Na začátku slov či při méně rychlém psaní napsal písař nejprve smyčku, k ní připojil na základně oblouk, z jehož konce vedl v ostrém úhlu tah do dolního pásma.³⁸ U zběžněji psaných slov vede tah ze smyčky bez odbočky dolů do dolního pásma,³⁹ kde je zakončen obloukem doleva. Malé písmeno „p“ nejčastěji píše ve tvaru, který je tvořen z kurentního „v“ a svislého dřiku, který je druhým samostatným a často odděleným tahem připojen ke krátkému dřiku ve středním pásmu.⁴⁰ Minuskulní

³⁵ Viz tamtéž, fol. 361r.

³⁶ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 105.

³⁷ Viz tabulka či MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 167r, ř. 1.

³⁸ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 93.

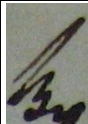
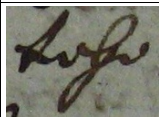

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž, s. 97.

litera „r“ je téměř výhradně v kurentním tvaru, ovšem výjimečně nemá dole rozštěpený dřik a připomíná tak humanistické tiskací minuskulní „v“⁴¹, což můžeme nejvíce sledovat v zápise z roku 1667.

Zkratek P12 užívá poměrně málo, nejčastěji zkracuje formuli „Jeho milosti páně“ (někdy také jeho milosti pána) do tvaru „Y. M. panie“. Na posledním řádku folia 185r si můžeme všimnout zkratky „R S A N.“, kterou rozvedeme jako „rukou společnou a nerozdílnou“. Objevuje se tu také typické stažení slova „svatého“, kdy je napsáno „S“ a nadepsáno písmeno „o“ v doprovodu se všeobecným zkracovacím znamením.⁴² Čas a prostor někdy písařská ruka P12 vyšetřila také neúplným tvarem v obligátní formuli „po nebožtíku“.⁴³ Zajímavostí je zkracování názvů měsíců v roce, které někdy uvádí v podobě „9bris“ či „xbris“⁴⁴. Takto zapsané měsíce rozvedeme do podoby „novembris“ a „decembris“.

1.8 Písařská ruka P15

Individualita ruky	Rok zápisu	Folio	Stručný popis individuality
	1687	245r	Majuskulní „B“ má podobu vyspělého kurentního „B“.
			Velké „G“ či „J“ připomíná arabskou trojku, k jejímuž hornímu oblouku se připojuje dlouhý šikmý tah, který je nahoře zalomen a v ostrém úhlu pokračuje šikmo doleva dolů.
			Písmeno „o“ je otevřené a k připojení písmen doprava slouží drobná klička vpravo nahoře. U minuskulního „h“ slouží k připojení písmen doprava smyčka v dolním pásmu. Na celém slově „toho“ vidíme důsledné spojování všech liter.
			Dřik majuskulního „V“ se nahoře ohýbá doleva, dole se rozštěpuje a druhý dřik se nahoře stáčí doprava.

⁴¹ Tamtéž, s. 98.

⁴² Viz MZA Brno – SOKA Blansko, AM Boskovice, inv. č. 35, kniha č. 10, fol. 185r, ř. 17.

⁴³ Viz tamtéž, fol. 185r, ř. 6.

⁴⁴ Viz tamtéž, fol. 310r.

Přesto, že by rychtářská kniha města Boskovic měla končit rokem 1667, můžeme v ní nalézt také zápis o dvacet let mladší. Jak uvádí regest v tabulce, jde o osvobození od robot a platů na dobu tří let pro Jiříka Slováčka. Jak jsem již uvedl v kapitole zabývající se kodikologickým popisem knihy, je tento zápis napsán na papíře o rozměrech 20 × 15 cm (v poměru šířka x výška) a je vložen mezi folio 244v a 246r. Již při prvním prohlédnutí si písma písařské ruky P15, jež v roce 1687 tento zápis napsala, můžeme konstatovat, že se jedná o zběžnou německou novogotickou kurzívu. V rámci celého textu se nenachází žádné ozdobné prvky, písmo působí moderním dojmem, jednotlivé litery jsou psány jedním tahem, což umožnilo rychlé psaní, o čemž svědčí také mírný sklon textu doprava. Řádky jsou vedeny rovně, pouze ve střední části folia 245r mají nepatrně klenutou tendenci. Produkce P15 lze doložit pouze na zkoumaném foliu.

Majuskulní „B“ plně podléhá kurentnímu vlivu, tudíž jeho tvar má již podobu vyspělého kurentního „B“.⁴⁵ Duktus této litery začíná smyčkou u horní dotahovací linky. Dále je pak vytvořen doprava nakloněný dřík, k němuž je dole připojen oblouček ve tvaru girlandy. Od ní pak vychází další tah, jenž napojuje následující písmeno ve slově. Velké „G“ či „J“ se hodně podobá tvaru, který užíval již písař P13. Můžeme říct, že litera se skládá z tvaru podobnému arabské trojce, k jejímuž hornímu oblouku je připojen dlouhý šikmý tah. V případě P15 je nahoře zalomen a v ostrém úhlu pokračuje šikmo doleva dolů. Vytváří tedy jakousi stříšku. Je však nutné podotknout, že duktus písmene začíná právě odtud. Na slově „toho“⁴⁶ si lze všimnout důsledného spojování všech liter, což výrazně zvyšuje tempo psaní. Všimněme si však také písmene „o“, které symbolizuje typický kurentní tvar této litery. Je otevřené a pro připojování doprava má vpravo nahoře malou klíčku.⁴⁷ Malé „t“ má velmi jednoduchý duktus, tudíž není potřeba se jím více zaobírat. Za zmínku ovšem stojí minuskulní „h“, které P15 opět píše kurentním způsobem a pro připojení doprava slouží smyčka v dolním pásmu.⁴⁸ Kurzivní majuskulní „V“ se v produkci tohoto písaře objevuje s dřikem, jenž se na horním konci ohýbá doleva,⁴⁹ dole se rozštěpuje a druhý dřík se nahoře stáčí doprava.

Zásobník zkratk písaře P15 je na základě pozorování folia 245r a 245v velmi chudý. Vyskytuje se tu pouze zkrácené sousloví „Jeho milost“ ve tvaru „J. M.“

Závěr

Období, v němž kniha vznikala, nabízí skvělou příležitost ke sledování postupného pronikání kurentních prvků do novogotické české polokurzívy či kurzívy, která je postupem let vytlačována a majoritní postavení získává *neogotica germanica*. Vpozorovat lze také průnik humanistického písma do jazykově latinských slov. S ústupem a následným vymizením české novogotické kurzívy ze stran boskovické rychtářské knihy lze pozorovat také úbytek kaligrafičnosti. Původně zdobené nadpisy zápisů získávají zcela prostou podobu a celé texty dostávají vzhled vypovídající o čistě užitkovém, rychlém a praktickém úřednickém písmu, kde by veškerá kaligrafie překážela tempu a potřebě svižného psaní. S tímto faktem souvisí také duktus liter, které jsou v pozdějším období psány takřka výhradně jedním tahem pera, *via facti* ubývají složitě psaná písmena.

⁴⁵ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 67.

⁴⁶ Viz tabulka.

⁴⁷ KAŠPAR, J.: *Úvod*, s. 60.

⁴⁸ Tamtéž, s. 58.

⁴⁹ Tamtéž, s. 75.

Obecně lze říci, že písaři, kteří stáli u zrodu boskovické knihy, resp. produkovali v druhé polovině 50. let 16. století, psali českou novogotickou polokurzivou s kurzivními prvky. Konec století, přesněji řečeno počátek století následujícího již do písma přináší kurentní prvky, zpočátku se jedná zejména o minuskulní „r“, jež je specifické rozštěpeným dřikem. U písařských rukou, které tvořily v prvních dvou deceniích 17. století, je běžné používání několika různých tvarů pro tutéž literu. Jednalo se především o majuskulní „R“ či minuskulní „k“. Rostoucí vliv kurentu a přechod k souvislému kurzivnímu psaní představuje logické vyústění pro rozsáhlejší individualizaci písma, kdy se písařům nabízel větší prostor a volnost pro tvoření jednotlivých písmen. Dokladem tohoto faktu je například písařská ruka P12.

Časová působnost písařů je tu poměrně různorodá, tudíž nelze nijak relevantně zobecnit. Při bádání v rychtářské knize však lze sledovat, který písař byl více vytížen a zanechal po sobě řadu zápisů, a který byl vytížen méně. V prvním případě je nutné věnovat pozornost proměnám rukopisu v průběhu jeho působení. K výrazným změnám tvarů písmen u žádného děle produkujícího písaře nedochází. Písař P4 časem upouští od tvoření výrazných oblouků u liter „B“, „d“ či „Y“, „Z“. U písaře P10, který po sobě zanechal značné množství zápisů, je možno na základě porovnání jeho rukopisu v letech jeho prvních a posledních zápisů usoudit, že nejistota či roztřesenost některých tahů pera svědčí o pokročilém věku písaře během posledních let jeho produkce v knize. Zkoumání užívaných zkratk nepředstavovalo žádné zvláštní úskalí, neboť se jich v knize nevyskytuje mnoho a vesměs všichni písaři používají stejné či velmi podobné zkráceniny.

Mgr. Petr Sedláček
Ústav pomocných věd historických a archivnictví
Filozofická fakulta MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: sedl.p@mail.muni.cz

**SPISOVATEL CHARLES SEALSFIELD A JEHO NÁZOR
NA POSTAVENÍ PŮVODNÍCH AMERIČANŮ**

JAROSLAVA SMETANOVÁ

The writer of German origin Charles Sealsfield (1793–1864) was born in the village of Popice in South Moravia as Karl Anton Postl. After emigration to the United States, he became famous as the author of the stories from the Wild West. He became a classic of the genre called the Exotic Novel from the New World. European readers appreciated his books, descriptive sketches and novels from the environment of the American Southwest. As one of the first authors he defended the civil rights of the original inhabitants of the American continent together with recognizing the value of their culture. Nevertheless he remained a European. He believed in the superiority of Anglo-Saxon settlers and their civilizing mission. He warned of the violence against the Indian population and its degradation to second-class citizens in his works. In the thirties of the nineteenth century he permanently moved to Europe. Thanks to financial stability he could fully concentrate on his literary production. During ten years he published most of his works. Postl also achieved success thanks to the family of the former French emperor. He established close ties to the Bonapartes both in the United States and later on in his last home in Switzerland.

Key words: Charles Sealsfield; Karl Anton Postl; Popice; the Exotic Novel.

Na začátku devatenáctého století představovala Amerika pro obyvatele starého kontinentu svět plný nebezpečí a tajemna. Prostředí proklamované demokracie a rovnosti přitahovalo nejen pochybné existence, ale i emigranty z některých zkorumpovaných evropských režimů, ať už se důvodem k odchodu byla tíživá ekonomická situace nebo nesouhlas se státním zřízením. Jedním z nich se stal i moravský Němec Karl Anton Postl, jehož sociální původ téměř vylučoval podobnou možnost. Syna ze zámožné jihomoravské rodiny však jeho ambice nejdříve téměř zničily a pak vynesly na vrchol žebříčku popularity soudobé německé literatury.

Sealsfieldova díla jako jedna z prvních nepopisovala původní obyvatele amerického kontinentu jako neplnoprávná stvoření určená k záhubě. O šedesát let dříve publikoval názory, propagované později slavnějším Karlem Mayem: „Some critics maintain that Sealsfield also created a kind of meaning in the German imagination for books about the American West and its Native population, which writers such as Karl May were to later exploit.“¹

Ne vždy se však Postl dokázal odpoutat od myšlenek i názorů, vštěpovaných mu výchovou v atmosféře metternichovského absolutismu nebo všeobecně přijímaných většinou společností. Jeho vlašný postoj v otázce postavení otroků na americkém jihu naznačuje, že se plně nerozešel s ideály doby. Prvotní antipatie se pod vlivem prohlubujících se společenských vztahů s majiteli plantáží radikálně změnily, když si Sealsfield pořídil vlastního otroka: „...as he became acquainted with Southern planters, he grew more tolerant and finally possessed slaves himself.“² Autorovy životní osudy a především postoje vyjádřené na stránkách dobrodružných

¹ GRANGE, W.: *Historical Dictionary of German Literature to 1945*. Plymouth 2011, s. 152.

² FAUST, A.: *Charles Sealsfield (Carl Postl), Materials for a Biography; a study of his Style; his Influence upon American Literature*. Baltimore 1892, s. 24.

i popisných knih dokazovaly svobodného ducha člověka, který se ovšem nezříkal pozemských slastí a jistě nekonformity k autoritám, ani neváhal využít všechny prostředky k dosažení úspěchu.

Karl Anton Postl se narodil 3. března 1793 v Popicích u Znojma. Jako nejstarší syn německého rychtáře a jednoho z nejbohatších vinařů Antona Postla měl pokračovat v rodinné tradici. Díky matčinu přání začal v roce 1805 navštěvovat nižší gymnázium ve Znojmě. O osvícenosti názorů Postla seniora svědčil fakt, že i další syn Josef mohl studovat na pražské univerzitě práva. V roce 1805 se Karlova životní dráha poprvé protla s osudy francouzského císaře. Kvůli Napoleonově tažení na Moravu bylo gymnázium uzavřeno. Dvanáctiletý Postl se pravděpodobně s vojevůdcem potkal jako prostý přihlížející: „In 1805 the school at Znaim was closed for two months, and it was probably during this interval that he witnessed the entrance of Napoleon, of the Garde du Corps and Chasseur into Znaim.“³

Po úspěšném absolutoriu v roce 1807 vstoupil do konventu Křížovníků s červenou hvězdou. Postlova volba nebyla pouhou náhodou. Pozemky řehole se nacházely v okolí Popic a malý Karl se tak s příslušníky řádu setkával do raného dětství. Muzikálnost a jazykové nadání nenechaly představené na pochybách, že se mezi nováčky objevil talent. Nadějný hoch pak pokračoval ve svém vzdělávání na univerzitě. Protože strohá klášterní pravidla Karlovi příliš nevyhovovala a zároveň prohluboval své známosti s pražským aristokratickým a měšťanským světem, stal se z Postla častý host na večírcích a hudebních dýcháncích: „His superior talents brought him a patronage of many noble Austrian families in Prague and Vienna.“⁴ Ačkoliv se církevní kariéra nezdála být pro horkokrevného mladíka ideálním řešením, vstoupil Postl po dokončení studia do řádu a v roce 1815 obdržel kněžské svěcení. O rok později získal místo sekretáře řádu. Na této pozici pracoval až do své emigrace v roce 1823.⁵

Přestože se kariéerní start Postlovi vydařil, rigidita řeholního prostředí pravděpodobně nestálila ukojit ambice mladého kněze: „Die Ursache dieses ärgerlichen Schrittes kann nur in der Unzufriedenheit mit dem geistlichen oder Ordenstande liegen.“⁶ Ve svých třiceti letech požádal nadřízené o dovolenou na zotavenou. Jako místo pobytu udal Karlovy Vary, kde se měl několik týdnů zdržovat po boku bratra Josefa, toho času studenta práv na pražské univerzitě. Svůj pobyt ale přerušil, aby se na přímluvu hraběte Lažanského ucházel o dvorský úřad ve Vídni. Svého potencionálního zaměstnavatele výmluvný mladík nezaujal. Ze strachu z následků svého činu se odmítl vrátit do Prahy a vzkaz bratrovi, který sepsal v hotelovém pokoji na rozloučenou, zůstal tím jediným, co své rodině Postl na rozloučenou zanechal.⁷

Kvůli obavám z tajné policie a dalších možných postihů se rozhodl opustit monarchii. Přes Švýcarsko pokračoval do Francie. V Le Havre nastoupil na loď mířící do Spojených států.⁸ Rodina se o osudu zmizelého syna a strýce dozvěděla až z jeho závěti o čtyřicet let později.

Budoucí spisovatel šťastně přistál v New Orleans na podzim roku 1823. Jako své nové působiště si vybral pensylvánské město Kittaning, kde se velmi brzy začlenil do místní společnosti. Na oficiálních dokumentech začal zároveň uvádět jméno Charles Sealsfield. Některé své pozdější práce podepisoval také pseudonymem Carol Sidons. Vedle žurnalistiky vystřídal během dvou

³ Tamtéž, s. 7.

⁴ FAUST, A.: c. d., s. 35.

⁵ FRANK, Armin P.: *The Internationality of National Literatures in Either America. Transfer and Transformation. Volume I/I. Cases and Problems.* Göttingen 1999, s. 71.

⁶ FAUST, A.: c. d., s. 10.

⁷ Tamtéž, s. 10.

⁸ UHLENDOR, B.: *Charles Sealsfield. Ethnic Elements and National Problems in his Works.* Chicago 1916, s. 35.

let řadu povolání. Aby lépe poznal novou vlast, podnikl studijní cestu po amerických státech. Z Kentucky směřoval do Ohia a pak do New Yorku.⁹

Po návratu z cest se Postlovi zastesklo po Evropě. Navázal styky s vydavatelem Cottou a v roce 1826 se s ním setkal ve Stuttgartu. O rok později tak vyšla první Sealsfieldova kniha „Nordamerika nach seinem politischen, religiösen und sozialen Verhältnissen“. Vzápětí následoval anglický překlad ve dvou svazcích, „The United States of North America as they are“ (1828) a „The Americans as they are“ (1828), tedy „Spojené státy,“ jaké jsou a „Američané, jací jsou“.¹⁰ Originální text i překlady neuváděly autora díla, zrodil se tak fenomén neznámého spisovatele, který hned svou prvotinou získal pozornost čtenářské obce. Původní záměr zůstat v Německu a pracovat v diplomatických službách se Postlovi nepodařilo naplnit. Kvůli nedostatku financí požádal svého vydavatele o půjčku a znovu zamířil za oceán.

Stejně jako seznamoval evropské čtenáře s americkou mentalitou ve svém prvním díle, popsal evropské poměry a zejména režim v domovském Rakousku v knize „Austria as it is, or Sketches of Continental Courts, by an Eye-Witness“ (1828). Německá mutace „Rakousko, jaké je“ následovala až o šest let později. Cenzura v Německém spolku zakázala šíření díla. Z německé verze pak vznikl i francouzský překlad.¹¹ Postl se pod své dílo opět nepodepsal. Liteární reputace „Velkého neznámého“, jak tajemného autora označila tehdejší kritika, rostla.

Díky úspěchu si Sealsfield troufl na obtížnější žánr. Čas trávený v Kittanningu tak vyplnil psaním své první novely „Tokeah, or the White Rose“ (1829). Příběh o indiánském náčelníkovi kmene Okonů, který zažívá úpadek slávy svého lidu, předcházal autorovu nejplodnějšímu období. Díky lepšímu finančnímu zabezpečení si opět mohl dovolit cestovat, tentokrát až do Mexika. Zde se podle určitých zpráv stal dokonce majitelem plantáže. Tento pokus trval krátce a skončil podle některých Sealsfieldových životopisců naprostým fiaskem. Krach mohl zapříčinit i úpadek banky v New Orleans: „Die Vermögensverluste, die er durch den Zusammenbruch seines Bankhauses in Neue Orleans erlitt, zwangen ihn, von dem Beruf eines Pflanzers abzusehen.“¹² Sealsfield přesto dokázal vytěžit ze svého neúspěchu maximum. Svě zkušenosti později shrnul v románu „Die Virey und die Aristokraten oder Mexiko im Jahre 1812“ (1835), kde se zabýval sociálními a politickými důvody mexického boje za samostatnost, a „Süden und Norden“ (1842–43) o prvních letech samostatnosti mexické republiky.

Díky svému šarmu a společenské obratnosti navazoval Postl velmi snadno známosti a přímluvy mu často pomáhaly dostat se z obtížných situací. Proto ho v roce 1829 zaměstnal jako redaktora svého periodika hrabě Surveilliers alias Josef Bonaparte, bratr zemřelého francouzského císaře. Napoleon tak znovu ovlivnil spisovatelův život, aniž by se s ním kdy seznámil. Sealsfield se z pozice řadového novináře vypracoval až na šéfredaktora „Le Courier des Etats-Unit,“ důležitého média amerického obyvatelstva francouzského původu. Současně korespondenčně přispíval do řady evropských novin pod taktovkou vydavatele Cotty.

V roce 1831 se vrátil do Evropy. S americkým pasem a doporučujícími listinami od Bonapartů směl zavítat k nejvznešenějším rodinám. V roce 1832 vstoupil do služeb dalšího Bonaparta, Ludvíka a matky rodu Hortenzie v jejich švýcarském exilu. S velkou pravděpodobností se stal jejím sekretářem.¹³ Finanční stabilita umožnila nezdárnému synovi, bývalému knězi, dobrodru-

⁹ FAUST, A.: c. d., s. 10.

¹⁰ SAMMONS, J.: *Ideology, Mimesis, Fantasy: Charles Sealsfield, Friedrich Gerstäcker, Karl May, and Other German Novelists of America*. London 1998, s. 128.

¹¹ UHLENDORF, B.: c. d., s. 11.

¹² BEAT, B.: *Charles Sealsfield: kurze Texte über C.S. Tom 1*. München 2013, s. 11.

¹³ UHLENDORF, B.: c. d., s. 17.

hovi a nyní úspěšnému spisovateli získat nezávislost a vyprodukovat v krátkém času většinu svých děl.

Třicátá léta devatenáctého století lze bez nadsázky označit za neplodnější období autorovy literární kariéry. Sealsfield se nadobro přestěhoval do Evropy. Opustil své prominentní zaměstnání a díky finanční nezávislosti si mohl dovolit plně se věnovat vlastní tvorbě, jak naznačuje tabulka:

Tabulka 1. Tvorba Charlese Sealsfielda v letech 1833–1843¹⁴

Rok	Název díla
1833	Der Legitime und die Republikaner
1833/1834	Transatlantische Reiseskizzen
1834	Christophorus Bärenhäuter
1835 - 1837	Lebensbilder aus beiden Hemisphären
1839/40	Die deutsch-amerikanischen Wahlverwandtschaften
1840/1841	Das Cajütenbuch
1842/1843	Süden und Norden

Ačkoliv se veškerá produkce v údobí deseti let dějově vztahovala především k anglosaskému prostředí nového světa, cílila hlavně na německé čtenáře. Přesto se Postl stále do Spojených států vracel. Ve třicátých letech devatenáctého století přeplul oceán dvakrát, nejdelší dobu zde však strávil v padesátých letech. Část Sealsfieldova majetku tak mohla pocházet z výhodných investic za Atlantikem.¹⁵

Druhá polovina čtyřicátých let znamenala útlum autorské aktivity. Svět se konečně dozvěděl jméno tajemného neznámého z prvních stránek souborného vydání jeho díla mezi lety 1843 až 1846. Osmnáctisvazková kolekce se dočkala druhého vydání v sedmdesátých letech devatenáctého století po Postlově smrti.

Autor často střídal svá bydliště. Na začátku padesátých let si pronajímal byt u vdovy Meyerové v Schaffhausenu. Její dcera Elise se stala Sealsfieldovou literární důvěrníci. Po svém odjezdu do Spojených států v roce 1853 si s ní často dopisoval. Až pozdější badatelé ocenili literární kvality jejich vzájemné korespondence. Vztahy s Meyerovými přerušil jednak pobyt za oceánem a později i smrt Elise. Následná finanční podpora, které se dostávalo Elisině sestře, dokazovala hluboký vztah stárnoucího muže k bývalým přátelům.¹⁶

Na začátku šedesátých let devatenáctého století přesídlil Sealsfield do Solothurnu. Postupující oční indispozice naprosto utlumovala jeho činnost. Dožíval tak na statku „Unter den Tannen“. Časté návštěvy přátel a především místního notáře a faráře zpříjemňovaly poslední dny moravského Němce, který na rodnou půdu po své emigraci už nevkročil. Ve své poslední vůli

¹⁴ BUCHER, B.: c. d., s. 17.

¹⁵ Tamtéž, s. 18

¹⁶ UHLENDORF, B.: c. d., s. 17.

odkázal kromě menších donací svým přátelům, služebnictvu a církvi, podstatnou část majetku svým sourozencům a jejich potomkům. Sealsfieldův přítel notář tak zpravil žijící příbuzné o osudu zmizelého syna, bratra a strýce. Jméno Karl Anton Postl přestalo patřit jen dávno zmizelému uprchlíkovi, ale získalo opět vážnost ve spojení s reputací Charlese Sealsfielda.

Přestože si Karl Postl přál ve své závěti odtajnit svou identitu, pro literární svět zůstaly jeho životní osudy a tvorba zajímavým tématem, kterým se zabývala řada laiků i seriózních vědců. Jedna z prvních obsáhlejších esejí se stala součástí „Die deutsche Nationalliteratur des neunzehnten Jahrhunderts.“¹⁷ Rudolf Gottschall se zde soustředil především na analýzu autorovy tvorby. V roce 1875 vydal Leo Smolle monografii „Charles Sealsfield. Biographisch-chlitarisches Charakterbild.“¹⁸ Materiál mu poskytla jednak písemná dokumentace, ale i rozhovor se Sealsfieldovým mladším bratrem Josefem Postlem. V němčině slouží jako podstatný zdroj informací o tajemném neznámém práce Alberta B. Fausta.¹⁹ Právě on nazval spisovatele básníkem dvou hemisfér s ohledem na obsah autorových děl a hlavní cílovou skupinou jeho tvorby: „Sealsfield wurde oft Der Dichter beider Hemisphären genannt, ein sehr bezeichnender Name, der nicht nur ausdrückt, dass er in beiden, der alten und neuen Welt gewohnt hat“.²⁰ Z anglických prací vynikají zejména rozbor tematiky některých Sealsfieldových děl B. Uhlendorfa²¹ a dizertace Alberta B. Fausta.²²

Díky svému teritoriálnímu původu si osobnost Charlese Sealsfielda přivlastnila i Společnost na podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách.²³ V roce 1907 pověřila jednoho z největších odborníků na jeho dílo, profesora na univerzitě ve Washingtonu Otto Hellera, aby vedl edici kritického vydání Postlových prací. Po čtyřiceti letech od autorova úmrtí se tak Tokeah, Spojené státy nebo Morton dočkaly doplnění v podobě úvodního komentáře.

Stejně jako životní osudy, tak i autorovo dílo není možné jasně charakterizovat ani kategorizovat. Odborníci ho často přirovnávali k soudobým pracím spisovatelů jako James Fenimore Cooper a jeho Poslednímu Mohykánovi nebo Francois René Chateaubriandovi a jeho Atale. Na rozdíl od mnoha současníků, Sealsfield nepotřeboval bájit o světě vymírajících Indiánů a vítězících osadníků, protože prostředí znal. Náměty pak čerpal nejen z tohoto milieu, ale popisoval celkovou situaci na americkém kontinentu. Dost často se tak dotkl problematiky nacionalismu a boje za nezávislost. Národní cítění mu pak nebylo cizí ani vzhledem k faktu, že se jako univerzitní student seznámil s hnutím Mladé Německo, a premisy o sjednocení rozdrobených států celků ani právo na sebeurčení nijak nezavrhoval.

Přestože své originální texty překládal především v němčině, mnoho z nich bylo následně přeloženo do angličtiny. Ačkoliv rodnou hroudu opustil a nevrátil se, Sealsfield se viditelně identifikoval především s germánským prostředím rakouské monarchie. V dedikaci některých svých děl se obrací k německému národu, kterému věnuje své práce s poukazem na jeho morální sílu a důstojnost.²⁴ To ovšem neznamená, že by se předtím nepokusil zaujmout více i anglosaské publikum. Novela „Tokeah aneb Bílá Růže“ vyšla nejdříve v angličtině. Autora tehdy od další

¹⁷ GOTTSCHALL, R.: *Die deutsche Nationalliteratur des neunzehnten Jahrhunderts*. Breslau 1891, s. 205.

¹⁸ SMOLLE, L.: *Charles Sealsfield. Biographisch-literarisches Charakterbild*. Wien: 1875, s. 87.

¹⁹ FAUST, A.: *Charles Sealsfield (Carl Postl). Der Dichter beider Hemisphären*. Weimar 1897, s. 45.

²⁰ Tamtéž, s.VII.

²¹ UHLENDORF, B.: c. d., s. 126.

²² FAUST, A.: c. d., s. 91.

²³ Originální název zní Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen. Zdroj: UHLENDORF.

²⁴ UHLENDORF: c. d., s. 42.

produkce v tomto jazyce odradil fakt, že se nesetkal s okamžitým úspěchem: „Sealsfield possibly intended to establish himself as an American writer with *The Indian Chief*. As he did not experience the expected landslide success with it, he quickly directed his literary work towards German audiences.“²⁵ Oddanost rodnému jazyku tak nemusela pramenit pouze z vědomého rozhodnutí.

Ve svých pracích se Sealsfield stal klasikem dobrodružného neboli exotického románu. Prostředí hranice mezi civilizovaným světem amerického východu a postupujícím osídlením směrem na západ, kde plně neplatila legislativní norma atlantického pobřeží, a stále přežívaly kmeny původních Američanů bez lesku dávné slávy, přitahovalo ke stránkám knih řadu evropských čtenářů. Postlova díla americká veřejnost však plně neakceptovala. Jedním z důvodů se mohl stát fakt, že sám autor odmítl v padesátých letech devatenáctého století nabídku reedice svých sebraných spisů firmou Appleton: „Hätte der Dichter, als er im Jahre 1854 in New York war, das Anbieten der Firma Appleton für die Veröffentlichung seiner vollständigen Werke angenommen, so würde ohne Zweifel Selsfield schon lange ein ehrenvoller Rang in der Geschichte der amerikanischen Literatur angewiesen worden sein.“²⁶

Sealsfieldův styl se v některých ohledech nevyrovná kvalitám produkce Jamese Fenimooora Coopera a dalších současníků, kritici ovšem kladně hodnotí jeho historický vhled do problematiky, podložený obsáhlým studiem a znalostmi: „...equals him in psychological penetration, in historical and philosophical training, and in truthfulness of delineation.“²⁷ Úspěch řady Postlových děl tak způsobila nejen dějová linie, ale i propracovaná faktografie a v neposlední řadě kritický pohled autora na dění v tehdejší světě.

Karl Anton Postl vyrůstal v režimu metternichovského absolutismu. Díky své emigraci poznal naprosto odlišné prostředí a to mu dalo možnost srovnávat klady i zápory rozdílných světů. Rozhled, který mu poskytlo vyšší vzdělání a porozumění nejvyšším mocenským kruhům v rakouské monarchii, podpořil radikální odmítnutí systému jako celku. Velmi si cenil zkušenosti z hodin Bernarda Bolzana, kterému novátorský přístup k výuce vynesl propuštění ze státní služby.

Sealsfield si proto vážil svobody ve Spojených státech. Ta se podle něj stala vývozním artiklem americké demokracie: „Great has been the influence of American liberty throughout the civilized world.“²⁸ Revoluce v Evropě i ve střední a jižní Americe měly čerpat z odkazu boje Spojených států za nezávislost. I svoboda však měla své limity. Spisovatel připouštěl současně možnost omezení státní suverenity, pokud vývoj nespěje k pozitivnímu završení. Politika nevštěování, Monroova doktrína, nepředstavovala nejlepší východisko pro směřování zahraniční politiky mladé federace.

Mezi největší devizy americké demokracie patřila podle autora svoboda myšlení a víry: „One of the wisest resolutions ever taken by a legislative body, was unquestionable that of allowing perfect freedom of conscience, and of ample religious toleration.“²⁹

Svoboda na druhé straně vytvořila podmínky pro přílišnou diskuzi. Občané, kteří nejsou dostatečně informováni, se přesto vyjadřují k problematice jejich rozumovým schopnostem nepochopitelně. Ani literární produkce nedosahovala dle Sealsfielda kvalit evropské a převážně z ní vycházela: „The literature of the United States – compared with the progress in political

²⁵ FRANK, A. P.: *The Internationality of National Literatures in Either America. Transfer and Transformation. Volume I/I. Cases and Problems*. Göttingen 1999, s. 71.

²⁶ FAUST, A: *Materials*, s. 45.

²⁷ UHLENDORF, B.: c. d., s. 43.

²⁸ SEALSFIELD, C.: *The United States of North America as they are*. New York 1972, s. VI.

²⁹ Tamtéž, s. 47.

importance, is in its infancy. It has taken general features from the literature of Europe."³⁰ Přestože se díky rychlému šíření informací díky masové produkci tisku vytvořila široká čtenářská základna, americké žurnály za evropskými zaostávaly.

Ačkoliv Sealsfield odsuzoval některé rysy americké demokracie nebo je nedokázal plně pochopit, ve srovnání s jeho kritikou poměrů v rakouské monarchii se tyto výtky zdály být nepodstatné. V úvodu svého bestselleru „Rakousko, jaké je“ zdůrazňoval autenticitu svého původu a právo vyslovit se: „The Author of this Work is a native of the Austrian Empire, who, after an absence of five years, has re-visited his country, and found its status quo as exhibited in the following pages.“³¹ Nikde jinde na světě neexistoval takový příklad konkrétního a čistého despotismu jako v Rakousku.

Právo na národní sebeurčení, tak přirozené pro západní a zaocéánský anglosaský svět, se v prostředí unifikované a multinacionální habsburské monarchie změnilo ve frašku. Sealsfield lítoval Poláky, Čechy a dokonce i Maďary, kteří závistivě vzhlíželi ke státnímu uspořádání ve Velké Británii: „...their clenching of the teeth when they hear of Great Britain's free sons, and their inexpressible sadness when their own country is mentioned.“³² Naopak vyzdvihoval jejich morální sílu a snahy prosadit své zájmy. Ani německá část říše nedokázala obhájit svou jednotu a centrální rakouská moc potlačila snahy o sjednocení. Sealsfield ovšem nepovažoval tento proces za ztracený a věřil zejména v mocenskú záměry Prusů.

Postl se kriticky vyjádřil také k sociálnímu uspořádání monarchie. Připustil jistý pokrok od doby zrušení nevolnictví na příkladu českého rolnictva: „The Bohemian peasantry enjoy a certain degree of freedom: they are not property of their lords, as in Hungary.“³³ Nezbavilo se však roboty a povinností s ní spojených. Velmi odsoudil zároveň cenzuru tiskovin a informací. Nejvíce pak trpělo terciární školství. Státní kontrola vzdělávání se nedotkla jediného oboru, medicíny.³⁴

Regresivní charakter režimu pak reprezentovala tajná policie. Pro čtenáře vybral příklad, kdy se na slavnostní večeři u jistého kupce sešla početná společnost. Konverzace se stočila k novému vládnímu nařízení a obchodník se vyjádřil velmi nelichotivě o jeho účinnosti. Druhý den si ho tajná policie předvolala k výslechu.³⁵

Všechny aspekty sociálního i národnostního útlaku tak měly přispívat k rozkladu systému a morálních hodnot společenského prostředí v monarchii: „The education of the youth, public stations, secret policy, everything combines here, to produce political and moral degradation.“³⁶ Proto se autor zřejmě rozhodl dožít ve Švýcarsku, nejvíce se jeho pseudonym ovšem proslavil právě v zatracované rakouské monarchii, kde si jeho novely z exotického prostředí našly cestu k většinovému německému čtenáři.

Spojené státy představovaly pro Charlese Sealsfielda zemi zaslíbenou, kde se mohly plně projevit jeho schopnosti a inteligence. Neohlížel se přitom na služební postup, řeholní pravidla ani ho neomezovala všudypřítomná cenzura. Přesto našel v systému důvod ke kritice. Dokázal se smířit s otroctvím, ale neuměl pochopit postoj vlády i osadníků k indiánskému obyvatelstvu. Nezatížen bojem o půdu a holé živobytí, jednou nohou v Evropě nebo v civilizovaných krajích amerického východu, připojil se k menšině, hájící práva nativních Američanů.

³⁰ Tamtéž, s. 117.

³¹ SEALSFIELD, C.: *Austria as it is: or Sketches of Continental Courts*. New York 1972, s. VII.

³² Tamtéž, s. 75.

³³ Tamtéž, s. 21.

³⁴ Tamtéž, s. 75.

³⁵ Tamtéž, s. 249.

Jeho názory na problematiku lze nejlépe vyčíst ze stránek novel „Tokeah or the White Rose“, „The United States as they are“ nebo „The Americans as they are.“ Další zmínky se objevují například v „Life in the New World,“ nebo „Scenes and Adventures in the Central America.“ Sealsfield ve svých charakteristikách částečně požíval terminologii literární postavy vznešeného divocha (Noble Savage), ušlechtilou osobnost vycházející z nezkaženého prostředí necivilizovaného světa a nezkorumpovanou jeho vlivem.³⁷ Jako jeden z prvních přistupoval k domorodým Američanům jako k objektu vhodnému ne k ztracení, ale záchraně. Hrdinou jeho novely se proto stal indiánský náčelník Tokeah, k čemuž se tehdejší angloameričtí ani evropští spisovatelé často neuchylovali. Literární image původního obyvatelstva zůstávala spíše v rovině despektu k divochům, odmítajících příchod civilizace.

Charles Sealsfield ovšem nepřekonal myšlení své doby. Považoval hodnoty vlastní kultury za nadřazené a jejich implementaci k povznesení druhořadé rasy za nutnou. Jako jeden z prvních se nerozpakoval popisovat násilí ze strany kolonistů a možné přátelské vztahy mezi oběma nepřátelými tábory. Nezapomínal však ani na utrpení nevinných osadníků. V novele „Life in the New World“ přirovnává zloděje k barbarským indiánům.³⁸ Bílého muže povyšuje na vlastníka veškeré země a hledá cesty, jak by oba tábory mohly koexistovat v míru, přesto nepochybuje o nadřazenosti kolonistů.

Indiánská teritoria poskytovala podle autorova názoru útočiště pro vyhnance a kriminální živly. Přesto odmítá porušování jejich hranic. Chování osadníků donutilo původní kmeny bojovat o své živobyty. V románu „Scenes and Adventures in Central America“ popisuje neustálé konflikty, protože si chápavá ruku civilizace bere stále více a více indiánské půdy.³⁹ Tyto šarvátky však posilují a zocelují ducha mladé americké armády. Některé konflikty však označuje za příliš krvavé: „... and the last wars with the Creeks, as well as the former in Ohio, with the numberless massacres, have left a rankling animosity in the minds of countrymen.“⁴⁰ Dokonce evropský generál, zvyklý na začátku století vlivem napoleonských válek na neustálé boje, by podle autora považoval masakry původních kmenů za nelidské.

Na stránkách svých esejí a novinových textů se Postl důrazně ohradil proti politice prezidenta Jacksona a jeho plánu na vysídlení kmenů směrem na západ. Odsoudil genocidu spojenou s násilným odchodem desítek tisíc lidí. Jako memento popisuje situaci, kdy se indiánští náčelníci smutně ohlíží na zemi svých předků, kterou musí opustit. Jejich kosti pak odnáší sebou.⁴¹

Ne všechny kmeny se cítily natolik silné, aby se stále větším počtem osadníků bojovaly. Množství příchozích kolonistů přimělo řadu náčelníků, aby hledali cestu ke smíru a dohodě, o čemž svědčí svržení Tokeaha z postu prvního muže kmene, protože hledal cestu ke sloučení a vytvoření bojového svazu proti bílému muži. Za své plány byl odsouzen k emigraci, aby nerušil pochybný mír.⁴²

Ne každý tak naprosto odmítal nové poměry. Přestože řada indiánů akceptovala nové hodnoty, docházelo ke komickým situacím a konfrontaci, kdy pravidla původních společenstev narazila na etický a morální kodex euroamerické civilizace. Jakýkoliv vládní úředník na nejnižším stupni byrokratického žebříčku tak byl považován za rovného prezidentovi Spojených států, protože každý člen kmene mohl prosazovat své záležitosti bez ohledu na své postavení v hierarchii.

³⁶ Tamtéž, s. 188.

³⁷ ELLINGSON, T.: *The Myth of the Noble Savage*. Berkeley 2001, s. 127.

³⁸ SEALSFIELD, C.: *Life in the New World; or, Sketches of American society*. New York 1844, s. 258.

³⁹ SEALSFIELD, C.: *Scenes and Adventures in Central America*. London 1852, s. 153.

⁴⁰ SEALSFIELD, C.: *The Chief or, Tokeah and the White Rose I and II*. New York 1972, s. 206.

⁴¹ SEALSFIELD, C.: *The United States of North America as they are*. New York 1972, s. 83.

⁴² SEALSFIELD, C.: *The Chief or, Tokeah and the White Rose I*. New York 1972, s. 74.

Stejně tak mohl podle indiánských představ každý občan Spojených států mluvit s prezidentem bez patřičných náležitostí pouze na základě práva.⁴³

Sealsfield poukazuje také na negativní důsledky kolonizace a zejména na zhoubný dopad alkoholu a střelných zbraní. Vzdávající závislost náčelníků je pak donutila vyměňovat cokoli za litry vodky, dokonce i zbytek půdy, která byla kmenům ponechána.⁴⁴ Korupce představených pokračovala do té míry, že pro svůj profit neváhali prodat cokoli za desetinu ceny, aniž by cokoli náhradkou plynulo společenstvu a obohatili tak pouze svou vlastní kapsu. Autor nadále trval na své představě vznešeného divocha a zdůrazňoval, že takové jednání by podle morálního kodexu členů nebylo možné bez přispění bílého muže.

Za jeden z největších problémů vzájemného soužití obou etnik považoval Sealsfield smíšené sňatky. V anglosaských oblastech Severní Ameriky k takovým spojením příliš nedocházelo kvůli pocitu nadřazenosti osadníků. Španělští a francouzští kolonisté podobnými předsudky netrpěli a dcery náčelníků představovaly jeden z možných způsobů jak nenásilným způsobem asimilovat s původním obyvatelstvem a podmanit si ho.

Karl Postl nepřijel do Spojených států jako typický ekonomický emigrant s primárním cílem usadit se a získat půdu. Vzhledem ke svému vzdělání a sociálnímu původu se automaticky řadil spíše k vzdělanostním elitám než osadníkům. Proto ovšem nesdílel jejich zájmy a mohl si dovolit určitý nadhled, pramenící také ze skutečnosti, že byl vychován v naprosto odlišném prostředí. K indiánskému obyvatelstvu tak přistupoval s větším respektem než průměrný Američan.

Přestože nebyla ani evropská civilizace v první polovině osmnáctého století oddělena od přírodních zdrojů v takovém měřítku jako v současné době, Sealsfield obdivoval sepětí domorodých obyvatel s přírodou. Necestovali podle mapy ani kompasu, ale polohy důležitých přírodních objektů a pohybu slunce. Lovili bez střelných zbraní útokem z úkrytu v noci. Nevrhali se na kořist v otevřené krajině ani se zbytečně nevystavovali nebezpečí: „They find exposing their bodies to an attack in the open field ridiculous.“⁴⁵ Válečníci se naprosto přizpůsobili přírodě a berou si z ní jen to nejnütnější pro obživu. Plně se adaptovali a dokázali přežít měsíce v divočině, což by podle autora bílý lovec nezvládl.

Fascinaci okolním prostředím odrážel i jazyk a náboženství původních kmenů. Obrazná pojmenování nejvšednějších maličkostí i abstraktních pocitů se staly jejich přirozeností. Tokeahova dcera Cannondah popisuje svou lásku k mladému náčelníkovi El Solovi jako nejkrásnější květinu, kterou kdy viděly její oči.⁴⁶ Tento styl komunikace však vyžadoval více času. Autor zmiňuje netrpělivost kněží různých církví, kteří se rozhodli přivést domorodce na víru pravou, a jejich snahy ztroskotaly kvůli rozvlácnosti indiánské mluvy a přílišné obřadnosti ceremoniálů při oficiálních rozhovorech s náčelníky.⁴⁷ Každý misionář a badatel zjistil při studiu jazyka a kultury, že slovník původních obyvatel se sestává z méně výrazů, ovšem některé se týkají specializovaných termínů pro přírodní jevy, které anglická a francouzská verbální ani psaná komunikace nemohou znát. Úzký vztah kmenů k přírodě se tak projevil také v sociolingvistické rovině.

⁴³ Tamtéž, s. 69.

⁴⁴ Tamtéž, s. 123.

⁴⁵ SEALSFIELD, C.: *The Chief or, Tokeah and the White Rose I*. New York 1972, s. 75.

⁴⁶ Tamtéž, s. 154.

⁴⁷ SEALSFIELD, C.: *The Americans as they are*. New York 1972, s. 63.

Závěr

Kolonizace Severní Ameriky znamenala zásadní předěl v historii Spojených států. Ne vždy panoval jednotný konsenzus, popisující způsoby prosazování zájmů osadníků a získávání půdy nutné k obživě přílivu Evropanů. Tehdejší žurnalistika a beletristická tvorba se více či méně přikláněly na stranu anglosaského obyvatelstva. Charles Sealsfield alias Karl Anton Postl se stal jedním z prvních novinářů a spisovatelů, který se nesoustředil jen na utrpení migrantů, ale ve svých dílech popsal i násilí páchané na indiánských kmenech, přestože nadále trval na nadřazenosti evropské a americké kultury.

Autor do Spojených států emigroval z prostředí metternichovského absolutismu rakouské monarchie a na rozdíl od řady současníků s nimi nesdílel ekonomické zájmy. Z mladíka určeného ke službě Bohu se stal dobrodruh a cestovatel. Poslední roky svého života pak strávil jako vážený statkář. Čtenáře nezaujal jen historikami z divokého západu, ale s ironickým nadhledem a erudicí popsal celý anglosaský svět včetně bojů za nezávislost území pod španělskou sférou vlivu a klima mladé demokracie Spojených států třicet let po revoluci. Jeho ostrovtipu nezůstala ušetřena ani rakouská vlast, jejíž režim podrobil ostré kritice. Sealsfieldovými nejméně čtenáři se stala právě německá čtenářská obec.

Ve svých dílech se částečně distancoval od politiky násilného prosazování osadnických zájmů. Obdivoval sepjetí původních Američanů s přírodou, jejich obrazný jazyk a nezkažené hodnoty. Zdůrazňoval nutnost smíru mezi nově příchozími a indiány. Jeho názory tak nebyly poplatné době a prostředí. To se zřejmě stalo důvodem, proč se s nimi ztotožnil evropský svět dříve než americký.

Životní anabáze a osobnost Charlese Sealsfielda se už ve své době staly námětem ke zkoumání laiků i literárních historiků. Velmi dobře zpracovaná tematika poskytuje informace o muži, který se přes veškerou snahu kráčet v souladu s právními a etickými hodnotami doby, aby je využil ke svému prospěchu, stal příkladem nekonformity.

Mgr. Jaroslava Smetanová, Ph.D.
Ústav jazykových a kulturních studií
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně
třída Generála Píky 2005/7
613 00 Brno
Česká republika
e-mail: smetanov@node.mendelu.cz

**K DĚLNICKÉ EMIGRACI Z ČESKÝCH ZEMÍ A SLOVENSKA
DO NĚMECKA V LETECH 1885–1938**

JAROSLAV VACULÍK

The pioneers of Czech economic migration to Germany were small-scale production craftsmen and manual workers, especially tailors, shoemakers, carpenters, locksmith and turners including smaller numbers of food production workers. They became known as good experts whereas some of them did not take long to establish their own businesses. At the turn of the 19th and 20th centuries, most economic emigrants were Czech coalminers who had moved with their entire families to the Ruhr Basin.

Key words: Emigration; Czech Lands ; Slovakia; Germany; 1885–1938.

Součástí české sociálněekonomické emigrace po roce 1850 byla, kromě emigrace do USA, Ruska a zemí habsburské monarchie, také emigrace do Německa, zvláště jeho příhraničních oblastí sousedících s Čechami v Sasku a Prusku.¹

Jedna vlna českých dělníků směřovala v letech 1885–1890 do Horní Lužice, kde vznikly české kolonie v Žitavě, Lubiji, Kamenici v Sasku, Zhořelci a Budyšíně.² Po první světové válce přišla druhá vlna, a to textilních dělníků a řemeslníků. Ze stovek vystěhovalců byly ale jen desítky z nich členy českých spolků, z nichž některé, např. Svornost v Budyšíně a Palacký v Haindorfu, existovaly od roku 1893. Na přelomu 20. století vznikly další spolky, jejichž cílem byla kulturně osvětová činnost a sociální podpora. I po roce 1933 mohly české děti dojíždět do škol v ČSR, ale české školy v Horní Lužici byly v roce 1938 uzavřeny.

Čeští vystěhovalci zakládali spolky i v dalších německých městech, např. v Drážďanech, Saské Kamenici, Mnichově, Stuttgartu, Berlíně a Brémách. Prvním prokazatelně českým spolkem v Drážďanech byl spolek Vlastimil, založený v roce 1864.³ Jeho členové zpravidla pocházeli ze severních Čech, politicky směřovali k sociální demokracii. V roce 1876 část spolku Vlastimil založila Český klub dělnictva československého v Drážďanech, který byl v roce 1885 policejně rozpuštěn. Členskou základnu tvořili především mladí lidé do 25 let, 80 % členů bylo svobodných, po několika letech se většinou vraceli domů. Polovinu členů tvořili krejčovští dělníci, 30 % obuvníci. Spolek vyvíjel vzdělávací a zábavnou činnost, pořádal přednášky o socialismu. Měl tři odbory: vzdělávací, pěvecký a zábavní. V jeho knihovně bylo 120 svazků knih, odebírali osm titulů různých časopisů. K rozpuštění českého klubu vedly jeho styky s radikálním anarchistickým směrem v sociální demokracii, kolportovali prostějovský Duch času a newyorského Proletáře.

K nejstarším českým spolkům v Německu patřily tělovýchovné organizace TJ Sokol Fügner v Drážďanech (1889) se 176 členy, Sokol Hamburk (1891) se 117 členy, Pokrok Augsburg

¹ Nejvíce psal o Čechách v Německu Jiří Kořalka. Srv. KOŘALKA, J.: *Češi v Německu*. In: *Češi v cizině*, sv. 9. Praha: ÚF AV ČR, 1996, s. 121–131; Týž – HOFFMANN, J.: *Tschechen in Rheinland und in Westfalen 1890–1918*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2012. 426 s.

² ZAHRADNÍK, J.: *Die böhmische Minderheit in der Oberlausitz 1885–1950*. In: *Böhmen-Oberlausitz-Tschechien*. Görlitz-Zittau 2006, s. 163–168.

(1896) a Tyrš Märs (1908) s 12 členy. Ústřední sdružení zahraničních jednot v Lipsku (1892) sdužovalo 106 členů.⁴ Zahraniční sokolstvo vydávalo v Berlíně svůj věstník Zahraniční Sokol.

Největším sdružením českých spolků byl Svaz českoslovanských spolků zahraničních v Berlíně, v němž byly zastoupeny 34 spolky. Účelem svazu byla podpora českých krajanů a vydávání časopisu *Vlast*.⁵

Na počátku 20. století žilo v Prusku 102 780 Čechů. Šlo jednak od české autochtony v Kladsku, na Ratibořsku a Hlubčicku, dále o potomky českých náboženských exulantů z 18. století ve Slezsku a sociálněekonomické přistěhovalce z přelomu 19. a 20. století, např. v Düsseldorfu 7358, Berlíně 3049, Postupimi 1588 a Frankfurtu nad Mohanem 1534.⁶

V Berlíně měli Češi pět spolků, mezi nimi TJ Sokol, jemuž městská rada ochotně propůjčila městskou tělocvičnu. K dispozici bylo několik českých hostinců a pěkná čítárna s českými časopisy.⁷ Příchod Čechů do německých velkoměst znamenal pro lidi, kteří většinou pocházeli z agrárních regionů a octli se v novém průmyslovém prostředí, společenský avans. Zároveň ovšem hrozila rychlá asimilace, zejména ve smíšených manželstvích. Velké procento Čechů bylo mimo vliv českých organizací. Prvním českým spolkem v Berlíně byl Českoslovanský spolek založený v roce 1861.⁸

Pruská vláda prováděla od 80. let 19. století soustavnou odnárodňovací politiku vůči národnostním menšinám.⁹ V Sasku docházelo k masovému propouštění českých dělníků. Ostrá opatření pruských a saských úřadů byla podnikána především proti novému českému přistěhovalectví.

Čeští vystěhovalci v Německu, asi 35 tisíc mužů, za 1. světové války nastoupili vojenskou službu v rakousko-uherské armádě. Rakouská vláda zastavila vyplácení vyživovacích příspěvků rodinám narukovaných vojáků 31. prosince 1918.¹⁰ Poválečná nezaměstnanost dělníků, pracujících zvláště v textilním a kovodělném průmyslu, vedla k úvahám o jejich reemigraci. Za nevyhnutelný byl považován návrat tisíců rodin. Zvláště tíživé poměry byly v uhelném revíru v Porýní-Vestfálsku, kde bylo zaměstnáno na 15 tisíc českých horníků, kteří toužili po návratu do nově vzniklé Československé republiky. Německá vláda pro ně vypravila zvláštní vlaky, první vlak s 600 Čechy vyjel 15. dubna 1919 z Essenu do Podmokel. Byly to rodiny českých horníků, které byly nuceny se zbavit svého majetku, jelikož k jeho dopravě nebyl dostatek vagonů. Německé dráhy je dopravily zdarma a poskytly jim teplé potraviny, zvláště pro děti, zatímco v Čechách nedostali ani teplou vodu.¹¹

V rámci pozemkové reformy se někteří němečtí Češi ucházeli o půdu v ČSR. Uchazeči ze Saské Kamenice a Brém však byli úplně nemajetní a nezaměstnaní a pro kolonizaci nepřipadali v úvahu.¹²

³ ENGLOVÁ, J.: *Český spolek v Drážďanech ve 2. polovině 19. století*. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ústí nad Labem 1993, s. 166–180.

⁴ Národní archiv Praha (dále jen NA), f. Československá obec sokolská, k. 55.

⁵ Ruský Čech, 1, 1906–1907, č. 32, s. 4–5.

⁶ Ruch, 1908, č. 15, s. 2.

⁷ Ruch, 1907, č. 33, s. 2.

⁸ POLÁK, A.: *Československá kolonie v Berlíně*. In: Dunaj, 2, 1924–1925, č. 9–10, s. 274.

⁹ KOŘALKA, J.: *Říšskoněmecké úřady o českých spolcích v Německu před rokem 1914*. In: Bulletin Komise pro dějiny krajanů, 1967, s. 20.

¹⁰ NA, f. Národní rada Československá (dále jen NRČ), k. 350, promemoria z 19. 4. 1919.

¹¹ Právo lidu, 24. 4. 1919.

¹² NA, f. NRČ, k. 470/3, dopis vyslanectví v Berlíně ministerstvu zahraničních věcí z 26. 9. 1923.

Někteří Češi v Německu se hlásili jak ke své užší vlasti – Čechám, tak i ke své někdejší širší vlasti – Rakousku. Svědčí o tom skutečnost, že např. někteří Češi ve Zhořelci byli zároveň členy českého spolku Komenský založeného v roce 1923 i Verein Deutschösterreichischer in Görlitz.¹³

Strádajícím Čechům v Porúří poskytlo ministerstvo zahraničních věcí částku 250 tisíc Kč, ze které byly poděleny 1354 rodiny o 5616 osobách. Zásadou ministerstva sociální péče bylo udržet československé příslušníky v Porúří: „Touha po návratu do vlasti, dnes skoro všeobecná, znenáhla pomine, jakmile vyhlídka na zaměstnání bude.“¹⁴

Poválečná hospodářská krize české vystěhovalce radikalizovala. Jednota zahraničních Čechoslováků v Ickern psala generálnímu konzulovi ČSR v Kolíně n. Rýnem dr. Kopeckému 7. prosince 1925: „Jsme zbaveni veškerých práv člověka a občana... Bída mezi námi je hrozná a doufáme, že pro nějakou peněžní částku by naše republika bankrot nebyla.“¹⁵ Vystěhovalci žádali o výpomoc z okamžité nouze, ve které se nalézali. O prezidentu Masarykovi se vyjádřili, že „on tím vinen není, že to snad všechno vidí v duhových barvách, beztoho mu čeští optikové vsadili do brejlí taková skla, aby všechnu tu českou bídu viděl v nejlepších barvách“. Ministru sociální péče sociálnímu demokratovi G. Habrmanovi doporučovali, „aby se nechal prohlédnout od některého dobrého chirurga, možná, že by ho doporučil do Kosmonos, anebo Dobřan (psychiatrické léčebny – pozn. aut.), tam by se lépe hodil a ne jako ministr“. Kritiky nebyl ušetřen ani ministr zahraničí E. Beneš: „Ministr Beneš za cestu do Londýna tam a zpět dostane 480 tisíc korun a vyslanec v tom samém městě má měsíčně 47 tisíc korun, pak není divu, že nás čeká žebřáková hůl.“

Na schůzi nezaměstnaných 22. listopadu na konferenci českých spolků v Porúří 29. listopadu 1925 se deputace nezaměstnaných Čechů dožadovala, aby těm nezaměstnaným, jejichž podpora ze strany Německa již skončila, byla nadále udělována podpora ze strany ČSR, tj. přibližně 15–20 DM na rodinu. V obvodu generálního konzulátu ČSR v Kolíně bylo 260 nezaměstnaných Čechů a tento počet se dále zvyšoval propouštěním ve státních dolech.¹⁶ Také československý konzulát v Norimberku upozorňoval na neustálý růst počtu nezaměstnaných, jenž se od počátku listopadu do konce prosince 1925 v jeho obvodu zvýšil na 800 Čechoslováků.¹⁷

Československý vzdělávací spolek Probuzení v Hattingenu si v lednu 1926 stěžoval na propouštění Čechů ze zaměstnání a požadoval uznání sovětského Ruska de iure, „ježto zde v těchto kapitalistických státech se vyhazuje dělnictvo na dlažbu“.¹⁸ Podle československého konzulátu v Kolíně, propouštění českých dělníků se datovalo od července 1925. Propouštění byli i dělníci, kteří v Německu pracovali 10–20 let. Např. v Hambornu mělo být propuštěno 200 českých horníků. Ti se obírali myšlenkovou emigrace do sovětského Ruska, kde chtěli najít obživu. Problém představovala otázka výplat starobních a ostatních sociálních pojištění po jejich vystěhování z Německa.¹⁹

Delegáti československých spolků ve Vestfálsku shromáždění 7. února 1926 v Lünen-Süd konstatovali, že nejvíce postiženi jsou horníci. Podporu v nezaměstnanosti dostávali jen po dobu šesti měsíců a většina z nich ji již vyčerpala. Požadovali, aby československé ministerstvo sociální péče poskytlo nezaměstnaným mimořádnou pomoc. Získané nároky na penzijní, starobní,

¹³ Tamtéž, k. 356, dopis MŠANO ministerstvu zahraničních věcí z 3. 1. 1924.

¹⁴ NA, f. Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP), k. 3885, zpráva MSP z 5. 1. 1924.

¹⁵ Tamtéž, dopis Jednoty zahraničních Čechoslováků v Ickern generálnímu konzulátu v Kolíně n. Rýnem ze 7. 12. 1925.

¹⁶ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín MSP z 12. 12. 1925.

¹⁷ Tamtéž, dopis konzulátu Norimberk MSP z 20. 12. 1925.

¹⁸ Tamtéž, dopis spolku Probuzení v Hattingenu z 19. 1. 1926.

¹⁹ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín MSP z 29. 1. 1926.

invalidní a úrazová pojištění měly být československým příslušníkům vypláceny i po návratu do ČSR.²⁰

Československý tisk upozorňoval, že v Německu, Rakousku a Maďarsku byli českoslovenští příslušníci vypovídáni z práce. Odpor vůči cizincům byl velmi silný i ve Francii, do Anglie byl přístup přímo znemožněn. USA zastavily příliv cizinců svými kvótovými zákony, pouze Kanada vycházela poněkud vstříc. Přistěhovalectví znemožňovala také Jihoafrická unie, v Austrálii byl cizinec méněcenný po celý život, i když se dal naturalizovat.²¹

Zachování české národnosti měly napomáhat prázdninové zájezdy dětí. Ze smíšených manželství, kdy obyčejně otec byl Čech, neznaly děti český jazyk z 99 %. Dokonce i v případě obou českých rodičů děti z 50–60 % neznaly česky. České kolonie v Německu postupně upadaly, starší umírali, děti srostly s německým prostředím a noví kolonisté po válce nepřicházeli. Vyšší sociální prostředí vedlo k tomu, že se Češi rychleji asimilovali, obyčejně již ve druhé generaci. O výpravy dětí do Čech byl stále menší zájem, např. v konzulárním obvodu Norimberk se ze čtyř českých spolků přihlásilo jen jedno dítě.²² Pro konání se vyslovilo obvodní sdružení českých spolků v Sasku, které zdůraznilo jejich národní a jazykový význam.²³ V obvodu československého konzulátu Saská Kamenice existovalo osm českých doplňovacích škol, které navštěvovaly 154 dětí, z toho jedna třetina měla zájem o zájezd do ČSR.²⁴ Prázdninová akce byla důležitá i pro české kolonie v obvodu československého konzulátu ve Stuttgartu. Kolonie sestávaly z chudých dělníků a maloživnostníků, kteří byli bez práce. Jejich děti, dle konzulátu, trpěly podvýživou.²⁵ Na neutěšené hospodářské a zdravotní poměry Čechů upozorňoval i konzulát ČSR v Brémách.²⁶ Na důležitost prázdninových zájezdů dětí upozornil i konzulát ČSR v Hamburku.²⁷ Rovněž krajané v Porýní-Vestfálsku měli zájem o každoroční zájezdy dětí do ČSR.²⁸ Z obvodu konzulátu ve Vratislavi probíhaly prázdninové zájezdy 1x za dva roky. Námitky byly proti tomu, že děti musely v ČSR vypomáhat při polních pracích.²⁹

V roce 1929 bylo v Německu 20 778 Čechů – německých občanů, z toho 10 795 mluvilo jen česky a 9983 česky a německy. Vedle nich bylo 25 807 Čechů, kteří nebyli německými občany, z toho 19 587 mluvilo česky a 6220 česky a německy. Celkem tedy bylo v Německu 46 tisíc Čechů, což se blížilo počtu Lužických Srbů (72 429).³⁰ Německými občany byli především autochtoni v Horním Slezsku (Moravci na Ratibořsku a Hlubčicku) a Dolním Slezsku (Češi v Kladsku) a náboženští exulanti z 18. století ve Slezsku.

K aktivním českým spolkům v západním Německu patřily koncem 20. let 20. století spolky Vojta Náprstek ve Stuttgartu se 75 členy, Vystěhovalc v Karlsruhe se 40 členy, Československý spolek ve Phorzheimu s 19 členy, Volnost v Mannheimu s 39 členy, Pokrok v Landhofenu se 62 členy, Verein der tschechoslovakische Kriegsbeschäd v Neckarau s 52 členy, Lípa v Mohuči se 39 členy, Havlíček ve Frankfurtu se 35 členy a Československý spolek v Hersfeldu se 42 členy.³¹

²⁰ Tamtéž, dopis Jednoty československých spolků v cizině MSP z 17. 3. 1926.

²¹ Národní práce, 28. 3. 1926.

²² NA, f. Československý ústav zahraniční (dále jen (ČÚZ), k. 28, dopis konzulátu Norimberk ČSČK z 18. 1. 1929.

²³ Tamtéž, k. 28, dopis konzulátu Drážďany Československému červenému kříži (ČSČK) z 17. 12. 1928.

²⁴ Tamtéž, dopis konzulátu Saská Kamenice ČSČK z 21. 12. 1928.

²⁵ Tamtéž, dopis konzulátu Stuttgart ČSČK z 22. 12. 1928.

²⁶ Tamtéž, dopis konzulátu Brémy ČSČK ze 7. 1. 1929.

²⁷ Tamtéž, dopis konzulátu Hamburk ČSČK z 15. 1. 1929.

²⁸ Tamtéž, dopis konzulátu Kolín n. Rýnem ČSČK z ledna 1929.

²⁹ Tamtéž, dopis konzulátu Vratislav ČSČK z 5. 2. 1929.

³⁰ Sprawy narodowościowe, 3, 1929, s. 311.

³¹ Vystěhovalcký zpravodaj MSP, 1929, č. 4, s. 25.

V Ústředí československých spolků v Berlíně existovala úmrtní pokladna. Při některých českých spolcích byly zřízeny doplňovací školy českého jazyka, a to v Mannheimu (10 dětí), Mohuči (20), Frankfurtu (11), Hersfeldu (12) a Sandhofen (11). Děti opouštějící obecnou školu je však přestávaly navštěvovat.

Na počátku 30. let 20. století bylo nejvíce českých textiláků v okolí Stuttgartu, Mannheimu a Augsburgu a horníků kolem Duisburgu. Předválečný blahobyt vystřídala v době krize nezaměstnanost. Při restringované práci vydělávali jen polovinu nebo dostávali podporu v nezaměstnanosti. Dělnické byty se skládaly ze tří pokojů, kuchyně a příslušenství, někde i s koupelnou, zahrádkou a dvorem. Ženy musely přispívat úklidem, praním a posluhou. Nemohli odejít do ČSR, protože by ztratili velké sumy, které zaplatili svým pojišťovnám. Němečtí zaměstnavatelé hleděli na Čechy jako na nepřátelské a obtížné cizince. Čeští živnostníci a inteligence se začali stranit českého spolkového života, neradi se přiznávali k češtví, báli se mluvit česky na veřejných místech: „Mládež úplně tone v němectví, a to stejně dělníci, živnostníci i děti inteligence. Nemluví nebo nechtějí mluvit česky ani doma, kde oba rodiče jsou Češi. Rodičům na české otázky neodpovídají nebo odpovídají německy, nechtějí chodit do české školy.“³²

České soukromé nebo doplňovací školy byly umístěny nouzově, neměly žádné vybavení, ani vhodné učitele. Byly umístěny v bytech dělníků nebo hostincích. Generace, která odešla do Německa za prací, se neodnárodnila. Ztrácela se však druhá generace, která nestála na pevném základě reminiscencí na svou vlastní zemi a která už necítila pevné pouto k zemi otců: „Doma tedy dítě v nepřítomnosti otcově a často matčině nemá příležitost mluvit česky, s dětmi se stýká cizími. Vstup do školy učiní konec. Dítě počne se stydět za svůj mateřský jazyk, jehož řádně nezná.“³³ Dospívající mládež se snadno odcizovala českému živlu, proto bylo nutno zřizovat kurzy pro mládež. Zatímco před světovou válkou mládež přicházela často do české společnosti, po válce hledala zábavu v německých veřejných místnostech. České spolky neměly prostředky na nájem místností a poplatky ze zábav. Proto mladí odcházeli do německé společnosti, ženy se seznamovaly s německými muži, a tím se odnárodňovaly. České knihovny byly zastaralé, čítárny nebyly. Nejvíce upadal český jazyk v blízkosti hranic a některé české kolonie, např. ve Zhořelci, skomíraly. Staří Češi s dětmi mluvili německy. České národní vědomí exulantů ve Slezsku upadalo, volili německé nacionalisty. České spolky ve městech byly roztrženy dle stranické příslušnosti. Německá veřejnost nepovažovala Čechy ve vnitrozemí za tak nebezpečné jako v pohraničí.

Hospodářskou krizí na přelomu 20. a 30. let 20. století byly postiženy především ty skupiny povolání, které vykonávaly čeští přistěhovalci do Saska. To nutilo saské úřady, aby zásadně neudělovaly povolení československým přistěhovalcům k nastoupení místa. Československo-německá dohoda ze srpna 1929 o otázkách trhu práce nepřinesla podstatné úlevy, protože chránila jen dříve usedlé československé příslušníky, jejichž počet se však neustále zmenšoval a nebyl doplňován novými přistěhovalci. Za situace, kdy se Sasko uzavřelo téměř neprodyšně vůči cizím pracovním silám, se stalo přistěhovalectví do Saska fakticky nemožným. Naopak reemigrace československých příslušníků ze Saska do ČSR nabývala stále značnějších rozměrů.³⁴

Po nacistickém převratu v roce 1933 počet Čechů v Německu značně poklesl. K českému jazyku se hlásilo jen 1697 osob, k českému a německému jazyku 4165, tj. celkem 5862. K ohromnému poklesu došlo zejména u českých a moravských autochtonů v Kladsku a na Rati-

³² FOLPRECHT, J.: *Čechové v Německu*. In: *Časopis Svobodné školy politických nauk v Praze 1931–1932*, s. 39–43.

³³ Tamtéž, s. 80–87.

³⁴ Vystěhovalecký zpravodaj ministerstva sociální péče, 1930, č. 4, s. 29.

bořsku a Hlubčicku.³⁵ K německé státní příslušnosti se přihlásilo 1637 Čechů.³⁶ Češi většinou příslušeli k římskokatolickému náboženství, převážně pracovali v průmyslu a obchodu. Nacházeli se ve všech zemích Říše, kromě Slezska zvláště v Porýní, Vestfálsku, Sasku a Berlíně. Všude existovaly české spolky, doplňovací školy a knihovny. Jen v Berlíně působily TJ Sokol se 156 členy, Vzdělávací beseda Havlíček s 92 členy, SK Slavia se 41 členem, Československý spolek s 26 členy, hudební a dramatický spolek Dalibor se 30 členy, Vzdělávací beseda Hus s 38 členy, Vzdělávací beseda Žižka s 29 členy, Klub českých tamburašů se 12 členy, Podpůrný spolek československých žen se 34 členy a Československý podpůrný spolek s 200 členy. V Hamburku to byly Vzdělávací spolek Svornost (100 členů), TJ Sokol (79) a Československý klub (139). V Brémách působily spolky Husité, Havlíček, Svatý Václav, Svěpomoc, Sdružení československých válečných poškozenců a pozůstalých, Československý podpůrný spolek, Pěvecký kroužek a Komitét československé kolonie. V Lipsku existovaly TJ Sokol a spolek Neruda, v Saské Kamenici spolek Vlastimil, v Drážďanech byly spolky Vlastimil, Fügner a Svornost, v Mnichově Pokrok a Slovan, v Augsburgu Havlíček, Včela a v Hambornu spolky Bratrství, Hudební spolek Lyra, Československý spolek válečných poškozenců a Kroužek českých loteristů.

Podle informace polského konzulátu v Essenu bylo v Porýní-Vestfálsku 15 tisíc Čechů. Navštěvovali několik desítek odpoledních kursů pro děti, kde učilo několik učitelů.³⁷

V době hospodářské krize odcházelo do Německa mnoho žen, jejichž muži byli bez zaměstnání. Z výdělku žen pak rodiny žily po celý rok. Šlo hlavně o zemědělské dělnice z Hlučínska, které v Německu ovlivňovala nacistická ideologie.³⁸

Také ze Slovenska odcházelo z hornatých severních krajů před 1. světovou válkou každoročně na sezónní práce do dolních Uher velké množství zemědělského obyvatelstva. Tento zdroj výživy zemědělského sezónního obyvatelstva po světové válce zanikl a bylo nutno hledat nové prostředky k výživě tohoto obyvatelstva, což se podařilo jen v nepatrné míře v českých zemích. Nové destinace byly hledány ve Francii, Německu a Rakousku. S nástupem hospodářské krize se ale i tyto výdělečné možnosti snižovaly.³⁹

V květnu 1936 bylo v německých obcích okresu Kremnica zahájeno najímání dělníků na zemědělské sezónní práce do Pruska. Bylo najato asi 400 dělníků, většinou mladších žen a děvčat.⁴⁰ Do Německa se hlásily také německé zemědělské dělnice z pohraničí českých zemí, např. v Halle nad Saalou jich pracovalo šedesát.⁴¹

V roce 1936 zástupci Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung z Berlína projednali ve Slovenském úřadu práce v Bratislavě bližší podmínky, za kterých mělo být zemědělské dělnictvo ze Slovenska najímáno na zemědělské práce do Německa. V okolí Handlové a Kremnice se pohybovali říšskoněmečtí agenti, kteří najímali na práce do Německa tamní německé dělnictvo, aby jim dalo práci a chléb a možnost posoudit dobré poměry v Říši.

Také v německých obcích v obvodu četnického oddělení Žilina bylo najímáno dělnictvo na zemědělské práce do Německa a Rakouska, a to ve skupinách vedených gazdou. Skupiny tvoři-

³⁵ Sprawy narodowosciowe, 11, 1937, č. 1–2, s. 139.

³⁶ STREJČEK, K.: *Přivodce po československém zahraničí*. Praha 1938, s. 51.

³⁷ Archiwum Akt Nowych Warszawa, f. Ambasada RP Berlin, sign. 407, dopis Konzulátu RP v Essenu Poselstvu RP Berlin z 5. 11. 1934.

³⁸ Slovenský národný archív Bratislava (dále jen SNA), fond Zemský úrad (dále jen f. ZÚ), k. 304, dopis prezidia ministerstva vnitra prezidiu Zemského úradu Bratislava ze 4. 12. 1935.

³⁹ Tamtéž, dopis ZÚ Bratislava prezidiu ministerstva vnitra ze 4. 12. 1935.

⁴⁰ Tamtéž, dopis Okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 7. 5. 1936.

⁴¹ Hallische Nachrichten, 20. 5. 1936.

lo několik mužů jako dozorcí a 40–45 žen jako dělnice. Pracovní smlouvy a celé zprostředkování práce projednal Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo prostřednictvím svých úřadoven práce s úředníky Říšského ústavu pro zprostředkování práce a pojištění nezaměstnaných.⁴² Dělníci odjížděli na práce do Německa v březnu až dubnu a vraceli se v prosinci. Pro chudé obyvatele německých obcí znamenal výdělek při pracích v Německu při vysokém kursu DM značný zisk. Slovenské úřady pozorovaly, že toto dělnictvo se z Německa vrací posíleno ve svém sebevědomí. Např. slovenská škola v obci Briešť'a byla na žádost obyvatel změněna na německou. Obce, které dříve volily československé agrárníky, v roce 1935 volily Karpatendeutsche Partei.

Dělnice z obvodu četnického oddělení Banská Bystrica pracovaly v Německu u větších i menších rolníků v malých skupinách po 3–5 dělnících. Některé nařikaly na špatnou stravu a mnoho práce.

Také z obvodu četnického oddělení Nitra odjížděly na sezonní zemědělské práce do Německa větší skupiny dělníků a dělnic. Dělníci odjížděli ponejvíce na pěstování cukrovky do Saska a Pruska, byli zde rozděleni na velkostatky i mezi soukromé rolníky a zaměstnání od jara do podzimu. V květnu 1936 bylo najato 211 žen, z toho pouze 22 slovenské národnosti. Ženy pracovaly za nižší mzdy, byly poslušnější a méně náročné. Byly umístěny na menších hospodářstvích v Sasku. Dělnice si z Německa přivezly dostatek peněz, a proto byl o tuto práci velký zájem.

Z okresu Turčianský Svätý Martin odcestovalo v roce 1936 na zemědělské práce do Německa 144 žen z Dolného Turčeka. Všechny byly německé národnosti. Z Kláštoru pod Znievom odešlo za prací do Německa 56 žen německé národnosti, ze Slovenského Pravna 28. Podle hlášení okresního úřadu, po návratu z Německa vystupovaly sebevědomě jako národně uvědomělé Němky.⁴³ V okrese Nová Baňa bylo na zemědělské práce v Německu najato 180 žen německé a šest slovenské národnosti.⁴⁴ Tyto dělnice si stěžovaly na špatnou stravu, nemohly si koupit ani sádlo nebo slanine. Maso měly jen v neděli. Domů mohly posílat maximálně 50 DM měsíčně. Některé poslaly domů až čtyři tisíce Kč. Zpočátku byly nuceny zdravit zvednutím ruky a pozdravem Heil Hitler, ale po zákroku zastupitelského úřadu ČSR bylo od nátlaku upuštěno.⁴⁵ Dělnicím z okolí Německého Pravna bylo zakázáno mluvit jejich švábským nářečím, protože říšští Němci se domnívali, že mluví česky.⁴⁶ Okresní úřad v Kremnici upozorňoval na jisté nadšení a zvýšenou sympatii dělnic k německé pospolitosti a pořádku: „Postupem času velkoněmecký duch bude pronikat tyto mladé německé ženy a matky a mělo by to škodlivý vliv pro zdejší německví, které žije v národnostních ostrovech ohraničených československými kraji a sotva může využít svá maximální národnostní a kulturní práva po německém vzoru bez porušení klidného soužití s československým obyvatelstvem.“⁴⁷ Dělnice, které se vrátily z Německa, rády vyprávěly o svém pobytu. Většina německých dělníků byla poměry v Říši nadšena a chtěli tam odejít za prací. Jen na okrese Kremnica bylo připraveno 500–600 žen.⁴⁸ Obvodní notářství Velké Pole v okrese Nová Baňa, informovalo, že žadatelé o přijetí na sezonní práce byli nuceni vstupovat do Karpatendeutsche Partei.⁴⁹

⁴² SNA, f. Zemský úřad (ZÚ), dopis Zemského četnického velitelství Bratislava prezidiu Zemského úřadu ze 16. 7. 1936.

⁴³ Tamtéž, dopis Okresního úřadu Turčianský Svätý Martin Zemskému úřadu Bratislava ze 19. 7. 1936.

⁴⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Zlaté Moravce prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 4. 8. 1936.

⁴⁵ Tamtéž, dopis okresního úřadu Turčianský Svätý Martin prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 8. 10. 1936.

⁴⁶ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 14. 12. 1936.

⁴⁷ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 22. 12. 1936.

⁴⁸ Tamtéž, dopis četnické stanice Kremnica okresnímu úřadu tamtéž ze 22. 1. 1937.

⁴⁹ Tamtéž, dopis Obvodního notářství Velké Pole Úřadu práce pro zemědělské dělníky ze 27. 1. 1937.

Zemský úřad v Bratislavě upozorňoval, že hromadným zprostředkovatelem práce pro zemědělské dělníky na práce v Německu je výhradně (podtrženo v originále) Slovenský úřad práce pro zemědělské dělníky v Bratislavě. Pouze tomuto úřadu měly být podávány žádosti o zprostředkování práce zemědělských dělníků do ciziny. V roce 1937 došlo k pokusům obstarávat zemědělské dělníky individuálně anebo prostřednictvím vedoucích činitelů některých politických stran (Karpatendeutsche Partei). Soukromé zprostředkování práce pro zemědělské dělnictvo mělo sloužit k posílení pozic těchto politických skupin, když tyto doporučovaly vlastní stoupence, a mělo podpořit růst národního sebevědomí mezi německými dělníky. Toto soukromé zprostředkování práce pro zemědělské dělníky do ciziny však bylo trestné. Kromě toho existovalo nebezpečí, že takto získané dělnice nebudou řádně placeny. Zemědělství dělníci zprostředkování k práci do Německa Státním úřadem práce pro zemědělské dělnictvo nepotřebovali cestovní pas, který nahrazovala pracovní smlouva potvrzená tímto úřadem. Naproti tomu osoby kterým byla soukromně obstarána v Německu zemědělská sezonní práce, potřebovaly cestovní pas: „Bude proto velmi účinným opatřením proti tomuto nelegálnímu zprostředkování práce, když pasový úřad v každém případě, kde má rozhodnout o vydání nebo prodloužení cestovního pasu osoby z kategorie zemědělského dělnictva, která chce jít do Německa, bude od ní požadovat potvrzení Slovenského úřadu práce, že není námitek proti vydání cestovního pasu, protože straně bylo zajištěno zaměstnání v Německu s vědomím tohoto úřadu.“⁵⁰ (podtrženo v originále)

Na sezonní práce do německého pohraničí Čech a Moravy a do francouzského Alsaska-Lotrinska se zemědělské dělníky nedařilo umisťovat, ačkoli tam pracovní podmínky, odměny a hrazení cestovního byly rovnocenné a pro Francii dokonce lepší než pro Německo.⁵¹ Německé služební opouštěly svá místa a chystaly se odcestovat na sezonní práce v Německu. V roce 1936 na 300 dělnic z okresu Kremnica dovezlo hotovost ve výši 1 mil. Kč.⁵²

Vzhledem k velkému zájmu o práci v Německu ze strany obyvatel německých ostrůvků v okresech Prievidza, Turčianský Svätý Martin, Kremnica a Nová Baňa rozhodl Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo, že osoby, které neměly vysloveně zemědělskou kvalifikaci nebo přerušily pracovní poměr v tuzemsku proto, aby se daly najmout do Německa, budou z najímání na pracovní smlouvy k německým zaměstnavatelům vyloučeny.⁵³

V březnu 1937 byly v ministerstvu zemědělství v Praze dohodnuty se zástupci Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung v Berlíně podmínky pro najímání československých dělníků na zemědělské sezonní práce v Německu v roce 1937, přičemž se počítalo z 800 dělníků z Hlučínska a 2200 ze Slovenska. Podle československého ministerstva vnitra zařazení jednotlivců do skupin sezónních dělníků nemělo být odměnou za jejich členství v organizacích a spolicích, které se exponovaly pro Sudetendeutsche Partei nebo Karpatendeutsche Partei (KdP).⁵⁴

Původní počet sezónních zemědělských dělníků byl zvýšen na čtyři tisíce. Tato místa nebyla vyhrazena pouze dělníkům německé národnosti, ale i národnosti slovenské, pokud ovládali německý jazyk.⁵⁵ Zájem o práce v Německu byl tak velký, že v některých lokalitách docházelo ke shlukování obyvatel. Např. v Janově Lehotě v okrese Kremnica se na práce hlásilo kolem tisíce osob, ale najato bylo jen 350 dělníků a dělnic. Asi padesát dělníků německé národnosti se

⁵⁰ Tamtéž, dopis Zemského úřadu přednostům politických úřadů na Slovensku z 12. 3. 1937.

⁵¹ Tamtéž, dopis obvodního notářství Kremnica okresnímu úřadu tamtéž z 18. 2. 1937.

⁵² Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 28. 2. 1937.

⁵³ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 3. 3. 1937.

⁵⁴ Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě přednostům politických úřadů z 5. 3. 1937.

⁵⁵ Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě přednostům politických úřadů ze 17. 9. 1937.

shluklo před notářstvím a požadovalo propuštění výpomocné síly židovského původu, která se údajně dopustila při najímání dělnictva stranického jednání. Demonstrace zinscenovala KdP, které záleželo, aby na práce v Německu byli vysláni především její členové, kterým to slibovala při vstupu do strany.⁵⁶ Na okrese Kremnica se za členy KdP přihlásilo 600–800 osob, ale velký počet z nich nebyl na práce v Německu přijat a nastalo rozladění. Z najímání byly vyloučeny dělnice, které jako služky během zimy opustily svá pracovní místa v Čechách a na Moravě, těch bylo asi 300.⁵⁷

Aby nebylo bráněno najímání sezónních zemědělských dělníků a svobodné čeledi do českých zemí, Rakouska a Francie, bylo najímání pro Německo omezeno pouze na slovenské okresy Prievidza, Turčianský Svätý Martin, Kremnica a Nová Baňa.⁵⁸

Ministerstvo zemědělství v Praze povolilo také najímání stálých zemědělských pracovních sil na Slovensku do Německa, a to až do počtu tisíc osob. Tyto síly byly sjednávány minimálně na rok a byly zaměstnány u německých rolníků. Jednalo se hlavně o mladší muže, kteří mohli každý měsíc posílat na Slovensko úspory ve výši 10 DM.⁵⁹ V této souvislosti Policejní ředitelství v Bratislavě vyjádřilo podezření, že mladí dělníci, kteří byli považováni za spolehlivé Němce, byli v Říši lákáni do organizací řízených NSDAP.⁶⁰ Do práce v Německu bylo přijato také 600 sudetských Němců ze západních Čech, vesměs členů Sudetoněmecké strany (SdP).⁶¹

Podle Zemského úřadu v Bratislavě, z příkazu říšskoněmeckých míst vypracovala SdP plán na umístění asi 20 tisíc mužů jako pracovních sil. Do Německa měli přejít ilegálně, dostávat týdenní mzdu ve výši 14–18 DM a podrobit se vojenskému školení.⁶²

Z okresu Kremnica pobývalo v roce 1937 v Německu jako zemědělské pracovní síly asi 1500 Němců a 50 Slováků. Šlo jednak o sezonní dělníky na půl roku od dubna do prosince 1937, jednak o zemědělskou čeleď na období od dubna 1937 do prosince 1938. Všichni pobývali v Německu legálně s pracovní smlouvou, čeleď kromě smlouvy musela mít i cestovní pas. Pod vlivem německého prostředí dělníci hromadně vstupovali do KdP.⁶³

Z okresu Turčianský Svätý Martin pracovalo v Německu v roce 1937 na základě smluv uzavřených Úřadem práce pro zemědělské dělníky asi 1396 osob. Z toho 41 osob se rozhodlo zůstat v Německu natrvalo. Sezonní dělníci si poměry v Německu chválili a chystali se tam opět v roce 1938. Za sezónu si vydělali 4–6 tisíc Kč. Některé osoby se údajně účastnily politického života v Německu, nosily hákové kříže a přednášely o hospodářských poměrech v ČSR, přičemž hanobily T. G. Masaryka.⁶⁴

Okres Kremnica vyslal v roce 1937 do Německa 1255 sezónních dělníků, z toho tam zůstalo 250 osob (175 Němců a 75 Slováků). Němečtí dělníci sympatizovali s Německem pro tamní pořádek a pracovní disciplínu, dodržování pracovních smluv a výhodné valutové poměry. Dělníci si dovezli domů 4–5 tisíc Kč, což celkově představovalo asi 4 mil. Kč v hotovosti a značnou hospodářskou pomoc pro zimu. 80 % dělníků představovaly mladé ženy. Zpočátku dělníci trpěli špatným stravováním, později si vymohli povolení, aby jim z domova mohli posílat poštu sla-

⁵⁶ Tamtéž, dopis Okresního četnického velitelství Kremnica okresnímu úřadu tamtéž ze 6. 4. 1937.

⁵⁷ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 9. 4. 1937.

⁵⁸ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 29. 4. 1937.

⁵⁹ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo prezidiu Zemského úřadu z 15. 5. 1937.

⁶⁰ Tamtéž, dopis prezidia Policejního ředitelství v Bratislavě prezidiu Zemského úřadu z 23. 6. 1937.

⁶¹ Tamtéž, dopis prezidia ministerstva vnitra prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 30. 6. 1937.

⁶² Tamtéž, dopis prezidia Zemského úřadu v Bratislavě okresním náčelníkům z 30. 6. 1937.

⁶³ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu Bratislava ze 4. 11. 1937.

⁶⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Turčianský Svätý Martin prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 11. 1. 1938.

ninu a zřídili si společně kuchyň. Dělnictvo ze Slovenska bylo hodnoceno jako poslušné, pracovitě, šetrné a skromné. Hlavním jeho cílem bylo co nejvíce ušetřit a dovézt domů hodně peněz.⁶⁵

Zedníci, tesaři, kameníci a betonáři z německých obcí okresu Kremnica podávali hromadné žádosti o vystavení cestovního pasu, přičemž uváděli návštěvu příbuzných, známých či turistiku, ačkoliv ve skutečnosti jeli za prací. Jednotlivé státy však chránily pracovní trh pro své občany, a proto žadatelé měli podepsat prohlášení: „Prohlašuji tímto, že jsem si vědom toho, že obdržení cestovní pas neopravňuje mne k nastoupení práce v Německu a vůbec v cizozemsku.“⁶⁶

Starosta obce v okrese Prievidza odeslal na zemědělské práce do Německa dva syny, dvě dcery a snachu a na obdělávání vlastního hospodářství si najal čeledína. Dělnice obdržely od svých německých zaměstnavatelů dopisy, aby opatřily další pracovní síly. Některé dělnice záviděly druhým a vzájemně se udávaly, že jsou členkami KSČ.⁶⁷

S ohledem na nedostatek zemědělského dělnictva v německých okresech českých zemí bylo rozhodnuto, že v roce 1938 nebudou pro zaměstnavatele v Německu najímat československé zemědělské dělníky.⁶⁸ V důsledku zastavení najímání zemědělského dělnictva do Německa na pracovní smlouvy, které nahrazovaly cestovní pasy, byla obava, že dělnictvo, zejména německé národnosti, bude se snažit dostat do Německa na cestovní pasy. Pasové úřady proto měly u žádostí zemědělských dělníků vyžadovat potvrzení Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo, že není námitek proti vydání nebo prodloužení cestovního pasu.⁶⁹

Po anšlusu Rakouska funkcionáři KdP v okrese Turčianský Svätý Martin rozšiřovali informaci, že se SdP postará, aby německé dělnictvo mohlo opět cestovat na zemědělské práce do Německa.⁷⁰ Na zákrok předsedy vlády Milana Hodži bylo v ministerstvu zemědělství rozhodnuto, že i v roce 1938 budou prostřednictvím Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo najaty na práce v Německu čtyři tisíce pracovních sil. Ale zástupci říšskoněmeckého úřadu práce prohlásili, že Německo si již zaopatřilo sezonní zemědělské dělníky z jiných států a že potřebuje už jen tzv. stálé zemědělské dělníky pro jednotlivé rolníky v Německu. Na tyto stálé zemědělské práce se přihlásilo prostřednictvím Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo v německých obvodech Slovenska 3266 osob, z toho 1017 mužů a 2253 ženy (podmínkou byla znalost německého jazyka). Výdělek stálých zemědělských dělníků v Německu byl ovšem mnohem nižší než výdělek sezónních dělníků. Najatým osobám Slovenský úřad práce vystavoval potvrzení o tom, že zaměstnání v Německu bylo zajištěno prostřednictvím tohoto úřadu. Na základě tohoto osvědčení vystavil okresní úřad urychleně cestovní pas.⁷¹ Nejvíce zemědělských dělníků se přihlásilo z okresů Prievidza (1000 osob), Turčianský Svätý Martin (888), Nová Baňa (831) a Kremnica (547).⁷²

Slovenský úřad práce pro zemědělské dělnictvo požadoval, aby okresní úřady vyhotovené cestovní pasy nedoručovaly žadatelům, ale úřadům práce, které je měly vydávat jen osobám, které byly smluvně najaty. Uchazeči totiž začali odmítat přijetí smluv pro stálé zemědělské dělníky a domáhali se vydání cestovního pasu s tím, že odcestují do Německa beze smluv na svoje

⁶⁵ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 4. 2. 1938.

⁶⁶ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica notářství tamtéž z 16. 2. 1938.

⁶⁷ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství v Bratislavě velitelství v Trenčíně z 18. 2. 1938.

⁶⁸ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo v Bratislavě úřadu práce z 2. 3. 1938.

⁶⁹ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělníky prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě z 2. 3. 1938.

⁷⁰ Tamtéž, dopis Zemského četnického velitelství prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 6. 4. 1938.

⁷¹ Tamtéž, záznam prezidia zemského úřadu v Bratislavě z 26. 4. 1938.

⁷² Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělnictvo okresnímu úřadu Turčianský Svätý Martin ze 7. 5. 1938.

riziko, že si práci zaopatří sami.⁷³ Okresní úřad v Kremnici upozorňoval na nespokojenost v souvislosti s omezením obvyklého odchodu na sezónní práce, což citelně hospodářsky poškozovalo tamní německé obce.⁷⁴

V prvních letech po nástupu nacistů k moci v roce 1933 se české a slovenské krajanské spolky v Německu snažily pokračovat v dřívější činnosti, pořádaly divadelní představení a slavnosti, vybíraly peníze na národní účely, udržovaly s velkým úsilím jazykové školy a organizovaly volný čas dětí krajanů, ale politické ovzduší se rok od roku zhoršovalo. Zostřoval se policejní dozor nad krajany a jejich spolky. Ze spolkových knihoven musely být odstraněny knihy a časopisy, které německé úřady označily jako závadné. Pronikavě se zhoršila celková atmosféra velké části německé veřejnosti ve vztahu k našim krajanům.

(Zpracováno v rámci projektu GAČR 410/12/0142.)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

⁷³ Tamtéž, dopis Slovenského úřadu práce pro zemědělské dělníky v Bratislavě ministerstvu zemědělství ze 13. 5. 1938.

⁷⁴ Tamtéž, dopis okresního úřadu Kremnica prezidiu Zemského úřadu v Bratislavě ze 17. 5. 1938.

RUSOVÉ A RUSKÁ TÉMATA V MEZIVÁLEČNÉM LUŽICKOSRBSKÉM PERIODIKU „LUŽICA“

PETR KALETA

*This text is devoted to the topics of Russia and Russian culture published in the journal *Lužica* during the interwar period. Sorbian readers could become familiar with translations of the works of Russian authors, learn about their relationships to the German or even Sorbian environment, and also gain information about people of Sorbian origin who went to work as teachers in Russia, e.g. Jan Arnošt Holan and Jan Bryl. The latter of these two men became, together with Oto Wićaz, the main popularizer of Sorbian topics in the journal.*

Key words: Russian topics; the journal "Lužica"; Sorbs of Lusatia; interwar period.

Úvod

Lužičtí Srbové měli od 19. století poměrně silné kulturní a vědecké styky s jednotlivými slovanskými oblastmi. K nejintenzivnějším patřily vedle historicky nejbohatších kontaktů s Čechy a Poláky styky s Rusy. Do Lužice badatelsky přijížděly ke svým výzkumům přední osobnosti ruské slavistiky, jako např. Pjotr Ivanovič Prejs (1810–1846), Izmail Ivanovič Srezněvskij (1812–1880) nebo Alexandr Fjodorovič Hilferding (1831–1872), a Lužičtí Srbové zase rádi využívali studijních pobytů na území ruského impéria. Lužickosrbsko-ruské kulturní styky se tak musely odrazit i na stránkách lužickosrbského tisku. V tomto příspěvku se zaměříme na popularizační periodikum *Lužica*,¹ které se svým charakterem snažilo oslovovat nejen lužickosrbského laického čtenáře, ale i odbornou veřejnost. Již od prvního ročníku v roce 1882 časopis uveřejňoval nejen lužickosrbské články, zprávy a ukázky z poezie Lužických Srbů, ale informoval zároveň o novinkách v kultuře u nejbližších slovanských sousedů. Nedílnou součástí *Lužice* se tak stala i témata ruská. V článku se však zabýváme ruskou problematikou v tomto časopise v letech 1921–1936, tj. ve druhém období vycházení periodika, které zahrnuje období po první světové válce.

Značný zájem o ruskou problematiku je zřejmý již v prvním ročníku poválečného časopisu *Lužica* z roku 1921, který navazoval na stejnojmenné periodikum, vycházející již v letech 1882–1916.² Literární historik, redaktor a básník Ota Wićaz (1874–1952) zde pod pseudonymem Fidus čtenářům představil ve vlastním překladu báseň *Trojka* Nikolaje Alexejeviče Někrasova (1821–1878), k jehož osobnosti poznamenal: „Wón běše dołhi čas najpopularniši ruski pěsnjer, mjenowaše so z wěstym prawom ruski Beranger. W hnujacych hrónčkach je wón nuzu ruskeho proletariata, jeho nješkodny wosud wuwobrazował, wosebje je hubjenstwo ruskeho mužika, pod-

¹ Podrobněji o charakteristice časopisu viz VÖLKEL, M.: *Serbske nowiny a časopisy w zašlsci a w přitomnosći*. Budyšin 1984, s. 62–69.

² Poslední číslo před koncem první světové války bylo vydáno v červenci až srpnu 1916 (č. 7 a 8, ročník 35), poté v důsledku válečných událostí časopis přestal vycházet.

tłóčenego khudeho burika, přeco zasy wopisował. Jemu słušeše jeho cyła wulka lubosc. – Wón bu wulki socialny pěsnjer, ‚narodnik‘, zbudźeŕ ratarskeho ludu.“³ Wičaz v rámci vlastních překladatelských aktivit tlumočil i díla dalších slovanských autorů, např. slovinského básníka Antona Aškercce (1856–1912), jehož báseň *Ruská vesnice* (*Ruska wjes*) byla do časopisu přeložena v tomtéž ročníku.⁴ V roce 1924 zde vydala známá dolnolužická básnířka a spisovatelka Mina Witkojc (1893–1975) mezi několika vlastními básněmi i jednu báseň s názvem *Ruski spiw*.⁵

Periodikum také v roce 1921 otisklo příspěvek národopisného charakteru *Wobydlerstwo Ruskeje*,⁶ v němž Korla Maks Kurio (Kurjo) pojednal o základním etnografickém rozdělení tehdejšího Ruska. Jde o vyložené popularizační články, pravděpodobně převzaté z ruských novin, ve kterém provedl stručné rozdělení ruského obyvatelstva podle jazykových skupin (sám hovoří o rasách). Na některých místech se autor nevyvaroval některých chybných tvrzení, jako např. že Karaimové patří mezi Semity.

Zajímavou a důležitou kapitolou v dějinách rusko-lužickosrbských vztahů je působení několika lužickosrbských pedagogů na přelomu 19. a 20. století v různých částech carského Ruska. V důsledku silící germanizační politiky ve sjednoceném Německu v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století vůči menšinovým etnikům vzrostl zájem a příklon Lužických Srbů ke slovanství, především pak zájem o Rusko, jeho kulturu, dějiny, literaturu a hlavně jazyk. V rámci zájmu o Rusko a sblížení s jeho obyvatelstvem a kulturou se tehdy postupně vydalo do carské říše několik mladých lužickosrbských pedagogů, a to Mikławš Hanski, Korla Awgust Wudowjenc, Michał Čoch, Franc Měrčink, Jan Arnošt Holan a Jan Bryl.⁷ Výraznou osobností byl např. zmíněný Jan Arnošt Holan (Ivan Michajlovič Golan, 1853–1921), gymnaziální profesor, spisovatel a vedle jazykovědce a etnografa Arnošta Muky (1854–1932) a básníka Jakuba Barta-Čišinského (1856–1909) hlavní představitel tzv. mladosrbského hnutí ze sedmdesátých let 19. století. Poté, co se vydal v roce 1878 na učitelskou dráhu do Ruska, stále udržoval intenzivní kontakty s Lužicí, často se do vlasti vracel o letních prázdninách, psal o Rusku do lužickosrbských periodik⁸ a lužickosrbský život stále živě sledoval.⁹ Holan absolvoval v Lipsku klasickou a německou filologii (1875–1878). Studoval tam v Ruském filologickém semináři a dostával ruské státní stipendium, které ho zavazovalo k působení na vyšších ruských školách, což mělo vést ke zkvalitnění ruské výuky na základních a středních školách. V letech 1878–1881 působil jako učitel klasických jazyků na gymnáziu v Jekatěrinoslavi (dnes Dnipro), v letech 1881–1886 pak na gymnáziu v Dorpatu (dnes Tartu), 1886–1908 na Alexandrovském gymnáziu v Nižném Novgorodě, v období 1908–1917 byl ředitelem gymnázia v Revelu (dnes Tallinn). V roce 1917 revelské gymnázium přesídlilo do Lukojanova (Nižněnovgorodská gubernie), hlouběji do Ruska, kde se Holan stal předsedou školní rady a zůstal zde až do odchodu do důchodu v roce 1919.

³ Łužica 36, 1921, č. 4, jutrownik, s. 13. Překlad [Petr Kaleta]: „Byl dlouhou dobu nejpobulárnějším ruským básníkem, byl nazýván jistým právem ruský Beranger. V dojemných verších vyobrazoval bídu ruského proletariátu, jeho nedůstojný osud, hlavně vždy popisoval chudobu ruského mužika, utlačovaného chudého sedláka. Jemu náleží jeho celá velká láska. – Byl velký sociální básník, ‚narodnik‘, probuditel rolnického lidu.“

⁴ Łužica 36, 1921, č. 12, hodownik, s. 46.

⁵ Łužica 39, 1924, 3. zešiwk, s. 17.

⁶ Łužica 36, 1921, č. 5, różownik, s. 18–19.

⁷ Srov. MLYNK, J.: *Jan Arnošt Holan – serbski kublar ruskeje mlodžiny*. Serbska Šula 19, 1966, č. 4, s. 189–190.

⁸ Již v roce 1879 byly v časopisu *Łužičan* publikovány jeho dopisy z cest, v nichž veřejnost seznamoval s prvními dojmy v ruském prostředí, viz *Drječin – Pětrohród – Jekaterinostaw*. *Łužičan* 19, 1879, č. 3, měrc, s. 18–20; 1879, č. 4, hapreja, s. 27–29; 1879–1880, č. 6, s. 46–47, 1879–1880, č. 7, s. 54–55.

⁹ Podrobněji o Holanovi viz MLYNK, J.: *Jan Arnošt Holan – serbski kublar ruskeje mlodžiny*. Serbska Šula 19, 1966, č. 4, s. 187–192; č. 5, s. 230–236.

Jan Bryl uveřejnil v roce 1912 v *Lužici* článek *Češc, komuž česć sluša!*,¹⁰ kde informoval čtenáře o tom, že Jan Arnošt Holan, který tehdy působil jako ředitel gymnázia Mikuláše I. v Revelu, byl ruským carem jmenován státním radou s titulem excelence. O Holanově velikonoční návštěvě Lužice a účasti na shromáždění Matice lužickosrbské psal časopis v témže roce.¹¹ Holan sám zde již v roce 1893 uveřejnil své příspěvky o zkušenostech z Ruska v cyklu na pokračování *Wobrazy z Ruskeje*,¹² cestopisu, kde čtenářům představil zejména ruskou přírodu a venkov. V roce 1921, brzy po odchodu do důchodu, však Holan zemřel a časopis přinesl jeho nekrolog, převzatý a přeložený Janem Brylem (zkratka B.) z ruského věstníku *Apofoeoz*.¹³ K tomu Jan Bryl sepsal vzpomínku na svého lužickosrbského přítele z Ruska. Bryl zde k Holanově úloze z doby, kdy sám jako mladý pedagog začal poznávat specifika Ruska, napsal: „Naš njezapomnity krajan Holan je mi bórzy potom kluč spožčil a z nim wotewrił wrota a woči: wrota do noweho njedopóznateho mi hišće swěta, do kotrehož běch zajęł, męjo wobmjezowany horizont, – a woči, kajkež w tamnym kraju tehdy znajmńejša hladachu na słowjanske prašenje z cyle hinašeho stojnišća, hač zapadni Słowjenjo.“¹⁴

Zajímavý a rozsáhlý příspěvek na pokračování s názvem *Moskwa – w snęzy, mrózu a lodže*¹⁵ z pera Jana Bryla (článek je anonymní) otiskla *Lužica* na pokračování v roce 1922. Autor, znalý ruských a moskevských poměrů, přibližuje lužickosrbským čtenářům, jak vypadalo Rusko a jeho hlavní město po první světové válce a zejména po dvou revolucích z roku 1917. Nostalgicky zde vzpomínal na své pedagogické působení na různých moskevských ústavech, hlavně však skepticky charakterizoval tehdejší neutěšený stav po bolševické revoluci. K tomu např. hned v úvodní části poznamenal: „Nad Moskowskim Kremľom nětko zmahuje so čerwjena chorhow komunisma a nad cyľym ruskim krajom knježi „swoboda“ nasylneho bolšewisma. Ruski lud pak čerpi a čaka, doniž so Ivan Velikij njeħnuje a njezanjese z mjedžzanym ģłosom dobyćersku jutrownu powěšć: Morituri – resurrecturi! Alleluja!“¹⁶

Periodikum také, a to hlavně v roce 1922, otiskovalo zprávy z jednotlivých slovanských oblastí, a to zejména nekrology nebo jubilea významných osobností, ale i méně známých postav slovanské kultury. Lužickosrbsští čtenáři se tak mohli dovědět v části *Ruska* o úmrtí spisovatele Vladimira Galaktionoviče Korolenka, stoletém výročí narození básníka Nikolaje Alexejeviče Někrasova,¹⁷ stoletém jubileu narození spisovatele Fjodora Michajloviče Dostojevského, oslepnutí spisovatele Michaila Petroviče Arcybaševa,¹⁸ vydání dosud nevydaných Puškinových spisů

¹⁰ *Lužica* 31, 1912, č. 3, nalětnik, s. 20.

¹¹ *Ekscelenca knjez woprawdžity štatny rada Jan Ernst Holan w Serbach*. *Lužica* 31, 1912, č. 5, rózownik, s. 33.

¹² *Wobrazy z Ruskeje*. I. *Trójka*. *Lužica* 12, 1893, č. 4, hapryl, s. 26–28; *Wobrazy z Ruskeje*. II. *Stacija*. *Lužica* 12, 1893, č. 5, meja, s. 36–37; *Wobrazy z Ruskeje*. III. *Přijęzd k hajnikej*. *Lužica* 12, 1893, č. 7, julij, s. 51; *Obrazy z Ruskeje*. IV. *Hońtwa na tyžach*. *Lužica* 12, 1893, č. 11, november, s. 82–83.

¹³ *Nekrolog njeboh Jana Arnošta Holana-Drječinskeho, čitany na ģłownej skhadžowancy we Wojerecach*. *Lužica* 36, 1921, č. 7/8, praźnik/źnjenc, s. 25–26.

¹⁴ SERBIN, J. [Bryl]: *Dopomjenki na serbskeho krajana w Ruskej, njeboh Jana Arnošta Holana-Drječinskeho*. *Lužica* 36, 1921, č. 7/8, praźnik/źnjenc, s. 27. Překlad [Petr Kaleta]: „Náš nezapomenutelný krajan Holan mi brzy poté vypůjčil klíč a s ním otevřel vrata a oči: vrata do nového, mně ještě nepoznatelného světa, do něhož jsem pozřel, máje omezený obzor – a oči, které přinejmenším v této zemi tehdy přinejmenším pohlížely na slovanskou otázku z docela jiného pohledu, než západní Slované.“

¹⁵ *Lužica* 37, 1922, č. 1., s. 15–19; č. 2., s. 46–50; 3. s. 78–84; č. 4., 1922, s. 106–112.

¹⁶ *Moskwa – w snęzy, mrózu a lodže*. *Lužica* 37, 1922, č. 1., s. 17. Překlad [Petr Kaleta]: „Nad moskevským Kremľem nyní vlaje rudý prapor a nad celým ruským krajem panuje ‚swoboda‘ násilného bolšewismu. Ruský lid však trpí a čeká, dokud se Ivan Veliký nehne a nepronese s vážným hlasem dobyvatelskou velikonoční zvěst: Morituri – resurrecturi! Alleluja!“

¹⁷ *Lužica* 37, 1922, č. 1, s. 32.

¹⁸ *Lužica* 37, 1922, č. 2, s. 64.

pod názvem *Неизданный Пушкин*, příchodu slavisty profesora Vladimira Andrejeviče Franceva do Prahy,¹⁹ úmrtí básníka a dramatika Alexandra Alexandroviče Bloka v Petrohradě, úmrtí spisovatele Pjotra Dmitrijeviče Boborykina ve vyhnanství, přípravě vydání Korolenkových sebraných spisů na Ukrajině, o sedmdesátém jubileu úmrtí spisovatele Nikolaje Vasiljeviče Gogola nebo nálezu dosud neznámých rukopisů F. M. Dostojevského v Moskvě.²⁰ V podobné rubrice (*Словjанске jubилеје а земрjеца*) se v roce 1923 objevila informace o zavraždění spisovatele Sergeje Těrent'jeviče Semjonova.²¹

V tomtéž roce *Lužica* vydala ve francouzštině a v lužickosrbském překladu apel evropských univerzitních profesorů slovanských jazyků na Společnost národů, aby se zabývala lužickosrbskou otázkou, a to nejen proto, že jde o typickou otázku národnostních menšin, ale také proto, že tato otázka má značný význam pro vědu. Za ruské badatele dokument podepsali např. Vladimir Francev, Nikolaj Jastrebov, Stěpan Michailovič Kulbakin, Alexandr Pogodin a Valerij Pogorelov.²² Časopis se dále věnoval i překladům z ruštiny. Vyšla zde ruská pohádka *Maruška*²³ podepsaná šifrou M. W.,²⁴ kterou autor v poznámce přirovnal k německé pohádce *Das Marienkind*.

Jako domácí učitel a gymnaziální profesor v Moskvě působil v letech 1907–1917 také zmíněný Jan Bryl (1879–1931), který po službě v německé armádě pracoval až do smrti jako soukromý učitel a redaktor v Budyšině. Centrem jeho zájmu se stal Ivan Sergejevič Turgeněv (1818–1883) a jeho dílo. Krátké ukázky překladů z jeho díla – byly to *Křepelka* (luž. *Pocpula*),²⁵ *Almužna* (luž. *Jałmožna*)²⁶ a *Rozhovor* (luž. *Rozmołwa*)²⁷ – uveřejnil společně s Turgeněvovým životopisem v *Lužici* v roce 1925.²⁸

V letech 1927–1928 přineslo periodikum další informace z ruského kulturního života. Byl to Wićazův příspěvek z roku 1927 k šedesátinám významného historika a slavisty profesora Vladimira Andrejeviče Franceva (1867–1942),²⁹ jenž v rámci emigrace působil na Univerzitě Karlově v Praze. *Lužica* mu k jeho jubileu popřála, aby se mohl co nejdříve vrátit do své milované vlasti a připomněla Francevův zájem o Lužické Srby, např. dopisy lužickosrbských národních buditelů publikované v *Lužici* a v *Časopisu Mačicy Serbskeje*. V souvislosti se zájmem o Lužické Srby zde byla připomenuta tato jeho slova: „Serbski narod je so hač dotal najebać wšitkich ćežkotow zakhował, dokelž je to narod w psychiskim a physiskim nastupanju njewšědnje energiski, znaty, wobdaty při njewšědnje konservativnym kharakterje z njewučerpajomnymi žiwjenskimi mocami.“³⁰ Ruské emigrace v Praze se týká taktéž zpráva z rubriky *Druzy wo Serbach*,

¹⁹ *Lužica* 37, 1922, č. 3, s. 96.

²⁰ *Lužica* 37, 1922, č. 4, s. 127.

²¹ *Lužica* 38, 1923, č. 3, s. 96.

²² Napominacy hlós europskich univ. profes. slowjanskich řečow na zwjazk narodow. *Lužica* 38, 1923, č. 1, s. 1–5.

²³ *Lužica* 38, 1923, č. 2, s. 50, 52–53.

²⁴ Možnými autory lužickosrbského překladu jsou Michal Wjera a Michal Wjesela.

²⁵ *Lužica* 40, 1925, č. 1, s. 25–28.

²⁶ Tamtéž, s. 29.

²⁷ *Lužica* 40, 1925, č. 2, s. 59–60.

²⁸ Tamtéž, s. 57–59.

²⁹ Srov. např. LAPTĚVA, L. P.: *Die Beziehungen des russischen Slawisten V. A. Francev zu Arnošt Muka anhand seiner Briefe*. *Lětopis, Reihe / rjad B* 14, 1967, No. 1, s. 22–34; LAPTĚVA, L. P.: *Связи Адольфа Чернышова с русскими интеллигенцией*. In: KALETA, P. – MARTÍNEK, F. – NOVOSAD, L. (eds.): *Praha a Lužičti Srbové*. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25.–26. 11. 2004) / Praha a Serbja. Zběrník z mezinárodně konference k 140. rōčnicy narođenja Adolfa Černého (Praha 25.–26. 11. 2004). Praha 2005, s. 61–74.

³⁰ *Univ. Profesorej Dr. Wladimirej Francewej*. *Lužica* 42, 1927, No. 1, jutrownik, s. 7. Překlad [Petr Kaleta]: „Lužickosrbský národ se až dosud nezlomený všemi těžkostmi zachoval, poněvadž je to národ po psychické i fyzické stránce nezvykle energický, známý, obdařený při nezvykle konzervativním charakteru nevyčerpatelnými životními silami.“

kteřá připomněla, že na Ruské lidové univerzitě v Praze pronesl prof. Vergun přednášku o Lužických Srbech.³¹

V roce 1928 se v časopise dovídáme o některých publikovaných článcích z oblasti rusko-lužickosrbských vztahů. *Lužica* se zmínila o příspěvku Taťjany Vasiljevové v *Česko-lužickém věstníku*, kde se autorka zaměřila na dějiny rusko-lužickosrbské vzájemnosti v první polovině 19. století. Jsou zde zmíněny výrazné osobnosti ruské slavistiky, jako např. Srezněvskij či Prejs, ale také ruští studenti, kteří přebývali u známého přírodovědce a včelaře osvícenské epochy, faráře Hadama Bohuchwała Šeracha (1724–1773) v Budyšinku.³² V návaznosti na předchozí příspěvek přinesl zajímavé informace v rubrice *Stawizniske bjesadki* článek *Třo Rusojo jako sobustawy serbskeho towarstwa w Lipsku*, které redakce převzala z německy publikované stati v časopise *Sorabia*. Práví se zde, že již v roce 1772 byli na Lipské univerzitě imatrikulováni Jan (Ivan) Brodovskoj a Afanasij Avvakumovič Kaverzněv (1748–?) ze Smolenska, kteří studovali matematiku a pobývali rovněž u zmíněného lužickosrbského faráře Hadama Šeracha v Budyšinku, a Sergej Podobědov z Moskvy, jenž studoval filozofii. Připojena je zde také informace, že již o něco dříve poslala do Lipska carevna Kateřina na studia práv dvanáct ruských studentů, mezi nimiž byl také pozdější známý politik Alexandr Radiščev (1749–1802). Podrobněji se pisatel zmiňuje o Sergeji Podobědovi, který se vrátil v roce 1775 do Petrohradu a později dosáhl významných ruských politických a státních funkcí. Redakce pak na závěr doplňuje Šerachovy další intenzivní kontakty s Ruskem.³³

U příležitosti stého výročí narození Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910) věnovalo periodikum značnou pozornost jeho životu a dílu v posledním čtvrtletí roku 1928. Nebylo to však poprvé, již předválečná *Lužica* totiž přinesla v roce 1912 v překladu Jana Bryla některé ukázky z Tolstého díla.³⁴ Že měl Lev Nikolajevič Tolstoj přátelské styky se srbskou Lužicí, nám např. dokumentuje korespondenční lístek Slováka Dušana Makovického (1866–1921), jenž byl v letech 1904–1910 spisovatelovým osobním lékařem. V psaní z roku 1908 z Jasně Poljany adresovaném Arnoštu Mukovi Makovický poznamenal: „Vďaka Vám za list (písmo) i za Lužicu [časopis, pozn. PK]. Radostné, že i lužickí Srbi sa ozvali. Lev Nikolajevič je už zdravý, píše nový Круг чтения i druhé menšie stati.“³⁵

V roce 1928 redakce připravovala speciální číslo o velkém ruském spisovateli do zářijového vydání, tedy přesně v době jeho výročí, to se však nepodařilo, o čemž je také na konci periodika krátká zmínka.³⁶ Tolstému se pak věnovalo říjnové číslo *Lužice*, v němž byla také na titulní straně otištěna spisovatelova fotografie v typickém venkovském oděvu ruského mužika. Součástí tohoto čísla je zevrubná studie Oty Wićaze (studie je otištěna anonymně) *Tolstoj a Goethe. K 100. narodninam wulkeho ruskeho basnika*,³⁷ kde autor srovnává životní okamžiky, ale především dílo obou velkých básníků, kteří se stali symboly svých národních kultur. Wićaz v úvodu poznamenal, že se tímto tématem zabýval již německý spisovatel Thomas Mann, ale zdůrazňuje, že v této stati jsou jen jeho vlastní myšlenky a Mannova článku zde použito nebylo. Na

³¹ Tamtéž, s. 8.

³² *Lužica* 43, 1928, č. 2/3, rozhovnik, s. 23.

³³ *Lužica* 43, 1928, č. 4, smažnik, s. 36.

³⁴ SERBIN [Jan Bryl]: *Lawa Tolsteho myslički a wuprajenja wo žiwjenju a smjerći*. *Lužica* 31, 1912, č. 1, wulki róztk, s. 5–6; No. 2, mały róztk, s. 16; „*Kak lubozne, kak čerstwe bywachu róže...*“. *Lužica* 31, č. 4, jutrownik s. 28–29.

³⁵ Serbski kulturny archiv (Serbski institut, Budyšin). Zawostajenstwo Arnošta Muki, MS XLI/11 E, dopis Dušana Makovického Arnoštu Mukovi z 2. června 1908.

³⁶ *Lužica* 43, 1928, č. 8/9, póznjenc, s. 72.

³⁷ *Lužica* 43, 1928, č. 10, winowc, s. 74–76.

závěr při srovnání obou osobností poznamenal: „Wěsće wobdźiwamy bjezskónčnu křescijansku lubošć, wulke wumjelstwo, krasnu basnisku rěč, zahorjacy pócíwiy ethos Tolstoja, ale so přeco zaso tež žedźimy za wyšinu čłowjeskeje zdźělanosće, ke kotrejž nas Goethe wodźi. Tuž so nje-možemy rozsudźić za Tolstoja abo za Goethu, ale jenož za Tolstoja a Goethu.“³⁸ Další příspěvek sepsal do tohoto čísla Bogumił Šwjela. Jde o fejeton *Huknik Tolstoja w Błotach*,³⁹ napsaný v dolnolužické srbštině, v němž autor představuje německého obyvatele s lužickosrbskými kořeny, který byl svým životním stylem jakýmsi následovníkem Tolstého způsobu života. Autor míní zejména jeho zájem o hospodářské a sociální problémy lidí, konkrétně soucítění s lidmi nejnižších vrstev, s hladovými a trpícími. Tolstého výročí si periodikum připomnělo i publikováním Tolstého veselohry *První palič kořalky (Prěni paler palenca)*,⁴⁰ kterou pro časopis přeložil z ruského originálu Ota Wićaz. Celá divadelní hra pak vyšla tiskem pod č. 32 Mukovy divadelní sbírky v roce 1929 jako *Prěni palencar* (v sešitu je i překlad krátké hry *Bur a pućowar*), o čemž psala také *Lužica*.⁴¹

Téma Ruska se objevuje ještě ve Wićazově překladu básně německého básníka a spisovatele Rainera Marii Rilkeho (1875–1926), jenž byl milovníkem Ruska, studoval ruskou literaturu i jazyk a při svých pobytech v Rusku v letech 1899 a 1900 navštívil i Lva Nikolajeviče Tolstého. Wićaz v časopise představil čtenářům ukázkou *Kak je stary Timofojewiç spěwajo wumrěć*⁴² z Rilkeho sbírky lyrické prózy *Geschichten vom lieben Gott* (1904, 2. vyd.).

Lužica pak vycházela i v dalších letech, s výjimkou období 1933–1934, až do června roku 1937, v této době se však v časopise již žádné příspěvky o Rusku neobjevily. Pouze tematicky lze do této oblasti zařadit překlady čtyř Mickiewiczových básní ze sbírky *Sonety krymskie*.⁴³ Příčinu následného nezájmu o Rusko lze nalézt v tom, že v roce 1931 zemřel jeden z největších popularizátorů ruské kultury v srbské Lužici Jan Bryl, a také v tom, že i ti Lužičtí Srbové, kteří byli zatvrzelými rusofily, nesouhlasili s nastoupivším stalinistickým režimem a veškeré kontakty se Sovětským svazem poté většina z nich přerušila.

Závěr

Příspěvky o ruské problematice v časopisu *Lužica* nám potvrzují příznivé kulturní a vědecké kontakty, jaké měla lužickosrbská společnost s ruským prostředím přibližně od poloviny 19. století. Zájem lužickosrbského periodika *Lužica* o ruskou problematiku v meziválečném období lze vymezit zejména léty 1921–1930, kdy se zde objevovaly příspěvky o Rusku a lužickosrbsko-ruských vztazích. Stěžejní zásluhu na popularizaci ruské kultury měly na stránkách časopisu dvě osobnosti. První byl Jan Bryl, jenž lužickosrbským čtenářům připomněl zásluhy krajana Jana Holana v Rusku (1921), kriticky zhodnotil poměry v bolševickém Rusku v článku *Moskwa – w snězy, mrózu a lodže* (1922) a představil jim také ve vlastních překladech část díla Turgeněvova (1925). Druhou pak Ota Wićaz, který zde uveřejnil vlastní překlad Někrasovovy básně *Trojka* a Aškercovy básně s ruskou tematikou (1921), pojednal o Vladimíru Andrejeviči Francevovi

³⁸ Tamtéž, s. 76. Překlad [Petr Kaleta]: „Jistě obdivujeme nekonečnou křesťanskou lásku, velké umění, krásný básnický jazyk, nadšený poctivý ethos Tolstého, ale vždy nás zase také udivuje vrchol lidské vzdělanosti, k němuž nás Goethe přivádí. Proto se nemůžeme rozhodnout pro Tolstého, nebo pro Goetha, ale pouze pro Tolstého a Goetha.“

³⁹ Tamtéž, s. 76–77.

⁴⁰ *Lužica* 43, 1928, č. 11, nazymnik, s. 82–85; č. 12, hodownik 1928, s. 95–96.

⁴¹ *Lužica* 44, 1929, č. 9, póžnjenc, s. 72.

⁴² *Lužica* 45, 1930, č. 6, s. 44–46.

⁴³ *Lužica* 48, 1935, č. 10, winowc, s. 37.

(1927), lužickosrbskému prostředí připomněl stoleté výročí narození Lva Nikolajeviče Tolstého studií *Tolstoj a Goethe* a ukázkou překladu Tolstého divadelní hry, jež vyšla pod názvem *Prěni paler palenca* (1928) a k tomu lze ještě zařadit jeho překlad ukázky z Rilkeho díla s ruskou tematikou (1930). Kromě publikací obou jmenovaných lužickosrbských vlastenců to byly i další články o Rusku a nemalou úlohu při vytváření obrazu ruské kultury sehrály u Lužických Srbů mezi dvěma světovými válkami i zprávy informující zejména o aktuálních otázkách ruské literatury. Ruská problematika v *Lužici* nebyla a ani nemohla být dominantním tématem (pokud jde o problematiku z jiných slovanských oblastí), poněvadž nejvíce se zde díky intenzivním kontaktům, blízkosti a historické příbuznosti objevovala hlavně témata česká a polská. Přesto si však především díky Janu Brylovi a Otovi Wićazovi zachovala v časopisu svůj prostor, a tím zde ruskou kulturu popularizovala.

doc. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: 127372@mail.muni.cz

ČESI NA SLOVENSKU – PŘÍPAD ÚRADNÍKA VOJTĚCHA SÜSSA

PETER ZMÁTLO

The study focuses on an investigation of the action of Czechs in Slovakia, after the creation of Czechoslovakia in 1918, while it brings to light a negative case concerning the Czech officer, Vojtěch Süss, who worked as a superintendent in the Revenue Authority (Tax Office), in Spišská Stará Ves, in 1919. It describes specific examples of negative suzerain behaviour towards subordinates and citizens, committed by V. Süss, during his time in Spišská Stará Ves, from where he had to leave under pressure, in September 1919.

Key words: Vojtěch Süss; Czechs; Slovakia; revenue authority (tax office); Spišská Stará Ves.

Pôsobeniu Čechov na území Slovenska v rôznych historických obdobiach, a najmä v 20. storočí, sa doteraz nevenovala dostatočne patričná pozornosť zo strany slovenskej ani českej historiografie, ako by si táto zaujímavá téma zasluhovala. Na tomto mieste nemáme priestor podrobnejšie analyzovať stav doterajšieho výskumu a odbornú spisbu zameranú na problematiku Čechov na Slovensku, ktorá začala vychádzať najmä po roku 1989 v súvislosti s nástupom demokratického režimu u nás a s tým súvisiacej slobody v historickom bádani. Historický výskum tejto problematiky je zatiaľ len parciálny a zameraný na užšie vymedzené témy (českí pedagógovia na Slovensku v medzivojnovom období, zväčša regionálne zamerané príspevky)¹, ale je chvályhodné, že sa vôbec začal. V októbri 2000 usporiadalo Dokumentačné centrum českej kultúry na Slovensku, ktoré je súčasťou Etnografického múzea v Martine patriace pod Slovenské národné múzeum, odbornú konferenciu *Česi na Slovensku*, z ktorej vyšiel rovnomenný zborník.² Historici či odborníci príbuzných odborov na tejto konferencii predstavili aktuálny stav výskumu pôsobenia Čechov na Slovensku, pričom niektorí z nich pokračovali vo výskume aj v ďalších rokoch (napr. Pavol Matula v dizertácii, neskoršie aj knižne vydanéj, skúmal pôsobenie českých stredoškolských profesorov na Slovensku v rokoch prvej republiky 1918–1938,³ iní predstavili syntetický pohľad na činnosť Čechov na Slovensku v medzivojnovom období (Jan Rychlík predniesol príspevok *Česi na Slovensku v letech 1918–1938*), iní skúmali pôsobenie Čechov v jednotlivých mestách na Slovensku, ako napr. Daniel Lunther v rámci projektu VEGA analyzoval pôsobenie českej komunity v Bratislave v medzivojnovom období. Dlhoročný výskum českej problematiky na Slovensku prezentovala aj historička a etnografka Helena Nosková (*Česi na Slovensku. Výzkumy v minulosti a súčasnosť*).⁴ Na spomínanej konferencii sa síce nezúčastnil,

¹ Medzi ne patrí i autorova dizertácia, v ktorej sa venoval v rámci kultúrneho života i Čechom na Spiši: ZMÁTLO, P.: *Kultúrno-spoločenský život na Spiši v období prvej Československej republiky (so zameraním na Slovákov a Čechov)*. Dizertačná práca. Prešov 2002. Na Čechov pôsobiach v Levoči v rokoch prvej Československej republiky (ČSR) je zameraná štúdia ZMÁTLO, P.: *Česi v Levoči po roku 1918*. In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči, XVII. ročník, Levoča 2009, s. 153–186.

² ZELINOVÁ, H. (ed.): *Česi na Slovensku*. Zborník z konferencie Česi na Slovensku. Martin 2000, 160 s.

³ MATULA, P.: *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918–1938*. Prešov 2006.

⁴ Helena Nosková sa venovala tiež výskumu pôsobenia českých stredoškolských profesorov, už niekoľko rokov pred Pavlom Matulom, ale len na severozápadnom Slovensku: NOSKOVÁ, H.: *Působení českých středoškolských profesorů a učitelů v meziválečném období ve vybraných oblastech severozápadního Slovenska*. Český lid, 1989, roč. 76,

ale čiastočne sa venoval problematike Čechov aj slovenský historik pôsobiaci v Prahe, bohužiaľ už zosnulý, Ján Mlynárik, ktorý sa venoval českým univerzitným profesorom na Univerzite Komenského,⁵ či všeobecnejšie pôsobeniu českej inteligencie na Slovensku,⁶ ale i Pražanom pôsobiacim na Slovensku.⁷ Českí učitelia na Slovensku bola obľúbená téma, preto sa jej venovalo viacero historikov i ďalších vedcov z príbuzných disciplín (okrem už spomínaného Pavla Matulu to boli Jozef Pšenák,⁸ Jozef Schubert⁹ a Jarmila Zacharová¹⁰).

Z uvedeného, zďaleka nie úplného prehľadu literatúry k téme Čechov na Slovensku, je vidieť, čo sme naznačili vyššie, parciálnosť spracovania tejto, značne rozsiahlej problematiky. Príslušníci českého národa a najmä jeho vzdelaná spoločenská elita prispela značnou mierou k pozdvihnutiu spoločenskej úrovne na území Slovenska, a to nielen v medzivojnovej ČSR. Kontakty medzi slovenským a českým územím pritom boli pomerne čulé, najmä v kultúrnej, ale i v ďalších spoločenských oblastiach, počnúc Veľkomoravskou ríšou, cez vrcholný a neskorý stredovek, novovek, spoluprácu v rámci národných hnutí 19. storočia a v rámci všeslovanského hnutia. Existovala pomoc českých technických elít pri budovaní uhorskej priemyselnej základne v 19. a na začiatku 20. storočia v dualistickom Rakúsko-Uhorsku. Najviac občanov českej národnosti prirodzene prichádzalo na územie Slovenska po vzniku nového československého štátu po roku 1918, čo súviselo s vtedajšou aktuálnou spoločensko-politickou a spoločensko-kultúrnou situáciou vyznačujúcou sa nedostatkom slovenskej inteligencie, ktorá by sa zapojila do budovania nového demokratického režimu v slovenskej časti spoločnej Československej republiky.¹¹ Nikdy v dejinách Slovenska nezohrávali občania českej národnosti takú dôležitú úlohu nielen po kvantitatívnej, ale aj kvalitatívnej stránke, ako práve v medzivojnovej Československej republike (ČSR). Slováci sa aj vďaka príslušníkom českej inteligencie dotvorili v období prvej ČSR na moderný národ.

V našom príspevku sa budeme venovať práve spomínanému obdobiu medzivojnovej ČSR, konkrétnejšie poprevratovej perióde rokov 1919–1920, kedy na Slovensko prichádzali prví pred-

č. 2, s. 18–22. Venovala sa aj širšie pôsobeniu Čechov na severozápadnom Slovensku: NOSKOVÁ, H.: *K možnosťou výskumu zpisu života Čechů v oblastiach severozápadného Slovenska od roku 1918 do súčasnosti*. Český lid, 1987, roč. 74, č. 2, s. 36–42.

⁵ MLYNÁRIK, J.: *Českí profesori na Slovensku. I. diel. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949*. Praha 1994.

⁶ MLYNÁRIK, J.: *Česká inteligencia na Slovensku*. Kolín nad Rýnom 1987.

⁷ MLYNÁRIK, J.: *Pražané Slovensku. Pražané na Slovensku ve XX. století*. Praha 2000.

⁸ PŠENÁK, J.: *Českí profesori na Slovensku za prvej Československej republiky*. In: Česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918–1938. Prešov 1991.

⁹ SCHUBERT, J.: *Českí učitelia a slovenské školstvo v rokoch 1919–1939*. In: Československé školství, učitelství a T. G. Masaryk. Přerov 1990.

¹⁰ ZACHAROVÁ, J.: *Jazyková otázka v slovenských školách v rokoch 1918–1938*. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 2011, roč. 57, č. 9/10 (2010/2011), s. 257–274; Táže: *K existenčným podmienkam českých učiteľov na Slovensku v rokoch 1918–1938*. Človek a spoločnosť, 2007, roč. 10, č. 1; Táže: *Počiatky vysokého školstva na Slovensku – 90. výročie vzniku Univerzity Komenského v Bratislave*. Acta Humanica, 2009, č. 3, s. 114–119; Táže: *Podiel českých učiteľov na budovaní Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1918–1938*. Paidagogos, 2011, č. 1, s. 42–54; Táže: *Vzťah českých učiteľov k slovenským žiakom z pohľadu jazykovej otázky v slovenských školách v rokoch 1918–1938*. Človek a spoločnosť, 2007, roč. 10, č. 2.

¹¹ Pri prvom sčítaní obyvateľstva v prvej ČSR zo dňa 15. februára 1921 sa prihlásilo k českej národnosti na Slovensku 71 733 občanov, z toho bolo 18 364 vojakov. Podľa sčítania obyvateľstva roku 1930 evidovali na Slovensku 120 926 Čechov, z toho 20 652 vojakov. Podľa: BOHÁČ, A.: *Češi na Slovensku*. Statistický obzor, roč. 16, 1935, s. 183 a 187. Podľa Ondreja Pösssa bol celkový počet obyvateľov na Slovensku v roku 1930 spolu 3 324 111, z toho sa k slovenskej národnosti prihlásilo 2 205 616 (67,7 %) obyvateľov a k českej 121 696 (3,7 %). PÖSS, O.: *Menšiny na Slovensku. Stará téma v novej Európe*. Pamiatky a múzea, 2000, č. 4, s. 4.

stavitelia českej inteligencie pomáhajú budovať nový demokratický systém parlamentnej demokracie. Ich prínos je nepopierateľný a pozitíva tejto „pomoci“ prevyšujú negatíva, lebo každý spoločenský proces sledujúci veľké spoločenské premeny, a tie naozaj prevrat roku 1918 priniesol, prinášal nielen pozitíva, ale i horšie nechcené stránky spoločenského vývoja. Českí úradníci, pedagógovia, inžinieri, lekári, vojaci i ďalšie vzdelané elity pomáhali ochotne a často aj nezištne svojmu „mladšiemu bratovi“ budovať slobodnú demokratickú republiku. Prvá ČSR ako štát založený na parlamentnej demokracii mala svoje pozitíva i negatíva, tie prvé však prevažovali, na čom sa dnes zhodne väčšina historikov na slovenskej i českej strane. Skutočnosť, že medzi-vojnová ČSR bola v období medzi svetovými vojnami považovaná nie náhodou za osamelý „koráb slobody“ či „loď demokracie“ na vtedajšej mape Európy, je zásluha aj Čechov účinkujúcich na Slovensku. Budovanie jednotnej republiky malo svoje úskalia a slabiny (čechoslovakizmus, neuznanie autonómie Slovenska), ale pôsobenie Čechov na Slovensku patrilo určite medzi tie svetlejšie kapitoly spoločného štátu, najmä v oblasti kultúry, školstva, ale i administratívy a jej vybudovania na československých základoch, čo sa dialo najmä v poprevratových rokoch 1919 až 1922. Pozitívnym príkladom pôsobenia občanov českej národnosti na Slovensku sa venovali už viacerí historici, ako sme uviedli vyššie, ale čo s negatívnymi prípadmi? Pôsobili na Slovensku po roku 1918 aj Česi, na ktorých „vlastní“ doma neboli hrdí, práve naopak, hanbili sa za nich? Zaznamenávajú archívne pramene takéto prípady, alebo ich historik nemá šancu opísať a ani sčasti rekonštruovať či analyzovať? Našťastie práve tieto negatívne prípady, akési „aféry“ Čechov sú v historických prameňoch v slovenských i českých archívoch z medzivojnového obdobia zaznamenané, aj keď len niektoré. Je to logické – prečo by mali príslušné orgány ministerstva vnútra a samosprávy (policajné riaditeľstvá, četnicke stanice, županské úrady, Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, neskôr Krajinský úrad v Bratislave) sledovať a zaznamenávať správy a informácie o poctivých českých úradníkoch, učiteľoch či iných jedincoch, ktorí svedomito vykonávali svoju prácu? O takýchto poctivcoch pramene mlčia a preto je ich činnosť a práca ťažko rekonštruovateľná. Na druhej strane, keď nejaký Čech, ktorý mal určité poslanie, a to hlavne nezištne a obetavo pomáhať budovať na Slovensku novú republiku, aby sa zaostalejšie Slovensko vyrovnalo historickým „českým zemiám“ a tým posilnila jednotná demokratická republika, a ktorý sa nejakým spôsobom previnil a neplnil dostatočne „svoje poslanie“, okamžite sa o jeho prípad a previnenie začali starať príslušné úrady, policajné alebo četnicke orgány, teda príslušná represívna administratíva vtedajšej republiky. Vyhotovili sa o ňom príslušné úradné záznamy, niekedy o takýchto „negatívnych“ Čechoch písala i dobová tlač. V našom príspevku priblížime jeden takýto negatívny prípad Čecha pôsobiaceho na Slovensku po roku 1918. Išlo o českého úradníka s nečeským priezviskom – Vojtěcha Süssa, ktorý pôsobil od začiatku marca 1919 vo funkcii prednostu Berného (Daňového) úradu v Spišskej Starej Vsi.¹²

V tomto príbehu stoja na začiatku dvaja ľudia – rímskokatolícky farár František Klein z Richvaldu (od roku 1948 Veľká Lesná) a župný radca Spišskej župy Jozef Holúbek.¹³ Dňa 16. mája 1919

¹² Prednosta berného úradu (tiež označovaný ako správca berného úradu) bol v dnešnom ponímaní riaditeľ daňového úradu.

¹³ Farár F. Klein bol spiritus movens a hýbateľ revolučných zmien v prospech nového československého (čsl.) štátu v zaostalom, ale prírodne krásnom a čarovnom Zamagurí na severe Spiša, oficiálne pracoval ako „dôverník čsl. štátu v zamagurskom kraji“. Župný radca J. Holúbek, narodený 18. marca 1883 v slovenskej dedine Padina v srbskej Vojvodine, vykonal záslužnú prácu pri budovaní československej administratívy v Spišskej župe a jej centre Levoči. Vyštudovaný advokát bol menovaný za župného radcu Spišskej župy dňa 15. januára 1919. Obaja boli dôležitými osobnosťami pracujúcimi v prospech novej ČSR na Spiši práve v dôležitých poprevratových rokoch 1919 a 1920, pričom museli prekonávať mnohé ťažkosti spojené s prežitkami starého uhorského režimu (prejavy maďarónstva, slabnúcej maďarizácie) zásluhou činnosti miestnych maďarských úradníkov a Maďarónov.

napísal farár F. Klein list určený pre Županský úrad¹⁴ v Levoči, v ktorom prvý raz spomenul a zároveň kritizoval berného správcu V. Süssa.¹⁵ Tento list napísal s najväčšou pravdepodobnosťou pod vplyvom negatívnej skúsenosti, ktorú mal z osobného stretnutia s berným správcom V. Süßsom deň predtým, 15. mája. Na jeho list reagoval župný radca J. Holúbek, ktorý v mene spišského župana Jána Rumanna napísal 20. mája 1919 list ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska Vavrovi Šrobárovi. V tomto liste tlmočil ministromi informácie o pôsobení V. Süssa na Bernom úrade v Spišskej Starej Vsi, ako ich napísal farár F. Klein. Ďalej Holúbek napísal, že už z mnohých strán prišli sťažnosti na úradníka V. Süssa, že sa mieša do všetkých záležitostí týkajúcich sa administratívnej správy, čo bola agenda netýkajúca sa jeho práce na bernom úrade. Podrýval vraj tiež autoritu županského úradu, keď verejne hlásal: „*Mne je župan ničím, tu som ja komisárom atd.*“ Tiež Vojtech Beňuš, županský úradník, ktorý bol na 14-dňovej informatívnej ceste po Zamagurí, takisto referoval, že ľud Spišskostaroveského okresu je počínaním berného správcu Süssa v najväčšej miere roztrpčený a že i českí úradníci v Spišskej Starej Vsi už podali kdesi prosbu o jeho odstránenie z toho úradu. Holúbek ďalej uviedol, že niektorí českí štátni zamestnanci, nespokojní so svojím miestom pôsobenia na Slovensku, naschvál páchajú nekorektnosti a nepravosti, aby si vynútili preloženie na iné miesto a že tento prípad zapadá do tejto šablóny. Ďalej prosil ministra Šrobára, nech už bola príčina akákoľvek, o odvolanie V. Süssa a jeho náhradu iným berným správcom.¹⁶

Župný radca J. Holúbek v ten istý deň, t. j. 20. mája 1919, odpísal farárovi F. Kleinovi na jeho list zo 16. mája 1919: „*Dôstojný pane! Následkom Vášho listu z 16. 5. som pripisom na pána ministra (myslel ministra s plnou mocou Šrobára – pozn. autor) dôrazne žiadal telegrafické odstránenie berného správcu Süssa zo Starej Vsi. Čiastku Vášho listu týkajúcu sa zemiakov som dal k vybaveniu zásobovaciemu komisárovi. Prijmite moju srdečnú vďaku za podané zprávy a výraz mojej hlbkej úcty. V Levoči 20. mája, Holúbek, ž. r.*“¹⁷

Prednostu Berného úradu v Spišskej Starej Vsi V. Süssa obviňovali vo všeobecnej rovine zo starého „maďarského“, t. j. vrchnostenského úradovania a neochoty voči občanom. Jeho prípad opísal príslušným úradom český dôstojník a miestny vojenský veliteľ, poručík 6. domáceho práporu, Leopold Řehulka. Na tomto mieste prinášame vývoj prípadu V. Süssa v chronologickom poradí, ako ho zaznamenal L. Řehulka.

13. mája 1919: Národný výbor v Spišskej Starej Vsi podal žiadosť o okamžité preloženie prednostu tamajšieho berného úradu V. Süssa. Žiadosť podpísali všetky miestne štátne i samosprávne úrady, taktiež miestne vojenské veliteľstvo (poručík Kosmata z 94. pešieho pluku) a četnícka stanica. Táto žiadosť bola adresovaná na Generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave (do rúk riaditeľa Kvěcha); 15. mája 1919: V. Süß mal pohoršlivý výstup s farárom F. Kleinom (stru-

¹⁴ Používame dobový výraz „županský“, ale tiež „župný“, oba termíny sú spisovne správne a synonymné, majúci rovnaký význam. „Županský“ ako úrad týkajúci sa a patriaci županovi, „župný“ ako úrad patriaci župe, spadajúci pod príslušnú župu, napr. „županský“ úrad, „župný“ radca.

¹⁵ List je stručný, preto jeho hlavnú časť súvisiacu s témou citujeme v plnom znení: „*V záujme magurského ľudu nesmiem a nemôžem zamlčať, že v staroveskom bernom úrade máme za správcu takého úradníka-čecha menom Süßs, ktorý horšie zachádza s ľuďmi, ako predtým niektorí besní maďarskí úradníci, je surový, nedá ľudu vody, 15. mája v úradnej miestnosti nabitou ľuďmi prišlým k súpisu vkladov verejne nadával katolíckym kňazom do klamárov, keď som protestoval proti jeho surovosti k ľudu. Ľud je rozhorčený. Žiadame, aby bez meškania bol vzatý od nás preč. Odstránenie jeho požaduje i sám záujem česko-slovenskej republiky, však taký úradník je veľkým nepriateľom samej republiky, lebo odčudzuje jej ľud. S hlbokou úctou František Klein, Richvald, Spišská Stará Ves 16. mája 1919.*“ Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej ŠA–P, SA–L), fond Spišská župa – Županský úrad (ďalej f. SŽ–ŽÚ), škatuľa (šk.) 2806, č. 326/1919 prez.; tiež ŠA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2808, č. 598/1919 prez.

¹⁶ ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2806, č. 326/1919 prez.

¹⁷ Tamže.

čne opísaný v článku týždenníka *Tatry* z 31. mája 1919).¹⁸ Farár F. Klein sa ako člen Národného výboru Spišskej župy obrátil listom na Jána Rumanna, spišského župana. Tento list za župana vybavil župný radca J. Holúbek, ako sme uviedli vyššie. Holúbek v mene spišského župana predložil žiadosť o preloženie V. Süssa ministromi V. Šrobárovi a dostal tiež pozitívne vyjadrenie od Generálneho finančného riaditeľstva v Bratislave. V. Süss takisto vyšiel zo svojho miesta českého úradníka, kontrolóra Františka Těhnika, keď na miesto neho prišiel „nejaký Maďar“.

Na tomto mieste prerušíme písomné spomienky L. Řehulku. Do prípadu V. Süssa totiž vstúpil vyšší úradník, a to JUDr. Ludovít Medvecký¹⁹, funkčne zaradený ako „vládny poradca financií“, pravdepodobne v Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý v liste zo 7. júna 1919 uviedol: „*Na sťažnosť županského radcu Dr. Holuba (správne Holúbeka – pozn. autor) proti bernému správncovi Süssovi zo Sp. Starej Vsi oznamujem, že som naložil generálnemu finančnému riaditeľstvu, aby menovaný Süss, proti ktorému bolo počut' už dosiaľ i iné menšie žaloby, bol odvolaný, na svoje staré pôsobisko poslaný a jeho miesto iným úradníkom zaplnené.*“²⁰

Pokračujeme v písomných spomienkach dôstojníka L. Řehulku.

Polovica júna 1919: podpredseda Národného výboru Spišskej župy, staviteľ Peter Martinček, bol znovu u župana J. Rumanna so sťažnosťou, pričom mu oznámil, že dostal vyjadrenie od generálneho finančného riaditeľstva a čudoval sa, že V. Süss bol ešte stále v Spišskej Starej Vsi;

13. júna 1919: do Spišskej Starej Vsi bol vyslaný od generálneho finančného riaditeľstva komisár, aby vyšetril udanie Národného výboru Spišskej župy. Po spísaní asi ôsmich protokolov prehlásil, že ďalšie vyšetrovanie nie je potrebné a prednosta V. Süss bude v najbližšom čase odvolaný z funkcie;

6. augusta 1919: delegácia z okresu Spišská Stará Ves, vedená podpredsedom Národného výboru Spišskej župy (delegáciu pravdepodobne viedol staviteľ P. Martinček), navštívila ministra V. Šrobára, pričom sa s ním stretla vo Vrútkach. Vo svojich troch petíciách uviedla požiadavky na okamžité odstránenie prednostu berného úradu V. Süssa s poukázaním na to, že nenormálny spôsob jeho jednaní s obyvateľmi vzbudzuje také rozhorčenie, že sa týmto spôsobom pripravuje pôda pre poľskú agitáciu. Minister V. Šrobár uistil členov delegácie, že prípad V. Süssa poznal z hlásenia spišského župana i užhorodského pána Kojša a že sťažnosti úradníctva mu boli predložené v Turčianskom Svätom Martine zvlášť k tomuto Süssovmu prípadu (na finančné útraty úradníctva vyslaného okresného notára Králička zo Spišskej Starej Vsi);

12. augusta 1919: Spišskú Starú Ves navštívili dvaja členovia Propagačného zboru pre Slovensko poručík Chorvát a Štefánik,²¹ ktorí si vypočuli mnoho sťažností, z ktorých významnejšie

¹⁸ V súvislosti s prípadom V. Süssa uverejnili v týždenníku *Tatry* doslovne časť listu farára F. Kleina, ktorú sme citovali v poznámke č. 15. V tomto článku písal farár F. Klein v úvode o zložení delegácií z oblasti Zamaguria na Parížskej mierovej konferencii v súvisi so snahou o pričlenenie niektorých obcí zo Zamaguria k Poľsku, čo F. Klein rázne odmietal. Spomenul aj známeho kňaza slovenského pôvodu (z oravskej Jablonky) Ferdinanda Machaya, ktorý stál na čele propoľských snáh o pričlenenie slovenských obcí zo severného Spiša a Oravy k Poľsku. V závere článku kritizoval české nápisy: na verejných inštitúciách: „*Aj to zazlievame, že u nás v Magure na poštových a iných úradoch nápisy sú české, trebárs na Slovensku úradnou rečou je slovenská.*“ KLEIN, F.: *Dopis z Magury*. *Tatry*, 31. 5. 1919, s. 3.

¹⁹ Rodák zo Zvolena, verejný činiteľ, právnik, statkár, po vzniku prvej ČSR sa stal poslancom Národného zhromaždenia (v rokoch 1918–1925), roku 1919 spoluzakladateľ Národnej a republikánskej strany roľníckej, v rokoch 1925 až 1931 člen bankovej rady Národnej banky československej. Angažoval sa aj v spolkovom hnutí, bol napr. predsedom Ústredného družstva či Slovenskej ovocinárskej spoločnosti. *Slovenský biografický slovník*, IV. zväzok, M–Q. Martin 1990, s. 138.

²⁰ ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2808, č. 598/1919 prez.

²¹ Pravdepodobne išlo o JUDr. Ladislava Dušana Štefánika, mladšieho brata generála Milana Rastislava Štefánika. Tesne po prevrate pôsobil v Levoči ako sídle Spišskej župy vo funkcii župného radcu ako pravotár (označoval sa ako župný, resp. županský radca s pravotárskeho diplomom). V ďalších rokoch prvej ČSR pracoval ako verejný notár v Spišskej Novej Vsi, kde žila jeho i Milanova matka Albertína Štefániková (zomrela 7. júna 1928).

uviedli v protokole a sľúbili, že sa v Bratislave pričinia o odstránenie V. Süssa zo Spišskej Starej Vsi;

17. augusta. 1919: spišský župan J. Rumann navštívil Spišskú Starú Ves. Bol informovaný hlavným slúžnym, ako aj ostatnými obyvateľmi, o činnosti V. Süssa a prehlásil, že na druhý telegram, odoslaný po návšteve staviteľa Martinčeka u neho, dostal od generálneho finančného riaditeľstva odpoveď, že keďže bolo viac sťažností na prednostu berného úradu V. Süssa, prebieha vyšetrowanie, či sa V. Süss vôbec hodí pre úradnú službu a že sa pričiní u ministra V. Šrobára o okamžité odstránenie Süssa z funkcie a pracovného miesta v Spišskej Starej Vsi. Župan bol ďalej informovaný, že V. Süss sa dopúšťal stále nových brutálností. Ten na to reagoval vraj vyhlásením, že keď nepríde do 48 hodín nástupca V. Süssa, vymôže si plnú moc k zatknutiu V. Süssa a jeho dopraveniu za hranice Slovenska;

28. augusta 1919: V. Süss si išiel sťažovať na miestneho Čecha, konkrétne išlo o miestneho vojenského veliteľa, poručíka u 6. domáceho prápora Leopolda Řehulku (autora týchto chronologických spomienok) k brigádnemu veliteľovi do Košíc. Župan oznámil L. Řehulkovi, že nástupca V. Süssa je už na ceste. V ten istý deň bola delegácia úradníkov miestneho Berného úradu v Spišskej Starej Vsi u miestneho vojenského veliteľa L. Řehulku. Tohto stretnutia sa zúčastnil tiež pridelený úradník z generálneho finančného riaditeľstva ing. Gustav Maydl. Členovia delegácie z berného úradu prehlásili, že za daných okolností nemôžu ďalej svoj úrad (pracovné miesta) zastávať a sľúbili, že sa opäť chopia svojich povinností až po uistení, že éra V. Süssa bude skoro ukončená;

31. augusta 1919: prišiel nástupca V. Süssa s výmerom (odporúčaným listom) od Generálneho finančného riaditeľstva v Košiciach, že má prevziať Berný úrad v Spišskej Starej Vsi. Prednosta V. Süss chcel uskutočniť odovzdanie úradu, ale jeho nástupca, vidiac veci v neporiadku, sa zdráhal tak urobiť bez protokolu. Na to V. Süss prehlásil, že úrad skôr neodovzdá, pokiaľ nedostane pokyn z vyššieho služobného miesta. Na otázku praporeného veliteľa rtm. Bystřického, ktorý v tento deň prišiel vyšetrowať udanie V. Süssa na poručíka L. Řehulku, či vôbec vie, že má úrad predať, V. Süss povedal, že nie, hoci v čase jeho pobytu v Košiciach poštu preberajúci úradník, politický správca Braun, dostal prípis generálneho finančného riaditeľstva, v ktorom bolo uvedené, že v najbližších dňoch bude menovaný nástupca prednostu tamojšieho Berného úradu v Spišskej Starej Vsi a tento prípis odovzdal úradne Braun V. Süssovi po jeho návrate z Košíc.²²

10. septembra 1919: po ďalších rozkazoch odovzdal V. Süss svoj úrad. Na jeho pracovné a funkčné miesto nastúpil Julius Rónai, ktorý predtým pôsobil ako pokladník na Bernom úrade v Turčianskom Svätom Martine.²³

L. Řehulka spísal i prechmaty a prehrešky prednostu V. Süssa. Nebolo ich málo.

1. Nevyplácanie slúžneho (služobného platu): Nevyplácal štátnym i samosprávnym úradníkom slúžne s odôvodnením, že majú preplatené²⁴ a napriek tomu, že prišiel telegrafický rozkaz vykonať výplatu s eventuálnym rozdelením vzniknutých preplatkov na 12 mesiacov, ani vtedy nepočul rozkaz. Tak sa stalo, že úradníci nedostali dva až tri mesiace vôbec výplatu. Notárom dopredu nevyplácal služobný plat s výnimkou notára zo Spišskej Starej Vsi, ktorý mu dokázal oponovať energickým vystupovaním. Tento notár mu tvrdil, že právo zastavovať služobný plat má len radca ministra V. Šrobára, resp. županského úradu.

Konkrétne prípady: Vyplatil plat notárovi Kristenovi z Frydman (Nižné Lapše)²⁵ len na rozkaz miestneho vojenského veliteľa, čím ten zoberal zodpovednosť za správnosť výplaty. 1. alebo

²² ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2809, č. 763/1919 prez.

²³ ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2808, č. 598/1919 prez.

²⁴ Myslel to zrejme v tom význame, že majú vyššie mzdy, aké by si zaslúžili.

²⁵ Obec Fridman (Nižné Lapše, poľ. Frydman) je dedina na Spiši, ktorá bola pôvodne osídlená takmer výlučne slovenským etnikom (v období Uhorska), v rokoch 1939–1945 patrila Slovensku, roku 1945 bola anektovaná Poľskom.

2. septembra 1919 po tom došiel telegrafický rozkaz županského úradu, že dotyčnému má byť slúžne vyplatené. Rozkaz vydal miestny vojenský veliteľ po dorozumení s hlavným slúžnym a úradníkom Berného úradu v Spišskej Starej Vsi Braunom, ktorí upozornili vojenského veliteľa na nezákonné správanie V. Süssa.

Notárovi Kredatusovi z Veľkého Lipníka nevyplácal slúžne a prosto ho vždy vykázal vonku. Na intervenciu miestneho vojenského veliteľa L. Řehulku povedal, že sa mu zdá podozrivým z vlastizrady, hoci, podľa informácie od farára Nillyho „*nielen bol ako nevinný prepustený z vyšetrovacej väzby, ale ešte dostal pochvalné uznanie od gen. Hennoquea*“. Notárovi Kamillovi nevyplácal služobný plat a verejne ho obviňoval z defraudácie. Po upozornení miestneho vojenského veliteľa, že i také podozrenie neoprávňuje k zadržovaniu slúžneho, trval na tom, že aj tak plat nevyplatí. Podobne sa správal ku všetkým úradníkom v okrese.

2. Nevyplácanie výživných podpôr: Od žien narukovaných vojakov bol miestny vojenský veliteľ poručík L. Řehulka zahrňovaný sťažnosťami a snád' celý týždeň tento vojenský veliteľ intervenoval s najväčšou zdvorilosťou u V. Süssa a nakoniec ho požiadal o informáciu, v ktorých prípadoch sa podľa neho nevyplácajú podpory. Ten odpovedal, že ženy zajatých a nezvestných vojakov dostanú podporu po šiestich mesiacoch po štátnom prevrate. Potom však poručík L. Řehulka náhodou zistil, že tri z prítomných žien, ktorým predtým prednosta Süss výplatu odoprel a o ktorých tvrdil, že klamú a že nemajú nárok na túto finančnú podporu, práve podľa jeho vyššie uvedeného výkladu mali po dvoch až troch mesiacoch podporu dostať – a na upozornenie vojenského veliteľa Řehulku im V. Süss podporu po krátkom váhaní vyplatil.

3. Brutálne osobné zaobchádzanie: L. Řehulka opísal tento prípad: Do berného úradu prišlo dievča s výplatnou knižkou žiadajúc, aby jej bola namiesto chôdze neschopnej matky vyplatená podpora. Správca V. Süss ju odmietol veľmi ostro a prehlásil, že pre podporu si musí prísť osobne samotná matka. Na druhý deň si táto chudobná žena zabezpečila dopravu (povoz), prišla pred berný úrad a dala sa kočišom vyniesť do priestorov tohto úradu. V. Süss jej odobral knižku, finančnú podporu nevyplatil a žene hrubo vynadal tak, že plačky odišla domov.²⁶ Tento prípad bol zistený podľa protokolu a bol vyšetrovaný dôverníkmi Propagačného zboru pre Slovensko poručíkom Chorvátom a Štefánikom, ktorí úbohú ženu bohato obdarovali a prostredníctvom vtedajšieho veliteľa poručíka Dvorského (na jeho zákrok) dosiahli, že žene bola podpora V. Süssom predsa len vyplatená. Tá žena sa volala Anna Kurpichová a bývala v Kalenberku²⁷ pri Spišskej Starej Vsi. Ženám narukovaných mužov, žiadajúcich podporu, prednosta V. Süss hovoril, že podpory budú úplne zastavené. Týmto spôsobom rozširoval medzi miestnym obyvateľstvom nespokojnosť, čo bolo jednou z príčin, že vojaci 67. pluku, ktorého príslušníci sa regrutovali z tohto kraja, utekali hromadne domov a museli byť četníctvom a vojskom v celých skupinách chytaní.

4. Nedôstojné osobné správanie: svedkovia – farár Urvaj z Nižných Lapšov a úradníci Berného úradu v Spišskej Starej Vsi – podali toto svedectvo: zhromaždeným občanom z Krempach (v súčasnosti Kremná), ktorí čakali na bernom úrade, prednosta V. Süss povedal s výčitkou, že mu nepredali ani vajce, ani maslo, hoci na nich dve hodiny čakal a že nemôžu žiadnu ohotu od neho žiadať.

5. Šikanovanie obyvateľstva: V období vrcholiacich poľných prác posielal ľudí, ktorí sa dostali vybavovať svoje veci na berný úrad, pre malicherné odchýlky od jeho osobných predpisov 2 až 3-krát späť, hoci vzdialenosti domovských obcí boli aj 20 až 30 km. Napr. pečiatka rich-

²⁶ Tento prípad nielen opísal, ale o ňom aj osobne svedčil miestny vojenský veliteľ, poručík Leopold Řehulka. ŠA-P, SA-L, f. SŽ-ŽÚ, šk. 2809, č. 1043/1919 prez.

²⁷ Obec mala názov Kalenberk v rokoch 1920 až 1948, v období rokov 1948–1992 sa nazývala Lysá nad Dunajcom a v roku 1992 bola pričlenená k Spišskej Starej Vsi.

tárova nebola dosť tesne pri jeho mene, ale kúsok stranou – svedkom tohto počínania V. Süssa bol richtár obce Matiašovce.

6. Protizákonné konanie: v súvislosti s rekvirovaním povozov i pre osobnú potrebu uviedol L. Řehulka konkrétny prípad, ktorý popisuje rekvirovanie povozu: Na richtárovi v Spišskej Starej Vsi si V. Süs vynútil rekviráciu povozu s pohrozením, že inak bude richtár zavretý a dostane 500 Kč pokutu (rekvirovanie povozov bolo prísne zakázané i vojenským úradom podľa rozkazu divízneho veliteľa). Keď sa sťažoval tento richtár Spišskej Starej Vsi a jeden občan u miestneho vojenského veliteľa, že prednosta V. Süs im nechce vyplatiť sumu za neprávom rekvirovaný povoz, veliteľ L. Řehulka vyzval V. Süssa, aby sa dostavil na miestne vojenské veliteľstvo. Tento však dvakrát odmietol toto pozvanie a povedal nejakému vojakovi, že ani celá rota ho nepri-núti dostaviť sa na veliteľstvo, že má potvrdenie od generála Hennoqua, že ho nikto nesmie obťažovať; Prednostovi Poštového úradu v Spišskej Starej Vsi vydal rozkaz, že musí úradovať až do 20. hodiny večer, inak ho nechá potrestať; Rozkázal obchodníkovi Kuchtovi zo Spišskej Starej Vsi písať pre berný úrad preklady, hoci ten mu povedal, že je poverený ministrom V. Šrobárom akciou súpisu ľudu a mal v ten deň sčítania obyvateľstva rozdávať múku pre občanov Spišskej Starej Vsi vo svojom obchode. Obchodník odmietol písať preklady a preto poslal pre vojenského veliteľa (Čech) a žiadal, aby tento veliteľ donútil menovaného obchodníka, aby to vykonal. Pán Kuchta vysvetlil vojenskému veliteľovi pravý stav tejto záležitosti; Odoberal výplatné a podporné knižky a nevydával ani potvrdenky, že knižky prevzal, hoci dotčení o to žiadali. Mnoho obyvateľov intervenovalo v tejto veci u miestneho vojenského veliteľa L. Řehulku, toto konanie V. Süssa veľmi poburovalo miestne obyvateľstvo; V prítomnosti sudcu Kaltenbacha zo Spišskej Starej Vsi a úradníčky Berného úradu v Spišskej Starej Vsi slečny Manicovej prehlásil V. Süs na sťažnosť Kaltenbacha, že je zmocnený radcom ministra V. Šrobára dr. M. Ivankom, že môže nielen úradníkov nevyplácať (toto tvrdil i miestnemu vojenskému veliteľovi Řehulkovi), ale zabaviť tiež ich súkromný majetok a dať ich zavrieť. Bola to samozrejme lož.²⁸

Čo na tieto obvinenia hovoril samotný V. Süs? Obhajoval sa nejakým spôsobom alebo na obvinenia vôbec nereagoval? Reagoval a bránil sa. Z uvedeného jasne vyplýva, kto bol jeho „úhlavný“ nepriateľ, na koho sa najviac hneval. Bol to paradoxne tiež príslušník českej národnosti pôsobiaci na Slovensku – vojenský dôstojník poručík Leopold Řehulka, ktorý prichádzal s V. Süsom často do styku, najmä úradne, možno i osobne. Je veľkou zásluhou poručíka L. Řehulku, že prípad V. Süssa písomne zaznamenal a zachoval tak pre budúce generácie. Uviedli sme už, že V. Süs si na L. Řehulku osobne sťažoval u vojenského divízneho veliteľa v Košiciach. Süs však nezostal len pri ústnych osobných sťažnostiach. S najväčšou pravdepodobnosťou to bol on, ktorý podal na poručíka Řehulku súdnu žalobu, ktorú vyšetroval vojenský divízny súd v Košiciach. V rámci tohto súdneho vyšetrovania vypovedal i spišský župan J. Rumann – o L. Řehulkovi, ktorý bol obžalovaný, i o V. Süsovi. L. Řehulka tvrdil, že súdne vyšetrovanie proti jeho osobe (uskutočnilo sa zrejme v druhej polovici roku 1919) bolo zastavené na príkaz generála Edmonda Hennoqua.²⁹

Výsledok tohto súdneho vyšetrovania nevieme, archívy o ňom mlčia. S veľkou pravdepodobnosťou poručík L. Řehulka nebol odsúdený a bol oslobodený, veď predsa len pochybil berný správca V. Süs. Keby spravodlivosť existovala, potrestaný mal byť V. Süs a nie L. Řehulka. V tomto prípade sa teda stretli dvaja Česi, úradník a vojak – obaja prišli na Slovensko pomáhať budovať novú demokratickú spoločnú republiku Čechov a Slovákov. Paradoxne ten, ktorý pochy-

²⁸ Tieto prechmaty a prehešky prednostu V. Süssa opísal poručík Leopold Řehulka vo svojom liste datovanom 10. septembra 1919. ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2809, č. 763/1919 prez.

²⁹ ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2809, č. 1169/1919 prez. O výpovedi spišského župana Rumanna v rámci tohto súdneho vyšetrovania pozri tiež ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2809, č. 1043/1919 prez.

bil, a to viackrát, žaloval toho, ktorý na jeho pochybenia neustále poukazoval a nakoniec ich odhalil – v ústnej i písomnej forme. Malo to byť naopak – ale i v tom je niekedy paradoxnosť dejín.

Hlavnou postavou tohto ľudského príbehu, i keď negatívneho, je český úradník V. Süß. Hoci bol berným správcom a možno denne písal rôzne listy a hlásenia, od neho osobne sa zachoval len jeden úradný list, ním osobne podpísaný, ktorý sa však netýka jeho „neblahej“ činnosti, ale začiatku jeho úradovania na Bernom úrade v Spišskej Starej Vsi v marci 1919. List V. Süssa je datovaný 29. marca 1919 a určený bol pre Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, konkrétnejšie jeho referát pre sociálnu starostlivosť (tento referát vtedy viedol ako vládny referent sociálny demokrat Emanuel Lehocký). V. Süß v liste reagoval na zrušenie uhorského (maďarského) zákona o vojenských vyživovacích podporách, pričom do platnosti sa uvádzala československá verzia tohto sociálneho zákona podľa nariadenia ministra s plnou mocou V. Šrobára zo 14. februára 1919. V. Süß ďalej opísal problémy pri vyplácaní vyživovacích príspevkov v Spišskej Starej Vsi, pretože podľa neho stará uhorská okresná vyživovacia komisia prestala fungovať (v dôsledku odchodu maďarských úradníkov³⁰) a nebola doteraz vymenovaná nová okresná vyživovacia komisia. V dôsledku týchto skutočností V. Süß žiadal, aby začala pracovať nová československá okresná vyživovacia komisia. Bolo to dôležité aj z dôvodu nárastu sociálnej nespokojnosti miestneho obyvateľstva, ktoré nedostávalo potrebné vojenské vyživovacie príspevky. Keďže podľa V. Süssa v Spišskej Starej Vsi nebola inštitúcia či príslušní vhodní úradníci, ktorí by sa ujali riešenia tejto záležitosti, V. Süß z titulu svojej funkcie prednostu berného úradu bol ochotný sa ujať riešenia tejto dôležitej sociálnej problematiky a zdôraznil dôležitosť jej rýchleho vyriešenia: „*Rychlé provedení nového nařízení o vyživovacích příspěvkov jest žádoucí v zájmu státu, neboť uklidnilo by velmi zdejší lid a československá vláda zajistila by si přízeň lidu.*“ V závere listu V. Süß napísal, že očakáva skorú reakciu zo strany Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a v prípade, žeby ho tento Úrad poveril zostavením československej vyživovacej komisie, prosil o zaslanie potrebných tlačív a dokumentov k práci tejto komisie.³¹

³⁰ Najväčší maďaróni okamžite po prevrate sami odišli alebo boli prepustení a ďalší odmietli splniť prisahu novej ČSR, takže tiež museli odísť. O niektorých prípadoch prepustenia bývalých maďarských úradníkov zo Spišskej Starej Vsi podrobnejšie ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2808, č. 654/1919 prez.

³¹ V tejto súvislosti týkajúcej sa vyplácania vojenských vyživovacích príspevkov riešenie, ktoré navrhoval v predmetnom liste V. Süß, nebolo správne v rámci vtedajších nariadení a platnej legislatívy, pretože aj samotný V. Süß v úvode svojho úradného listu spomenul nariadenie ministra s plnou mocou zo 14. februára 1919 o vyplácaní vojenských vyživovacích príspevkov, v ktorom minister s plnou mocou pre správu Slovenska nariaďoval, že o týchto vyživovacích príspevkoch má rozhodovať výbor príslušnej obce. Tento výbor mal byť na základe zákona č. 64 z 10. decembra 1918 zriadený zo zástupcov rôznych spoločenských tried (roľníci, remeselníci, priemyselníci, robotníci atď.) a rôznych politických strán, ktoré mali nahradiť staré obecné výbory a municipálne rady, ktoré boli rozpustené podľa spomínaného zákona č. 64. Druhou inštanciou pre rozhodovanie o nárokoch na sociálnu podporu bol vládny referát sociálnej starostlivosti (pečlivosti) na Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave. V. Süß by teda prekročil svoje právomoci ako prednosta berného úradu, keby rozhodoval, a prípadne sám vyplácal vojenské vyživovacie príspevky, lebo o tom mohol rozhodnúť len výbor obce, v tomto prípade výbor mestečka Spišská Stará Ves. Tento postup bol podrobne vysvetlený v obežníku č. 8/19 pre všetky župné, mestské a obecné úrady na Slovensku, ktorý vydal vedúci referátu sociálnej starostlivosti (pečlivosti) E. Lehocký dňa 25. marca 1919. Z uvedeného vyplýva, že keďže V. Süß napísal svoj úradný list ohľadom vyživovacích príspevkov a ich vyplácania dňa 29. marca 1919, teda štyri dni po vydaní spomínaného obežníka, je veľmi pravdepodobné, že musel vedieť o tomto obežníku vládneho referenta E. Lehockého a nepostupoval podľa neho. Takže i v tomto prípade, hoci možno pre laického nezainteresovaného pozorovateľa postupoval V. Süß správne a zachoval sa ako poctivý český úradník plniaci si svoje povinnosti, Süß pochybil. Možno mu krivdíme a nebol o dôležitom obežníku informovaný, ale určite vedel o nariadení ministra s plnou mocou zo 14. februára 1919, ako to sám uviedol v analyzovanom úradnom liste z 29. marca 1919. Obežník už len podrobne vysvetľoval toto februárové nariadenie ministra V. Šrobára. Preto V. Süß ako úradník štátnej inštitúcie v tomto prípade tiež nepostupoval správne. Blížšie o rôznych úradných nariadeniach ministra s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobára týkajúcich sa vyživovacích nárokov, podpôr a pod. pozri ŠA–P, SA–L, f. SŽ–ŽÚ, šk. 2837, č. 1414/1919 adm.

Prípád V. Süssa nebol jediným zlyhaním príslušníka českej inteligencie účinkujúceho na Slovensku po vzniku Československa roku 1918. Len na samotnom Spiši, teda historickom regióne, kde pôsobil i V. Süss, zaznamenávame v poprevratovom období sťažnosť na zhodou okolností tiež prednostu Berného úradu, ale v sídle Spišskej župy, v Levoči, Josefa Vosečka. V čom J. Voseček pochybil? Opäť v tom boli vyživovacie príspevky a ich nesprávne vyplácanie. V tomto prípade podal na J. Vosečku sťažnosť hlavný slúžny v Levoči, keď v liste z augusta 1920 pre spišského župana si sťažoval na správanie sa berného riaditeľa J. Vosečka ohľadom vyplatenia vyživovacích príspevkov, ktorý „svojím neodôvodneným jednaním stránky ku nevážnosti oproti čs. úradom provokuje a sťažuje tak prácu úradníkom úradnou prácou už dost' preťaženým a zastavením alebo predlžovaním výplaty vyživ. príspevkov vdovám a pozostalým núdzu v najchudobnejších triedach obyvateľstva zväčšuje“.³²

Sťažnosti boli aj na českého vojenského dôstojníka kapitána (setníka) Hynka Kulíka, ktorý bol v jarných mesiacoch 1919 veliteľom čs. vojska severnej časti Spiša ako člen 1. práporu 2. čs. pluku, poľný pluk 22. Sídlo mal v Gniazdach (v súčasnosti Hniezdne) v okrese Stará Ľubovňa a jeho problém bol v tom, že presahoval svoje právomoci a zasahoval neoprávnene do činnosti administratívnych správnych úradov, ale aj súdnych a cirkevných záležitostí.³³

Neúspešne pôsobil na Slovensku i český učiteľ J. Michalský, ktorý prišiel na jar 1919 učiť do Levoče na štátnu ľudovú školu, no vždy sa opíjal alkoholom, navyše hlásal a propagoval boľševické myšlienky.³⁴

Určite by sme našli aj viacero negatívnych prípadov pôsobenia príslušníkov českej inteligencie na Slovensku po roku 1918, veď uvedené prípady sa týkali len územia Spiša. Ťažké je posúdiť objektívne, i s odstupom času, konanie a správanie prednostu berného spišskostaroveckého úradu V. Süssa. Domnievame sa, že nebol tým prípadom, žeby sa naschvál správal neúctivo k miestnym občanom, lebo sa dostal do „zapadákov“ a chcel odíť čo najskôr odísť. Proti tomu svedčí fakt, ako nerád odovzdával svoju funkciu, aké robil prieky a prekážky pri svojom nútenom odchode zo Spišskej Starej Vsi. To jeho pohrdavé a neslušné vrchnostenské správanie vychádzalo podľa nás z jeho povahy a možno i pocitu nadradenosti „vládnuceho“ Čecha nad miestnymi Slovákmi. Možno i z jeho negatívnej skúsenosti z minulosti, ktorú zažil na svojom predchádzajúcom pôsobisku. Akékoľvek mal však pohnútky, jeho správanie nebolo vhodné pre funkciu najvyššieho predstaviteľa, i keď malého berného (daňového) úradu v „zastřenej“ Spišskej Starej Vsi. Úradník, bez rozdielu národnosti, postavenia, funkcie, by sa mal správať vždy úctivo a poctivo, veď úradníci majú slúžiť ľuďom, nie naopak.

Mgr. Peter Zmátlo, PhD.
Katedra histórie
FF KU v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e-mail: peter.zmatlo@ku.sk

³² Riaditeľ J. Voseček sa bránil a k tomuto prípadu napísal toto zdôvodnenie: „Dňa 11. mája t. r. v zasadaní okresnej vyživovacej komisii v Levoči prejednávala sa nariadená revízia vyživ. príspevkov až dosiaľ vyplácaných a uznesené bolo ponechať vyživ. príspevky do konca mesiaca mája. Niektorým novým stránkam bola priznaná vyživovacia podpora od 1. mája. Berný úrad mal cez pokladničné poukážky tieto vyplácať.“ ŠA-P, SA-L, f. SŽ-ŽÚ, šk. 2814, č. 1956/1920 prez.

³³ Bližšie o prípade kapitána H. Kulíka pozri ŠA-P, SA-L, f. SŽ-ŽÚ, šk. 2806, č. 161/1919 prez.

³⁴ ŠA-P, SA-L, f. SŽ-ŽÚ, šk. 2808, č. 374/1919 prez.

**K SOCIÁLNÍMU VÝVOJI V LETECH VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ
KRIZE V ČESKÝCH ZEMÍCH (V ČESKOSLOVENSKU)
S PŘÍHLÉDNUTÍM K ÚLOZE ODBORŮ (1930–1934/1935)**

FRANTIŠEK ČAPKA

The study follows the development of social policy in our Countries in the years of the Great Depression, which examined existing financing systems in this area. Social measures of governments represented essentially a set of partial measures against the growing decline in large parts of the population. Governments have come under pressure of political parties and trade unions. Overall, we can say that “policy support” represented in these years of stagnation social reform legislation and certain executive bodls quandarry over how to design social policies. Yet the system is maintained and survived the crisis.

Key words: Czechoslovakia; social policy; 1930–1935.

Československo existovalo jen jedenáct let, když byla „černým čtvrtkem“ 24. října 1929 krachem na newyorské burze na Wall Street odstartována světová hospodářská krize. Od třicátých let začalo obcházet svět ne strašidlo komunismu, jak to před desetiletími prorokoval Karel Marx, ale velkého hospodářského krachu, který přišel na vrcholu deprese předchozích několika měsíců. Československý stát se za dobu dosavadního republikánského vývoje obdivuhodně politicky, hospodářsky, sociálně i kulturně konsolidoval a rozvíjel. Ale už v první polovině roku 1929 bylo možné s vrcholící konjunkturou pozorovat v naší ekonomice postupné její oslabování. Kulminační bod zaznamenávala investiční činnost, kdy mnohé podniky modernizovaly strojový park, rozšiřovaly výrobu a stavěly nové tovární haly. Současně se však objevovaly vývozní potíže s textilem, cukrem a sladem. Omezoval se i vývoz dříví, skla a keramiky. Naopak výroba obuvi si udržovala obvyklý vysoký standard, stejně jako celé odvětví těžkého průmyslu a již připomenutá investiční činnost. Hospodářskou konjunkturu však nejvíce ohrožovala zemědělská krize, především prudké snižování cen cukrové řepy a obilí. Hodnota československého exportu v roce 1929 nedosáhla výše předchozího roku.

Samotný newyorský krach nevyvolal však v Československu žádný větší rozruch. České noviny se dále věnovaly nadcházejícím parlamentním volbám (27. října). Teprve po jejich skončení se objevovaly v novinových burzovních zprávách nejen opozičního, ale i vládního tisku první komentáře a rozborů. To následně začalo souviset s narůstajícím poklesem výroby v roce 1930 (v kovo-průmyslu o 14,6 %, o 10,8 % ve spotřebním průmyslu). Počátky krize vykazovaly slabé ořesy. O to silnější následoval propad. Zajímavě se vyvíjel rok 1931, kdy zjevný pokles výroby se zdál již neodvratný. Ten se však zastavil a dokonce se objevily příznaky jistého oživení. Přerušil je pokles cen zemědělských výrobků. Růst výroby zaznamenal hutní průmysl, výroba konfekce a jmenovitě Baťovy obuvnické závody. Celkový index průmyslové výroby v celém Československu poklesl v roce 1930 z 90,54 na 80,65 (1931). Klesající trend poklesu pokračoval. V roce 1932 se sledovaný index na 62,63 a v roce největšího pádu (1933) dosáhl úrovně 59,0, když nejhlubší propad je uváděn k měsíci březnu (56 % roku 1929). V důsledku nedostatku finančních zdrojů a nejisté situace ve střední Evropě nebyla ČSR schopná se zapojit do obnovy fixního kapitálu.¹ Některá výrobní odvětví a jejich podniky byly krizí natolik postiženy, že se už nikdy ve své velikosti neob-

novily. Krize postihla i živnostníky (mnozí se stali námezdními pracovníky) a také úředníky a státní zaměstnance včetně příslušníků inteligence. Mnoho absolventů škol se ocitlo bez práce.

S příznivým vývojem zaměstnanosti v letech konjunktury souvisela přirozeně nezaměstnanost. Její křivka dosáhla nejnižšího bodu v roce 1929, teprve pak začala stoupat; na konci roku 1929 bylo v republice 55 tisíc registrovaných nezaměstnaných. Naopak již k 31. prosinci 1930 uváděla statistika vzestup nezaměstnaných na 240 tisíc. Počet žadatelů o práci se zvyšoval až do konce února 1931. Po krátkodobém jejich snížení v důsledku rozšíření stavebních prací (v červenci na 211 tisíc), nezaměstnanost na konci roku 1931 doslova raketově vylétla na 486 tisíc. Podobný vývoj zaznamenala nezaměstnanost v roce 1932. Zaměstnanost dále klesala, a s tím docházelo i k trvalému poklesu kupní síly obyvatelstva; koncem prosince se počet žadatelů o práci zastavil u čísla 746 tisíc. Pak přišlo nejkritičtější období v našich zemích: začátkem března 1933 to bylo 930 tisíc osob bez práce, což znamenalo skoro o 50 % více než před rokem 1932. Od jarních měsíců 1933 nastal postupný pokles nezaměstnanosti, který pokračoval i v následujícím roce, avšak v únoru 1935 se přehoupl ještě přes číslo 833 tisíc, aby se do srpna téhož roku dostal na 558 tisíc. Pak nenásledovalo prudké oživení a konjunkturální vzestup, ale hluboká krize přešla v depresi a do konce první republiky v trvajícím hospodářským útlum. Státní dluh se v letech 1929–1937 zvýšil z 32,6 mld. Kč na 46 mld. Kč.²

Počty nezaměstnaných v ČSR (v tisících) v letech 1929–1934³

Rok	Roční průměr	Nejnižší nezaměstnanost v měsíci	Nejvyšší nezaměstnanost v měsíci
1929	42	VI., IX. – 34	II. – 55
1930	105	VI. – 74	XII. – 240
1931	291	VII. – 211	XII. – 486
1932	554	VII. – 453	XII. – 746
1933	738	IX. – 623	III. – 930
1934	677	VII. – 569	II. – 844

Uváděná čísla se vztahují na celou Československou republiku. Mezi jejími jednotlivými zeměmi byly značné rozdíly.⁴ K uváděným údajům musíme přistupovat s jistou obezřetností. U zprostředkovatelen práce se hlásili jen ti nezaměstnaní, kteří hodlali uplatnit nároky na pod-

¹ Podrobněji: LACINA, V.: *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*. Praha 1984, s. 68–110; KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha 2002, s. 34–41; SEKANINA, M.: *Kdy nám bylo nejhůře? Hospodářská krize 30. let 20. století v Československu*. Praha 2004, s. 33.

² PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. Díl I, Praha 2004, s. 352; KRÍŽ, K.: *Vývoj nezaměstnanosti u nás*. Praha 1934, s. 60–70; KUBŮ, E. – PÁTEK, J.: (eds.): *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, s. 40; RÁKOSNÍK, J.: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha 2008, s. 214 a n.

³ LACINA, V.: c. d., s. 197.

⁴ Pro ilustraci si uveďme srovnání počtu nezaměstnaných v jednotlivých zemích ČSR k 1. prosinci 1930 (dle sčítání obyvatelstva k 1. 12. 1930; další srovnání nelze provést, protože oficiální sčítání neproběhlo) s údaji ze zprostředkovatelen práce (v závorce v tisících): české země – 187 tisíc (145), Slovensko – 39 tisíc (8), Podkarpatská Rus – 7 tisíc (1), tedy celkem 233 tisíc (154). Bližší: DEYL, Z.: *Sociální vývoj Československa 1918–1938*. Praha 1985, s. 106–109. Mnohdy se vyskytly případy, že v obvodu okresního úřadu došlo k demonstracím nezaměstnaných, zatímco však samotné zprostředkovatelen vykazovaly jen nepatrné počty žadatelů. Proto z iniciativy ministerstva sociální péče se

poru v nezaměstnanosti vůči odborovým ústřednám a vůči státu nebo žádali o jinou výpomoc. Navíc síť zprostředkovatelem byla nedostatečná a nerovnoměrně rozložená; nejhustší byla v českých zemích, na Slovensku a zvláště na Podkarpatské Rusi byla nesrovnatelně nižší. V roce 1930 celorepublikově fungovalo 441 těchto zprostředkovatelen, o rok později jejich počet vzrostl na 525, v následujících letech byl nárůst minimální: v roce 1932 na 534 a v roce 1933 bylo dosaženo prvorepublikového vrcholu – 549 těchto úřadů. Proto údajům ze sčítání obyvatelstva (1930) dáváme přednost. Nelze rovněž opomenout skutečnost, že podporu nedostávali všichni nezaměstnaní, kteří se u zprostředkovatelen hlásili. Dobové údaje hovoří o tom, že zprostředkovatelný práce zachytily v Čechách 60,9 % a v Moravskoslezské zemi 49,7 % nezaměstnaných, v českých zemích to bylo celkem 58,14 %. Do statistik se nedostali ti, kteří vykonávali práci příležitostnou nebo byli v částečném zaměstnaneckém poměru (pracovali jen několik dnů v týdnu); s nimi je někdy uváděn odhad nezaměstnaných v době vyvrcholení krize (jaro 1933), který se pak blíží číslu 1,3 milionu. Zprostředkovatelný zanikly na počátku druhé světové války.

Podle údajů ministerstva sociální péče bylo na základě gentského systému podporováno v průměru méně než 40 % z celkového počtu nezaměstnaných.⁵ Většina byla odkázána na státní stravovací akci a na charitativní péči. V celé první polovině třicátých let docházelo k nepřetřžitému poklesu mezd. V mnohých dělnických rodinách se roční průměr příjmů snížil až na čtvrtinu výdělku před krizí. V živnostenských podnikcích nebo na venkově pracovali někdy dělníci pouze za stravu, jindy jim byly vypláceny mzdy opožděně, nebo dokonce pracovali „na dluh“. Nejnižší mzdy dostávali zemědělstí a lesní dělníci. Ve mzdové oblasti nastal obrat k lepšímu až v roce 1936 (někdy se uvádí až rok 1937).⁶ Průměrná dělnická denní mzda klesla v letech 1929–1934 z 19,11 Kč na 16,30 Kč, tj. o 2,81 Kč (o 15 %).⁷

Průměrná denní mzda dělníků/dělnic v letech 1929–1934 (v Kč)⁸

Rok	Celkem	Muži	Ženy
1929	19,11	22,10	13,76
1930	19,13	22,17	13,77
1931	18,66	21,71	13,37
1932	17,73	20,78	12,68
1933	16,72	19,66	12,68
1934	16,30	19,11	11,96

usnesla 25. listopadu 1930 Státní rada statistická provádět sčítání nezaměstnaných prostřednictvím obcí. Toto opatření se však nesetkalo s větším pochopením ze strany obecních zastupitelstev, takže prakticky nepřineslo žádný výsledek. Blíže: NEČAS, J.: *Nezaměstnanost a podpůrná péče v Československu*. Praha 1938, s. 7–41. Situaci se nedařilo zlepšit ani v dalších letech. Nepomohlo ani později přijaté vládní nařízení č. 217 Sb. z 9. července 1936, které nařizovalo v každém politickém okrese zřídit alespoň jednu takovou úřadovnu (zprostředkovatelnou).

⁵ Tak například na počátku prosince 1932 bylo z celkového počtu 746 tisíc nezaměstnaných podporováno gentským systémem jen 240 tisíc osob, tj. 32 %. Podobně tomu bylo o pár měsíců později, v době nejhlubšího propadu. V únoru 1933 z celkového počtu 920 tisíc hlášených nezaměstnaných bylo odborovými organizacemi za přispění státu podporováno jen 305 tisíc osob (33,2 %). Na 1 000 zaměstnanců připadalo v průměru 295 nezaměstnaných. In: *Sociální revue*, 1933, s. 125, 158. Též: *Statistická příručka Republiky československé*, Praha 1935, s. 201.

⁶ PRŮCHA, V.: *Nástin vývoje nominální mzdy zaměstnaného průmyslového dělníka v Československu v letech 1913–1937*. In: *Sborník historický*, 13, 1965, s. 76.

⁷ KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 49. Sociální pokles zasáhl i státní úředníky, kterým byla v roce 1933 zastavena výplata vánočního příspěvku a byly jim sníženy platy o 2–4 %. Vláda předložila v roce 1931 návrh na snížení ročního platu prezidenta republiky o 500 tisíc Kč, předsedů obou sněmoven Národního shromáždění o 31 200 Kč, místopředsedů obou sněmoven o 51 840 Kč, u členů vlád o 224 tisíc Kč.

⁸ OLŠOVSKÝ, R. a kol.: *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*. Praha 1961, s. 428.

Nezaměstnanost postihovala všechna výrobní odvětví, dotkla se všech kategorií zaměstnanců, přičemž zvláště se projevovala v průmyslu, jehož kapitál byl úzce propojen s bankami, takže krize byla spoluurčována problémy v úvěrové soustavě a také v mezinárodním obchodě. Průmyslová výroba se vyznačovala poklesem výroby a v menší míře i snižováním cen průmyslových produktů. Nezaměstnanost se mimořádně silně projevovala v tradičních odvětvích vývozního průmyslu, kam řadíme zejména sklářství, výrobu porcelánu, textilní a konfekční průmysl, a také oblasti těžby rud, hutnictví železa, kovozpracujícího průmyslu, průmyslu stavebních hmot a dřevozpracujícího průmyslu. V těchto odvětvích můžeme hledat příčinu těžkého dopadu krize v zastaralé struktuře strojového vybavení, v malé kapacitě vnitřního trhu a v jeho závislosti na evropských a světových trzích, přičemž se snižovala koupěschopnost domácího obyvatelstva.

Krachy mnoha podniků vedly státní orgány ke vstupu státu do ekonomiky. V roce 1929 hospodařila ČSR ještě s přebytkem, pak však přišel prudký obrat. Už v roce 1931 přišel schodek ve výši 3 127 milionů, který stále narůstal a dosáhl v roce 1934 výše 38 151 milionů. Nástrojem protikrizového boje se stala státní půjčka ve výši 600 milionů franků od konsorcia francouzských bank a v roce 1933 vypsána tzv. půjčka práce, která vynesla 2 miliardy a 10 milionů Kč.⁹ Posloužila k oživení soukromých i veřejných investic: vedla k rekonstrukci silnic, k regulaci řek, k elektrifikaci vesnic a později i k výstavbě letišť. Vláda široké (koncentrační) koalice agrárníka Františka Udržala začala již od roku 1929 (od ukončení zemědělské prosperity v předchozím roce) prosazovat různé zásahy státu „ve prospěch selského stavu“, když toho chtěla dosáhnout zvýšením agrárních cel a zavedením tzv. obilního monopolu. V prvních letech krize však Udržalově vládě chyběla dlouhodobá koncepční politika. Vláda prováděla jen taková opatření, která byla naprosto nezbytná.¹⁰ Přes počáteční námitky socialistů byl 22. června 1930 přijat zákon č. 109, jímž se zvyšovala cla na obilí a stanovily se přírážky ke clům na dobytek a na živočišné výrobky. I další vládní opatření vedly k podpoře zemědělského exportu a ke kontrole přidělování deviz pro import.

Paralelně s tímto celním zákonem se podařilo socialistům připravit novelizaci původního zákona o gentském systému (č. 267/1921 Sb. z. a n.), jíž se prodlužovala doba vyplacení podpory ze 13 týdnů na 26 týdnů (tedy na dvojnásobek). Po dramatické rozpravě ve sněmovně byla novela 5. června 1930 přijata (zákonem č. 74 Sb. z. a n.) se zpětnou platností od 1. května t. r. Jím byla ustavena třípilířová struktura péče o nezaměstnané, která byla zachována až do zániku republiky. Příspěvek k podpoře v nezaměstnanosti se rovněž zvyšoval na dvojnásobek až trojnásobek. Tak byly vyslyšeny letité požadavky odborových svazů na zvýšení státního příspěvku.¹¹ U ženatých členů odborových organizací s nejméně jednoročním členstvím a u svobodných členů, kteří prokázali pětiletou dobu členství v odborech, až na čtyřnásobek. Státní příspěvek byl zvýšen až na 18 Kč denně. Přesto u části členstva docházelo k poklesu platební morálky, kdy sílila snaha platit co nejnižší příspěvky. Vedení odborových centrál nabádalo své členy, aby ve vlastním zájmu přestupovali do vyšších příspěvkových tříd, čímž by získali nárok na vyšší podporu v nezaměstnanosti.

⁹ *Věstník Ústřední sociální pojišťovny*, 1933, roč. VII., č. 4, 15. 4. 1933, s. 62. Půjčka byla úročena pěti procenty, upisovací akcie činila 100 Kč; její součástí se od roku 1935 stala slosovatelná loterie s 10 % premii.

¹⁰ MERTL, J.: *Naše péče o nezaměstnané*. In: *Sociální problémy*, 1933, č. 1, s. 5–6.

¹¹ *Hospodářské poměry, sociální politika a odborové hnutí 1930–1933*. Praha 1934, s. 107.

Státní příspěvek (v Kč) podle gentského systému v letech 1930–1932.¹²

	Celkem	Z toho	
		na organizační výdaje	na státní příspěvek
1930	70 617 025	25 761 368	44 855 657
1931	218 105 122	46 689 563	171 415 559
1932	454 110 558	94 778 796	359 331 762

Od roku 1933 se výše státního příspěvku snížila a pohybovala se v rozmezí 12–15 Kč denně.¹³ Novelizací bylo možné ve zvlášť postižených oblastech a ve výrobně slabých odvětvích (v textilním, sklářském, kovodělném, hornickém, dřevodělném, knihtiskařském průmyslu) prodloužit výplatu podpory o dalších 13 týdnů, zkrácenou však na polovinu a to za předpokladu, že odborová organizace dotyčnému poskytne určitou finanční podporu. O přiznání této tzv. mimořádné podpory muselo společně rozhodnout ministerstvo sociální péče, ministerstvo financí a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. Vleklým problémem uplatnění podpory na základě gentského systému zůstávalo rozhodnutí o nezaměstnaných, kteří nebyli v té době organizováni v odborech nebo jen krátkou dobu.¹⁴ Ti museli spoléhat na státní stravovací akci a na tzv. produktivní péči. Připomeňme si, že gentský systém tedy zdaleka nepokrýval všechny skupiny nezaměstnaných, jen ty organizované v odborech.

Již od roku 1930 přistoupila vláda k nouzovému celostátnímu řešení podpory v nezaměstnanosti ve formě tzv. státní stravovací akce, pořádané městy a obcemi. Tato akce nebyla upravena žádným zákonem, takže se řídila výnosem ministerstva sociální péče z 21. července 1930, kterým se zemským úřadům v Praze, v Brně a v Bratislavě stanovila pravidla k organizování stravovací akce. Zahájena byla již o týden později, tedy k 28. červenci s tím, že se bude realizovat jen v těch okresech, které byly nejvíce postižené krizí. Od roku 1933 došlo k jejímu rozšíření do všech okresů republiky. Zpočátku se vztahovala jen na ty nezaměstnané, kteří byli již delší dobu mimo pracovní poměr nebo pracovali jen omezeně, při uplatnění přednostního práva pro živitele rodiny. Okresům se přidělovaly týdenní poukázky na potraviny v hodnotě 10 Kč pro svobodné a 20 Kč pro ženaté (lidově se pro ně vžilo označení „žebračeny“). Na ně bylo možné získat ve vybraných obchodech mouku, cukr, chléb, mléko, brambory, tuky; k těmto státem garantovaným poukázkám mohly okresy nebo obce přidělovat ještě další poukázky z vlastního rozpočtu. Jejich výdej byl postupně omezován na vybrané osoby. Na přidělování poukázek dohlížely okresní úřady společně se sociálními komisemi.¹⁵ Přitom často docházelo ke sporným situacím.

Vedle toho byly zřizovány noclehárny pro nezaměstnané, kde za přespání a ranní polévku se platilo 3 Kč, a v zimních měsících zpřístupňovány ohřívárny. Souběžně od 1. prosince 1930 probíhala tzv. mléčná akce, kdy se dětem nezaměstnaných nebo osobám omezeně pracujícím poskytovaly poukázky na půl litru mléka denně.¹⁶ Vedle toho probíhaly další podpůrné (nouzové) stravovací akce, jako přiděly brambor (tzv. bramborová akce před zimou 1931/1932), chleba, kukuřice, nebo přiděly uhlí. Na školách se dětem nezaměstnaných rodičů rozdávaly svačiny

¹² *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1934, s. 209.

¹³ Připomeňme si ceny některých potravin v roce 1929: množství 1 kg/Kč – chléb (3,40), brambory (1,95), vepřové maso (16,90), máslo (25,75), cukr (6,30); 1 litr/Kč – mléko (1,95), pivo (2,90); 1 ks/Kč – vejce (0,85).

¹⁴ RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 217 a n.

¹⁵ Celkové celostátní výdaje na státní stravovací akci dosáhly v letech 1930–1937 těchto částek: 1930 – 10 milionů Kč, 1932 – 234 miliony Kč, 1934 – 246 milionů Kč, 1936 – 252 miliony Kč, 1931 – 109 milionů Kč, 1933 – 235 milionů Kč, 1935 – 262 miliony Kč, 1937 – 136 milionů Kč.

¹⁶ *Sociální revue*, 1933, s. 114.

a v poledne se pro ně vařily polévky. Vedle toho docházelo především na vesnicích k pořádání sbírek potravin i zemědělských produktů a šatstva, organizovaných rozličnými charitativními organizacemi, spolky nebo korporacemi s humanitárními cíli, jakými byly například Čs. červený kříž, Židovská péče, svobodní zednáři, Sozial Hilfe. Socialistické strany a jejich přidružené organizace (jako družstva) vyhlásily v roce 1932 program „národní svépomoci“, v němž vyzývaly zaměstnance věnovat jedno procento z platu ve prospěch nezaměstnaných.

Snad nejpodstatnější změnou v péči o nezaměstnané ze strany státu bylo vládní ustanovení z 20. června 1930 (č. 70) o produktivní péči pro ně. Ministerstvo sociální péče, do jejíž kompetence spadalo dotování této formy podpory, mělo ze svého rozpočtu podporovat schválené projekty veřejného zájmu (neboli nouzové práce), jako opravy silnic a kanalizačních sítí, výstavby vodovodů, meliorace apod., které prováděl stát, okresy nebo i obce, případně také veřejnoprávní korporace. Tyto aktivity spadaly do rámce státní investiční politiky. Zaměstnavatel měl nárok na denní státní příspěvek 10 Kč pro jednoho dělníka. Nezaměstnaný musel však přijmout takovou práci i mimo své trvalé bydliště, přičemž přednost získávali členové odborových organizací a živitelé rodin, nezávisle na tom, že již pobírali podporu se státním příspěvkem; pokud by dotyčný odmítl nabízenou práci, mohl o příspěvek přijít.¹⁷ Kontrolu nad dodržováním daných zásad prováděly zprostředkovatelské práce a okresní úřady. Zahajování těchto prací bylo doporučováno na období zimních měsíců, kdy počet nezaměstnaných narůstal.

Tyto výdaje na tzv. produktivní péči o nezaměstnané byly z velké části hrazeny (jak již bylo zmíněno) z tzv. půjčky práce; k omezování čerpání z tohoto zdroje začalo docházet v souvislosti s posilováním výdajů na obranu státu. Ještě v roce 1937 však poskytlo ministerstvo sociální péče státní příspěvek na produktivní péči ve výši téměř 80 milionů Kč, když v letech krize dosahovaly tyto částky daleko vyšší obnosy; v roce 1933 to bylo 660 milionů Kč, následně do poloviny roku 1934 činila uvolněná částka 760 milionů Kč.¹⁸ Do těchto aktivit náležel rovněž vznik pracovních kolon a táborů nezaměstnaných organizovaných Komitétem pro péči o nezaměstnané, kam bylo koncem roku 1933 začleněno již 11 tisíc osob.¹⁹

V roce 1933 byly na ministerstvu sociální péče přijaty směrnice pro organizování táborů tzv. pospolitosti mládeže. Tábory zahájily svou činnost v červenci 1934; připomeňme si místa některých z nich, jako Říčany u Prahy nebo Terezín. Jejich fungování však bylo krátkodobé, takže v průběhu následujícího roku 1935 byly již rozpuštěné.

Od druhé poloviny roku 1931 se prohlubovala průmyslová krize, která byla provázána s agrární krizí. Státní rozpočet se dostal do kritického stavu. Příjmy z daní klesaly, naopak prudce stoupaly výdaje, mj. i vzhledem k vyšším podporám v nezaměstnanosti. Socialistické strany odmítaly ve vládě ústupky od sociálních programů. Premiér Udržal byl vystaven útokům na svou osobu i na vládu jako celek; ty mnohdy vycházely i z jeho vlastní strany. Nezachránil ho ani návrh na provedení úspor ve státním aparátu, s nímž (s podivem) nesouhlasily socialistické strany. Stupňující se napětí ve vládě nakonec vedlo 24. října 1932 k demisi premiéra Františka Udržala. Jeho nástupcem se o pět dnů později stal opět agrárník, a to Jan Malypetr, jehož vláda (29. října 1932 až 14. února 1934) přistoupila k důslednější deflační politice, což se projevilo snahou o výraznější redukci státních výdajů, včetně restrikce podpor v nezaměstnanosti. Již od prosince 1932 přicházela jednotlivá opatření: nejdříve byl přijat tzv. spořivý zákon o státním (veřejném) úřednictvu, který předpokládal redukci jeho stavu spolu s odnětím některých finančních bonusů (vánoční

¹⁷ RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 250.

¹⁸ *Sociální revue*, 1933, s. 284; 1934, s. 523.

¹⁹ *Sociální revue*, 1935, s. 37; Též: RÁKOSNÍK, J.: c. d., s. 180–181.

renumerace) a krácení penzí. V březnu následujícího roku přišlo k již zmíněnému vyhlášení půjčky práce, která měla zabezpečit finance na zvyšování zaměstnanosti. V téže době byla vytvořena tzv. rozpočtová sedma, mající za cíl hledat úspory ve státních výdajích.

Ze strany největších odborových centrál pokračovaly interpelace na adresu vlády;²⁰ tak například 10. února 1933 (v době nejhlubšího propadu krize a nárůstu nezaměstnanosti) navštívila delegace Společné ústředny OSČ předsedu vlády Malypetra a předložila mu nové vlastní návrhy na řešení dané situace. V šestibodovém memorandu zaujímal zvláštní místo požadavek na zlepšení podpurné péče o nezaměstnané.²¹ Podobně se zvýšeným dopadem na nezaměstnané a jejich překonáváním v pohraničních oblastech zabývalo o něco později vedení německé sociálnědemokratické odborové centrály Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes na svém plenárním zasedání 30. ledna 1935.²²

V květnu 1933 přišel „na pořad dne“ zákon na ochranu zemědělských hospodářství před exekucemi. Souběžně probíhala reforma daňového systému; protože výnos z přímých daní přirozeně klesal, byly zvýšeny některé nepřímé daně, jako například z piva nebo z droždí, což se odrazilo na jejich spotřebitelské ceně. Bylo běžné, že hledání sociálního smíru se projevovalo i při jednání odborů o cenách spotřebního zboží, o výši nájemného apod. Již na počátku roku 1933 došlo ke zdražení jízdného na železnici a také v autobusové dopravě, byly zvýšeny poplatky za úřední úkony a zvýšena cla na mnohé další životní potřeby. Rovněž finanční úřady věnovaly zvýšenou pozornost vymáhání daňových nedoplatků. Malypetrova vláda přistupovala k důslednější deflační politice omezující státní výdaje.

V následujících měsících roku 1933 provedla vláda dalších zhruba 54 zásahů do oblasti sociální péče, které prosadila na základě zmocňovacího zákona („o mimořádné moci nařizovací“), přijatého po značném boji v koalici 9. června 1933. Přijatým zákonem č. 95/1933 Sb. z. a n. se část kompetencí zákonodárné moci, zejména z oblasti svobody obchodu, přenášela z parlamentu na vládu. Nejprve byly zpřísněny podmínky pro udělování podpor v nezaměstnanosti a také se zasáhlo do oblasti nemocenského pojištění.²³ Podle nových úprav z roku 1933 se změnila výše státního příspěvku. Ženatým mužům, vdaným ženám i svobodným členům odborové organizace, kteří živili další osobu, se vyplácel jen dva a půl násobek podpory a teprve těm, kteří pečovali o další dvě osoby, náležel příspěvek ve výši trojnásobku organizační podpory. Celková částka státního příspěvku se snížila z 18 Kč na 12 Kč, případně na 15 Kč denně, pokud odborová organizace vybírala příspěvek alespoň 5 Kč týdně. Se snížením pravidelné podpory souviselo

²⁰ Přibližme si počty (v tisících) odborářů v největších odborových ústřednách v letech 1930–1936: 1. Společná ústředna Odborového sdružení československého (OSČ, provázaná s československou, resp. s německou sociální demokracií), české svazy: od 390 do 490 tisíc, německé svazy (Zentralgewerkschaftskommission): od 201 do 224 tisíc; 2. Českoslovenká obec dělnická (ČOD, napojená na Československou stranu národně socialistickou): od 288 do 336 tisíc; 3. Rudé odbory (Sdružené odborové svazy, blízké KSČ): od 113 do 178 tisíc; 4. Říšská čl. všeodborová komise (rada), česká i německá sekce, podporovaná Československou stranou lidovou: od 79 do 160 tisíc; 5. Republikánské ústředí zaměstnanecké (svázané s Republikánskou stranou zemědělského a maloroľnického ľidu): od 89 do 221 tisíc. V sledovaném období bylo celkem evidováno 14 českých a 6 německých odborových centrál a další desítky odborových organizací bez ústředny o celkovém počtu od 1 694 do 2 183 tisíc. Celkově lze konstatovat, že za hospodářské krize a zejména po ní narůstal počet odborářů. Viz: *Statistické ročenky Republiky československé*. Praha 1931–1938. Těž: ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 120–121.

²¹ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXVII., 1933, č. 1, s. 42.

²² *Odborové sdružení československé*, roč. XXXIX., 1935, č. 2, s. 50.

²³ Vládní nařízení z 29. 7. 1933 zpřísnilo vyplácení podpor v nezaměstnanosti, kdy se podpora přestala vyplácet od 1. dne nezaměstnanosti a posouvala se až od 8. dne. Pozdější vládní nařízení z 15. 6. a ze 13. 7. 1934 vylučovalo zejména sezónní dělníky z kategorie osob nemocensky pojištěných; taktéž zhoršovalo invalidní a starobní pojištění u zemědělského dělnictva.

snížení nejvyšších přípustných částek při výplatě mimořádné podpory. Státní příspěvek neměl převyšovat 6 Kč denně; došlo i ke zkrácení vyplácené mimořádné podpory po dobu tří měsíců. I v dalších úpravách se podmínky pro vyplácení podpory zpříšňovaly.

V tomto trendu se pokračovalo i v následujícím roce 1934, a to za nové vlády široké koalice, opět vedené Janem Malypetrem (14. února 1934 až 28. května 1935).²⁴ Vedle toho nový vládní kabinet přijal 24. dubna 1934 nařízení č. 78 o opatřeních proti zastavování provozu továrních provozů, proti hromadnému propouštění zaměstnanců a o úpravě některých výpovědních lhůt při pracovních (služebních) poměrech zaměstnanců v těchto podnicích. Rovněž se oživila otázka zavedení čtyřicetihodinového pracovního týdne. Návrh ministerstva sociální péče vyvolal živou diskusi mezi ministerstvy, odborovými ústřednami, grémii i společenstvy živnostníků. Živnostenské organizace zkrácení pracovní doby odmítaly. Od roku 1934 byly uzavírány dílčí dohody o zkrácení pracovní doby jen v některých závodech a vybraných výrobních provozech; například v červenci 1934 uzavřela „na zkoušku“ čtyřicetihodinový týden firma Baťa.²⁵ Nakonec ministerstvo sociální péče tento požadavek přestalo prosazovat a ponechalo případné jeho zavedení na konkrétním rozhodnutí toho kterého podniku.²⁶

V té souvislosti je třeba podotknout, že odborové ústředny poskytovaly souhlas ke změně pracovní doby po ujištění, že bude upuštěno od hromadného propouštění, a že se bude jednat jen o přechodné opatření. Podle tohoto nařízení (č. 118/1934 Sb.) byl zaměstnavatel povinen předem písemně hlásit okresnímu úřadu a živnostenskému inspektorátu každé takové zamýšlené propouštění svých zaměstnanců, včetně uvedení důvodů pro toto opatření.²⁷ V mnoha případech přinášelo uvedené nařízení přezaměstnanost v těch odvětvích, která se vážně potýkala s odbytem, takže spíše ztěžovala překonání krize. Nařízení bylo prodlužováno, naposledy zákonem č. 253 Sb. z. a n. ze dne 28. 12. 1937 s platností do konce roku 1938. Podobně dvousečné bylo i prodlužování platných kolektivních smluv. Znamky hospodářského oživení se začaly pozvolna objevovat po devalvaci československé koruny v únoru 1934.²⁸

Rok 1934 přinesl první menší zvýšení zaměstnanosti v některých oborech, ale ještě v lednu toho roku představovalo číslo nezaměstnaných počet 815 005 osob, o měsíc později to bylo dokonce 833 194 lidí. Teprve poté přichází očekávaný velký pokles nezaměstnaných, představující v srpnu 1934 číslo 557 706 osob.

V polovině třicátých let se znovu objevila otázka zprostředkovatelen práce, kdy se hledaly cesty k zavedení povinného hlášení volných pracovních míst. Vláda schválila 20. července 1935

²⁴ Podrobněji: DEYL, Z.: c. d., s. 153–171.

²⁵ *Sociální revue*, 1935, s. 247.

²⁶ Blíže: *Sociální revue*, 1935, s. 481–482. Výklad ministra sociální péče J. Nečase v sociálněpolitickém výboru poslanecké sněmovny dne 10. září 1935.

²⁷ *Sociální revue*, 1934, s. 206. Za hromadné bylo považováno takové propouštění, které během čtyř týdnů v továrnách zaměstnávajících do 700 pracovníků postihlo alespoň 15 % zaměstnanců, nejméně však 10 zaměstnanců. V továrnách s více jak 700 zaměstnanci bylo za hromadné propouštění považováno propuštění alespoň 10 % zaměstnanců. Nařízení určovalo i postup, jak čelit uvažovanému zastavení výroby. Okresnímu úřadu bylo uloženo svolat jednání za účasti zaměstnavatele, závodního výboru (nebo důvěrníků) a příslušného inspektorátu, a usilovat o zabránění připravovaného opatření. Jestliže nedošlo k dohodě, měl okresní úřad rozhodnout spor do 14 dnů po oznámení o zastavení provozu podniku. Nebylo-li hromadné propouštění náležitě odůvodněno, nesměl jej zaměstnavatel uskutečnit. V roce 1934 bylo tak zabráněno okamžitěmu propouštění přes 13 tisíc zaměstnanců ze 72 podniků.

²⁸ RÁKOSNÍK, J. – TOMES, I. a kol.: *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha 2012, s. 102–104, 221–224. Po několikátýdenních bojích (národní demokraté na protest proti devalvaci vystoupili 14. února 1934 z Malypetrovy vlády) byla provedena zákonem č. 25 Sb. z. a n. první devalvace koruny; od 17. února 1934 došlo ke snížení zlatého obsahu koruny asi o jednu šestinu, z 44,58 mg na 37,15 mg ryziho zlata. I přes tuto devalvaci kurz koruny výrazně zpevnil (na 23,92 Kč za 1 dolar).

novou osnovu zákona, která ukládala zřídít v každém politickém okrese veřejnou zprostředkovatelnu.

Krátce po parlamentních volbách v květnu 1935 a jmenování již třetí vlády Jana Malypetra (4. června 1935 až 5. listopadu 1935) předložila Společná ústředna OSČ, předsedovi vlády, jakož i poslaneckým a senátorským klubům, své hospodářské i sociálně politické požadavky, které měly vést k dalšímu oživení hospodářského života a zaměstnanosti; právě za prioritní cíl pro vedení státu stanovila ústředna „rozmnožení pracovních příležitostí“. V podobném duchu se nesla rezoluce sjezdu ČOD, konaném ve dnech 27.–28. října 1935.²⁹

Již od počátku třicátých let docházelo k projevům protestního hnutí nezaměstnaných, které jako jediná politická strana organizovala KSČ. Její nové vedení v čele s Klementem Gottwaldem pod heslem „Čím hůře, tím lépe“ prosazovalo zrušení gentského systému a zavedení plné státní podpory v nezaměstnanosti pro všechny takto postižené bez ohledu na to, jsou-li odborově organizováni nebo nikoliv, a to ve výši poslední mzdy. K dalším požadavkům komunistů patřilo zavedení denní sedmihodinové pracovní doby při nezkrácené mzdě, vyvažování zdarma pro celé rodiny nezaměstnaných, bezplatnou úhradu činží, otopu, jízdy městskou dopravou, zavedení obecních prací za plnou mzdu a převedení rozhodovacího práva na samosprávné výbory nezaměstnaných. Úhradu všech těchto výdajů mělo zajistit mimořádné zdanění „milionářů“.

Tyto populistické a demagogické požadavky by nemohl přirozeně československý stát unést. Avšak KSČ jimi získávala sympatizanty ze strany neorganizovaných odborářů, z dělnického prostředí na periferii, z „lumpenproletariátu“ a také z německých národnostních menšin v pohraničí, u nichž byla míra nezaměstnanosti vyšší.³⁰ Jednalo se o hnutí celostátní, neomezovalo se jen na průmyslová centra, naopak hnutí vykazovalo mnohdy daleko větší efektivitu v lokálním nebo v regionálním měřítku. Cílem bylo získat pro „sociální revoluci“ masu nezaměstnaných. Socialistické strany toto hnutí podcenily. Významnou složku hnutí představovali právě tito nejradikálnější a převážně v odborech neorganizovaní dělníci, včetně zemědělských dělníků – deputátníků a sezónních pracovníků. Jako vnější projevy jejich aktivit jsou uváděny akční výbory, schůze (veřejné i důvěrné), různá shromáždění a mítinky, hladové pochody a nakonec stávkový nátlakový prostředek k prosazení svých požadavků. To byl výsledek radikalizace uvnitř dělnictva v pohraničí i na mnoha místech na Slovensku, směřující k nárůstu nacionalismu.³¹

V letech hospodářské krize nastal výrazný propad stávkového hnutí v českých zemích. Důvodů bylo hned několik, z nichž si připomeneme alespoň dva, které nejvíce oslabovaly organizování stávek: velký rezervoár nezaměstnaných za branami závodů ochotných nastoupit do práce i za zhoršených pracovních podmínek, a stávkokazectví menších odborových centrál. Stávky jsme mohli zaznamenat i v dobách předchozí hospodářské prosperity, ty však měly „útočný“ charakter s cílem získat další výhody pro stávkující, a to i nad rámec stávajících kolektivních smluv. Pracovní nabídky převažovaly, stávkující se nemuseli obávat o ztrátu zaměstnání. Krize změnila charakter stávky, a to z „útočné“ v „obrannou“. Ztráta pracovního místa mohla mít pro stávkujícího v době krize nepříjemné životní dopady. Často se hlásalo, že za krize se stávkovat nedá. Do čela stávek se stavěli (jak bylo již uvedeno) jednak komunisté a jednak tzv. hakenkreuzleři (lidové označení pro členy německé nacionalistické DNSAP v pohraničí), z nichž obě skupiny sledovaly nestejně cíle.

²⁹ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXIX., 1935, č. 6, s. 161; č. 12, s. 403–404.

³⁰ KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 99–103.

³¹ Podrobněji: KOŘALKOVÁ, K.: *Hnutí nezaměstnaných v Československu v letech 1929–1933*. Praha 1962, s. 102; Těž: KÁRNÍK, Z. – KOPEČEK, M.: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I, Praha 2003, s. 59–61.

Z velkých stávkových akcí si v tomto období krize připomeneme jen některé. V roce 1930 bylo stávkové hnutí rozdrobeno do místních stávek v převážně v malých závodech. Velkým stávkám předcházely v roce 1931 dvě tragické události: k první došlo 4. února v Duchcově, kde palbou četníků padlo na dlažbu devět mrtvých demonstrantů, druhé neštěstí se odehrálo 28. listopadu téhož roku na Frývaldovsku (Jesenicku), kde průvod nezaměstnaných byl u Dolní Lipové zastaven také výstřely z četnických pušek, kterým podlehl osm dělníků. Rok 1932 představoval vrchol stávek a výluk v rámci českých zemí, a to zejména stávek horníků. Od počátku roku se bránili tlaku těžařů, jejichž cílem bylo snížit mzdy a tisíce horníků propustit, horníci na Ostravsku a v severozápadních Čechách. Událost eskalovala důlní katastrofou na Dole Koh-i-noor 15. března v Lomu u Mostu, která připravila o život osm horníků. Koncem března se rozšířila stávková vlna na Mostecko; 31. března již stávkovalo 25 tisíc horníků. Za strůjce stávky bývá označován prokomunistický internacionální Průmyslový svaz horníků a Deutsch-sozialistischer Bergar-beiterverband, vedený německými nacionalisty. Byli to zejména komunisté, kterým se podařilo vnutit ostatním zastoupeným partnerům své pojetí hornického boje, tj. odmítání jakýchkoli kompromisů.

Zvolený Ústřední stávkový výbor, v němž byli zastoupeni členové všech velkých odborových centrál, prosazoval solidaritu s horníky na Ostravsku, na Kladensku a také na Falknovsku (Sokolovsku). Funkcionáři OSČ a ČOD se pokusili prosadit návrhy, které však splňovaly jen některé požadavky stávkujících. Jimi se snažili v komplikované situaci manévrovat a apelovat na rozum. Tyto pokusy byly sice odmítnuty, ale nakonec vývoj po dvaceti dnech dospěl k organizovanému ukončení stávky. Dosažený kompromisní výsledek (tzv. pražské ujednání mezi vládou, odbory a podnikateli) přinesl politický zisk zejména komunistům a Rudým odborům. Poprvé se jim podařilo dostat do čela velkého sociálního střetnutí organizovaného dělnictvem. Podobně z mostecké stávky profitovala DNSAP se svou odborovou centrálou, která se zviditelnila mezi německým obyvatelstvem v českých zemích. Posledním místem hornické stávky se v tomto roce se stal rosicko-oslavanský revír; stávka zde trvala 16 týdnů (od počátku listopadu 1932 až do února 1933). Skončila však neúspěšně.³²

Ukázalo se, že hospodářskou krizí prohloubené sociální rozpory, které vehnaly tisíce lidí na hranu absolutní bída, výrazně napomáhají extrémním politickým stranám; řešení ze strany státních orgánů nebyla vždy nejšťastnější, naopak přinášela politické zisky především komunistům a německému nacionalistickému hnutí.

Stávkové boje v roce 1933 byly zejména namířeny proti propouštění a proti snižování mezd. Proběhly stávky na Liberecku, na Valašsku, stávkovali textiláci ve východních Čechách (v Poličce a v Broumově) a také v jihočeských Strakonících. V dalších dvou letech (1934–1935) došlo k mírnému oslabení stávkové aktivity. Stávky v těchto letech požadovaly navýšení mezd; začaly převažovat tzv. francouzské stávky neboli „stávky založené rukou“, kdy stávkující neopouštěli továrny. Nejvíce se rozšířily v hornictví. K poklesu stávek došlo také z politických důvodů způsobených událostmi v sousedním Německu (nástup fašismu a nacismu). Socialistické odbory volaly po sociálním klidu, který měl upevnit stávající demokratický systém republiky. K významnějším stávkovým bojům řadíme mzdový boj textiláků ve frýdecko-místecké oblasti v dubnu 1935 a také úsilí kladenských horníků proti připravovanému propouštění a snižování mezd. Od tohoto roku začala vlna nezaměstnanosti pomalu opadat a s tím i počet stávkujících.³³

³² Blíže: *Přehled dějin československého odborového hnutí*. Praha 1984, s. 229–232; Téz: VEBR, L.: *Mostecká stávka*. Praha 1955.

³³ V roce 1930 činil počet stávkujících 30 564 zaměstnanců, vrchol přinesl rok 1932 – 103 216 osob, následující tři roky se jejich počet pohyboval mezi 35–39 tisíci. Odpovídající údaje přináší srovnání počtu stávek: od vrcholových 317 v roce 1932 po 219 v roce 1935. In: *Statistická ročenka Republiky československé*. Praha 1938, s. 225.

Velká hospodářská krize přinesla řadu korektur do obsahu a pojetí kolektivních smluv. Sociální smír, garantovaný těmito smlouvami, automaticky nevytvářel stabilní prostředí pro řešení všech problémů souvisejících s hospodářskými i sociálními proměnami v letech krize. Tyto zásadní změny nebyly upraveny zvláštním zákonem, jak by se dalo předpokládat. Nejprve byla vyhláškou předsedy vlády ze dne 16. února 1932 č. 31 Sb. formulována charakteristika kolektivních smluv a následně v rámci zmíněného zmocňovacího zákona č. 95/1933 Sb. bylo vydáno dne 15. června 1934 nařízení č. 118 Sb., kterým se prodlužovala platnost hromadných pracovních smluv.³⁴ Platné smlouvy v den účinnosti tohoto nařízení nemohly být až do 30. dubna 1935 vypovězeny. Dalšími dvěma vládními nařízeními (z 29. dubna 1935 a 24. dubna 1936) byly kolektivní smlouvy prodlouženy až do 31. prosince 1937. K opětovnému prodloužení došlo zákonem č. 258 Sb. z 21. prosince 1937.³⁵

Se svými vlastními sociálními programy přicházely i samotné politické strany, které byly projednávány v jejich odborových centrálech. Když na počátku roku 1930 se začaly projevoval první náznaky zemědělské krize, odborová ústředna OSČ již 23. ledna 1930 přijala návrhy na její řešení a současně upozornila na potřebu připravit se na hrozící krizi v průmyslu, zejména v textilním a sklářském. Následně pak společná Ústředna odborových svazů zaměstnaneckých (OSČ a německé Zentralgewerkschaftskommission des deutschen Gewerkschaftsbundes – DGB, analogicky spjatá s Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik) předložila 15. listopadu 1930 vládě tzv. *Pamětní spis o hospodářské krizi, jakož i prostředcích, jak zabránit stoupající nezaměstnanosti a zmírnit její následky*, obsahující 31 bodů konkrétních návrhů na řešení vznikajících problémů. Podobně už 6. června 1930 odevzdalo vedení ČOD spolu s ústředním výborem národně socialistické strany premiérovi F. Udržalovi zvláštní memorandum se svými podněty na řešení krize; druhé memorandum předložila vládě samotná ČOD 14. listopadu 1931. V říjnu 1930 si národní socialisté vytvořili programovou komisi k přípravě podkladů k této problematice na jednání svého XII. sjezdu, které zde byly přijaty 6. dubna 1931.³⁶ Souhrnný protikrizový *Program hospodářského oživení* představili sociální demokraté na svém XVII. sjezdu (26.–29. října 1933). Na něj navazoval program *Co chtějí socialisté* (1934) a programová platforma *Za hospodářskou obnovu státu* z roku 1935.³⁷ Obě socialistické strany se přes časté vzájemné hašteření shodovaly na nutnosti státních zásahů do československé ekonomiky v době velké hospodářské krize. Plnou podporu nacházely ve svých odborových centrálech.

³⁴ Za kolektivní smlouvu byla nadále považována písemně sjednaná dohoda mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jednou nebo více zaměstnavatelskými organizacemi na straně jedné, a jednou nebo více organizacemi zaměstnaneckými na straně druhé, případně rovněž ujednání z živnostenského řádu anebo smlouvy pro domácí pracovníky.

³⁵ Podrobněji: DEYL, Z.: *Kolektivní smlouvy v Československu 1918–1938*. Praha 1987, s. 12–16.

³⁶ A ČMKOS (Archiv Českomoravské konfederace odborových svazů), TUČNÝ, A.: *Odborové hnutí Československé obce dělnické v letech 1931–1934*. Zpráva k IX. sjezdu odborových organizací Č. O. D., Praha 1935, s. 43–52. Názo-ry národních socialistů na příčiny a východiska z hospodářské krize byly vyjádřeny šéfredaktorem J. Hejdou v řadě článků v *Českém slově*. Hejda byl odpůrcem Englišovy deflační koncepce.

³⁷ Programová platforma požadovala celý komplex velkorysých investičních akcí v oblasti veřejných prací a zásahů státu do hospodářského života. Její autoři (zejména známý národohospodářský teoretik Josef Macek) se nechali inspirovat plánem amerického prezidenta F. D. Roosevelta (New Deal), a naopak se vyslovovali proti deflační politice a za politiku „levných peněz“. Jako jeden z konkrétních kroků požadovali zavedení 40-hodinového pracovního týdne. Blíže: A ČMKOS, *Zpráva o činnosti Československé sociálně demokratické strany dělnické v letech 1933–1936, vydané k XVIII. řádnému sjezdu v Praze ve dnech 15.–17. května 1937*. Praha 1937, s. 95–96; Těž: KUKLÍK, J.: *Hledání cesty k demokratickému socialismu (k programovému vývoji Československé sociálně demokratické strany dělnické v první polovině 30. let*. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí III. Od války k válce 1914–1939. Praha 1998, s. 72–83; Těž: SEKANINA, M.: c. d., s. 86–115.

I nejsilnější prvorepubliková politická strana – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana) si vypracovala svou koncepci protikrizové politiky. Hlavní příčinu krize spatřovali agráři v levné konkurenci ze zahraničí, a proto se soustředili na oblast celní ochrany zemědělských výrobků, zřízení obilního monopolu, zastavení exekucí, poskytování daňových úlev zemědělcům a poskytování levných úvěrů. Strana a její odborová ústředna – Republikánské ústředí zaměstnancké – se soustředila na prosazování politiky státního intervencionismu a celkové zlepšení postavení venkova.³⁸

S podobným scénářem na řešení krize jako agráři přišli lidovci (Československá strana lidová) se svou Říšskou čl. všeodborovou komisí (radou) křesťanskosociální (od roku 1933 s „přifařenou“ německou Verband der christlichen Gewerkschaften für die Tschechoslowakei); shodovali se v požadavku na zvýšení cen zemědělských výrobků a na oblast celní ochrany. Lidová strana společně s Říšskou všeodborovou radou sestavili na počátku roku 1931 vlastní program ozdravných opatření, v němž byly mj. vysloveny požadavky na zvýšení státního příspěvku podpor, na rozšíření stravovacích akcí a na zavedení sedmihodinového pracovního dne v „zracionalizovaných výrobních odvětvích i podnikách za nezkrácených mezd“ a také na „omezení veškeré práce přesčasové“. Zajímavě (a populisticky) zněl další požadavek ze strany křesťanských odborářů na snížení věkové hranice odchodu do důchodu, a to z 65 na 60 let u mužů a na 55 let u žen.³⁹

Situace v odborech nebyla na počátku velké hospodářské krize příliš optimistická. Zvýšila se jejich roztržitost, k čemuž přispěla hospodářská prosperita koncem dvacátých let. Ta vyvolala u mnohých dosud organizovaných odborářů dojem, že odborové organizace jsou zbytečné. Převažovala realistická snaha po sociálním smíru, což zastávaly obě socialistické centrály a také křesťanskosociální i republikánské ústředí. Od konce roku 1930 však docházelo k růstu členské základny v odborových centrálech v českých zemích, takže jejich počet se přiblížil stavu na počátku dvacátých let. V roce 1935 se přehoupl přes dva miliony (přesně 2 076 607 členů) v 702 odborových svazech, z nichž skoro dvě třetiny byly sdruženy v ústřednách. Převažovalo členstvo v dělnických profesích (55,5 %) s 1 170 470 členy.⁴⁰

Jak bylo naznačeno, úsilí odborů se v těchto letech velké hospodářské krize soustředilo v součinnosti se „svými“ politickými stranami na hledání východisek z těžké sociální situace, do níž

³⁸ Blíže: SEKANINA, M.: c. d., s. 100–106. Politiku státního intervencionismu v oblasti zemědělství podrobně rozebírá publikace autorů LACINA, V. – SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994, s. 79–140. Významným katalyzátorem účelnosti státních zásahů do ekonomiky byla celosvětová hospodářská krize a s ní související nástup Keynesovy ekonomické teorie; John Maynard Keynes (1883–1946) je považován za jednoho z nejvýznamnějších národohospodářů 20. století. Byl výrazným zastáncem státem regulované ekonomiky. Jeho teorie monopolistického kapitalismu a role státu v období všeobecné krize kapitalismu odstranily argumenty o škodlivosti sociálních reforem omezujících volnou hru ekonomických sil. In: KOTOUS, J. – MUNKOVÁ, G. – ŠTEFKO, M.: *Obecné otázky sociální politiky*. Praha 2013, s. 31.

³⁹ A ČMKOS, *Zpráva 1932–1935 pro sjezd delegátů 27. října 1935 v Brně. Všeodborové sdružení křesť. dělnictva a zaměstnanectva čl. v Brně*. Brno 1935, s. 62–67. K rozšíření návrhů došlo pak na plenárním zasedání představenstva Všeodborového sdružení 12. prosince 1931, kde bylo schváleno zavedení tzv. modrých známek, tj. povinného měsíčního příspěvku aktivních odborářů ve prospěch nezaměstnaných. Ukazovalo se, že různé charitativní akce nejsou příliš efektivní. To si uvědomovala i papežská kurie, a proto k 40. výročí vydání sociální encykliky papeže Lva XIII. *Rerum novarum* připravila novou sociální encykliku Pia XI. *Quadragesimo anno* (Čtyřicátého roku), vydanou v květnu 1931, zaměřenou na reformu sociálního působení státu při zachování soukromého vlastnictví a vedoucí k vybudování tzv. stavovského státu. Podrobněji: ŠEBEK, J.: *Mezi krížem a národem*. Brno 2005, s. 45–47. Křesťanské odbory vnímaly encykliku jako výzvu k aktivizaci mezi dělnictvem, k oslabení stávkového hnutí a k hledání cesty k urovnání sociálních střetů. K zásadám uvedené papežské encykliky se křesťanské odbory přihlásily na svém sjezdu v Praze 30. 10. – 1. 11. 1932.

⁴⁰ *Statistické ročenky Republiky československé*. Praha 1931–1938.

se dostala značná část členstva. Přitom docházelo ke střetávání často odlišných postojů a návrhů ke zmírnění zhoršené sociální situace. Odborové centrály se svými organizacemi se mnohdy značně politizovaly, nechaly se vtáhnout do politického „ringu“. Zvlášť zjevné to bylo při posuzování aktivit představených velkých centrál a extremisticky laděných postojích nově vytvořené komunistické odborové centrály – Ústředí rudých odborových svazů v Československu, která nahradila na III. sjezdu (4. a 5. května 1929) dosavadní komunistický Mezinárodní všeodborový svaz (MVS).⁴¹ Prohlubovalo se dělítko mezi socialistickými centrály (OSČ a ČOD) a Rudými odbory.

Nové vedení Rudých odborů od počátku prezentovalo svůj negativní až nepřátelský postoj vůči socialistickým odborovým organizacím. Přitom zaváděná sociální opatření ze strany státu (gentským systémem), preferovala odborové organizace a dávala jim bezprecedentní moc při vyplácení podpor v nezaměstnanosti, což postavilo členství v odborech na ekonomické motivaci; dosud převažovalo politické přesvědčení. Podle komunistů tento systém představoval prostředek, jak státní moc sociálně ovládala dělnictvo. Tento systém prý dělil dělnickou třídu na dvě části: na chráněnou před nezaměstnaností síť odborů, a na ty ostatní. Podle KSČ probíhal uvnitř dělnictva boj „třídy proti třídě“. Vnitřní rozštěpení komunistických odborů znamenalo, že tyto nebyly v letech 1929–1930 oprávněny dostávat státní dotace na výplatu podpor. Tuto nevýhodu se pak snažily kompenzovat politickým radikalismem.⁴²

Po rozkolu MVS nové Ústředí rudých odborových svazů jako volné sdružení průmyslových (odvětvových) svazů procházelo existenčními problémy, které nakonec vedly k vytvoření nového všeodborového útvaru s názvem Sdružené průmyslové svazy, které takto fungovaly do roku 1936. Až do poloviny roku 1934 převládalo v tomto Sdružení stanovisko, že možným partnerem v socialistických odborech je „aktivně vystupující opozice“. Jeho vedení dokonce připravilo na 24. červnu 1934 do Prahy konferenci představitelů opozice z OSČ (včetně německých svazů) a z ČOD, která však nenaplnila očekávání „rudých odborářských bossů“.⁴³ Postupně byly nereálné úvahy se silnými propagandistickými hesly Rudých odborů korigovány a vytrácel se z nich často užívaný termín „sociálfašismus“. Tisk OSČ psal: „Komunističtí odboráři přestali mluvit o zrádných, buržoazii zaprodaných socialistických vůdcích. Sladili svůj hlas co nejpříznivěji a zatvářili se jako staří dobří přátelé... Nemluvili již o sociální revoluci, mlčeli o proletářské diktatuře.“⁴⁴ Zůstávala však nezměněná jejich hlavní orientace k získání vlivu v „reformistických“ odborech, tedy stálá frakční a opoziční práce s cílem rozložení odborových organizací, zejména v OSČ.⁴⁵

S nástupem nacismu v Německu (1933) bylo možné sledovat náznak změny postojů rudých odborářů, kteří přišli s taktikou „jednotné fronty“. Docházelo k uvolnění mezi oběma tábory.

⁴¹ MVS (Rudé odbory) procházel koncem dvacátých let složitým vývojem, a to „díky“ jak zásahům zvenčí (ze strany moskevské Rudé odborové internacionály), tak také tlakům z nového vedení KSČ, ustaveného na V. sjezdu v únoru 1929, které se zcela dostalo do vlivu „bolševizace“. Přišel rozkol v MVS; šlo o zrušení „sociálnědemokratického“ způsobu fungování Rudých odborů.

⁴² RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 99–101.

⁴³ Nerealistický optimismus dokládají hesla obsažená v provolání konference: „Pryč se zrádnými vůdci! Za třídně dělnické poslání našich organizací, které pod vedením revoluční opozice a v jednotné frontě s Rudými odbory povedou dělnickou třídu přes hlavy zpanštělých vůdců do vítězných bojů.“ In: *Rudý dělník*, 27. 6. 1934.

⁴⁴ *Odborové sdružení československé*, roč. XXXVIII, 1934, č. 3, s. 100–102.

⁴⁵ HÁJKOVÁ, E.: *Vedení OSČ a boj za jednotu odborů v letech obrany republiky*. In: *Za jednotu odborů*. Sborník studií a vzpomínek. Praha 1967, s. 82–91. O tom svědčí slova představitele Rudých odborů S. Budína v diskusi se sociálními demokraty o jednotné frontě, kdy zdůrazňoval, že „základem sloučení je třídní politika těchto organizací navenek a proletářská demokracie uvnitř. Komunisté se nemohou vzdát práva organizované propagandy svých názorů uvnitř sjednocených odborů... protože se nemohou vzdát svých názorů.“

Všechny zmínky o „sociálfašismu“ zmizely. Rudé odbory vydaly 21. března výzvu k jednotě. Navrhovaly, že spolu se socialistickými odbory (OSČ a ČOD) uspořádají „protifašistický kongres“. Tuto nabídku však socialistické odbory po letech urážek a napadání odmítly. Obávaly se, aby na možné sblížení nereagovali agrárníci odchodem z vlády, jak vyhrožovali. Pro ně bylo přednější obhajovat republikánský systém první republiky, než sjednocovat levici, tedy dávat přednost liberálně demokratické politice před socialismem. Na důvěrné poradě zástupců sociálně demokratických stran (československé a německé) a jejich odborových centrál 2. května 1933 byla přijata koncepce vyjádřená zásadou „veřejně spolupracovat se všemi demokratickými živly pro demokratický a republikánský režim... , popřípadě s legionáři, a to v duchu zachování sociálních vymožeností, na obranu socialismu vůbec“. Ta vyřazovala z bloku na obranu demokracie Rudé odbory.⁴⁶

Rudé odbory se nevzdávaly myšlenky na „jednotnou frontu“. V roce 1934 vystoupily s tezí o „jednotné odborové organizaci“ a přicházely s celou řadou výzev na adresu reformistických odborů OSČ a ČOD. Rudé odbory na své konferenci 22. července 1934 je znovu vyzývaly ke spolupráci a za „sjednocení dělnických odborových organizací“, což bylo zformulováno do sedmi bodů; již při jejich zběžném seznámení je zřejmé, že se jednalo o skryté stranickopolitické ovládnutí odborů. Na uvedené body navazoval obsáhlý dopis delegátů celostátní konference Rudých odborů z 11. listopadu téhož roku X. všeodborovému sjezdu OSČ, svolanému na 8.–11. prosinec 1934; poselství bylo publikováno pod názvem *Vybudujeme akční a odborovou jednotu*. Delegáti se jednoznačně odmítavě postavili k jeho textu, když jej označili coby „komunistický manévr“. Naopak to vedlo k utužení jednoty uvnitř OSČ. Pozitivně můžeme hodnotit přijetí sjezdového dokumentu *Hospodářský program jednotného hnutí odborového*, který představil jednu z dalších variant k záchraně čs. ekonomiky.⁴⁷

Ze strany odborů začala být také věnována zvláštní pozornost sociálním poměrům dělnické mládeže a mladé inteligence.⁴⁸ Počet nezaměstnaných do 24 let, kteří se hlásili u veřejných zprostředkovatelen práce, dosahoval podle oficiálních zdrojů ministerstva sociální péče v roce 1933 asi jednu čtvrtinu všech uchazečů. Paradoxně s tím se přitom zvyšoval nedostatek učňů a mladých kvalifikovaných dělníků, protože mezi mladými lidmi klesal zájem o technické a dělnické obory.⁴⁹ Odborové organizace se podílely na zřízení Ústředí pro ochranu pracující mládeže, které s nově ustaveným Ústředním poradním sborem při ministerstvu sociální péče zabezpečovalo u všech živnostenských inspektorátů činnost obvodních poradních sborů pro otázky začleňování mladých pracovníků do pracovního procesu.⁵⁰

Ve třicátých letech vzniklo i několik projektů na zřízení tzv. obchodních a živnostenských komor práce, z nichž poměrně nejpokrokovější byl návrh vypracovaný v ministerstvu pro zásobování lidu směřující ke zřízení „komor spotřeby a práce“, které by měly mít podvojný úkol: ochranu spotřebitelů a současně i ochranu zaměstnanců. Přípravovaná osnova však narazila na odpor v koalici a fakticky neopustila pracovní ministerstva. Podobný osud potkal i návrh na zřízení společných komor pro zaměstnavatele a zaměstnance, který v roce 1935 předložili lidov-

⁴⁶ A ČMKOS, *Odborové sdružení československé*, 6258/438.

⁴⁷ A ČMKOS, *X. sjezd Odborového sdružení československého*. Zápis o jeho zasedání ve dnech 8. až 11. prosince 1934 v Obecním domě v Praze. Praha 1935.

⁴⁸ Mládeži byla chápána ta část občanské společnosti, která nepřesáhla věk 24 let, přičemž věková hranice pro vstup do odborů byla 21 let.

⁴⁹ BEDNÁŘ, K. – DVOŘÁK, F.: *K sociálním problémům dělnické mládeže a mladé inteligence*. Praha 1937.

⁵⁰ HOUSER, J.: *Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky*. In: Rozpravy ČSAV, Praha 1968, s. 46–63.

ci. Projekty bohužel nenacházely podporu u odborových centrál, protože kontrolní funkci měl provádět stát společně se zaměstnavateli, aniž se počítalo se spoluúčastí odborů.⁵¹ Přesto uvedené příklady dokumentují snahu exekutivních orgánů hledat rozličná řešení ke zmírnění dopadu krize na obyvatele. Nelze zapomínat, že na této aktivitě se vedle státu a jeho institucí rovněž podílely vedle odborů i zájmové a odborné organizace podnikatelského, bankovního a peněžního sektoru, z nichž mnohé měly své kořeny již v dobách rakousko-uherské monarchie; jednalo se například o Ústřední svaz čsl. průmyslníků, Svaz čsl. spořitelén, Svaz čs. bank, Jednotu čsl. záložén a Ústřední svaz čsl. obchodu.

Střediskem sociálně politické teorie i v době krize zůstával Sociální ústav. Zde byly rozvíjeny různé sociálně politické teorie. Z tehdejších teoretiků reformismu byla dáována široká publicita teorii planismu belgického reformisty Henriho de Mana (1885–1953), zejména u příležitosti jeho návštěvy v Praze v roce 1935.⁵² Některé jeho teze byly pro drobečkovou sociální politiku východiskem. Po jednání v koalici a na nátlak zejména agrárníků bylo ke dni 12. července 1933 zrušeno nejmenší ministerstvo – pro zásobování lidu; stalo se tak zákonem č. 142/1933 Sb., spravované premiérem Malypetrem. Agenda ministerstva byla rozdělena mezi několik příbuzných ministerstev.⁵³

Hodnocení sociální politiky v první polovině třicátých let 20. století je nejednoznačné a mnohdy i kontroverzní. Faktem zůstává, že po roce 1930 vlády široké koalice vedené agrárníky (F. Udržalem a J. Malypetrem) se neodhodlaly k nějaké důrazné reformě, jak tomu bylo u předchozích vlád. Velká hospodářská krize nevytvářela k tomu vhodnou atmosféru. Klesající státní příjmy v důsledku nižších daňových příjmů do státní pokladny nutily vlády provádět úspornou rozpočtovou politiku. Socialistické strany se tlakem občanských stran ocitly v defenzivní pozici. V dané situaci se snažily alespoň o zachování stávajících standardů sociálního zákonodárství, kterých dosáhly po roce 1918. Jedinou výjimku v tomto směru tvoří snad novela původního zákona o gentském systému (č. 74/1930 Sb.) a následné vládní ustanovení o realizaci projektů orientovaných na rozvoj infrastruktury za účelem vyváření nových pracovních míst.

V prvních letech krize chyběla Udržalově vládě dlouhodobá koncepce protikrizové politiky. Teprve následný Malypetrův kabinet přistoupil k důsledné deflační politice, která se projevovala snahou o výraznější redukci státních výdajů, včetně redukce podpor v nezaměstnanosti. Sociální opatření těchto vlád představovala v podstatě soubor dílčích opatření proti rostoucímu poklesu životní úrovně velké části obyvatelstva. Vlády se často dostávaly pod tlak politických stran a také odborových organizací. Teprve po devaluaci čs. koruny v únoru 1934 se začaly objevovat známky hospodářského oživení. Nová vláda vedená agrárníkem Milanem Hodžou, jmenovaná před Vánoce roku 1935, se snažila přidrřžovat zásady, že „účinné řešení spočívá jediné v politice práce a nikoliv v politice podpor“.⁵⁴ Celkově můžeme konstatovat, že výhledově šlo o stagnaci sociálně reformní legislativy a jistou bezradnost, jak příští sociální politiku koncipovat.

Hospodářská krize také prověřila existující systémy financování sociálního pojištění. Některá jeho odvětví se ocitla na pokraji bankrotu, v jiných se prakticky neprojevila. Hledání příčin

⁵¹ Tamtéž, s. 44–45; Též: SEKANINA, M.: c. d., s. 65–78.

⁵² MAN, D. H.: *Socialismus v boji s krizí*. In: Sociální revue, 1935, s. 358 a n.

⁵³ Ministerstvu sociální péče připadla z agendy zrušeného ministerstva pro zásobování lidu všeobecná působnost v oboru ochrany spotřebitelů. Organizační struktura ministerstva sociální péče byla doplněna novým odborem (VI.) se dvěma odděleními: 1. pro ochranu spotřebitelů, pro dozor na syndikáty, devizovou komisi, povolovací řízení, součinnost v cenové politice (kartely); 2. pro otázky spotřeby, organizaci spotřebitelů, poradní sbory spotřebitelské, družstevnictví. Blíže: HOUSER, J.: c. d., s. 42–43.

⁵⁴ DEYL, Z.: *Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 13, Praha 1993, s. 269.

hrozícího bankrotu spočívalo buď v nízkém nastavení pojistného, které pak nemohlo pokrývat narůstající výdaje, nebo došlo k poklesu počtu pojištěnců v důsledku růstu nezaměstnanosti. Vládám se za krize také nedařilo efektivně snižovat daňové zatížení obyvatelstva. Zatímco HDP klesal, daně měly tendenci stoupat, což v ekonomice nepůsobilo jako stimulační prvek ekonomického oživení; to představovalo jednu z příčin značně pomalého vzestupu československé ekonomiky z krize. Současně s tím vzrůstalo zadlužení státu.

Mohli bychom také nabýt dojmu, se hospodářská krize v první polovině třicátých let 20. století se svými sociálněpolitickými důsledky otřese strukturou sociální péče v našich zemích. Nic takového se však nestalo. Její soustava zůstala zachována a krizi přežila. Jen zesílily některé nedemokratické prvky, které odpovídaly tehdejší hospodářské a zvláště pak zhoršující se politické situaci ve střední Evropě a následně i ve státě.⁵⁵

doc. PhDr. František Čapka, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: capka@ped.muni.cz

⁵⁵ Podrobněji: ČAPKA, F.: c. d., s. 97–121.

**STATUS KANDYDATŮ NA NAUCZYCIELI ORAZ NAUCZYCIELI
POCHODZENIA ŻYDOWSKIEGO NA TERENACH III RZESZY
W LATACH 1933–1939**

JOANNA LUSEK

*The taking of power by Nazis in Germany in 1933 had a decisive influence on creating a new vision of educational institutions on each level of education, including institutions that pre-pared teachers for the profession. The broadly understood "school", as an institution dealing with educational and upbringing processes, in the years 1933–1939 became an elementary and irreplaceable tool in the implementation of a model of a new citizen and his world view, which had been precisely defined by education theoreticians. Activities were undertaken in three stages: *Machtsicherung* (gaining power), *Kriegsvorbereitung* (preparing for war) and *Machtergreifung* (reinforcing power). At each stage steps taken towards populations referred to as Aryan or non-Aryan, including the one that constituted particular links of the educational system – pupils, students and teachers, were defined or re-defined.*

The concept of a totalitarian school was based on the principles of elitism and racial purity. It implemented "Judenpolitik" extremely precisely, a policy aimed at systematic exclusion and isolation of the Jewish population, also with regard to the broadly defined notion of "school", understood on the one hand as a reduction and, finally, liquidation of religious institutions, and, on the other hand, gradual, though systematic, removal of Jewish origin teachers and candidates for this profession as an active labour force.

Key words: Jewish school system; exclusion of Jewish population.

1. Priorytety polityki społecznej III Rzeszy a zmiany w systemie oświaty

Objęcie w Niemczech władzy przez nazistów w zasadniczy sposób wpłynęło na wykreowanie przez tychże nowej wizji placówek oświatowych, na każdym poziomie kształcenia, włącznie z instytucjami przygotowującymi nauczycieli. Szeroko rozumiana „szkoła“, jako instytucja zajmująca się procesami nauczania oraz – co ważne – wychowania, stała się w latach 30. XX w. elementarnym i niezastąpionym narzędziem w kształtowaniu precyzyjnie zdefiniowanego przez teoretyków oświaty i wychowani, modelu nowego obywatela i jego światopoglądu. Odbywało się to w duchu hasła narodowego socjalizmu – formowania ludzi narodowego socjalizmu („*Formung des nationalsozialistischen Menschen*“). Realizowana w III Rzeszy koncepcja szkoły totalitarnej, opartej na systemie zaproponowanym przez Ernsta Kriecka, zakładała ograniczenie kształcenia: „Kultura i wykształcenie, jeśli mają być realne i skuteczne, pozostają w związku z krwią, i ziemią, z rasą i narodowością, z przeznaczeniem i historyczną pozycją „. Zasady elitaryzmu oraz czystości rasy znalazły odzwierciedlenie w programach i planach nauczania wszystkich typów szkół oraz podręcznikach. Począwszy od 1933 r. systematycznie eliminowano treści o charakterze demokratycznym, propagowane powszechnie w dobie Republiki Weimarskiej. Placówki edukacyjne, jako adresat i wykonawca polityki społecznej III Rzeszy, stały się

w tym czasie areną rozgrywek politycznych i ważnym polem dla przemycania i szerzenia treści politycznych i propagandowych¹.

Działania indoktrynujące, mające na celu przygotowanie nowego społeczeństwa w procesie nauczania i wychowania, realizowane były systematycznie od 1933 r., w ramach założeń „Judenpolitik“, czyli polityki mającej na celu wykluczanie i izolację w odniesieniu do ludności żydowskiej. Podejmowane działania przebiegały w trzech etapach: *Machtsiecherung* (zdobywanie władzy) – *Kriegsvorbereitung* (przygotowania do wojny) – *Machtergreifung* (ugruntowania władzy)². Na każdym definiowano lub redefiniowano działania podejmowane wobec ludności określanej mianem aryjskiej i niearyjskiej, co skutkowało w kolejnych latach ograniczaniem, izolacją, a w konsekwencji całkowitym wykluczeniem osób wyznania żydowskiego ze struktur społeczeństwa nazistowskiego w III Rzeszy. Proceder ten nie ominął również placówek oświatowych, jak również podmiotów systemu edukacji bezpośrednio z nim związanych – nauczycieli, studentów i uczniów:

Etap systematycznego przejmowania władzy i kontroli nad instytucjami publicznymi przez nazistów (*Machtsicherung*). Obejmował on lata 1933–1935. Nie był naznaczony ingerencją w sam proces kształcenia. Stopniowo i konsekwentnie odsuwano od obowiązków politycznie nieakceptowalnych dla nowej władzy pracowników dydaktycznych, co dotyczyło nauczycieli szkół powszechnych, średnich i wyższych, ze szczególnym uwzględnieniem przede wszystkim tych, będących wyznania żydowskiego. Okres ów cechował również postępujący proces centralizowania i ujednolicania systemu państwowego i społecznego (*Gleichschaltung*) oraz tworzenia podstaw dla nowych organizacji społecznych, głównie młodzieżowych, zgodnych programowo z wprowadzanymi wytycznymi państwowymi³.

Etap rozpoczęcia przygotowań do wojny (*Kriegsvorbereitung*). Przypadał on na lata 1936–1940. Cechował się daleko posuniętą ingerencją w strukturę systemu oświaty, której konsekwencją było opracowanie nowych programów i planów nauczania. Obligatoryjna dla uczniów szkół powszechnych stała się przynależność do młodzieżowych organizacji nazistowskich, tj. Związek Młodzieży Męskiej (*Hitlerjugend*), Związek Niemieckiej Młodzieży Żeńskiej (*Bund Deutscher Mädel*) oraz Narodowosocjalistyczny Związek Studentów Niemieckich (*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund*)⁴.

Umacniania siły (*Machterweiterung*). Etap trzeci obejmował lata 1941–1945. Znamionowało go powoływanie uczniów do wojska, do sił pomocniczych – *Flakhelfer* i *Volksturmu* oraz dalsza minimalizacja w odniesieniu do procesu kształcenia⁵.

¹ LANGEWIESCHE, D. – TENORTH, H.-E.: *Bildung, Formierung, Destruktion. Grundzüge der Bildungsgeschichte (1918–1945)*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*. Bd. V: 1918–1945. Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur. München 1989, s. 20–21; BENZE, R.: *Deutsche Schulerziehung. Jahrbuch des Deutschen Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht 1940. Bericht über die Entwicklung der deutschen Schule 1933–1939*, Berlin 1940, s. 40; NOWAK, W.: *Szkola totalitarna*. Roczniki Socjologii Rodziny 1989, t. X, s. 17. Por. FRICKE-FINKELNBURG, R.: *Nationalsozialismus und Schule. Amtliche Erlasse und Richtlinien 1933–1945*. Opladen 1989.

² MEYER, B.: *Ausgrenzung und Vernichtung der deutschen Juden (1933–1945)*. In: *Die Geschichte der Juden in Deutschland*. Bonn 2008, s. 198.

³ SCHOLTZ, H.: *Erziehung und Unterricht unter Hakenkreuz*. Göttingen 1985, s. 50; DICK, L. van: *Oppositionelles Lehrerverhalten 1933–1945. Biographische Berichte über den aufrechten Gang von Lehrerinnen und Lehrern*, Weinheim–München 1988, s. 424; TENORTH, H.-E.: *Pädagogisches Denken*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte...*, s. 139–140.

⁴ ZYMEK, B.: *Schulen*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte...*, s. 190–194.

⁵ SCHOLTZ, H.: *Erziehung und Unterricht unter Hakenkreuz*. Göttingen 1985, s. 50.

2. Planowa likwidacja powszechnego i prywatnego szkolnictwa żydowskiego

Rozporządzenie mające na celu wyeliminowanie problemu przepełnienia w niemieckich szkołach powszechnych i średnich („Gesetz gegen die Überfüllung deutscher Schulen und Hochschulen“), które weszło w życie 25 kwietnia 1933 r., w praktyce skutkowało powolnym usuwaniem ze szkół dzieci i młodzieży pochodzenia żydowskiego. Mając na uwadze szkoły niższe, liczba uczniów niaryjskich nie mogła odtąd przekraczać 1,5% wszystkich uczących się. Wyjątek stanowili uczniowie ojców czynnie walczących podczas I wojny światowej lub poległych w tejże. 18 kwietnia 1934 r. rozporządzeniem objęto również sektor szkolnictwa prywatnego. Nie zlikwidowano wówczas tego typu placówek, ale również w tychże liczba dzieci i młodzieży uległa znacznemu zmniejszeniu. Równocześnie zabroniono otwierania nowych prywatnych szkół żydowskich. Wyjątek stanowiły szkoły powszechne i zawodowe, których celem było przygotowanie wychowanków do emigracji (Auswanderung). Z dniem 2 lipca 1937 r. ograniczono możliwość kształcenia młodzieży żydowskiej w szkołach zawodowych, średnich i wyższych. 18 stycznia 1938 r. wprowadzono rozporządzenie zakazujące uczniom żydowskim przystępowania do małej matury (Reifeprüfung) w szkołach średnich. Złożenie egzaminu było odtąd możliwe wyłącznie w żydowskich szkołach prywatnych, przy udziale komisji zewnętrznej, złożonej z urzędników państwowych. Na druku świadectwa odznaczano automatycznie, że uczeń uczęszczał do szkoły żydowskiej. W myśl rozporządzenia z 25 lipca 1934 r. uczniowie wyznania żydowskiego nie mogli już wyjeżdżać z rówieśnikami do domów wypoczynkowych na wsiach i w miejscowościach wypoczynkowych (Landschulheim). Rozporządzenie z 2 lipca 1937 r. zabraniało ponadto uczestniczenia w wycieczkach, świątach szkolnych i festynach sportowych⁶.

13 września 1933 r. w szkołach wprowadzono zarządzenie dotyczące nauczania o czystości rasy („Vererbungslehre und Rassenkunde in den Schulen“), kosztem zajęć z przedmiotów ścisłych i języków obcych. W programie kształcenia („Richtlinien für die rassenpolitische Schulung der Jugend“) z 15 stycznia 1934 r., zapisano: „celem prowadzonych w szkołach kursów jest pozyskanie wiedzy o znaczeniu zasady dziedziczenia na losy niemieckiego narodu“ dalej zaś, że powinnością szkoły jest: „wypracowanie u młodzieży świadomości jedności narodu“. W kolejnym rozporządzeniu, z 13 marca 1934 r., zobligowano dyrektorów do podawania w statystykach sprawozdawczych przynależności rasowej uczniów – Rassenzugehörigkeit. Był to wstęp do zniesienia obowiązku szkolnego dla dzieci i młodzieży żydowskiej. W ślad za nim – 10 września 1934 r. – wydano rozporządzenie dotyczące odseparowania uczniów aryjskich i niaryjskich w szkołach powszechnych. Z dniem 17 grudnia 1938 r. państwo odmówiło współfinansowania żydowskich szkół prywatnych, co w efekcie prowadziło do ich powolnej, aczkolwiek systematycznej likwidacji⁷.

3. Instytucje kształcenia nauczycieli a polityka społecznego izolacjonizmu

W latach 30. XX w. zmieniono formułę kształcenia nauczycieli. Akademie pedagogiczne przekształcono w 1931 r. w wyższe szkoły dla kształcenia nauczycieli (Hochschule für Lehrerbildung)⁸. Placówki te przenoszono systematycznie z miast uniwersyteckich do mniejszych

⁶ *Kommentierte Dokumente zur Geschichte der Juden im Nationalsozialismus. Materialien für Schulen aus dem Jüdischen Museum Berlin*. Berlin 2004, s. 5.

⁷ ZYMEK, B.: *Schulen*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte...*, s. 190–192; *Juden Aufstehen*, s. 65–71.

⁸ *Kalender für Lehrerbildungsanstalten*. Berlin 1919 i 1922; *Statistisches Jahrbuch*. Berlin 1919 i 1925; SAUER, M.: *Volksschullehrerbildung in Preußen. Die Seminare und Präparandenanstalten vom 18. Jahrhundert bis zur Weimarer Republik*. Köln–Wien 1987, s. 295; *Neuordnung, die, der Volksschullehrerbildung in Preußen. Dekskrift des Preussischen*

miejscowości, koncentrując się na terenach przygranicznych. Przed wojną na terytorium Prus było ich 31, w pozostałych krajach związkowych 29⁹. Utworzony w 1926 r. Niemiecki Związek Studencki (Deutscher Studentenbund), przekształcony następnie w Narodowosocjalistyczny Związek Studencki (Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund), został w połowie 1931 r. włączony w struktury Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (National Sozialistische Arbeitspartei, NSDAP). Od 1936 r. przynależność do tegoż była obowiązkowa dla wszystkich czynnych studentów. Prawidłowość ta dotyczyła również nauczycieli szkół wyższych i placówek akademickich – w 1933 r. do struktur NSDAP weszło ok. 70% nauczycieli, należących wcześniej do NS-Herrschaft¹⁰.

Z dniem 28 kwietnia 1933 r. wprowadzono limity dla kandydatów pochodzenia żydowskiego, ubiegających się o otrzymanie statusu słuchacza, w placówkach przygotowania nauczycieli. W kilka miesięcy później – 19 grudnia 1933 r. – wydano rozporządzenie zabraniające przyjmowania do tychże osób pochodzenia niearyjskiego¹¹. W Prusach przepis ten obowiązywał od 20 grudnia 1934 r. W konsekwencji procesu bezwzględnego realizowania ustawy o przeciwdziałaniu przepelnieniu w szkołach wyższych z 1933 r. utrzymano zasadę, że tylko 1,5% miejsc przypadać miało w udziale studentom pochodzenia niearyjskiego. Przedłożenie dokumentu poświadczającego aryjskie pochodzenie było niezbędne dla podjęcia praktyki przez nauczycieli-kandydatów na wyższy urząd nauczycielski w szkołach handlowych oraz przy składaniu egzaminów nauczycielskich w zakresie sportu i gimnastyki, co dotyczyło również kobiet. Przepis ten odnosił się także do współmałżonków¹². Kandydaci pochodzenia niearyjskiego nie byli dopuszczani do placówek przygotowujących nauczycieli i nauczycielki w zakresie przedmiotów gospodarczych¹³. Wyjątek dla kandydatów niearyjskiego pochodzenia robiono wyłącznie w zakresie dopuszczenia do egzaminów na prywatnych nauczycieli muzyki¹⁴.

Ostatecznie kwestia kształcenia nauczycieli żydowskich została uregulowana, a w zasadzie potwierdzona, rozporządzeniem z 2 lipca 1937 r. Szczegółowo omówiono w nim takie kwestie jak: przyjmowanie kandydatów, uzyskiwanie stopni awansu zawodowego dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich, przeprowadzanie egzaminów z zakresu pedagogiki, przedmiotów ogólnokształcących i sztuki oraz podejmowanie stażu dla kandydatów na nauczycieli w szkołach wyższych, ponadto podejmowanie kształcenia, celem przygotowania do wykonywania zawodu nauczyciela przedmiotów gospodarczych, handlowych, rolniczych, gospodarstwa domowego i sportu¹⁵.

Studiujący kandydaci żydowskiego pochodzenia rzadko byli dopuszczani do egzaminu końcowego. W myśl nieopublikowanego rozporządzenia, z 15 grudnia 1937 r., mogli przystępo-

Ministeriums für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung. Berlin 1925; NEGHBAN, G.: *Frauenschule und Frauenberufe. Ein Beitrag zur Bildungs- und Sozialgeschichte Preußens (1908–1945) und Nordrhein-Westwalens (1946–1974)*. Köln–Weimar–Wien 1993, s. 103–104.

⁹ MANDEL, H. H.: *Geschichte der Gymnasiallehrerbildung in Preußen–Deutschland 1787–1987*. Berlin 1989, s. 180–181.

¹⁰ BAEUMLER, A.: *Rasse als Grundbegriff der Erziehungswissenschaft*. In: KANNZ, H.: *Der Nationalsozialismus als pädagogisches Problem*. Deutsche Erziehungsgeschichte 1933–1945. Frankfurt 1984, 276–279. Por. BAYER, K. – SPARING, F. – Woelk, W.: *Universitäten und Hochschulen im Nationalsozialismus und in der frühen Nachkriegszeit*. Stuttgart, 2004.

¹¹ Zentralblatt für die gesamte Unterrichts-Verwaltung in Preußen (dalej: ZBL) 1933, s. 128; 1934, s. 10.

¹² WALK, J.: *Jüdische Schule und Erziehung im Dritten Reich*. Frankfurt am Main 1981, s. 190; RÖCHER, R.: *Die jüdische Schule im nationalsozialistischen Deutschland 1933–1942*. Frankfurt am Main 1992, s. 190.

¹³ RÖCHER, R.: op. cit., s. 61.

¹⁴ ZBL 1933, s. 318.

¹⁵ RÖCHER, R.: op. cit., s. 61.

wać do egzaminu warunkowo, ale tylko wówczas, gdyby nastąpiło zapotrzebowanie, co do poszerzenia kadry, ze strony wyższej szkoły żydowskiej. Wydział Szkolny Przedstawicielstwa Żydów w Niemczech (Schulabteilung von Reichsvertretung der Juden in Deutschland, SRV) na terytorium III Rzeszy wnioskował na przełomie 1937 i 1938 r. o umożliwienie złożenia egzaminów przez 44 kandydatów, którzy zwrócili się z pisemnymi wnioskami. Odpowiedź ministerstwa, z 27 kwietnia 1938 r., była jednak odmowna¹⁶.

Realizując postulat przygotowania i doksztalcania nauczycieli Wydział Szkolny Przedstawicielstwa Żydów w Niemczech koncentrował się docelowo na grupie nauczycieli szkół powszechnych. Sytuacja społeczno-polityczna wymuszała na gminach konieczność przygotowania kandydatów na nauczycieli poprzez wprowadzanie ich w krąg kultury żydowskiej, co miało na celu wytworzenie więzi i poczucia identyfikacji z narodem żydowskim. W latach 1933–1939 prowadzono m.in. kursy obejmujące przedmioty tj. historia narodu żydowskiego, wiedza o Palestynie, język hebrajski i religia. Organizowano ponadto kursy nadające uprawnienia do prowadzenia zajęć z konkretnych przedmiotów nauczania oraz doksztalcające, z zakresu: języka niemieckiego, języka angielskiego, przedmiotów artystycznych i technicznych oraz gimnastyki¹⁷. W charakterze docentów występowali profesorowie żydowskiego pochodzenia, rabini oraz nauczyciele-praktycy¹⁸.

Celem regulacji prowadzenia doksztalcania Wydział Szkolny Przedstawicielstwa Żydów w Niemczech powołał, jesienią 1934 r., Komisję dla Kształcenia Nauczycieli (Ausschuß für Lehrerfortbildung). W jej skład weszli przedstawiciele Wydziału Szkolnego i stowarzyszeń żydowskich z terenu Prus, o charakterze lokalnym i państwowym¹⁹. Celem komisji było przygotowanie nauczycieli pochodzenia żydowskiego do pracy w nowej rzeczywistości, ze szczególnym uwzględnieniem wagi obowiązków podejmowanych w szkole powszechnej. Opieką obejmowano również nauczycieli praktykujących dotychczas w szkołach średnich i wyższych, których należało zaznajomić z podstawami dydaktyki i metodyki realizowanymi w szkołach niższego szczebla²⁰.

W 1938 r. w myśl ideologii narodowego socjalizmu przygotowano kolejne rozporządzenie o kształceniu nauczycieli na kursach seminaryjnych²¹. Miało ono obejmować trzy bloki tematyczne: kształcenie polityczne i fizyczne, kształcenie językowe oraz studium naukowe²². Powszechna mobilizacja, a w ślad za nią masowe powołania do wojska w 1939 r. doprowadziły do istotnych zmian w programach kształcenia, poprzez skrócenie czasu zajęć, celem umożliwienia szybkiego podjęcia pracy w szkole, głównie w odniesieniu do szkolnictwa powszechnego i zawodowego²³.

15 grudnia 1933 r. weszło w życie zarządzenie o odsuwaniu niearyjskich studentów od możliwości składania egzaminów akademickich, jeżeli byli dziećmi pochodzącymi ze związków zawartych przed 25 kwietnia 1933 r., w których jeden z krewnych – babcia lub dziadek lub też obydwójce mieli żydowskie pochodzenie. Dotyczyło to tych, którzy byli już studentami i tych,

¹⁶ WALK, J.: op. cit., s. 207; RÖCHER, R.: op. cit., s. 61.

¹⁷ RÖCHER, R.: op. cit., s. 303–307 (Anhang 17. Fortbildungstagungen und Kurse 1934–1941).

¹⁸ Jüdische Schulzeitung (dalej: JSZ) 1937, Nr 5, s. 2.

¹⁹ JSZ 1934, Nr 10, s. 1.

²⁰ JSZ 1934, Nr 11, s. 2.

²¹ *Richtlinien für die Pädagogischen Arbeitsgemeinschaften*, Berlin 16 VIII 1938.

²² MOERS, M.: *Die akademische Berufe. Die Volksschullehrerin*. Berlin 1939, s. 16; VOIGTLÄNDER, W.: *Der Volksschullehrer*. Berlin 1938, s. 15.

²³ *Kriegseinsatz der Lehrerschaft der Volks-, Haupt- und Mittelschulen*. Amtliches Schulblatt für Regierungsbezirk Kattowitz, 1942, s. 122.

którzy zamierzali nimi zostać. Rok później – 13 grudnia 1934 r. – wprowadzono instrukcję dotyczącą zakazu składania egzaminu habilitacyjnego (Reichshabilitationsordnung) dla tychże. W myśl nowych przepisów docentami mogły od tej pory zostać tylko te osoby, które spełniały wymagania dotyczące niemieckich urzędników państwowych. Odnosiło się to również do ich współmałżonków. Rozporządzeniem z 14 listopada 1935 r. ostatecznie odsunięto od stanowisk wszystkich żydowskich urzędników, nabrało ono mocy prawnej 31 grudnia. Przepis ów niósł z sobą również konsekwencje prawne dla nauczycieli szkół publicznych, szkół wyższych oraz placówek akademickich – wykładowcom zabroniono ponadto posługiwania się tytułami naukowymi. 14 lutego 1936 r. złagodzono nieco zapis, w odniesieniu do profesorów i docentów wyższych uczelni. Jednakże już z dniem 15 kwietnia zniesiono możliwość składania przez Żydów egzaminów doktorskich, wyjątek stanowiły osoby mające tzw. mieszane pochodzenie, będące studentami medycyny lub stomatologii, jeżeli natychmiastowo zobligowały się opuścić III Rzeszę. Rozporządzeniem z 20 października 1939 r. zabroniono cytowania żydowskich autorów w dysertacjach doktorskich. Po zajęciach Nocy Kryształowej, w listopadzie 1938 r., żydowskim studentom zabroniono wstępu do niemieckich uniwersytetów, analogicznie również uczniom szkół średnich i wyższych zabroniono udziału w zajęciach prowadzonych w niemieckich szkołach. Oznaczało to praktycznie całkowite ograniczenie możliwości kształcenia w zakresie szkolnictwa powszechnie dostępnego dla studentów i uczniów wyznania żydowskiego²⁴.

4. Status prawny nauczycieli pochodzenia żydowskiego

W latach 1933–1939 zmienił się również status prawny nauczycieli. Przed 1933 r. nauczycieli pochodzenia żydowskiego zaszerogowywano do jednej z trzech grupach:

1. nauczyciele żydowscy w małych gminach, którzy poza praktyką szkolną pełnili również funkcje w gminie żydowskiej, w zakresie organizowania życia kulturalnego,
2. nauczyciele żydowscy w dużych gminach, do tej grupy należeli nauczyciele żydowskich szkół powszechnych, średnich i wyższych przedmiotów ogólnokształcących oraz nauczyciele religii i języka hebrajskiego w szkołach publicznych,
3. nauczyciele żydowscy w szkołach publicznych, powszechnych, średnich i wyższych.

Nauczyciele pierwszej i drugiej grupy byli związani z wyznawanym przez nich światopoglądem, tradycyjnie ukształtowanym kręgiem, dla którego kształtowanie młodego pokolenia zgodnie z regułami nakazywanymi przez gminę, stanowiły zasadniczy aspekt życia społecznego. Większość nauczycieli szkół publicznych miała zgoła odmienny stosunek do tradycji żydowskiej. Były to jednostki zasymilowane, które wrosły w niemiecką kulturę i historię. Ta właśnie grupa najboleśniej odczuła skutki rozporządzenia z 1933 r.²⁵

Zmiana władz oraz kierunku polityki państwa i związanych z tą systematycznym wykluczeniem ludności żydowskiej z życia społecznego, po 1933 r. zmieniono system klasyfikowania nauczycieli żydowskich. Wprowadzono podział na sześć grup:

1. nauczyciele, którzy wcześniej pracowali w żydowskich szkołach powszechnych. Posiadali odpowiednie przygotowanie merytoryczne i związani byli z gminami żydowskimi i żydowską tradycją,

²⁴ *Juden Aufstehen. Gegen Vergessen und Unrecht. Die Verfolgung und Ermordung jüdischer Lehrerinnen und Lehrer in Bayern 1933 bis 1945*, Hrsg. Bayerischer Lehrer- und Lehrerinnenverband. München 2011, s. 59–64, 70–71; DICK, L. van: op. cit., 423–424, 460.

²⁵ Reichsgesetzblatt (dalej: RGBI) 1933, Bd. I, s. 58 i 125.

2. nauczyciele, którzy wcześniej pracowali w publicznych szkołach powszechnych. Posiadali odpowiednie przygotowanie merytoryczne, ale nie czuli się związani z żydowską tradycją,
3. nauczyciele, którzy wcześniej pracowali w szkołach wyższych, jako wykładowcy przedmiotów ogólnokształcących. Po 1933 r. zmuszeni do podjęcia pracy w żydowskich szkołach powszechnych. Nie byli przygotowani merytorycznie do pracy w tego typu szkołach, nie czuli się związani z żydowską tradycją,
4. nauczyciele, którzy nauczali dotychczas religii w żydowskich szkołach powszechnych i nie posiadali przygotowania merytorycznego do nauczania innych przedmiotów,
5. nauczyciele o krótkim stażu, nieposiadający doświadczenia zawodowego, borykający się z problemami socjalnymi, zmuszeni do pracy w małych jednoklasowych szkołach,
6. nauczyciele przedmiotów fachowcy, tj. architekci, dyplomowani inżynierowie, którzy w wyniku ustawodawstwa zostali usunięci ze swoich miejsc pracy. Nie posiadali oni przygotowania pedagogicznego²⁶.

Niezwykle istotne z punktu widzenia nauczycieli zmiany nastąpiły wraz z wdrożeniem zarządzenia o „Ponownym zatrudnieniu urzędników państwowych“ („Gesetz zur Wiedetherstellung des Berufsbeamtenthums“), z 7 kwietnia 1933 r. W oparciu o wprowadzane akty prawne niearyjscy urzędnicy zostali przymusowo przeniesieni w stan spoczynku. Żydów wykluczano sukcesywnie jako: niepoprawnych politycznie („politisch nich tragbare Beamte“) lub z uwagi na ich niearyjskie pochodzenie („mit nichtarischer Abstammung“). Wyjątek stanowili ci, którzy zajmowali stanowiska w dniu 1 sierpnia 1914 r., brali czynny udział w I wojnie światowej lub też byli synami i córkami poległych podczas wojny. W latach 1933–1935 powyższą zasadę stosowano wobec osób, które do czwartego pokolenia włącznie miały żydowskie korzenie. Żydzi stawali się pracownikami niepożądanymi, co doprowadziło do ekonomicznej izolacji tej grupy zawodowej, ale i społecznej zarazem. Przymusowo zwalniani nie otrzymywali poborów, jeżeli staż ich pracy był krótszy niż 10 lat. Wytyczne te w kolejnych miesiącach wprowadzono również w odniesieniu do zaangażowanych w działalność stowarzyszeniową o charakterze sportowo-gimnastycznym. 4 maja 1933 r. wprowadzono kolejne ograniczenia, likwidując wszystkie organizacje, w skład których wchodził niearyjscy pracodawcy i pracownicy²⁷.

W 1933 r. obowiązek szkolny w Niemczech realizowało 60 tys. dzieci żydowskich, w tym około 45 tys. w szkołach publicznych. Na terytorium III Rzeszy działało wówczas 80 prywatnych szkół żydowskich, w których kształciło się 15 tys. dzieci i młodzieży. Zgodnie ze statystykami z 1937 r., liczba tych właśnie placówek wzrosła prawie dwukrotnie – do 167 szkół. Było to spowodowane usuwaniem uczniów ze szkół powszechnie dostępnych. Naukę pobierało w nich wówczas 23 tys. uczniów. W wyniku emigracji rodzin żydowskich ogólna liczba dzieci i młodzieży realizujących obowiązek szkolny uległa zmniejszeniu z 60 do 39 tys.²⁸

W latach 1933–1939 władze wprowadziły skuteczne ograniczania i systematyczną eliminację nie tylko uczniów, ale również nauczycieli pochodzenia żydowskiego z tychże, poprzez realizację zasady oczyszczania kręgów nauczycielskich z przedstawicieli świata żydowskiego – „Säuberung der Lehrerschaft“²⁹. W 1935 r., jak szacowało Przedstawicielstwo Żydów w Niem-

²⁶ JSZ 1938, Nr. 11, s. 11; RODEN, G. von: *Geschichte der Duisburger Juden*. Bd. 2, 1986, s. 215.

²⁷ *Juden Aufstehen. Gegen Vergessen und Unrecht. Die Verfolgung und Ermordung jüdischer Lehrerinnen und Lehrer in Bayern 1933 bis 1945*. Hrsg. Bayerischer Lehrer- und Lehrerinnenverband. München 2011, s. 59–64, 70–71; MEYER, B.: op. cit., s. 198–199; DICK, L. van: op. cit., 423–424, 460; TITZE, H.: *Hochschulen*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte...*, s. 224–235.

²⁸ *Kommentierte Dokumente zur Geschichte der Juden im Nationalsozialismus*, s. 5–6.

²⁹ RÖCHER, R.: op. cit., s. 51–57.

czech, liczba nauczycieli żydowskich wynosiła ok. 1,2 tys., z czego połowa zatrudniona była w szkołach żydowskich³⁰. W wyniku rozporządzenia („Gesetze zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums“) ok. 300 kolejnych przeszło do pracy w szkołach żydowskich³¹. W 1939 r. tylko na Śląsku funkcjonowało osiem powszechnych szkół żydowskich (Bytom, Gliwice, Głogówek, Legnica, Opole, Racibórz, Wrocław i Zabrze) oraz jedna szkoła wyższa we Wrocławiu. Uczęszczało do nich łącznie 833 uczniów³².

Tabela 1. Zatrudnianie nauczycieli żydowskich w szkołach publicznych i prywatnych w III Rzeszy (1933–1939).

Rok Nauczyciele	Rok						
	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
I	1200	bd	1057	bd	bd	bd	161
II	600	766	1057	1237	bd	165*	161

I – nauczyciele żydowscy zatrudnieni w szkołach publicznych

II – nauczyciele żydowscy zatrudnieni w szkołach żydowskich

*dane liczbowe dotyczą nauczyciel szkół powszechnych

Źródło: Reichsgesetzblatt des Deutschen Reiches, Jg. 1933, Bd. I, s. 94.

Nauczyciele żydowscy angażowali się w znaczący sposób w działalność stowarzyszeniową³³. Organizacje te służyły nie tylko dokształcaniu poprzez wymianę myśli pedagogicznej i wsparciu merytorycznemu, ale również dyskusjom na tematy społeczne i materialno-bytowe³⁴. W żaden sposób nie były jednak w stanie zahamować postępującego wykluczenia społecznego Żydów. Ideologiczne przesłanki systemu nazistowskiego miały na celu wypracowanie odpowiedniego zaplecza kadrowego tej – w tym nauczycieli, niewątpliwie ważnej grupy zawodowej. Szkoła według koncepcji nazistowskich miała być etapem wstępnym, poprzedzającym służbę wojskową. Stąd też struktury Wehrmachtu często określane były jako „Szkoła Narodu“ (Schule der Nation). Problematykę związaną z tematyką wojny i walki wprowadzono w zakres treściowy wszystkich przedmiotów nauczania. Celem przygotowania nauczycieli do realizacji wizji państwa nazistowskiego w 1927 r. powołano Narodowosocjalistyczne Stowarzyszenie Nauczycieli (Nationalsozialistischer Lehrerbund, NSLB), organizację pomocniczą NSDAP. Po dojściu Adolfa Hitlera do władzy zlikwidowano pozostałe związki nauczycielskie. Do 1935 r. do NSLB należeli również nauczyciele szkół wyższych, w 1935 r. utworzono odrębną organizację dla tej grupy zawodowej – Narodowosocjalistyczny Niemiecki Związek Docentów (Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund, NSDDB). Do 1941 r. nauczycieli akademickich zaszeregowywano do jednej z trzech grup, opartych o kryterium zaufania władz NSDAP: warunkowo zaufani, zaufani w stopniu dostatecznym lub całkowitym. Pierwszą grupę stanowiły osoby zakwalifikowane do stanu urzędniczego, drugą – osoby pozostające na pra-

³⁰ Arbeitsbericht (dalej: AB) 1933.

³¹ RGBl, 1933, Bd. I, s. 59.

³² JNB 1939, Nr. 94, s. 2.

³³ EILERS, R.: *Die nationalsozialistische Schulpolitik. Eine Studie zur Funktion der Erziehung im totalitären Staat*. Köln–Opladen 1963, s. 3; JSZ 1935, Nr. 1, s. 15.

³⁴ JSZ 1935, Nr. 7, s. 5; Nr. 9, s. 7; 1937, Nr. 10, s. 7.

wach urzędnika etatowego, trzecią – siły pomocnicze, bez prawa otrzymania nadania urzędniczego³⁵.

W myśl zmian w konstytucji, wprowadzonych 4 lipca 1939 r., rozwiązaniu poddano wszystkie dotychczas funkcjonujące instytucje – publiczne i prywatne – przygotowania nauczycieli żydowskich³⁶.

5. Wykluczanie nauczycieli żydowskich ze szkół powszechnych, zawodowych i wyższych

Zgodnie z rozporządzeniem z 7 kwietnia 1933 r. nauczyciele pochodzenia żydowskiego, zatrudnieni w szkołach powszechnych (publicznych), zostali przeniesieni w stan spoczynku. Wyjątek stanowili nauczyciele weterani pierwszej wojny światowej, jak również nauczyciele, którzy z dniem 1 sierpnia 1914 r. otrzymali status urzędnika. Początkowo zarządzeniem objęto szkoły w Berlinie, wkrótce podobne regulacje wydano również w Badenii-Wirtembergii oraz Frankfurcie, systematycznie wprowadzono je na terenie całej III Rzeszy i rozszerzono także na szkoły średnie i wyższe³⁷. Zarządzenie szczególnie mocno dało się odczuć nauczycielkom. Z grona 41 nauczycielek szkół wyższych w Prusach, posiadających status urzędnika państwowego, zaledwie sześć pozostało na stanowiskach. 43 kolejne, które nie posiadały stałego zatrudnienia, zwolnionych³⁸. Nauczycielom pochodzenia żydowskiego zabroniono nauczania w klasach, w których nie kształciły się dzieci pochodzenia żydowskiego lub też było ich niewiele³⁹.

Zgodnie z rozporządzeniem z 11 lipca 1934 r. nauczyciele pochodzenia żydowskiego nie mogli już zasiadać jako członkowie komisji egzaminacyjnych na stopnie awansu nauczycielskiego⁴⁰. W oparciu o wcześniejsze rozporządzenie, z 18 grudnia 1933 r., usunięto w Prusach z komisji ds. szkolnych oraz z zarządów szkół wszystkich rabinów⁴¹. Dotyczyło to w początkowym okresie komisji szkolnych, którym podlegało mniej niż 20 dzieci wyznania żydowskiego, później zarządzeniem objęto wszystkie szkoły żydowskie bez wyjątku⁴². W Bawarii, począwszy od 9 lutego 1934 r., ograniczono również liczbę nauczycieli religii dla dzieci wyznania żydowskiego⁴³.

Rozporządzeniem z 15 września 1933 r. na terenie Prus ograniczono działalność żydowskich nauczycieli w powszechnych szkołach prywatnych. Od tego momentu nie wydawano już koncepcji dla nauczycieli legitymujących się nieryjskim pochodzeniem. Wyjątek stanowili kierownicy

³⁵ *Lehrkräfte in öffentlichen Volksschuldienst*. Amtliches Schulblatt für die Regierungsbezirk Kattowitz 1941, H. 2, s. 13–16; MOLENDĄ, J.: *Szkolnictwo w rejencji katowickiej w latach okupacji hitlerowskiej*. Katowice 1976, s. 54–55; Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1942, H. 21, s. 390–393; MEISTER, I. F.: *Die Judenschule. Nationalsozialistische Bildungspolitik am Beispiel des BG Wien II, Zirkusgasse*. Frankfurt am Main 2011, s. 27; ENGELBRECHT, H.: *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*. Bd. 5, Wien 1988, s. 13 i 265; TENORTH, H.-E.: *Pädagogisches Denken*. In: *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte...*, s. 140–145.

³⁶ RBI, 1939, T. I, s. 1097; RÖCHER, R.: op. cit., s. 280.

³⁷ WECKBECKER, A.: *Die Judenverfolgung in Heidelberg 1933–1945*. Heidelberg 1985, s. 71; WALK, J.: op. cit., s. 11.

³⁸ RGBI 1933, Bd. I, s. 245; RÖCHER, R.: op. cit., s. 59.

³⁹ WALK, J.: op. cit., s. 23; idem: *The Education of the Jewish Child in Nazi Germany. The Law and its execution*. Jerusalem 1975, s. 48.

⁴⁰ RÖCHER, R.: op. cit., s. 60; *Dokumente über die Vernichtung der jüdischen Bürger in Baden-Württemberg durch das Nationalsozialistische Regime 1933–1945. Veröffentlichungen der staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg*. Bd. 16/17. Teil I, Bearb. P. Sauer. Stuttgart 1966, s. 126.

⁴¹ WALK, J.: op. cit., s. 64.

⁴² JSZ 1934, Nr. 3, s. 7.

⁴³ WALK, J.: op. cit., s. 70; RÖCHER, R.: op. cit., s. 59.

prywatnych szkół oraz nauczyciele udzielający zajęć grupie dzieci niearyjskich⁴⁴. Na terenie Brandenburgii i Berlina rozporządzenie tej samej treści wydano wcześniej, w maju 1933 r.⁴⁵ Począwszy od stycznia 1934 r. powyższe przepisy obowiązywały również w odniesieniu do nauczycieli szkół zawodowych (typu Fachschule) oraz prywatnych szkół gospodarstwa domowego⁴⁶.

Dalsze wykluczanie nauczycieli żydowskich z życia społecznego realizowano w 1935 r. Dotyczyło to w głównej mierze tej grupy nauczycieli, którzy mimo wprowadzanych ograniczeń, zdołali utrzymać swoje dotychczasowe posady. 14 grudnia 1935 r. wydano rozporządzenie, które jednoznacznie precyzowało stanowisko władz hitlerowskich: „Żyd nie może być obywatelem Rzeszy. Nie przynależy mu polityczne prawo głosu. Nie może zajmować publicznego stanowiska urzędnika. Żydowski urzędnicy przechodzą z dniem 31 grudnia 1935 r. w stan spoczynku. Nie dotyczy to żydowskich nauczycieli, zatrudnionych w żydowskich szkołach publicznych, do czasu wydania nowych regulacji⁴⁷. Dnia 2 lipca 1937 r. z inicjatywy ministra Rzeszy ds. Nauki, Wychowania i Oświaty – Bernharda Rusta – w podstawie programowej wprowadzono zapis, że „Żydzi nie mogą być nauczycielami i wychowawcami młodzieży⁴⁸. W tym rozporządzeniu uregulowano również kwestię klas zbiorczych (Sammelklasse), dla dzieci żydowskich. Nauczycielem w tychże mógł zostać nauczyciel pochodzenia żydowskiego, który pochodził ze związku mieszanego. Zgodnie z paragrafami 3, dotyczącym powoływania urzędników oraz 4 dotyczącym obywateli Rzeszy, w przypadku zaakceptowania kandydatury nauczyciela pochodzenia żydowskiego, miał on być przyjmowany do pracy, ale bez powołania na stanowisko. Żydzi otrzymywali wynagrodzenie najniższego stopnia zaszczerogowania⁴⁹.

W wyniku braku miejsc pracy w szkolnictwie średnim i wyższym nauczyciele wyznania żydowskiego podejmowali masowo pracę w szkołach powszechnych. Stanowiło to niewątpliwie zjawisko paradoksalne, sprzeczne z interesami nowej władzy. 4 listopada 1935 r. Minister Rzeszy ds. Nauki, Wychowania i Oświaty wydał rozporządzenie, w którym zabroniono przyjmowania kolejnych nauczycieli do powszechnych szkół żydowskich, celem zahamowania⁵⁰.

W myśl rozporządzenia o szkołach żydowskich („Gesetz über das jüdische Schulwesen“) z 25 czerwca 1937 r. kierownicy, nauczyciele i inne osoby rozpoczynające pracę w szkołach żydowskich miały być zatrudniane bez formalnego powoływania na stanowisko. Nastąpić ono mogło wyłącznie za potwierdzeniem władz szkolnego nadzoru państwowego, co w przypadku nauczycieli żydowskich było niemożliwe. Kierownicy i nauczyciele tychże mieli automatycznie przechodzić w stan spoczynku, tracąc tym samym możliwość zatrudnienia. Począwszy od 4 lipca 1939 r. („Zehnte Verordnung zum Reichsbürgergesetz“), w myśl zmian w ustawie zasadniczej, pracodawcą nauczycieli w szkołach żydowskich stało się Przedstawicielstwo Żydów w Niemczech⁵¹. Wówczas też wszyscy nauczyciele niebędący urzędnikami państwowymi, zatrudnieni w szkołach żydowskich, zostali przeniesieni w stan spoczynku. Odebrano im prawo do otrzymywania wynagrodzenia przysługującego emerytowanym nauczycielom. Mieli obejmować

⁴⁴ ZBL 1933, s. 250.

⁴⁵ Frankfurter Zeitung 28. Mai 1933.

⁴⁶ ZBL 1934, s. 53.

⁴⁷ RGBl 1935, Bd. I, s. 1333.

⁴⁸ RÖCHER, R.: op. cit., s. 60; Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Amtsblatt des Reichs- und Preussischen Ministers für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung und der Unterrichtsverwaltungen der anderen Länder 1937, s. 347.

⁴⁹ Ibidem, s. 346.

⁵⁰ WALK, J.: op. cit., s. 138.

miejsca pracy w szkołach żydowskich wskazanych przez urzędników nadzoru. Rozwiązano tym samym, przynajmniej tymczasowo, problem przyjmowania nowych nauczycieli. Brakowało specjalistów głównie z przedmiotów gospodarczych oraz gimnastyki i sportu. Z kandydatami o tych specjalnościach podpisywano półroczne umowy, prawodawstwo dopuszczało stosowanie takiej procedury⁵².

W 1937 r. wydano również dyspozycje dotyczące wynagrodzenia dla nauczycieli pochodzenia żydowskiego, a względem wszystkich nauczycieli zniesiono nadany im wcześniej status urzędnika państwowego⁵³. Obniżenie płacy zasadniczej, zaszeregowanie do najniższej grupy, czy wreszcie brak miejsca pracy to czynniki, które przyczyniły się do postępującej pauperyzacji grupy zawodowej jaką stanowili nauczyciele pochodzenia żydowskiego. Stosunkowo najbardziej niekorzystne rozwiązanie zastosowano w odniesieniu do urzędników gmin żydowskich – rabinów oraz nauczycieli religii, których pobory obniżono nawet o połowę⁵⁴. Gminy wyznaniowe nie były w stanie wyasygnować odpowiednich kwot z budżetu, celem wsparcia najuboższych. Wyjątkami były gminy w Bawarii, Wirtembergii i Badenii⁵⁵. Gminy żydowskie podejmowały w tym czasie szereg działań mających na celu wsparcie potrzebujących – zwalnianych z pracy – poprzez oferowanie im możliwości kształcenia i dokształcania zawodowego, zaprowadzenie systemu pożyczek i zapomóg, przygotowanie punktów doradztwa zawodowego, czy wreszcie warsztatów i szkół gospodarstwa domowego⁵⁶. Nauczyciele masowo wnioskowali o podniesienie wynagrodzenia, do poziomu zapewniającego im godne utrzymanie. Jednak najczęściej były one negatywnie rozpatrywane⁵⁷. Dlatego też w wielu miejscowościach nauczyciele pochodzenia żydowskiego, celem polepszenia standardu utrzymania, obejmowali dodatkowo posady urzędnicze w gminach żydowskich, ponadto posady kantorów i kierowców szkolnych środków transportu⁵⁸.

* * *

Koncepcja szkoły totalitarnej, wprowadzona w III Rzeszy po objęciu władzy przez nazistów, oparta została o zasady elitaryzmu oraz czystości rasy. Realizowała ona w sposób niezwykle precyzyjny założenia „Judenpolitik“, mającej na celu systematyczne wykluczanie i izolację ludności żydowskiej, w odniesieniu do szeroko definiowanego pojęcia szkolnictwa, rozumianego z jednej strony poprzez ograniczenie, a w konsekwencji likwidację placówek o charakterze wyznaniowym, z drugiej zaś stopniowe, aczkolwiek systematyczne, rezygnowanie z nauczycieli pochodzenia żydowskiego oraz kandydatów do tego zawodu, jako aktywnej siły roboczej. Odpowiednio prowadzona indoktrynacja ogółu ludności za pośrednictwem edukacji ustawicznej – szkolnej i pozaszkolnej, w latach poprzedzających II wojnę światową – spowodowała wzrost niechęci i frustracji oraz spotęgowanie ograniczeń w odniesieniu do ludności żydowskiej niemal we wszystkich dziedzinach życia społecznego.

⁵¹ Anstellungsverordnung für die Lehrer der Reichsvereinigung 1939, YW/08/13, s. 74.

⁵² RGBl 1939, Bd. I, s. 1097; RÖCHER, R.: op. cit., s. 280.

⁵³ RÖCHER, R.: op. cit., s. 117–123.

⁵⁴ AB 1933, s. 59; Jüdische Rundschau (dalej: JR) 1934, Nr. 65, s. 4.

⁵⁵ JSZ 1935, Nr. 2, s. 3.

⁵⁶ MEYER, B.: op. cit., s. 200–201.

⁵⁷ JSZ 1935, Nr. 2, s. 4.

⁵⁸ RODEN, G. von: op. cit., s. 219; JSZ 1938, Nr. 5, s. 2.

dr Joanna Lusek,
Muzeum Górnośląskie w Bytomiu
ul. Tatrzańska 3/38
41-907 Bytom
Polsko
e-mail: joannalusek@op.pl

**PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÁ PARTIZÁNSKÁ BRIGÁDA JANA ŽIŽKY
Z TROCNOVA V JUGOSLÁVII V MATERIÁLECH ARCHIVU SVAZU
ČECHŮ V REPUBLICE CHORVATSKO**

PAVEL ZONA

The article deals with the role played by members of the Czech ethnic minorities resident in Croatian Slavonia in the first half of the 20th century. It points to the problems associated with their status within the Florida Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in the interwar period. Dedicated to their share in the liberation of Yugoslavia from the Fascists and the role of the colonization of the Czechoslovak border. The emphasis is mainly on the disputed or unclear points in the history of this entity.

Key words: Slavonia; Czech minority; guerilla warfare.

Úvod

Problematikou české (československé) emigrace a jejího působení v prostoru bývalé Jugoslávie se zabývala a zabývá řada autorů (J. Auerhan, J. Folprecht, J. Vaculík, J. Vojáček, J. Hanzl, F. Šesták a další). Cílem článku není pokračovat v jejich díle. K jeho napsání inspirovala autora skutečnost, že pochází ze Znojemska a při různých příležitostech se setkával s potomky bývalých jugoslávských partyzánů, kteří se po válce na Znojemsku usídlili. Rozhovory s nimi byly plné zajímavých, ale zároveň obtížně ověřitelných informací o životě ve Slavonii, kam se jejich předci v uplynulých staletích odstěhovali. Předmětem rozhovorů byl i jejich boj proti fašismu za 2. světové války a okolnosti osídlování pohraničí těsně po válce.

Výše uvedené skutečnosti vedly autora k myšlence prostudovat a analyzovat dokumenty uložené v Archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko (ASČ v RCh) a ve Státním okresním archivu ve Znojmě, pokusit se zmapovat osudy této komunity a věnovat se jejím osudům podrobněji. Neméně zajímavými se jeví i osudy těchto bojovníků a jejich rodin v poválečném období a hlavně jejich anabáze po návratu do staré vlasti a osídlování moravského pohraničí v letech 1945–1948. Motivací je i to, že při zkoumání příslušných archivů nacházel autor celou řadu nesrovnalostí, vzájemně si odporujících informací, ale i zjevně chybějících dokumentů ze zkoumaného období. Jedná se o poměrně málo frekventovanou problematiku, která nabízí možnost bádání nad souvislostmi mezi gerilovým bojem a každodenním životem, mezi válkou a následnou obnovou, ale i životem lidí ve vypjatých obdobích jejich života.

Z uvedeného je patrné, že prostor k bádání a s ním spojené hledání objektivních informací a následné formulování adekvátních závěrů ve výše zmíněných oblastech je velmi široký.

Podstatnou část archivu Svazu Čechů v RCh zabírají dokumenty týkající se působení našich krajanů v protifašistickém boji národů Jugoslávie ve druhé světové válce. Jde především o materiály mapující činnost 1. československé brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii, která byla konstituována v říjnu 1943. Převážnou část jejich příslušníků tvořili příslušníci české menšiny z Daruvaru a okolí. Tyto dokumenty, které jsou podle vyjádření správce archivu velmi nepřehledné a neuspořádané, bude nezbytné podrobit hlubšímu zkoumání zaměřeného na zdokumen-

tování české menšiny ve Slavonii od jejich příchodu do konce druhé světové války a na období do roku 1950, kdy končí tzv. reemigrace. Problémem, na který badatel naráží při studiu dokumentů v AČS v RCH je že poměrně velká část dokumentů jsou kopie, jejichž originály jsou obtížně dohledatelné v dalších archívech (Záhřeb, Bělehrad).

Pohled na činnost českých spolků na území bývalé Jugoslávie se v jednotlivých obdobích měnil v závislosti na pozorovateli, či aktuální politické situaci v Čechách nebo Chorvatsku. Stejně tak se různí i nazírání na činnost českých partyzánů bojujících v řadách Národní osvobozené armády v čele s Titem. A konečně ani vnímání role navrátilých se příslušníků československé partyzánské brigády do poválečného Československa nebylo vždy jednoznačné.

Za 95 let od vzniku samostatné Československé republiky a posléze České republiky prošel náš politický systém mnoha změnami, které sebou přinesly mnohdy zásadní obraty v pohledu na uplynulá období, na události a osobnosti je doprovázející. V této souvislosti nelze nezpomenout měnící se pohled na postavení a úlohu legií v našich dějinách, roli Masaryka, Beneše, a úlohu prvorepublikové Československé branné moci v roce 1938. Ještě problematičtější byl vývoj pohledu na jednotlivé složky našeho protifašistického odboje na bojištích druhé světové války v letech 1945–1990. Týká se to vojáků bojující v pouštích severní Afriky, na východní frontě, nebo i v rámci RAF. Postavení vojáků – účastníků odboje – se měnilo od glorifikace až po kriminalizaci.

I zde však najdeme výjimku. Jsou to Češi, Moravané a Slováci, kteří se postupně usídlovali v tehdy uherském Chorvatsku, především v okolí Daruvaru ve Slavonii. Jednalo se o poměrně významnou národnostní menšinu, která si uchovala svoji identitu dodnes. A právě příslušníci těchto národů se významně zapojili do národně osvobozené hnutí v Němci obsazené Jugoslávii. Na jejich podíl na porážce fašismu se rádo zapomínalo a bohužel i zapomíná dodnes. Proč tomu tak bylo a je, je vcelku jasné. V období po roce 1948 ale i po roce 1989, tomu tak bylo proto že vůdce Národně osvobozené armády v Jugoslávii byl Josip Broz-Tito. V prvním případě protože dokázal prosadit vlastní směr rozvoje poválečné Jugoslávie bez ohledu na Sovětský svaz a v druhém případě proto, že to byl komunist. A příslušníci „našich národů“ tak nesli na svých ramenou cejch „nežádoucí složky odboje“. Neprávem, protože podle průběžných hlášení o počtu, národnostní a politickém hlášení u praporu a brigády se podíl komunistů včetně kandidátů pohyboval okolo ¼.¹ Pouze v krátkém období počátku osmdesátých let vyšlo několik publikací, z nichž lze čerpat. Je zvláštní, že i naše krajanské spolky v Jugoslávii, vydaly po druhé světové válce pouze několik publikací popisující především léta protifašistického boje. A i ty vyšly v relativně krátkém období přelomu 60-tých a 70-tých let.²

Příslušníci české menšiny se zapojili do protifašistického boje již od března 1939, což bylo v příkrém rozporu s oficiálním stanoviskem jugoslávské vlády, která se snažila o neutrální postoj k vývoji v Evropě. Češi v Jugoslávii pomáhali uprchlíkům z ČSR mířícím přes Balkán na západ do Francie a Anglie. Mnozí se k nim přidávali a ve Francii se hlásili do armády s cílem postavit se se zbraní fašistickému Německu.

1. československá samostatná brigáda Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii

Místem vzniku 1. československé samostatné brigády byla Slavonie, ve které od konce 19. století žila významná menšina Čechů a Slováků. Jednalo se především o okresy Daruvar, Pakrac,

¹ AČS RCH, Daruvar, fond (f.), Brigáda J. Žižky, karton (k.) VIII/2–4.

² Do tohoto období spadají i vědecké konference mapující boj českých a slovenských partyzánských jednotek v Jugoslávii. Příkladem je konference Revolučné odkazy XIV. vojvodinskej údernej slovenskej brigády z listopadu 1979. Sborník z ní vydalo nakladatelství OBZOR Novi Sad v roce 1980. Publikace se nachází v AČS v RCH.

Grubišno Polje a Garešnica. Největší podíl byl v Daruvaru, kde tvořil 23 % obyvatelstva. Na počátku roku žilo ve Slavonii 30 000 Čechů a Slováků. Okamžitě po okupaci Jugoslávie a vzniku Nezávislého státu Chorvatsko (NDH) byl zahájen tlak na národnostní menšiny – byly rušeny české školy, třídy, spolky a příslušníci těchto menšin byli vyzváni, aby požádali o chorvatské občanství – pokud ho dosud neměli. Spolkový majetek byl konfiskován a spolková činnost národnostních menšin byla postavena mimo zákon.³

Vzhledem k vazbám na „starou vlast“ (rozdělené a částečně okupované Československo) a represím ze strany ustašovského Chorvatska se významná část obyvatelstva Slavonie české a slovenské národnosti postupně zapojila do protifašistického odboje. V první fázi (r. 1941) tvořili příslušníci obou národů významnou část 1. slavonského praporu a od března roku 1942 druhého praporu 1. slavonského oddílu, kterému velel Čech Josef Vojáček zvaný Taras. Ve Slavonii zesílila aktivita partyzánů v průběhu roku 1942. Počty příslušníků protifašistických oddílů narůstaly, což vedlo ke vzniku 2. slavonského oddílu a spojením obou pak byla zformována 1. slavonská (12. chorvatská) brigáda, jejíž součástí byl od 3. 5. 1943 i 1. československý prapor, který byl založen rozkazem štábu III. operační oblasti národně osvobozenecých vojsk a partyzánských oddílů Chorvatska. Dne 24. 6. byl prapor zařazen do sestavy 17. brigády, jež byla součástí 10. (později 28.) divize.⁴ Za zmínku stojí, že hlavním úkolem praporu nebyl přímý boj proti okupantům, ale „politicky pracovat v masách Čechů a Slováků, aby hromadně přistupovali do jednotek národně osvobozovacího vojska“.⁵

Do prvních bojů zasáhl 1. prapor v rámci bojů hlavních sil partyzánských jednotek v Sutjesce. V době, kdy Titovy jednotky vedly těžké boje o přežití, snažil se štáb partyzánských jednotek zapojit co nejvíce svých oddílů na celém území Jugoslávie do boje proti okupantům a bránit tak zapojení dalších nepřátelských jednotek do boje proti hlavním silám partyzánů. bojová cesta praporu tak začíná 9. července 1943 u Koturiče a pokračovala v následujících dnech při přesunu jednotky k Sávě, kam dorazila 16. tohoto měsíce. Prapor kryl přechod jednotek brigády přes řeku a v bojích ztratil 12 svých bojovníků včetně velitele první roty Gustava Matějky. Ve střetech následujících dnů ukořistili vojáci praporu množství zbraní munice a dalšího materiálu. Svůj úkol splnili a vrátili se do Slavonie. Tam se prapor zapojil do bojů u Drenského Slatiniku, Drenje a Krndii. Po ukončení bojů byl prapor vyvážen ze 17. brigády a začal naplňovat kroky vedoucí k provedení reorganizace na samostatnou brigádu. Zároveň byl prapor přemístěn na Daruvarsko – tedy do prostoru s největší koncentrací Čechů a Slováků. Věhlas, který získal v bojích proti nepřátelům, vzbudil u krajanů zájem zapojit se do protifašistického boje. Počty praporu se zdvojnásobily a bylo možno přistoupit k formování brigády, která vznikla na základě rozkazu č. 16 štábu VI. sboru vydaného dne 26. 10. 1943.⁶ Tímto rozkazem byla zformována 1. československá brigáda z 1. československého úderného praporu, 1. posávského úderného praporu a částí XII. úderné brigády – zároveň byl velitelem brigády ustanoven – Milan Joka, politickým komisařem Josef Vojáček, náčelníkem štábu Antonín Doležal a informativním důstojníkem Josef Hanzl.

Brigáda měla v době svého vzniku tři prapory o celkovém počtu 289 Čechů a Slováků, 201 Srbů, 69 Chorvatů a 20 příslušníků jiných národů.⁷ Počty se však měnily prakticky každodenně a v průběhu bojů v letech 1943–1945 kolísaly od 500 do 1200. Z denních výkazů počtů vyplývá

³ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Referát delegace Svazu Čechů v Jugoslávii pro III. sjezd krajanů v Praze 1948.

⁴ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Rozkaz štábu III. operační oblasti.

⁵ AČS RCH, Daruvar, f. Československý svaz, k. 9, HISTORIAT Josip Hanzl (rukopis), český abstrakt, s. 2.

⁶ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/4 Rozkaz č. štábu VI. korpusu.

⁷ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/2–4.

i jeden zajímavý moment, a to v údobích snížené bojové aktivity nebo problémů se zásobováním se snižoval počet osob i pod 300.⁸ Velení a štáby byly mezinárodní, pouze první prapor, kterému velel Josef Kubíček, byl útvarem ryze českým. Ostatní prapory byly mezinárodní. Do bojů se brigáda zapojila v rámci XII. divize nejdříve v bojích o město Vitrovice a u Djakova a v Grašenici. V bojích získala brigáda nejen prestiž a zkušenosti, ale i značnou kořist. Ta byla hlavním zdrojem výzbroje. Ze zprávy z 21. prosince 1943 plyne, že brigádu tvořilo 571 mužů a 29 žen a ve výzbroji bylo 638 pušek, pět samopalů, jedna protitanková puška, 34 kulometů různých typů, protitankové dělo, tři lehké a jeden těžký minomet a 33 pistolí.⁹ Situaci v zabezpečení zbraní však komplikovala typová pestrost kořistních zbraní. Do jednotlivých modelů ručních zbraní byl nedostatek munice, mnohdy chyběla vůbec.¹⁰

Další reorganizaci prodělala brigáda 25. února 1944 a po ní byla prakticky národní – tedy složená z Čechů a Slováků. Na jaře tohoto roku vedla brigáda boje s Němci, ustašovci a domobranou mezi Daruwarem a Časnou. Nejvýznamnějším střetem byl boj o Podravskou Slatinu, při kterém byla jednotkami VI. sboru zlikvidována posádka v počtu 600 mužů. Po těchto bojích se jednotka stáhla do Daruvaru. V této oblasti plnila mimo jiné i významný úkol ochrany krajanů, při čemž byla průběžně doplňována z jejich řad. Tam se také zapojila do obrany území před jarní ofenzivou fašistů, do které bylo zapojeno 35 000 mužů a 100 tanků podporovaných letectvem. I v tomto případě se podařilo nepřátelské jednotky odrazit. V letních měsících roku vedla 1. brigáda ve spolupráci s dalšími jednotkami boj proti posádkám fašistů rozmístěných ve Slavonii. Nejtvrďší boje byly vedeny v srpnu kdy byla mimo jiné sestřelena i dvě nepřátelská letadla. Dne 16. září byl osvobozen Daruvar a brigáda obdržela od našich krajanů bojovou zástavu. Na podzim se přesunula do blízkosti železniční trati Záhrab – Bělehrad, kde prováděla diverzní akce narušující dopravu na této důležité dopravní tepně. Největší akcí slavonských partyzánů od začátku války byly boje o Našice ve dnech 18.–24. listopadu. Po bojích u Našic se do brigády přihlásila řada dobrovolníků ze slovenských obcí z okolí. To umožnilo vytvoření 3. praporu. Celkem měla brigáda víc než 1000 vojáků, z nichž bylo 915 Čechů a Slováků. Velitelem se stal Antonín Růžička a náčelníkem štábu Josef Hanzl.

Na konci roku 1944, kdy se do bojů v Jugoslávii zapojila postupující Rudá armáda, se změnila taktika fašistických jednotek. Stáhly se do velkých měst a změnily je v pevnosti, které hodlaly bránit až do konce. I. brigáda se zapojila do útoku v prostoru Djakovo – Osijek. Nepřítel zde ve značné míře používal tanky, proti nimž neměla brigáda adekvátní obranu.

Organizace brigády na konci roku 1944 je zajímavá z hlediska plnění taktických úkolů při partyzánském způsobu vedení boje. Pro organizaci takovýchto jednotek je typické členění do malých jednotek schopných plnit dílčí úkoly samostatně, a to především na stupni rota a prapor. V případě nutnosti a vedení rozsáhlých operací byly rotý nebo prapory posíleny dalšími složkami brigády. Organizace brigády je na obrázku, složení 2. a 3. praporu bylo totožné s prvním. Ve schématu jsou použity některé ne zcela běžné výrazy, které jsou však poplatné roku 1944. Intendanční skupina praporu zabezpečovala zásobování potřebným materiálem. V rotě zbraní byly soustředěny podpůrné zbraně – kulometry, minomety protitankové prostředky. Do brigádní skupiny služeb patřilo zásobování, veterinární služba a skupina oprav materiálu. Agitprop zabezpečoval propagandu, mimo jiné vydával brigádní noviny.¹¹

⁸ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/ 4, Spisak 29. II. 1944.

⁹ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda J. Žižky, k. VIII/2.

¹⁰ AČS RCH, Daruvar, Grada za historiu narodnooslobodilačkog parketa u Slavoniu, Kniga X, Slavoniski Brod 1984, s. 391.

¹¹ V tomto odstavci čerpá autor článku z chorvatsky psaného originálu organizace brigády. Překlad autor článku.

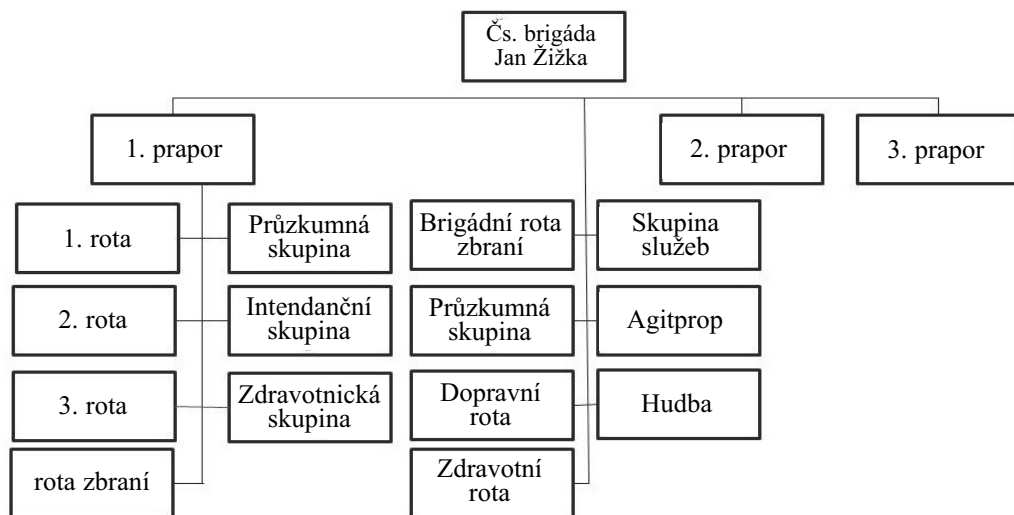

Schéma brigády z konce roku 1944¹²

V bojích na přelomu roku se brigáda značně vyčerpala a v lednu roku 1945 se její činnost omezila na jednotlivé diverzní akce a na boje související s obranou osvobozených území před pronikajícími Němci. V těchto bojích padl velitel brigády a na jeho místo nastoupil Josef Růžička. Dalším úkolem slavonských jednotek bylo udržet strategické průsmyky a komunikace a bránit tak nepříteli manévrovat v týlu postupující fronty. V těchto bojích se příslušníci brigády setkali s 16. vojvodinskou brigádou, která byla převážně tvořena Slováci usídlenými v okolí Nového Sadu. Dne 6. února zahájil nepřítel frontální ofenzívu proti jednotkám v prostoru brigády. Měl několika násobnou převahu, což přinutilo jednotky partyzánů stáhnout se do hor. Situace byla velmi nepřehledná, útoky nepřítele pokračovaly. Do přímého boje zasáhl i velitel brigády, který dne 7. února padl při obsluze kulometu. Prapory brigády ustupovaly před tlakem nepřítele do Požežské kotliny, kde se rozptýlené jednotky brigády soustředily a posléze přešly do protiútoků. Soustředěným úsilím všech jednotek 12. divize se podařilo nejprve vyčistit hory od nepřátel a následně prolomit obklíčení, ve kterém dosud bojovaly. Po těchto bojích byla brigáda opět odvelena na Daruvarsko, kde bránila před nepřítelem osvobozená území. Posledním partyzánským pochodem brigády byl přechod fronty, který skončil 15. dubna u Drenjského Slatniku.

Činnost brigády sledovala v průběhu války Československá exilová vláda v Londýně. O vzájemných vazbách svědčí např. dopis zasláný londýnské vládě v říjnu r. 1944, s žádostí o pomoc při naplňování národních zájmů.¹³ Tento dopis byl napsán a odeslán v období, kdy se podařilo osvobodit Daruvar a jeho okolí od Němců a probíhalo období obnovy činnosti Československého svazu. Košická vláda Zdeňka Fielringera oslovila příslušníky brigády v několika dopisech, které, jak svědčí jeden¹⁴ z nich, měly spíše deklarativní charakter a vyjadřovaly morální podporu. Na konci května byla brigáda rozpuštěna a její příslušníci přešli do nově se formu-

¹² AČS RCH, Daruvar, f. Československý svaz, k. 9, HISTORIAT Josip Hanzl (rukopis), s. 87. Pro úplnost nutno poznamenat, že početně se jednalo o jednotky poměrně malé. Podle dnešních měřítek brigáda odpovídala dnešnímu praporu, prapor rotě a rota četě.

¹³ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A1, Dopis vládě ČSR, č. 4/44, Daruvar 14. 10. 1944.

¹⁴ HEROUT V.: *Reemigrace Čechů z Chorvatska*, Jednota, 2010, s. 10.

jících ozbrojených sil Jugoslávie. Z hlediska osudů příslušníků 1. československé partizánské brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii jsou důležitá dvě data. Prvním je 5. srpen 1945 a druhým 12. září téhož roku. V srpnu se konal v Daruvaru 1. poválečný krajanský sjezd, na něm zaznělo: „ *Víme, že je povinností každého z nás převzít na sebe úkol a stát se strážcem hranic nejen Československa, ale slovanského světa vůbec ...*“.¹⁵

Závěr

Dne 12. září 1945 nastoupili bojovníci 1. československé samostatné brigády Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii v Praze na Staroměstském náměstí, kde z rukou tehdejšího ministra obrany generála Ludvíka Svobody převzali nejvyšší státní vyznamenání, které jim udělil prezident republiky Edvard Beneš. Tak skončila bojová cesta této jednotky.

Na přehlídku odjela skupina 250 bojovníků 23. srpna 1945.¹⁶ Obyvatelé Prahy je uvítali 9. září a následně se jim dostalo přijetí u nejvyšších státních představitelů. Ministr obrany Ludvík Svoboda předal více než stovce z nich státní vyznamenání.¹⁷ V té době československá vláda jednala o znovuosídlení československého pohraničí a zabývala se tedy i otázkou reemigrace. Příslušníkům brigády byla nabídnuta možnost usídlit se na jihu Moravy. Ti možnosti využili a více než 160 z nich se i se svými rodinami usídlilo v Jiřicích, Mišovicích, ale i jinde v regionu. Další přicházeli na jižní Slovensko, do okolí Liberce, ale také do Plzně a jiných částí poválečné republiky.

Jak bylo uvedeno v úvodu, prostor k bádání a s ním spojené hledání objektivních informací a následné formulování adekvátních závěrů v oblasti zkoumání činnosti příslušníků 1. čs. brigády je velmi široký. Lze jej rozdělit do dvou základních oblastí. Jedna z nich je vojenská. Dosud prostudované a analyzované dokumenty ukazují další rozměr zkoumané problematiky. Jsou to vlastní bojové akce v podstatě gerilových útvarů v týlu protivníka. Ty tvořily jen velmi malé procento aktivit. Velmi podnětná je i možnost dokumentovat dobové formy koexistence s civilním obyvatelstvem, způsoby zásobování, doplňování a výcviku atd. Za zmínku stojí také kontinuálně vedené informační operace, civilně vojenská spolupráce při správě dobytých území nebo edukační činnost v rámci jednotek brigády. Druhou oblastí jsou lidé a jejich život před válkou, v letech 1938–1945 a po ní. Jak se vyvíjely jejich názory přístupy a osudy. Obě složky je však nutno hodnotit ve vzájemných souvislostech komplexně. Daruvarský archív zcela jistě nebyl využit beze zbytku. Ale i ta malá část, kterou se podařilo dosud prozkoumat, ukazuje další možnosti v badatelské činnosti v Bělehradě a Záhřebu.

Ing. Pavel Zona, Ph.D.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany
Kounicova 65
662 10 Brno
Česká republika
e-mail: pavel.zona@unob.cz

¹⁵ AČS RCH, Daruvar, f. Brigáda Jana Žižky, k. VIII/3, Referát delegace Svazu Čechů v Jugoslávii pro III. Světový sjezd krajanů v Praze 1948.

¹⁶ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A-1, č. 133/45.

¹⁷ AČS RCH, Daruvar, f. ČSS v Chorvatsku, k. A-1, dopis Československé vojenské mise v Bělehradě z 29. 9. 1945.

OVLÁDNUTÍ BEZPEČNOSTNÍCH SLOŽEK MINISTERSTVA VNITRA KOMUNISTICKOU STRANOU V ROCE 1945 A JEHO DŮSLEDKY

FRANTIŠEK HANZLÍK

The article deals with the constitution of the Interior Ministry after the Second World War. Second part of article is focused on formation of the security forces within the Interior Ministry in the second half of 1945. It shows context and consequences of the Communist Party practice in order to control the Interior Ministry and its subordinate security units until the end of 1945.

Key words: security forces; the Interior Ministry; intelligence agencies; defense intelligence; national committees; government program; the Communist Party.

1. Úvod

V letech 1945–1948 probíhal v poválečném Československu zápas o politickou moc mezi komunistickou stranou a ostatními povolenými politickými stranami. Výchozí situaci pro nastávající zápas rozhodujícím způsobem ovlivňovaly vnější i vnitřní faktory, které vznikly v důsledku končící druhé světové války. Z vnějších faktorů to byla skutečnost, že převážnou část území republiky včetně Prahy osvobodila Rudá armáda. Z vnitřních faktorů to byl především poměr sil v první poválečné vládě a obsah vládního programu, přijatého na prvním zasedání vlády v Košicích dne 5. dubna 1945. Rozdílné představy o realizaci vládního programu mezi komunistickou stranou a ostatními politickými stranami se staly jádrem sporů mezi nimi. Za rozhodující podmínku pro uchopení politické moci považovala komunistická strana ovládnutí mocenských složek státu. Proto své hlavní úsilí po osvobození zaměřila na ovládnutí ministerstva vnitra a jeho bezpečnostních složek. Zároveň se snažila dosáhnout podstatných změn v postupně obnovované armádě. Cílem studie je ukázat jakým způsobem se komunistické straně podařilo do konce roku 1945 ovládnout ministerstvo vnitra a jeho bezpečnostní složky a jaké důsledky měla tato skutečnost pro následující období zápasu o politickou moc v Československu, které skončilo únorem 1948.

2. Proč Košický vládní program neobsahoval ustanovení o ministerstvu vnitra?

Dne 4. dubna 1945 byla prezidentem republiky Edvardem Benešem jmenována v Košicích první poválečná vláda Národní fronty Čechů a Slováků v čele se Zdeňkem Fierlingerem. Poprvé od vzniku samostatného Československa se členy vlády stali také představitelé komunistické strany.

V průběhu moskevských jednání o složení vlády a vládním programu v březnu 1945 prezentovali představitelé jednotlivých politických stran zúčastněných na jednání rozdílné názory na poválečné uspořádání v osvobozené republice. Bylo zřejmé, že lze očekávat tvrdý zápas o politickou moc a o ovládnutí mocenských složek státu. K důležitým funkcím každého státu patří zajištění vnitřní bezpečnosti. Po šesti letech německé okupace území republiky vystupovalo splnění tohoto úkolu před vládou zvláště naléhavě, a to ještě před ukončením války. V každém státě plní tuto úlohu především ministerstvo vnitra a jeho bezpečnostní složky.

Jednotlivé kapitoly vládního programu obsahovaly určitý zámysl řešení hlavních problémů, kterými se bylo nutno zabývat ještě před definitivním osvobozením republiky a v následujícím období. Na rozdíl od podrobného rozpracování úkolů souvisejících s budováním armády (kapitola III.) se vládní program nezabýval otázkou obnovení bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Pouze kapitola V. obsahuje ustanovení, že: „*Všechny správní a násilnické orgány a instituce, vytvořené bývalými režimy okupantů a zrádců se zrušují*“¹. Nabízelo se několik možných variant řešení uvedeného problému. Jednou z možností bylo obnovení starého bezpečnostního aparátu (policie, četnictva a dalších složek), který fungoval v období první republiky nebo konstituování zcela nových bezpečnostních složek, případně kombinace obou způsobů.

Absence příslušných ustanovení ve vládním programu byla dána řadou okolností. Komunistická strana pravděpodobně neměla v době přípravy programu k dispozici odborníky schopné tuto část vládního programu připravit v takové formě, aby se nestala předmětem dalších sporů při moskevských jednáních. Jako další alternativa se nabízí úvaha, že vedení komunistické strany kalkulovalo s tím, že se mu podaří obsadit křeslo ministra vnitra členem strany a vzhledem k významnému zastoupení komunistů ve vládě se podaří v následujícím období v tomto resortu získat důležité pozice.² Za potvrzení výše uvedených názorů je možno považovat i fakt, že v původním návrhu Klementa Gottwalda na personální složení vlády z 23. února 1945 figuruje na místě ministra vnitra komunista R. Slánský.³ Vedení KSČ však při moskevských jednáních navrhlo nakonec na funkci ministra vnitra Václava Noska. Ani obsazení funkce ministra vnitra se nestalo předmětem sporů. Václav Nosek působil v průběhu II. světové války v emigraci v Londýně. Byl členem Státní rady. Mnohými členy vedení nekomunistických politických stran, které se účastnily moskevských jednání, i prezidentem E. Benešem, byl považován za osobu přijatelnou na obsazení resortu vnitra.

Problematika konstituování bezpečnostních složek ministerstva vnitra se nestala při moskevských jednáních příčinou sporných jednání zřejmě i proto, že delegace nekomunistických politických stran předpokládaly obnovení těchto složek v předválečné podobě při současné realizaci závěrů vládního programu o jejich očistě od kolaborantů a zrádců.

3. Záměry komunistické strany na ovládnutí bezpečnostních složek v roce 1945

Komunisté, kteří působili za války na území Protektorátu Čechy a Morava, předpokládali, že po osvobození bude rozpuštěna policie a četnictvo a bude vybudována zcela nová struktura bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Pokyny vydané ministrem vnitra Václavem Noskem na rozdíl od výše uvedeného názoru obsahovaly stanovisko vedení KSČ, které v té době požadovalo prosadit následujícího řešení:

1. Četnictvo a policii nerozpouštět, ale očistit a ponechat ve výkonu služby, jelikož není zatím možné nahradit je vycvičenými bezpečnostními orgány novými.
2. Podchytit ozbrojenou masu občanstva a snažit se urychleně mladé a vhodné lidi začlenit do bezpečnostní služby.
3. Vytvořit zvláštní pohotovostní jednotky jako zálohu pro pohraničí.⁴

¹ Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Sbírká dokumentů. Praha Ministerstvo informací, Praha 1945, s. 15.

² Každá z politických stran měla ve vládě 3 zástupce. Vzhledem k organizačnímu rozdělení komunistické strany na Komunistickou stranu Československa a Komunistickou stranu Slovenska v době války měli komunisté ve vládě 6 zástupců.

³ Národní archiv (dále NA), fond (dále f.) 100/24, svazek (dále sv.) 172, archivní jednotka (dále a. j.) 1532.

⁴ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Ministerstvo národní bezpečnosti (dále MNB) 11/4.

Podle vedení komunistické strany „*Bezpečnost v Čechách a na Moravě byla po revoluci postavena před úkol: co počít s bezmála 100 000 ozbrojených občanů, policistů a četníků*“.⁵

V souvislosti s projednáváním programu činnosti ministerstva vnitra se organizací bezpečnostního aparátu zabývalo jednání předsednictva vlády v Košicích dne 12. dubna 1945 a následně jednání 4. schůze vlády dne 17. dubna. Předsednictvo vlády se skládalo z předsedy vlády Zdeňka Fierlingera a pěti náměstků (Klement Gottwald, Viliam Široký, Josef David, Dr. Jan Šrámek a Ján Ursíny). Politické složení předsednictva vlády umožňovalo komunistické straně ve většině případů při projednávání různých otázek prosadit její záměry. Vedle členů komunistické strany K. Gottwalda a V. Širokého našli komunisté jednoznačnou podporu v osobě ministerského předsedy Z. Fierlingera a většinou i v osobě J. Davida, člena národně socialistické strany. J. Šrámek za stranu lidovou a J. Ursíny, představitel Demokratické strany Slovenska, nemohli i přes vyjádření nesouhlasu rozhodnutí předsednictva předkládané vládě podstatným způsobem ovlivnit.

Na návrh ministra vnitra, který schválilo předsednictvo vlády, přijala vláda dokument *Hlavní zásady výstavby nového bezpečnostního aparátu*.⁶ Uvedený dokument obsahoval rozhodnutí vlády o zrušení starých bezpečnostních sborů a jejich nahrazení novou strukturou bezpečnostní služby.

Na místo starého bezpečnostního aparátu měly vzniknout zcela nové složky a to:

- * *Uniformovaný sbor Národní bezpečnostní služby* (pořádková a kriminální služba);
- * *uniformovaný pohotovostní sbor* (pluky Národní bezpečnosti);
- * *neuniformovaný sbor Národní bezpečnostní služby* (státní bezpečnost včetně vnitřního a zahraničního politického zpravodajství);
- * *zvláštní bezpečnostní služba* (ochrana prezidenta, členů vlády, úřadů atd.).

Usnesení vlády zároveň stanovilo, že při výstavbě nových bezpečnostních složek budou přednostně využíváni příslušníci 1. čs. armádního sboru v SSSR a účastníci domácího odboje.⁷

Dne 15. května 1945 oficiálně převzal V. Nosek resort vnitra. Navíc se stal předsedou vládní personální komise, která projednávala obsazení důležitých míst v jednotlivých ministerstvech.

Přesto, že vláda schválila uvedený dokument, nebylo možno v praxi plně zabezpečit jeho realizaci. V polovině dubna roku 1945 byla ještě značná část českých zemí v rukou německých okupantů. Na základě výzev odbojových organizací, národních výborů, politických stran i jiných institucí vznikaly většinou živelně na osvobozeném území různé ozbrojené skupiny. Také jejich struktura, poslání i názvy se podstatně lišily. Od revolučních gard, rudých gard, národní stráž, stráž národní bezpečnosti až po národní milice, obranné strážce a další. Mnohé z nich se svým působením vymykaly původním představám o vytváření přechodných bezpečnostních orgánů národních výborů.

Jejich hlavním úkolem měla být podle možností ochrana majetku, osob, zabránění ničení výrobních i jiných zařízení ustupujícími jednotkami německé armády nebo záškodnickými skupinami, zadržování kolaborantů a zrádců, zajišťování archivních materiálů okupačních úřadů a podobně. Obsah archivních pramenů svědčí o tom, že převážně živelné působení těchto ozbrojených skupin přinášelo vedle pozitivního výsledků také vážné problémy. Jejich činnost většinou nebyla nikým řízena a koordinována. Docházelo k případům exekucí majetku, k rabování, k loupežím, k domovním prohlídkám, ale i k případům vykonání poprav bez vyšetřování a odsouzení

⁵ ABS, f. MNB 11/4.

⁶ *Cesta k lidové bezpečnosti*. In: Sborník dokumentů. Praha: Naše vojsko, 1975, s. 27–29.

⁷ Tamtéž.

i v době po osvobození. V mnohých případech byla motivem jednání samozvaných vykonavatelů „spravedlnosti“ snaha zbavit se nepohodlných svědků, a to i osob, které se závažným způsobem neprovinily.⁸

Vedle živelně vznikajících a nikým neřízených ozbrojených skupin vznikaly další, které podléhaly národním výborům a plnily úkoly podle jejich pokynů a potřeb. Zároveň docházelo k obnovování struktury bezpečnostních složek z období předmnichovské republiky z části příslušníků české protektorátní policie i z bývalých příslušníků, kteří museli policejní složky po 15. březnu 1939 opustit.

Ve snaze zabránit živelnosti a nežádoucím tendencím ve výkonu bezpečnostní služby vydalo ministerstvo vnitra dne 26. května roku 1945 výnos o podřízení všech dočasných ozbrojených skupin *Komisi pro vnitřní národní bezpečnost* (KVNb). Komise vznikla po květnovém povstání z vojenskopolitické komise České národní rady. Dne 22. května potvrdilo ministerstvo vytvoření této komise a stanovilo, že v ní dále budou zastoupeny zemské národní výbory (ZNV), Ústřední rada odborů (ÚRO), revoluční gardy, partyzáni a zástupci ministerstva vnitra. K hlavním úkolům KVNb patřila organizace vnitřní národní bezpečnosti, budování SNB i provádění a řízení očisty bezpečnostních a státních orgánů.⁹ Opatření stanovená výnosem se vzhledem ke složité vnitropolitické situaci, která vznikla bezprostředně po válce, nedařilo realizovat. Proto v červnu 1945 vydalo ministerstvo národní obrany po dohodě s ministerstvem vnitra nařízení o rozpuštění všech dočasných ozbrojených skupin mimo armádu, složky Národní bezpečnosti a starých bezpečnostních orgánů.¹⁰ Ani zmíněné nařízení o rozpuštění ozbrojených skupin se nepodařilo v krátké době realizovat. Na ministerstvo vnitra i ministerstvo národní obrany docházelo ze strany občanů, úřadů a bezpečnostních složek mnoho stížností na jednání, různých ozbrojených skupin, ale i příslušníků armády. Ještě v průběhu měsíce srpna, září a října 1945 docházelo převážně v pohraničí ke zcizování majetku, osobních věcí a k případům fyzického násilí páchaného na obyvatelstvu. Ministerstvo vnitra reagovalo na tuto situaci výnosem ze dne 25. září 1945 *Nepřistojnosti při zajišťování osob*, v němž uvedlo konkrétní případy okrádání zajišťovaných o cenné předměty, vykrádání bytů zajištěných atd. Výnos adresovalo všem stupňům národních výborů a okresním správním komisím (OSK) s nařízením okamžitého sjednání nápravy.¹¹

Ještě počátkem listopadu upozorňovalo ministerstvo vnitra opakovaně podřízené bezpečnostní složky na nutnost splnění výnosu z 3. srpna o likvidaci různých ozbrojených skupin.¹² Vzhledem k tomu, že stále trval stav branné pohotovosti státu, spadalo řešení těchto problémů do kompetence ministra národní obrany. Gen. L. Svoboda nařídil dne 25. září 1945 orgánům obranného zpravodajství v armádě (dále OBZ) a asistenčním oddílům provádění přísných razíí nejméně 3× týdně v oblastech, kde k nepřistojnostem docházelo. Všechny bezpečnostní složky podřídil velení OBZ. Orgány OBZ prováděly přísné kontroly totožnosti a osoby, které se dopouštěly nezákonností, popřípadě neoprávněně nosily vojenské uniformy, byly zadrženy a po vyše-

⁸ O řadě konkrétních případů najdeme fakta v archivních pramenech Vojenský ústřední archiv–Vojenský historický archiv (dále VÚA–VHA), ministerstvo národní obrany (dále MNO), politický kabinet (dále PK), číslo jednací (dále č. j.) 12 311, 12 289. ABS, fondy 304–226–1, 310–24–3 VII–1945, 310–24–4 VIII1945, 310–24–5 IX – 1945 atd. Také v publikacích: HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991. *Vojenské dějiny Československa*. Díl. V., Praha 1989, s. 81. Rudé právo 24. května 1945.

⁹ ABS, f. 304–32–3, Výnos MNO č. j. 2979, III/3 odděl. 45 z 13. 6. 1945 a také Výnos MV č. 3700–2/8–45–V/5 z 3. 8. 1945 o úplné likvidaci zbytku revolučních gard, partyzánských jednotek a jiných ozbrojených skupin, které svémocně zasahovaly do bezpečnostní služby.

¹¹ ABS, f. 310–24–5 IX 1945. Výnos MV č. Z/1–137 89/45–9 ze dne 25. září 1945.

¹² ABS, f. 310–24–7 IX–1945, Výnos MV č. Z/XI–27853/45, ze 7. listopadu 1945 „Partyzánská činnost“ – upozornění na nutnost splnění výnosu z 3. 8. 1945.

tření předány k potrestání polním soudům. Při plnění tohoto úkolu se však často dopouštěli nezákonného jednání i příslušníci OBZ.¹³

4. Realizace plánu komunistů na ovládnutí bezpečnostních složek ministerstva vnitra v druhé polovině roku 1945

Souběžně s řešením uvedených problémů připravovalo ministerstvo vnitra realizaci rozhodnutí vlády o vytvoření nových bezpečnostních sborů. Cílem komunistické strany po osvobození bylo ovládnout klíčové pozice ve formujícím se Sboru národní bezpečnosti, v pohotovostních plucích Národní bezpečnosti a ve všech stupních národních výborů. Jednoznačnou prioritou se stalo úplné ovládnutí všech zpravodajských složek – armádních i ministerstva vnitra. Do konce války se podařilo komunistům plně ovládnout armádní obranné zpravodajství, v jehož čele stál od ledna 1945 Bedřich Reicin.¹⁴ Přednostou 2. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany se stal na základě rozhodnutí vlády v Košicích na návrh Gustáva Husáka člen Komunistické strany Slovenska pplk. JUDr. Anton Rašla, a to přesto, že v oddělení působilo několik významných osobností zpravodajské služby včetně generála Karla Palečka.¹⁵ Hlavní úsilí komunistické strany proto po osvobození směřovalo k ovládnutí zpravodajských složek ministerstva vnitra.

Dne 30. června 1945 vydalo ministerstvo vnitra podrobný výnos o organizaci Sboru národní bezpečnosti. Vedle organizační struktury obsahoval výnos také ustanovení o přidělení četnictva, uniformované státní policie i obecné výkonné policie k SNB. Výnos se odvolával na připravovaný dekret prezidenta republiky o vnitřní národní bezpečnosti, který však nakonec nebyl vydán.¹⁶ Část II. odst. 2 výnosu potvrzovala záměr přednostního využití příslušníků partyzánských jednotek a osob, které se vrátily z koncentračních táborů, při formování SNB.¹⁷

Obsah výnosu ministerstva vnitra o organizaci Sboru národní bezpečnosti znamenal fakticky prosazení záměru na zrušení starých bezpečnostních složek. Jeho praktická realizace ovlivnila pokračování zápasu o získání rozhodujícího vlivu v bezpečnostních složkách mezi hlavními politickými silami ve společnosti. Stejně jako v případě armády nebylo možno vytvořit zcela nový SNB bez využití mnohých příslušníků bezpečnostního aparátu předmnichovské republiky.

Jako zcela nové útvary SNB byly formovány pohotovostní pluky národní bezpečnosti. Dne 18. května roku 1945 vydala KVNB rozkaz mjr. děl. Oldřichu Kryštofovi ke zformování 1. pluku NB.¹⁸ Doplnování pohotovostních pluků probíhalo na základě doporučení KVNB ze dne 23. května převážně z řad příslušníků revolučních gard, partyzánů, důstojníků 1. čs. armádního sboru v SSSR a příslušníků pražské revoluční skupiny – Zpravodajské brigády. Příslušníky

¹³ ABS, f. 304–226–1.

¹⁴ VÚA – VHA, f. SSSR IV. 1. čs. armádní sbor v SSSR, A 4/4/14, Důvěrný rozkaz č. 1, čl. 1 ze dne 7. ledna 1945.

¹⁵ RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s dr. Tisom*. Bratislava 1990, s. 19.

¹⁶ Dekret prezidenta republiky o národní bezpečnosti byl zpracován a vládou projednán se Slovenskou národní radou, která s jeho obsahem vyjádřila souhlas. Dekret byl velmi stručný. Obsahoval 13 paragrafů. V § 4 potvrzoval působnost dosavadních státních policejních úřadů (policejních ředitelství) v Praze, v Kladně, v Plzni, v Českých Budějovicích, v Hradci Králové, v Náchodě, v Jihlavě, v Brně, v Olomouci a v Moravské Ostravě. V § 8 ukládal přednostní využití příslušníků partyzánských jednotek, příslušníků československého zahraničního vojska a osob, které se vrátily z koncentračních táborů při formování SNB. Neobsahoval ustanovení o pohotovostních plucích NB, o Zemských odborech bezpečnosti II. Úkoly politického zpravodajství vymezoval stručně Oddíl 2 v § 12. ABS, f. MNB 11/9.

¹⁷ *Cesta k lidové bezpečnosti*. In: Sborník dokumentů. Praha: Naše vojsko, 1975, Výnos MV č. j. 3700–26/6–45–V/4 z 30. 6. 1945.

¹⁸ Blíže k formování pohotovostních pluků NB: HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 32; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 142–144.

Zpravodajské brigády, převážně důstojníky v záloze, zařazovalo velení SNB také na jednotlivé velitelské stupně až do konce roku 1945.

V létě roku 1945 bylo převeleno ke službě k pohotovostnímu pluku 1. NB 24 důstojníků a 3 rotmistři. K Zemskému velitelství SNB v Čechách bylo převeleno 13 důstojníků a 2 rotmistři z armády a 7 důstojníků ze Zpravodajské brigády.¹⁹

Teprve 29. června 1945 vydal ministr vnitra výnos *Organizace ministerstva vnitra*, který obsahoval organizační strukturu ministerstva vnitra.²⁰ Důležitou bezpečnostní složkou se stala zpravodajská služba ministerstva vnitra. Odbor pro politické zpravodajství Z vznikl na základě výnosu ministerstva vnitra z 25. května 1945.²¹ Přednostou odboru se stal zkušený zpravodajský důstojník plk. Josef Bártík. Všechny ostatní významné funkce tohoto odboru obsadili členové KSČ. Zástupcem přednosty odboru se stal dr. Zdeněk Toman. Přednostou nejdůležitějšího oddělení – obranného zpravodajství jmenoval ministr vnitra Nosek spolupracovníka šéfa OBZ B. Reicina kpt. Bedřicha Pokorného. Odbor Z a zejména jeho oddělení obranného zpravodajství i oddělení agenturní a pátrací měly značný podíl na realizaci personálních změn v ministerstvu vnitra ve prospěch KSČ. V červenci 1945 čítal odbor pro politické zpravodajství 73 osob.²²

V létě roku 1945 vznikají v rámci komunistické strany orgány, jejichž hlavním úkolem bylo zajistit obsazení důležitých pozic v bezpečnostních složkách a získávat informace důležité pro rozhodování komunistů v důležitých vládních a hospodářských funkcích. První z nich bylo evidenční oddělení ústředního sekretariátu komunistické strany, které bylo běžně komunisty označováno jako zpravodajská služba strany. Do jeho čela byl 10. června 1945 jmenován Karel Šváb. V materiálech Kolderovy komise, která v roce 1963 přešetřovala nezákonnosti z 50. let, se k činnosti tohoto oddělení uvádí: „*Toto oddělení bylo prakticky zpravodajskou službou strany. Při plnění svých úkolů využívalo některé složky státní bezpečnosti, které byly pod plným vlivem strany a obsazeny výhradně komunisty. Jednalo se zejména o ZOB II ve Washingtonově ulici a o jeho podřízenou složku OZO Praha v Bartolomějské ulici. Karel Šváb ukládal úkoly těmto složkám prostřednictvím komunistů ve velitelských funkcích nebo i přímo jednotlivým pracovníkům. Úkoly spočívaly především ve shromažďování a předávání poznatků o činnosti a záměrech reakčních politických stran.*“²³ Evidenční oddělení dávalo úkoly všem zpravodajským službám ministerstva vnitra i vojenským. Stalo se centrálou, ve které se shromažďovaly a posuzovaly informace dodané všemi zpravodajskými službami. Následně byly dávány k dispozici nejvyšším funkcionářům komunistické strany (K. Gottwald, R. Slánský) a všem dalším funkcionářům, pro které byly využitelné v jejich funkcích. Současně vznikl zpravodajský poradní sbor, jehož členy se stali Karel Šváb, Bedřich Pokorný, Štěpán Plaček a Jindřich Veselý.²⁴ Jednání této skupiny se později zúčastňovali i přednosta ZOB II. Emil Hršel, Karel Vaš, který působil jako zástupce B. Reicina a plk. gšt. Karel Hanus, který nastoupil po pplk. JUDr. A. Rašlovi na funkci přednosty 2. oddělení hlavního štábu ministerstva národní obrany.

V červnu 1945 byla ústředním sekretariátem komunistické strany jmenována také Bezpečnostní komise ÚV KSČ. Jejím předsedou se stal interbrigadista Josef Pavel. Dalšími členy komise byli jmenováni Karel Šváb, Bedřich Reicin, Zdeněk Toman, Jindřich Veselý a Štěpán

¹⁹ ABS, f. 304–226–2.

²⁰ ABS, f. 304–47–1.

²¹ ABS, f. A 14, inv. č. 163, č. j. Z–98/1945 ze dne 25. 5. 1945. Jiný výnos MV č. Z – 98/1945 o zřízení Odboru pro politické zpravodajství nese datum 7. července 1945. ABS, fond 304–47–1.

²² ABS, f. 304–47–1.

²³ NA, Komise I., sv. 12, a. j. 202.

²⁴ Žádost Karla Vaše o obnovu soudního řízení. HANZLÍK, F. – POSPÍŠIL, JAR. – POSPÍŠIL JAN.: *Sluha dvou pánů*. Vizovice 1999, s. 290.

Plaček. Jednání komise probíhala převážně v soukromých bytech jmenovaných. Jeden z mála dochovaných zápisů jednání komise do roku 1948 pochází ze dne 21. června 1945.²⁵

Již v průběhu léta roku 1945 se plně projevíly důsledky toho, že se KSČ podařilo na ministerstvu vnitra obsadit důležité pozice. Formálně o obsazení klíčových míst v nově formovaném bezpečnostním aparátu rozhodoval buď přímo ministr vnitra Václav Nosek, nebo na základě jeho návrhu po projednání v personální komisi vlády, vláda, popřípadě prezident republiky. Prakticky proces obsazování klíčových míst v ministerstvu vnitra a bezpečnostních složkách probíhal zcela jinak. Nejdříve projednával V. Nosek návrhy s vedením KSČ a se členy bezpečnostní komise, případně ve zpravodajském poradním sboru. Na ministerstvu vnitra pracovala také základní organizace KSČ, kterou přímo řídil Ústřední sekretariát KSČ. Její usnesení byly pro V. Noska závazné. V létě roku 1945 se konaly tři schůze ZO KSČ na MV. První schůze se zúčastnili K. Šváb, J. Veselý, B. Pokorný, Z. Toman, Glanz, G. Spurný a E. Polák. Společně přijali usnesení o tom, kdo musí bezpodmínečně z ministerstva odejít.²⁶ Záznam o schůzi, který není datován, obsahuje také přesný přehled požadavků osob (členů KSČ) pro potřeby doplnění ministerstva po jednotlivých odborech. Na další schůzi základní organizace dne 25. srpna 1945 její členové opět projednávali situaci na ministerstvu vnitra. Bylo konstatováno, že je neuspokojivá proto, že na ministerstvu pracovalo v srpnu „pouze“ 30 komunistů. V přijatém usnesení účastníci schůze vytyčili úkol v nejbližší době doplnit ministerstvo minimálně o dalších 50 členů KSČ. Nejvíce členů KSČ zatím pracovalo v sekretariátu ministra vnitra v úseku, který řídil národní výbory a v odboru pro politické zpravodajství Z.²⁷

Na zmíněné schůzi projednávali její účastníci také problém obsazení místa vedoucího zpravodajského odboru plk. Josefem Bártíkem. Proběhla rozporuplná diskuse, v níž bylo konstatováno, že je sice zpravodajským odborníkem, ale že komunisté nemají přístup ke všem informacím, ale pouze k „přefiltrovaným“. Urychlené provedení změn na ministerstvu vnitra v duchu výše uvedených záměrů znova důrazně urgoval K. Šváb na schůzi komunistů ministerstva dne 27. srpna 1945.²⁸

Průběh doplňování bezpečnostních složek novými příslušníky je výstižně charakterizován v publikaci *Vojenské dějiny Československa*, kde se uvádí: „*V tomto období se na posílení Bezpečnosti významně podílely organizace KSČ a orgány, které do ní vysílaly své osvědčené politické pracovníky, partyzány, politické vězňe a ilegální pracovníky. Ve všech oblastech republiky byl zahájen rozsáhlý nábor nových mladých příslušníků Bezpečnosti, kteří byli okamžitě zařazováni k výkonu služby.*“²⁹

Dne 21. srpna 1945 rozhodlo ministerstvo vnitra o zrušení Komise pro vnitřní národní bezpečnost. Zároveň rozhodlo o vytvoření Zemských odborů bezpečnosti (ZOB), které se staly součástí Zemských národních výborů. Přijetím uvedeného opatření se bezpečnostní složky dostaly do dvojího podřízení, a to jak ministerstvu, tak i národním výborům. I když v literatuře i v některých dokumentech je uváděno datum rozhodnutí o zřízení ZOB 21. srpna 1945, je pravděpodobné, že jejich formování probíhalo již dříve. Například dokument Zemského národního výboru v Praze *Návrh organizace vnitřní národní bezpečnosti v Čechách* je datován dnem 14. srpna 1945.³⁰ Podle výnosu ministerstva vnitra z 21. srpna 1945 měly být v rámci ZOB vytvořeny

²⁵ NA, f. Pillerova komise, k. 16B.

²⁶ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁷ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁸ NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

²⁹ *Vojenské dějiny Československa*. Díl. V. Praha 1989, s. 81.

³⁰ ABS, f. 304-47-1.

následující složky: Zemské velitelství SNB, zemská úřadovna StB, zemská kriminální úřadovna, zemské oddělení bezpečnosti II – zpravodajská složka i další oddělení. Složení jednotlivých ZOB u ZNV v Praze, v Brně i v Ostravě se lišilo. Výše uvedené základní složky však byly postupně vytvořeny u všech ZOB. Např. v Brně nesl v průběhu roku 1945 ZOB označení *Odbor ZNV II. – bezpečnostní* s následujícími odděleními: II/5 – veřejná bezpečnost, II/6 – věci policejní a spolkové, II/6 a) – oddělení evakuační, II/7 – věci vojenské, II/8 - ochrana práce a II/9 – věci ústavní, volby, sčítání lidu. Ke změně jeho složení došlo až k 22. 4. 1946. Jeho strukturu tvořily oddělení: II/11 – státní bezpečnost, II/12 – věci policejní a spolkové, II/13 – oddělení evakuační a II/14 – věci vojenské.³¹

Struktura i kompetence jednotlivých ZOB se však v průběhu následujícího období měnily v důsledku reorganizací ZNV (např. po volbách v roce 1946 atd.)

Z hlediska zápasu o získání podílu na politické moci v následujícím období sehrávaly významnou úlohu především složky StB a ZOB II. V létě a na podzim roku 1945 dochází k urychlenému přednostnímu formování především složky ZOB II. Struktura ZOB II. obsahovala oddělení:

- politického zpravodajství (PZ)
- obranného zpravodajství (OZ)
- hospodářského zpravodajství (HZ)
- pomocné oddělení a referáty

Prakticky všichni příslušníci ZOB II. byli členy KSČ nebo s touto stranou sympatizovali. Z hlediska KSČ byla zpravodajská služba představovaná příslušníky ZOB II. vedle pohotovostních pluků NB považována za nejspolehlivější složku předúnorového bezpečnostního aparátu.³² Příslušníci ZOB II. se rekrutovali především z bývalých příslušníků 1. čs. armádního sboru, ze Zpravodajské brigády a z účastníků odboje.

Důležitou úlohu při formování ZOB II. sehrálo OBZ. Především při vytváření organizační struktury a při prověřování jeho příslušníků. Také ZOB II. byly formálně ve dvojí podřízenosti – národním výborům a ministerstvu vnitra. Prakticky však podléhaly pouze Odboru pro politické zpravodajství Z ministerstva vnitra.

Obsah činnosti ZOB II. byl téměř totožný s činností OBZ (mimo armádu). Postupně příslušníci ZOB II. plnili převážnou část úkolů ve prospěch OBZ, i když formálně byli podřízeni odboru Z ministerstva vnitra. V době svého vzniku se ZOB II. podílely na odhalování kolaborantů a zrádců z období protektorátu. Současně plnily úkoly ve prospěch komunistické strany. Svědčí o tom i výpovědi příslušníků ZOB II. z padesátých a šedesátých let. V Praze měly jednotlivé skupiny ZOB II. přiděleny jednotlivé části, ve kterých vytvářely sítě důvěrníků v civilních objektech i v závodech. Konspirativní úřadovny měli většinou na sekretariátech okresních výborů KSČ. Jeden z příslušníků ZOB II., který později působil ve Státní bezpečnosti, uvedl: „*Mimo to jsme měli za úkol navštěvovat uzavřené schůze Nár. soc., Soc. dem. a Lidovců a o průběhu těchto schůzí a o obsahu jejich jednání vypracovávat zprávy.*“³³ Od léta roku 1945 všechny tajné služby ovládané komunisty nasazovaly členy i nečleny KSČ do ostatních politických stran. Komunistům zůstalo členství v KSČ zachováno, ostatním bylo naopak slíbeno. Do jiných politických stran vysílaly své členy také orgány KSČ na různých stupních, od ústředního výboru až po okresní výbory. Až do února 1948 získávalo vedení komunistické strany cestou nasazených spolupra-

³¹ Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, f. B 280, ZNV Presidium, s. 5.

³² NA, f. 100/1, sv. 42, a. j. 307.

³³ ABS, f. ZV 121. Výpověď Vojtěcha Kozla ze dne 17. ledna 1963.

covníků podrobné zprávy o činnosti a situaci v ostatních politických stranách. Určitý problém spočíval v tom, že vysílání spolupracovníků do ostatních politických stran jednotlivými zpravodajskými službami i orgány KSC nikdo nekoordinoval. Po únoru 1948 kritizoval Karel Šváb, který stál v čele evidenčního oddělení, generálního tajemníka komunistické strany Rudolfa Slánského. Ve svém vyjádření z roku 1952 uvádí: „*Stejně tak nedovolil odstranit zmatek a zavést pořádek do praxe vysílání členů strany do jiných politických stran buď za tím účelem, aby tam tajně získávali důvěrné zprávy nebo prosazovali politiku NF.*“³⁴

Od podzimu 1945 v práci ZOB II. ustupovala do pozadí problematika týkající se kolaborantů a zrádců. Hlavní úsilí směřovalo proti politickým protivníkům komunistů. „*V pozdější době, asi ke konci roku 1945 se ZOB II. začal přeorientovávat na politické zpravodajství (na příkl. před volbami 1946 se obstarával pol. materiál, který mohl v očích voličů zdiskreditovat všechny pol. protivníky). Současně se začalo pracovat agenturně a pronikat do reakčních pol. stran.*“, uvádí další z bývalých příslušníků ZOB II.³⁵

Odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra postupně cestou ZOB II. rozšiřoval svoji působnost do všech oblastí života společnosti. Vydával výnosy a nařízení pro všechny bezpečnostní složky ministerstva vnitra, včetně SNB i přesto, že v organizační struktuře ministerstva vnitra existoval odbor VI. – veřejná bezpečnost, jehož součástí bylo také Hlavní velitelství SNB.

Zemské odbory bezpečnosti od podzimu roku 1945 vytvářely agenturní síť stejně jako OBZ. Výnosem ministerstva vnitra, odboru Z, ze dne 29. října 1945 bylo všem zpravodajským orgánům nařízeno neprodleně vytvořit síť informátorů a důvěrníků určené ke zpravodajskému střežení zestátněných podniků.³⁶

Zpravodajské složky ministerstva vnitra, reprezentované odborem Z pro politické zpravodajství a příslušníky ZOB II., zaujímaly od počátku své existence výsadní postavení. Příslušníci ostatních složek ministerstva vnitra byli na základě jejich požadavků povinni plnit úkoly v jejich prospěch a neprodleně oznamovat jakékoliv případy státobezpečnostní povahy, s nimiž se ve službě i mimo ni setkali. To se týkalo i pátrání po písemnostech a archivech německých a okupačních úřadů. Nařízení pátrat po uvedených písemnostech vydalo MV celému aparátu NV, ostatním úřadům a bezpečnostním složkám. Při nalezení jakýchkoliv písemností musel být proveden jejich soupis, zapečetění a předání zpravodajským orgánům k analýze. Zároveň musel být jejich nález hlášen přímo na MV odboru pro politické zpravodajství.³⁷ Důležité archivní materiály týkající se československých občanů předávaly armádnímu obrannému zpravodajství a odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra sovětské zpravodajské služby. Šlo o archivní materiály abwehru, gestapa a dalších okupačních bezpečnostních složek, které byly objeveny v Německu a v Rakousku. Touto cestou se do rukou odboru Z i OBZ dostávalo množství informací, které v letech 1945–1948 využívaly tyto tajné služby a vedení KSC různým způsobem v zájmu uchopení politické moci.

V druhé polovině roku 1945 docházelo často ke kompetenčním sporům mezi jednotlivými bezpečnostními složkami ministerstva vnitra i armády. Příslušníci SNB prováděli na základě požadavků zpravodajských orgánů zatýkání podezřelých osob, osobní a domovní prohlídky, zabavování věcí i další úkony. Za případné omyly a zatčení nevinných osob byli však bráni k zodpovědnosti příslušníci SNB. To vyvolávalo mnohé konfliktní situace, z nichž některé muselo řešit i ministerstvo vnitra.

³⁴ ABS, f. MNB 11/1.

³⁵ ABS, f. ZV 120–1. Výpověď npor. Josefa Kokty z roku 1963. Přesné datum neuvedeno.

³⁶ ABS, f. 310–24–6 X–1945. Výnos MV č. Z/I–30289/1945–0

³⁷ ABS, f. 310–24–5.

Dne 8. října 1945 vydal Odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra výnos adresovaný všem ZNV, ONV, OSK, HV SNB a ZV SNB s názvem: *Kompetence národních výborů v záležitostech SNB a politického zpravodajství*. V něm na jedné straně ministerstvo vnitra upozorňovalo národní výbory všech stupňů na právo dávat úkoly, které spadají podle předpisů do jejich kompetence bezpečnostnímu aparátu. Na druhé straně obsahoval výnos důrazné upozornění, že národní výbory nemají právo zasahovat do věcí personálních. O záležitostech státně bezpečnostních mohl být uvědoměn jen předseda NV a bezpečnostní referent, a to pouze tehdy, týkal-li se případ přímo NV. V případech řešení protistátní činnosti, a sledování ilegálních skupin mohly být uvědomněny pouze zpravodajské orgány. Jakékoliv informace z této oblasti byly považovány za tajné.³⁸

Odbor pro politické zpravodajství vydával výnosy podepsané většinou přednostou 1. oddělení – obranného zpravodajství kpt. B. Pokorným. Striktní úkoly a nařízení vydával odbor pro politické zpravodajství všem institucím, podřízeným ministerstvu vnitra – národním výborům všech stupňů, SNB, bezpečnostním referentům národních výborů a od listopadu 1945 i oddělením StB.

K nim patřil i výnos ze 7. listopadu 1945 *Účast sboru národní bezpečnosti při zajišťování osob pro politické delikty* a výnos *Obrana bezpečnosti země (OBZ) - spolupráce*. První z nich obsahoval kritiku složek SNB a bezpečnostních referentů za liknavý postup při zatýkání kolaborantů a zrádců. Na závěr výnosu se říká: „*Jednání proti tomuto výnosu bude stíháno jako vyloučený akt sabotáže...a dále...proti viníkům bude postupováno s největší tvrdostí a bezohledností*“³⁹.

Obsahem druhého výnosu bylo řešení kompetenčních sporů mezi OBZ, SNB, StB a orgány politického zpravodajství Z. Zdůrazňoval nutnost úzké spolupráce uvedených složek a obsahoval i nařízení, že všechny orgány SNB, StB a politického zpravodajství musí uvědomit OBZ o každém případě spadajícím do oboru státní bezpečnosti a politického zpravodajství. Podobných výnosů vydal odbor pro politické zpravodajství MV v průběhu podzimu 1945 ještě celou řadu.

Poněkud odlišná situace než u ZOB II. se vytvořila při formování struktury StB. Vzhledem k nedostatku potřebného počtu kvalifikovaných osob, nejasnostem ohledně kompetencí StB a úsilí, jež věnovalo ministerstvo vnitra formování ZOB II. a pohotovostních pluků NB, nebyla výstavba StB v centru jeho pozornosti. Z těchto důvodů se již do konce roku 1945 nepodařilo vytvořit plně akceschopnou organizační strukturu StB. Svědčí o tom fakt, že zemská ústředna StB vydala výnos o organizaci StB až 22. listopadu 1945.⁴⁰ Výstavbě StB věnovalo ministerstvo vnitra pozornost až od počátku roku 1946, tedy v době, kdy již byly zformovány pluky NB, ZOB II. a fungovala struktura SNB od Hlavního velitelství SNB, přes zemská, okresní velitelství až po stanice SNB v obcích.

Oproti komunistům měly ostatní strany velmi omezenou možnost jakýmkoliv způsobem ovlivnit personální složení ministerstva i bezpečnostních složek. Pouze ve výjimečných případech zastávali některé z významnějších míst na ministerstvu vnitra členové jiných politických stran než KSČ. Bezprostředně po skončení války se většina vysokých úředníků ministerstva rekrutovala z těch, kdo zastávali tyto funkce v období první republiky. Podle tehdy platných zákonů nesměli být členy politických stran. Za použití různých metod a prostředků byli V. Noskem postupně odvoláváni z funkcí a nahrazováni komunisty, případně úředníky loajálními KSČ. Poměr sil v předsednictvu vlády a ve vládě samotné neumožňoval představitelům demokratických politických stran zabránit postupnému ovládnutí ministerstva vnitra a bezpečnostních slo-

³⁸ ABS, f. 310–24–6.

³⁹ ABS, f. 310–24–7.

⁴⁰ ABS, f. 302–538–3, Výnos zemské ústředny StB č. 105–45 dův. o zřízení a organizaci složky StB v Čechách.

žek komunistickou stranou. I když si mnozí vedoucí činitelé národně socialistické strany a strany lidové uvědomovali nebezpečí plynoucí z postupného ovládnutí ministerstva vnitra a jemu podřízených složek komunisty, nebyli schopni za stávající situace danému vývoji čelit, a to z několika důvodů:

- * V této době neexistovala žádná legislativní norma, která by stanovovala rámec činnosti a kompetence bezpečnostních složek – avizovaný dekret prezidenta republiky nakonec nebyl vydán;
- * od května do srpna roku 1945 byla činnost bezpečnostních složek řízena na základě výnosů ministerstva vnitra, respektive ministra V. Noska podle jeho uvážení v rozporu s vládním nařízením z května 1945. Jejich právoplatnost byla potvrzena zpětně až vládním nařízením č. 44 ze dne 7. srpna 1945;
- * komunisté na ministerstvu vnitra využívali v této době služeb OBZ k získání kompromitujících informací na osoby zastávající významné funkce na ministerstvu, v národních výborech a v dalších institucích, které byly ministerstvu vnitra podřízeny. S OBZ úzce spolupracovalo 1. oddělení odboru Z ministerstva vnitra – obranné, pod vedením kpt. B. Pokorného;
- * na významná místa v ministerstvu vnitra a v dalších bezpečnostních složkách byli zařazováni většinou komunisté, ale i nestraníci s KSČ sympatizující – aktivní účastníci odboje, bývalí vězňové nacistických koncentračních táborů a důstojníci čs. zahraničních jednotek převážně z řad 1. čs. armádního sboru v SSSR, proti nimž většinou nebylo námitek (mimo skutečnosti že byli členy KSČ);
- * podle platných předpisů nebylo možno zjišťovat členství příslušníků bezpečnostních složek k politickým stranám. Proto bylo pro představitele nekomunistických stran velmi obtížné, neli nemožné, prokázat, že téměř všechny klíčové pozice jsou obsazovány členy KSČ;
- * v této době ještě neexistoval parlament, na jehož půdě by bylo možno určité problémy řešit a seznámit s nimi i širokou veřejnost.

5. Závěr

Do konce roku 1945 byla vytvořena organizační struktura bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Vznikl bezpečnostní sbor, který se výrazně lišil od bezpečnostního aparátu předmnichovské republiky a to jak z hlediska struktury, tak i z hlediska personálního složení i početních stavů. Ke dni 29. září 1938 sloužilo u bezpečnostních složek ministerstva vnitra 20 032 osob. V listopadu 1945 čítaly bezpečnostní složky již 32 027 osob.⁴¹

Zápas o charakter a složení nového bezpečnostního aparátu mezi hlavními politickými silami v Československu vyzněl v roce 1945 jednoznačně ve prospěch komunistické strany. Po obsazení klíčových pozic na ministerstvu vnitra se jí podařilo obsadit významné pozice také ve všech podřízených složkách. Doménou KSČ se stal Odbor pro politické zpravodajství Z, zpravodajská služba, reprezentovaná ZOB II. a pohotovostní pluky NB. Významné pozice získali komunisté na Zemských velitelstvích SNB i na nižších stupních. Pouze složka kriminální služby se nestala objektem politického zápasu o její ovládnutí. Hlavní důvod vycházel ze skutečnosti, že řešila případy obecné kriminality. Navíc nebylo možno nahradit zkušené kriminalisty bez závažných důsledků pro akceschopnost této služby.

Pozice nekomunistických stran v bezpečnostních složkách byly zanedbatelné. Na ministerstvu vnitra zůstali na významných místech pouze ve výjimečných případech jednotlivci, členové

⁴¹ *Vývoj sboru národní bezpečnosti a vojsk Ministerstva vnitra v letech 1948–1960*. FMNO, Praha 1978, studie – příloha IV. Stejně údaje uvádí také HEJL, V.: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990, s. 33.

nekomunistických stran, které jako zkušené a potřebné odborníky nemohl dosud ministr vnitra vyměnit. Ti se stali zdrojem informací o poměrech v ministerstvu vnitra i v podřízených složkách především pro vedení strany národně socialistické.⁴²

Do vzniku Prozatímního národního shromáždění (PNS) 28. října 1945 fakticky neexistovala parlamentní kontrola výkonné moci a tím i kontrola výkonu bezpečnostní služby v osvobozené republice. Již na prvních zasedáních PNS se na pořad jednání dostal problém situace a stavu v ministerstvu vnitra a v bezpečnostních složkách. Dne 21. listopadu 1945 přednesl v parlamentu k tomuto problému, na základě informací získaných svými příznivci na ministerstvu vnitra, projev poslanec národně socialistické strany Ota Hora. Projev sice vyvolal v parlamentu i na veřejnosti značný ohlas, ale jeho praktické důsledky nebyly žádné. Navíc i podle vyjádření O. Hory bylo zřejmé, že s obsahem jeho projevu byli dopředu seznámeni vedoucí činitelé KSČ.⁴³ Tato epizoda byla příznačná pro řešení problémů v ministerstvu vnitra a v bezpečnostních složkách i v následujícím období.

K 31. 12. 1945 byl na základě nařízení vlády ukončen stav branné pohotovosti státu. Život společnosti se do zcela normálních kolejí zatím nevrátil. Vedle řešení problémů souvisejících s odstraňováním následků války ve všech oblastech života společnosti pokračoval mezi hlavními politickými silami zápas o prohloubení jejich vlivu v mocenské sféře. V tomto procesu sehrávaly stále důležitější úlohu bezpečnostní složky ministerstva vnitra a OBZ.

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Kounicova 65
662 10 Brno

⁴² Tyto skutečnosti uvádí ve svých pracích autoři DRTINA, P.: *Československo můj osud*. Svazek II., kniha 1. Praha 1992, s. 114 a 138; HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 138.

⁴³ HORA, O.: *Svědectví o puči*. Díl. I. Praha 1991, s. 161–162.

EDUKACE DĚTÍ A MLÁDEŽE V TZV. NOVÝCH PRŮMYSLOVÝCH MUZEÍCH JAKO FENOMÉN NĚMECKÉ MUZEJNÍ PEDAGOGIKY

MONIKA KUDELOVÁ

Museum pedagogy is a science about theory and practise of education at the museum. The cradle of museum pedagogy is Germany. Thanks to a long tradition of museum education in this country offer German museums various educational programs for the general public, especially school, children and youth. In the former Federal Republic of Germany were founded in the 70s of the 20th century the so-called new industrial museum. It is about authentic industrial building of former mines and factories. Museum educators these industrial monuments create different education programs too. The programs for schools are in line with the school curriculum and focus on the competence and experience of students.

Key words: museum pedagogy; Germany industrial museum; education; education programs for schools; "hands on" education; object education; visual education.

„Podle některých sociologů dnes žijeme ve „znalostní“ nebo v „informační“ společnosti, řízené profesionálními experty a jejich vědeckými metodami.“ (Peter Burke).¹ Skutečnost, o níž píše Peter Burke, jeden z předních anglických kulturních historiků věnujících se mimo jiné historii poznání, potvrzuje také vývoj muzejní pedagogiky. Muzejní pedagogika jako vědecký obor vytváří jakýsi most mezi muzeem, které „získává, uchovává, zkoumá, zprostředkuje a vystavuje hmotné doklady o člověku a jeho prostředí“² a školou, která jako formální instituce poskytuje vzdělávání, definované jako „proces záměrného a organizovaného osvojování poznatků, dovedností, postojů aj.“³ a výchovu, již je myšleno „veškeré cílevědomé působení na člověka, při kterém dochází k jeho kultivaci.“⁴ V pracích jednoho z českých předních představitelů, Vladimíra Jůvy,⁵ je pojem „muzejní pedagogika“ chápán jako jakýsi souhrn teorie a praxe edukace, tj. výchovy a vzdělávání, v muzeu, muzeem a pro muzeum.

Za kolébku muzejní pedagogiky považuje řada autorů, včetně zmiňovaného Vladimíra Jůvy, který je mimo jiné autorem monografie „Německá muzeopedagogika“, právě německé prostředí. Zde se také v bývalém západním Německu zrodil v 70. letech 20. století fenomén tzv. nových průmyslových muzeí, která představovala most mezi památkovou péčí a muzejnictvím, doprovázeným muzejně-pedagogickou činností. Zatímco klasická muzea byla situována do budov, která neměla ve většině případů žádnou spojitost s muzejní sbírkou, tzv. nová průmyslová muzea našla své místo v prostorách bývalých továren, dolů a dalších průmyslových objektů. Autorka článku si klade za cíl přiblížit muzejně-pedagogické uchopení tématu „průmysl, člověk a práce“ ve vybraných průmyslových muzeích v dnešní Spolkové republice Německo a představit didaktické koncepce výchovně-vzdělávacích programů pro děti a mládež.

¹ BURKE, P.: *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha 2007.

² ICOM. 2001.

³ PRŮCHA, J.: *Moderní pedagogika*. Praha 2002.

⁴ Tamtéž.

⁵ JŮVA, V.: *Vznik a vývoj muzejní pedagogiky*. In: *Muzeum* 47/2009/2.

Vývoj německé muzejní pedagogiky

V článku německého představitele Michaela Parmentiera se hovoří, že muzeum je starým vzdělávacím zřízením, jehož kořeny sahají až do středověku.⁶ Podle něj tehdy pronikla idea vzdělávání do historie německého sběratelství dvěma cestami. V podobě „*Schatzkammer*“ a v podobě učeneckých kabinetů („*Gelehrtenstube*“). Hovoříme-li však o muzeu jako takovém, musíme jeho počátky přesunout až do období novověku. V 16. století vzniká v Mnichově první německé muzeum a s ním i první požadavek na pedagogickou funkci, což byla idea lékaře Samuela Quiccheberga. Myšlenka o možnostech využití muzejních zařízení ve školní výuce se objevila v 19. století u reformních představitelů, jimiž byli profesor Lesnické akademie a lidový učitel Emil Adolf Roßmäßler, považovaný za jednoho z prvních demokratických muzeopedagogů 19. století, a předchůdce tvorby putovních výstav,⁷ Alfred Lichtwark, jenž kladl důraz na výchovu v muzeu skrze tvůrčí činnost a umění a který sám vytvářel muzejně-pedagogické programy v hamburské Kunsthalle, či Karl Ernst Osthaus, tvůrce muzea v rodném Hagenu (dnešní Karl Ernst Osthaus Museum) s výukovými kurzy.⁸

První didakticky zaměřené muzeum v Německu vzniklo z iniciativy technického inženýra Oskara von Millera v Mnichově. Jednalo se o první technické muzeum, pojmenované nejdříve jako „*Německé muzeum mistrovských děl přírodních věd a techniky*.“⁹ Pedagogické a didaktické principy formuloval pro technické muzeum Georg Kerschensteiner. „*Je-li vzdělávání hodnotou a má-li muzeum sloužit této hodnotě, tak musí být povznesena jeho struktura z pedagogického hlediska, neškodná všem někdejšími hlediskům vědeckým, estetickým, sociálním či historickým. Organizace muzea, které chce vzdělávat skrze poznatky, není nic jiného než konstrukce výukového plánu, avšak tato konstrukce zde nepracuje jako ve škole se stíny věcí, totiž se slovy, nýbrž s věcmi samotnými.*“¹⁰ Muzejně-pedagogické doprovodné programy zahrnovaly prohlídky skupin, praktické ukázky od odborníků a lektorů, pravidelné přednášky pro učitele, učební plány přírodovědně-technického vyučování pro různé typy škol a podrobné popisy exponátů a jejich funkcí. Jmenovaní představitelé muzejní pedagogiky 19. století položili základní kameny k úzké spolupráci muzeí a škol. Začaly být vypracovávány muzejně-pedagogické příručky, pořádaný doprovodné programy a muzeum se tak stalo názorným místem výuky.¹¹

V období mezi 1. světovou válkou a nástupem Hitlera k moci se výrazné aktivity, jako bylo hnutí za lidové vzdělávání, v německém muzejnictví neobjevují. V období fašistického Německa přináší nový impulz do muzejní pedagogiky reformní a muzejní pedagog Adolf Reichwein, který viděl v muzeu živoucí názorné, vyučovací a pracovní místo pro školní práci, která „*podporovala blaho*

⁶ „*Das Museum ist bis heute eine alte Bildungseinrichtung.*“ In.: Parmentier, M.: Der Einbruch der Bildungsidee in die Sammlungsgeschichte. Standbein Spielbein 2009, s. 45.

⁷ KUNTZ, A.: *Emil Adolf Roßmäßler – ein demokratischer Museumspädagoge des 19. Jahrhunderts.* In: Schule und Museum 1980, Heft 4.

⁸ KOLB, P.: *Das Museum als Bildungsstätte und die Geschichte der Museumspädagogik in Deutschland.* In: Czech, A., Kirmeier, J., Sgoff, S.: *Museumspädagogik. Ein Handbuch.* Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2014.

⁹ „*Deutsche Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik.*“ In: Vogt, A. N. – Ulrich, H. (Hg.): *Technik – Faszination und Bildung. - Impulse zur Museumspraxis, Didaktik und Museologie.* München 2008, s. 207.

¹⁰ KOLB, P.: *Das Museum als Bildungsstätte und die Geschichte der Museumspädagogik in Deutschland.* In: Czech, A. – Kirmeier, J. – Sgoff, S.: *Museumspädagogik. Ein Handbuch.* Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2014.

¹¹ JOACHIMIDES, A.: „*Die Museumsreformbewegung in Deutschland und die Entstehung des modernen Museum 1880–1940*“ Dresden 2001.; VIERREG, H.: *Vorgeschichte der Museumspädagogik – dargestellt an der Museumsentwicklung in den Städten Berlin, Dresden, München und Hamburg bis zum Beginn der Weimarer Republik.* München (Disertation) 1990.

mládeže.¹² V muzeu německého národopisu v Berlíně bylo pro Reichweina zřízeno oddělení Škola a muzeum, v jehož čele stanul roku 1939. Ze svých zkušeností jako vedoucí lidové vysoké školy v Jeně, jako profesor pedagogiky v Halle a jako zemský školní učitel v Tiefensee formuloval roku 1941 principy spolupráce školy a muzea v programovém článku „*Schule und Museum*“.¹³ Muzea tak měla řídit výstavní sbírky a dohodnout návštěvu učitelů a školních tříd v muzeu. Dále měla vést muzea společenství učitelů a žáků v rámci muzea a vědecké společenství. Nedílnou součástí úkolů muzeí mělo být organizování a realizace řady vědeckých přednášek s názornými ukázkami pro učitele, ale také nabídka vyučovacích metod a praktik pro výuku různých školních předmětů.

Představené přístupy reformních a muzejních pedagogů se začaly uplatňovat ve většině německých muzeí až od 60., respektive 70. a 80. let 20. století. Bylo to dáno zejména politickými událostmi v zemi. V čase národního socialismu byly různé muzejně-pedagogické přístupy považovány za nepodstatné, nebo se vytvářely v duchu národně-socialistického ideálu vzdělávání a výchovy. Výjimku představoval Reichwein, avšak roku 1941 byl mučen a nakonec nacisty popraven. V poválečných letech se lidé zaměstnávali opětovnou výstavbou válkou zničených muzeí, až nakonec přišlo rozdělení Německa a muzea i muzejní pedagogika kráčely dvěma směry.¹⁴ Tak se západ orientoval na angloamerické a východ na sovětské koncepty zprostředkování. Mladí historici umění a pedagogové podpořili „nové“ pojetí muzea jako místa výuky a ne již muzea jako chrámu. V 60. a 70. letech byla založena řada muzejně-pedagogických center, která hrála v institucionalizaci muzejní pedagogiky důležitou roli. Bývalá SRN pak zažila v 70. letech muzejní „boom“, jehož součástí byl vznik tzv. nových průmyslových muzeí.

Tzv. nová průmyslová muzea, vznik, vývoj a jejich muzejně-pedagogické koncepce

V poválečném období v průmyslových oblastech Německa začínal narůstat počet továrních budov, důlních děl a jiných průmyslových areálů, které převážně z důvodu nedostatečné poptávky po jejich výrobcích a velké konkurence jiných zemí ukončily svůj provoz. Mnohé z těchto tzv. „*tíše ležících*“ průmyslových objektů byly dříve či později po ukončení provozu vyklizeny a zčásti nebo zcela zbourány. Některé však zůstaly zachovány i po dvě, tři desetiletí a dostaly se do centra zájmu památkové péče. Vybrané objekty byly sanovány, postupně zrestaurovány a případně doplněny chybějícím vybavením. Tato renovovaná, ještě nedávno produkující místa průmyslové výroby se stala sídlem tzv. nových průmyslových muzeí.

Autenticita prostoru a jeho původní vybavení však není jediným charakteristickým rysem této nové formy průmyslového muzea. Na rozdíl od technických muzeí,¹⁵ která ve svých výstavách a expozicích nešetřila superlativy „*rychlejší, vyšší, silnější a senzačnější*“ a hlavní pozornost koncentrovala na technické vynálezy, se tzv. nová průmyslová muzea zaměřila na člověka v pracovním procesu, neopomíjajíc jeho každodenní život. V centru zájmu stanul člověk, nikoli stroj.

¹² KOLB, P.: *Das Museum als Bildungsstätte und die Geschichte der Museumspädagogik in Deutschland*. In: Czech, A. – Kirmeier, J. – Sgoff, S.: *Museumspädagogik. Ein Handbuch*. Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2014.

¹³ REICHWEIN, A.: *Schule und Museum*. In: *Museumspädagogische Schriften*. Museum für Deutsche Volkskunde Berlin. Berlin 1978. Česky také JŮVA, V.: *Pracovní pole muzejní pedagogiky*. In: *Čo letí v múzejnej pedagogike? Vzdelávanie a výchova v múzeách na Slovensku*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2010.

¹⁴ KOLB, P.: *Das Museum als Bildungsstätte*. In: Czech, A. – Kirmeier, J. – Sgoff, S.: *Museumspädagogik. Ein Handbuch*. Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2014, s. 20.

¹⁵ První německé technické muzeum s názvem *Německé muzeum mistrovských děl přírodní vědy a techniky* bylo založeno roku 1903 v Mnichově na popud inženýra Oskara von Millera a charakteristická pro něj byla prezentace vývojové řady plynule vylepšovaných náradí a strojů, rozřezaných a funkčních modelů. Viz VOGT, A. N. – ULRICH, H. (Hg.): *Technik – Faszination und Bildung. – Impulse zur Museumspraxis, Didaktik und Museologie*. München 2008.

Na představeném principu tzv. nových průmyslových muzeí vznikala řada projektů jako Zemské muzeum pro techniku a práci v Mohuči, muzeum práce v Hamburku, tovární muzeum Nordwolle v Delmenhorstu, Vestfálské průmyslové muzeum a rovněž Rýnské průmyslové muzeum.¹⁶

Vestfálské průmyslové muzeum

Roku 1969 byla ministerskému prezidentovi Heinzi Kühnovi zaslána petice s prosbou o zachování unikátní ocelové budovy bývalé strojovny dolu Zollern II./IV, která byla postavena v letech 1902–1903 podle návrhu berlínského architekta Bruna Möhringa. Důl Zollern II./IV. v Dortmundu-Bövingshausenu byl činný v letech 1898–1966. Rok po ukončení provozu byly strženy obě dominantní těžní věže a demolice byla vypsána také na zmiňovanou strojovnu. Petice byla úspěšná, reprezentativní secesní klenot se zařadil mezi technicko-průmyslové památky. Bylo také rozhodnuto o záchraně dalších tří tisíc takovýchto památek v oblasti Nordrhein-Westfalen. Jejich restaurace měla proběhnout do roku 2000.¹⁷

Roku 1982 byl důl Zollern integrován mezi průmyslová muzea zemského spolku Westfallen-Lippe¹⁸ a stal se centrálním místem Vestfálského průmyslového muzea, jehož součástí dnes tvoří dalších sedm technických památek. Jedná se o důl Hannover I./II./V. v Bochumi Hordel (součástí muzea od roku 2004), důl Nachtigal ve Witten-Bommern (2002), Heinrichova huť v Hattingen, „*Schiffshebewerk*“ Henrichenburg ve Waltrop-Oberwiese, sklářská huť Gernheim v Petershagen-Ovenstadt, cihelna Lage v Lage/Lippe a textilní muzeum Bocholt.¹⁹

Sanace budov jednotlivých památek trvala již více jak dvě desetiletí a k roku 2008 nebyla ještě zdaleka dokončena. Téměř všechna místa průmyslového muzea však mohla být otevřena nebo částečně zpřístupněna veřejnosti. Bochumský důl Hannover se musel po tři roky spokojit s omezeným provozem, který představoval letní možnosti návštěv venkovního areálu a mimořádných výstav či kulturních představení. Muzejně-pedagogické programy však byly v nabídce celoročně díky výstavbě dětského „hornického dolu“ Knirps, který byl zřízen pro tyto účely. Sanace historických staveb zahrnovala také doplnění chybějících stavebních částí, což umožnily obdobné stavby, u nichž se části tyto ještě zachovaly. Tak například důl Zollern II./IV. obdržel od uzavřených dolů v Gelsenkirchen a Herne v letech 1988–1990 opět dvě těžní věže.

Mezi ukončením provozu a založením muzea uběhlo mnoho let, což způsobilo také ztrátu originálního inventáře. Také ten se snažilo průmyslové muzeum postupně doplnit z jiných provozů. Obraz o původním vybavení poskytly podklady plánů, fotografie, akta a rovněž ústní výpovědi bývalých zaměstnanců. Spektrum sbírkotvorné činnosti bylo rozmanité. Obsahovalo např. velký parní stroj, převezený z dolu Franz Haniel v Bottroper do dolu Nachtigal. Pro sklářskou huť Gernheim byla získána čtená sklářská náradí z Westmüsterlandu a Oberpfalze. Starému „*lodnímu dílu*“ Henrichenburg věnovali majitelé nákladní lodi Franz Christian kromě motoru také kompletní inventář s náradím, lodní mobiliář i čtené dokumenty, fotoalba a mnoho osobních vzpomínkových věcí. Průmyslové muzeum se tak ve své sbírkotvorné činnosti zaměřilo nejen na technicko-průmyslový inventář, ale rovněž na předměty každodenního života lidí, svázaných

¹⁶ STEINERT, A.: *Konzepte der Musealisierung von Technik und Arbeit*. In: Vogt, A. N. – Ulrich, H. (Hg.): *Technik – Faszination und Bildung*. München 2008.

¹⁷ PARENT, T.: *Das Westfälisches Industriemuseum Dortmund – Anmerkungen zu den Chancen und Problemen der Musealisierung von Industriedenkmälern*. In: *Ibidem*.

¹⁸ VIERGE, H.: *Geschichte des Museums, eine Einführung*. Paderborn - München 2008.

¹⁹ KUHN, A.: *Käpt'n Henri und Co.: Von Schrittmachern und Stolpersteinen der Museumspädagogik im Westfälischen Industriemuseum*. In: *Museumspädagogik aktuell* 62, 2002, č. 4, s. 25.

s památkou vlastními vzpomínkami. Návštěvníci tak zhlédnou na jednotlivých místech muzea kromě strojů také například vybavení domácností nebo hračky.

Na rozdíl od technických muzeí, která se zaměřují na dějiny strojů, technických zařízení a technologického vývoje, má Vestfálské průmyslové muzeum v centru své výstavní prezentace člověka a jeho svět práce, rodiny, školy, zábavy, víry, myšlenek...²⁰ Na toto pojetí právě úzce navazují rovněž muzejně-pedagogické programy, které jsou velmi mnohotvárné a inovativní. Mottem muzejní pedagogiky průmyslového muzea je „*dotýkati se je přáno a zážitky získávati je podporováno*“.²¹ Na všech místech průmyslového muzea jsou komplikované technické souvislosti vysvětlovány dětem srozumitelným způsobem prostřednictvím textových a obrázkových tabulí, komiksových příběhů, herních náčiní, funkčních modelů a charakteristických postavíček v roli průvodců. Jmenované didaktické prostředky jsou využívány v rozmanitých výukových programech, workshopech, interaktivní oslavě narozenin a dalších doprovodných akcích, uzpůsobených různým věkovým kategoriím a stupňům škol.

V prostorách bývalých dolů Zollern a Hannover se výukové programy zaměřují na zprostředkování života a tvrdé práce horníků, důlního nebezpečí a důležitosti báňských záchranářů. K podpoření autenticity a vzbuzení atmosféry v dole obdrží žáci po dobu programu hornické přilby, košile a čelové lampy. Rukodělně orientované metody jako těžba uhlí (oblázků) pomocí originální těžební techniky, třídění uhlí či stavba vzpěr mají podpořit týmovou spolupráci, organizaci práce žáků a vytvoření představ o obtížnosti práce horníků. Jaké byly mzdové systémy, sociální zabezpečení, bezpečnost práce, hygienické a zdravotní podmínky v dole, možnosti vzdělávání a kvalifikace horníků a podmínky práce žen? Na tyto otázky žáci hledají odpovědi v rámci výukového programu „*Těžká práce – spravedlivá odměna?*“ v dole Zollern. Po společné prohlídce zpracovávají žáci otázky a úkoly z pracovních listů, týkajících se sociální situace. Své výsledky pak prezentují před svými spolužáky na konci programu. V budově dětského dolu, postaveného při dole Hannover, se žáci po krátkém seznámení se s nástroji a prací horníků vžijí do role štajgrů, tahačů či strojníků. Skrze metodu hry rolí se žáci učí jednat a řešit problémy, s nimiž se horníci běžně setkávali při své práci či ve svém životě.²²

V dole Nachtigal je školám nabízena také prohlídka štol tzv. návštěvního důlního díla. Ta začíná pozdravem „*Zdar Bůh*“, oblečením ochranného oděvu, nasazením helmy na hlavu a nastoupením návštěvníků do důlního vláčku, který sloužil v 19. století k transportu uhlí a následně cihel. Za vstupními vraty důlního díla již začíná jízda časem, na níž vypráví svou historii místo, kde se tvrdou a namáhavou prací připravovaly suroviny pro jejich využití a rozvoj průmyslu. Ke zhlédnutí jsou jednotlivé geologické formace: uhlí, pískovec, břidlicová hlína. Techniky těžby, způsob používání jednoduchých náradí, pneumatické vrtačky či dobývacího hamru a lamp na stlačený vzduch jsou představovány v názorné ukázce. Rychot a nepřijemný hluk strojů, před nimiž nebyli kdysi horníci chráněni ani protihlukovými zábranami ani ochrannými prostředky pro uši, podněcují také sluchové receptory žáků k vnímání náročných pracovních podmínek doby. V rámci doprovodných a výukových programů pro školy žáci těží a třídí uhlí (oblázky) pomocí jednoduché originální těžební techniky a staví ve štolách návštěvního důlního díla dřevěné vzpěry.²³

²⁰ PARENT, T.: *Das Westfälisches Industriemuseum Dortmund – Anmerkungen zu den Chancen und Problemen der Musealisierung von Industriedenkmälern*. In: Vogt, A. N. – Ulrich, H. (Hg.): *Technik – Faszination und Bildung*. München 2008.

²¹ „*Anfassen erwünscht und mitmachen gefordert*.“ In: KUHN, A.: *Käpt'n Henri und Co. Museumspädagogik aktuell* 62, 2002, č. 4, s. 24.

²² www.lwl-industriemuseum.de

²³ TELSMEYER, I. (Hg.): *Zeche Nachtigal. Museumsführer*. Essen: Landschaftsverband Westfalen-Lippe, 2005.

Rýnské průmyslové muzeum

V oblasti německého Porýní se po základní sanaci budov roku 1997 otevřelo Rýnské průmyslové muzeum, pod jehož hlavičkou je dnes prezentováno šest dochovaných a zrekonstruovaných technicko-průmyslových památek. Centrálu Rýnského průmyslového muzea s ředitelstvím, správou, knihovnou, fotoarchivem a dílnami představují dvě místa prezentující dynamický rozvoj porýnského hutnictví od prvopočátku po 20. století: Továrna na zpracování zinku Altenberg a Svatoantonínskou huť v Oberhausenu. Obor hutnictví zastupuje také tzv. úboční kovárna Hendrichů v Solingenu, proslulá výrobou broušeného zboží, převážně rozličných druhů nůžek. Muzeum dále tvoří tři významná ohniska textilní výroby: továrna na sprádkání bavlny v Ratingenu, vybavená anglickými stroji a pojmenovaná podle anglické továrny Cromford; továrna na zpracování bavlny světově proslulé firmy Engels a Ermen v Engelskirchenu a soukenická továrna Müller v Euskirchenu, vybudovaná v prostorách bývalého papírenského mlýnu. Tovární výrobu papíru reprezentuje bývalý papírenský mlýn Alte Dombach v Bergisch Gladbachu.

Továrna na zpracování zinku Altenberg a Svatoantonínská huť v Oberhausenu

Roku 1852 založila důlní a hutní společnost Altenberg v Oberhausenu malou válcovnu, která představovala pro tehdy sotva osídlenou oblast propojení s průmyslem Severního Porúří. Prudký rozvoj průmyslu zde podpořily blízké uhelné doly, dodávka energie pro výrobu zinku a snadná dopravní dostupnost Cöln-Mindenerovou železnicí a splavnou řekou Rýn. Když byly na počátku 20. století parní stroje jakožto hlavní dodavatelé energie nahrazeny elektromotory, vyrobilo se v továrně až 20 000 tun plechu ročně. Po ukončení první světové války patřila nyní akciová důlní a hutní společnost Altenberg k největším zpracovatelům zinku světa. Z plechů byly vyráběny střešní rýny, bezešvé trubky a pláty pro grafitový průmysl. Svůj provoz továrna ukončila roku 1979.

Dnes představuje bývalá továrna Altenberg se svou gründerskou architekturou jedinečný případ zcela dochovaného továrního komplexu, který tvoří hala válcovny, elektrocentrála, zámečnictví a kovárna, sklad železa, klempírna, kotelna, komín, další sklad a rovněž vila ředitele i dělnická obydlí. Právě díky širší dochovaných využitelných prostor bylo roku 1984 rozhodnuto o továrně jako centrále Rýnského průmyslového muzea.²⁴

Jednou z funkcí centrálního místa muzea je také příprava expozic a doprovodných programů. Stálá expozice je rozmístěna v továrním areálu se čtyřmi stanovišti. Prohlídkový okruh, který je také součástí výukového programu pro školy s názvem „*Dlouhá cesta od zinku ke kultuře*“, začíná u modelu města, kde si mladí návštěvníci poslechnou základní informace o vývoji starého Oberhausenu, o významu železnice, vývoji těžkého průmyslu a vzniku továrny. V druhé části okruhu s názvem „*Osídlení Gustavovy ulice*“ prochází žáci dochovanou částí bývalé dělnické kolonie v Gustavově ulici. Kromě historie osídlování kolonie se také dozví o architektuře dělnických domů a v neposlední řadě o památkové péči, díky níž mohou žáci i dnes vidět domy v původní podobě. Úsudek o významu jednotlivých budov pro provoz továrny a pro jejich dnešní využití jako muzea si mohou žáci vytvořit na dalším stanovišti. Prohlídkový okruh končí „*tvrdou prací dělníků*“ s názornou ukázkou strojů a jejich uvedením do pohybu.²⁵

Zinek zpracující továrna Altenberg nebyla jediným ani nejstarším továrním zařízením v Oberhausenu. Již roku 1758 zde byla zprovozněna první vysoká pec v Porúří. Svatoantonínská

²⁴ *Rheinisches Industriemuseum*. Köln: Landschaftsverband Rheinland, 1984.

²⁵ *Grobkonzept Führung „Der lange Weg vom Zink zur Kultur – 150 Jahre Altenberg“* Geschichtswerkstatt Oberhausen e. V., 8. 5. 2006.

hut' se stala kolébkou těžkého průmyslu a světového koncernu MAN, reprezentovaného významnými osobnostmi jako byli Jacobi, Haniel, Krupp a Wenge. Již roku 1877 však byl provoz v huti ukončen a velká část budov byla zbourána. Zachoval se jen obytný dům ředitele se dvěma přístavbami. Od roku 1970 sloužila budova obytného domu jako archiv a výstavní prostor. O dvacet let později převzalo budovu Rýnské průmyslové muzeum.²⁶

Pro dějiny těžkého průmyslu v Oberhausenu zpracovali muzejní pracovníci v čele s Dr. Burkhardem Zeppenfeldem výchovně-vzdělávací koncepci, která dnes koresponduje s novými rámcovými vzdělávacími programy ve školách, zaměřujícími se na kompetence žáků. V tématu „Průmyslová revoluce“, vyučovaném na školách v rámci výukového bloku „Evropa se proměňuje“, muzeum přihlíží zejména ke kompetencím úsudku a tzv. věcným kompetencím.²⁷ Žáci si mají vytvořit na základě svých vědomostí a svého života vlastní úsudek o důsledcích průmyslové revoluce pro současnost a popsat souvislosti historických jevů s dnešní dobou. Smyslem takového výukového programu je tak podpora myšlenkových operací žáků, tj. vlastního uvažování.²⁸

Program je rozdělen do tří fází:

1. Krátká prohlídka expozice „Těžký průmysl“ s komentovanými tématy (cca 30 minut):
 - továrna Altenberg: výstavba, pracovní podmínky, zátěž pro životní prostředí, muzeum
 - základy průmyslu železa a oceli (výroba železa ve vysokých pecích, pudlování, výrobky)
 - pracovní skupiny na příkladu firmy Krupp (odborné práce, pomocné práce, racionalizace)
 - pracovní podmínky a nebezpečí na pracovních místech
 - představení strojů (z časových důvodů bez zapojení do chodu)
2. Samostatná práce žáků ve skupinách s pracovními listy (cca 40 minut)
3. Prezentace získaných poznatků. Žáci představí navzájem své výsledky. (cca 20 minut)

Pracovní listy, z nichž žáci vycházejí při své práci ve skupinkách, zde mají jiný charakter než jednoduchých uzavřených úloh, na něž lze odpovědět ano, ne či zakroužkováním správného písmene. Většina otázek a úkolů je zformulována podle principů moderního vyučování dějepisu. Žákům je v úvodu pracovního listu sděleno, že se mají vžít do role konkrétních lidí, kteří byli nějakým způsobem spojeni s těžkým průmyslem regionu okolo roku 1900. Žáci mohou být rozděleni do sedmi skupin a vžít se do role turistů, kteří v té době navštívili továrnu, špionů, kteří se chtěli v továrně dozvědět o nejnovější technice výroby železa a oceli, nebo do role předáka či pomocného dělníka. Další skupiny mohou řešit pracovní a zdravotní podmínky a jako chemici zkoumat následky průmyslové výroby na ovzduší, nebo pátrat po tom, zda byla práce v továrně vysněnou a dobře placenou či nikoli.²⁹

Následující otázky a úkoly, které směřují žáky k různým exponátům, modelům, textovým a obrázkovým tabulím, audiovizualizacím a k muzejním pracovníkům, kteří před jejich očima uvedou stroje do pohybu, mají žákům pomoci se plně vžít do dané role a postupně si vytvářet úsudek o různých aspektech z historie průmyslu, techniky, kultury, životního prostředí a sociálních, regionálních i politických dějin továrny Altenberg a Svatoantonínské huti v Oberhausenu.

²⁶ <http://www.ruhr-guide.de/kultur/museen-im-revier/lvr-industriemuseum-stantony-huette/16236,0,0.html>

²⁷ „Sachkompetenz“

²⁸ *Industriegeschichte entdecken. Ein handlungsorientierter Museumsbesuch mit Arbeitsblättern für Klassen der Stufen 7 bis 11.* (Materiál poskytl dr. Burkhard Zeppenfeld v březnu 2015.)

²⁹ *Arbeitsbögen Industriegeschichte entdecken. LVR Qualität für Menschen 2010.* (Materiál poskytl dr. Burkhard Zeppenfeld v březnu 2015.)

Žáci jsou interaktivní formou vedeni k samostatnosti, čímž je docíleno jejich mnohem větší pozornosti tématu než při běžné prohlídce.³⁰

Textilní továrna Cromford v Ratingenu

Jen 12 let poté, co Richard Arkwright založil roku 1771 ve stredoanglickém Cromfordu první plně mechanizovanou spřádelnu bavlny, byla díky špionáži Johanna Gottfrieda Brügelmana založena obdobná spřádelna také v Ratingenu a stala se první textilní továrnou na evropském kontinentu. Energii k pohonu vodních kol, přenášenou na spřádací stroje anglického typu, dodávala řeka Anger. Paralelně s vodními koly poháněl spřádací stroje také parní stroj. V letech 1783-1784 byla vedle hlavní tovární budovy postavena další a roku 1790 přistavěna kancelář, domy pro dělníky a zámecký dům pro Brügelmana. Ratingenský Cromford se svými vodními koly, budovami a anglickými spřádacími stroji dnes představuje rovněž jedinečnou památku mezinárodního významu. V prostorách originálních budov je zprostředkovávaná industrializace textilního sektoru, nasazení strojů do výroby, systém tovární disciplíny, rovněž počátek novověké průmyslové architektury a především vývoj rýnského textilního průmyslu.³¹

Historie továrny s výrobou různých druhů textilií dnes znovu „ožívá“ v řadě výukových a doprovodných programů, ve kterých je využívána motivační a inspirativní didaktická pomůcka, tzv. muzejní kufřík. Kufřík obsahuje rozmanité předměty z bavlny, např. vatu, košili, hadr, bankovku, hračku a další bavlněné věci. Žáci si tak mohou udělat obraz o tom, že se z bavlny vyrábí nejen oblečení, ale i mnoho dalších věcí běžné potřeby. Součástí kufříku jsou dále vlákna z různých materiálů, jako vlna, bavlna, len, hedvábí, umělé hedvábí. Úkolem žáků je poznat jednotlivé druhy vláken. V kufříku je pro žáky připraven také tzv. sešit experimentů. Do něj si zapisují výsledky z vlastního experimentování s vlákny. Mohou zkoumat jejich odlišné vlastnosti. V kufříku jsou uloženy ještě mapy, informační materiál, obrázkový materiál, pohádky a vyprávění a pracovní listy. S obsahem muzejního kufříku se pracuje s tématy „Bavlna je všude“, „Co je bavlna“, „Jak se z vláken stane nit?“, „Z bavlnářské spřádelny Cromford v Ratingenu“ a „Dílna se surovinami a experimentování.“³²

Kovárna Hendrichů v Solingenu

Město Solingen proslulo světoznámou výrobou nůžek. Z místní průmyslové kovárny bylo po jedno století expedováno velké množství nejrůznějších druhů nůžek, nožů a dalšího broušeného zboží denní potřeby. Jedním z nejdůležitějších předpokladů pro vývoj solingenského broušeného zboží byla vodní síla. Řeka Wupper a její přítoky umožnily pohon vodními koly. Výrobní proces ležel zpočátku v rukou rukodělných jedinců. V průběhu 15. a 16. století se utvářel způsob práce, který se udržel ve své podstatě dodnes. V kovárně se formovalo surové železo, tvrdiči dali tvrdost oceli a brusiči poslední formu, lesk a ostří. Rukodělci jednotlivých výrobních kroků nebyli závislí námezdní dělníci, ale vlastníci svých výrobních prostředků. Výroba byla soustředěna v celé městské oblasti, nikoliv pod jednou střechou. Mezi jednotlivými kroky byly polotovary transportovány v koších na hlavách žen. Jednotlivé části výroby byly organizovány skrze tzv. nákladníky, kupce, kteří hotové zboží expedovali na světový trh. Po roce 1870 se proměnil obraz solingenského průmyslu díky železnici, která umožnila transport hotového zboží do celého světa a také dodávku nutných surovin. Na místo pohonu vodními koly začala být využívána síla z parních strojů.

³⁰ *Grobkonzept Führung „Der lange Weg vom Zink zur Kultur – 150 Jahre Altenberg“* Geschichtswerkstatt Oberhausen e.V., 08.05.2006 (Materiál poskytl Dr. Burkhard Zeppenfeld v březnu 2015.)

³¹ *Rheinisches Industriemuseum*. Landschaftsverband Rheinland. Köln 1984.

³² Informace poskytl Christian Syré v květnu 2015.

V letech 1860 až 1886 bylo založeno v dnešní Solingenské průmyslové oblasti více než 237 továren. Podstatným podnětem k zakládání továren bylo zdokonalení kovářských technologií. Výrobní proces byl plně mechanizován. Už to nebyly hamry a kovadliny, které hrály v práci kovářů hlavní roli. Začaly se používat obráběcí stroje a tzv. řemenové hamry,³³ díky nimž se výroba kovaného zboží urychlila. V tzv. úboční kovárně³⁴ pracovali nejen kováři, ale i brusiči, obráběči, krejčí a štípači a další specializovaní pracovníci. Ke kovárně patřila také kotelna a strojovna. Organizaci a dozor nad zaměstnanci převzali mistři, tzv. fabrikanti.

Úboční kovárna Hendrichů poskytuje kromě různých zážitkových muzejně-pedagogických programů také možnost účasti na tzv. projektových dnech. Jak takové projektové dny probíhají, popsala učitelka základní školy Marina Leß. S žáky prvních a druhých tříd se rozhodla využít nabídky projektových dní v době projektového týdne, který byl vyhlášen na dané základní škole. V muzeu úboční kovárny děti strávily jedno dopoledne a jeden celý den. První projektové dopoledne byly žáci přivítáni v kovárně jako pracovníci. U vstupu obdrželi orazítkovanou kartičku, která souvisela s tzv. píchacími hodinami. Do kartičky byl zapisován čas, kdy pracující přišel, kdy odešel, kolik hodin si odpracoval, zda měl nějaký úraz atp. Následně byly děti provedeny areálem kovárny. Po krátké přestávce pak žáci zamířili k jednotlivým pracovním místům, kde jim zaměstnanci muzea ukázali konkrétní pracovní postupy a chod strojů. Úkolem žáků následně byla práce s modely parního stroje a hamru ze stavebnice Lego Technic a stavebnice Fischer, vyplňování pracovních listů a vystřihování obrázků s kovářskými materiály a výrobky. Druhý den se žáci v muzeu připravovali na školní výstavu, fotili, sbírali další informace, kreslili, vyráběli puzzle a nahrávali hluk strojů. Rozhodli se připravit si přednášku doprovázenou fotografiemi na diapozitivu. Nakonec žáci ještě v muzeu shlédli film o výrobě nůžek. Výstupem z obou dní byla výstava, přednáška s diapozitivu pro rodiče, žáky a učitele a také projektová knížka obsahující kresby, texty, fotky a píchací kartičky dětí.³⁵

Papírenský mlýn Alte Dombach

Asi 2 km od obce Bergisch Gladbach leží nejstarší, do dneška dochovaný papírenský mlýn v Německu. Jeho počátky sahají mezi léta 1699 a 1725 a jsou spojeny se jménem Gebharda Fuese. V průběhu dvou staletí byl papírenský mlýn Alte Dombach stále rozšiřován a tvořil komplex mlýnských budov, obytných domů a dílen. V roce 1875 přešel mlýn do správy rodiny Zandersů a v provozu byl až do hospodářské krize ve 30. letech 20. století. Od roku 1931 se jednotlivé budovy používaly pouze k bydlení. Díky tomu se dochovaly ve své původní podobě až do dnešních dnů, kdy práce v papírenském mlýně opět ožívá při prohlídkách a doprovodných programech průmyslového muzea. Prezentovány jsou různé fáze výroby od řemesla přes manufakturu po průmyslovou velkovýrobu.³⁶

Také papírenský mlýn nabízí jako jedno z míst Rýnského průmyslového muzea mnohotvárnou tematickou nabídku muzejně-pedagogických programů, jejichž účelem je rozvíjení zejména sociálních a technických kompetencí. Součástí každého programu je možnost výroby vlastního archu papíru. V programu „*Dětství ve Starém Dombachu okolo roku 1850*“ se žáci dozví, že v papírenském mlýně byly ještě ve druhé polovině 19. století zaměstnávány také děti. S forma-

³³ Riemenfallhammer.

³⁴ Gesenkschmied.

³⁵ LESS, M.: *Aus der museumspädagogischen Praxis*. In: Die Gesenkschmiede Hendrichs als außerschulischer Lernort. Köln: Rheinland Verlag GmbH, 1994, Heft Nr. 4, s. 33–36.

³⁶ *Die Papiermühle „Alte Dombach“*. In: Rheinisches Industrie Museum. Köln: Rheinland Verlag GmbH, 1984.

mi dětské práce ve mlýně a s jejich každodenním způsobem života žáky seznamují skutečné příběhy Gertrudy a Johanna Bergových, dětí pracujících v papírenském mlýně okolo roku 1850. Proces výroby papíru v předindustriálním období, jako byla výroba a formování papírové kaše, sušení, klížení a hlazení, je žákům zprostředčován v programu „*Tvorba papíru a potřeby papíru dříve a dnes.*“ Kromě témat vztahujících se k samotnému papírenskému mlýnu se mohou žáci věnovat také obecnému vývoji četby, psaní a alfabetizace, nebo zkoumat roli novin, časopisu a knihy v minulosti a dnes.³⁷

Závěr

Muzeum jako instituce, která sbírá, uchovává a vzdělává, je dnes považována za samozřejmou součást společnosti. Díky muzejní pedagogice, která se snaží citlivě propojit aktuální požadavky muzeologie a pedagogiky s novými přístupy psychologie, sociologie, informatiky a komunikace, získávají i bývalé doly a továrny novou dimenzi a prostřednictvím zážitkových metod a didaktických přístupů oslovují i cílovou skupinu dětí a mládeže. Nemovitě pozůstatky industrializace postupně stoupají na úroveň zámků, hradů či jiných kulturních památek. Téměř půl století si tak obhajují statut průmyslové kultury. Při pohledu na vývoj německé muzejní pedagogiky v tzv. nových průmyslových muzeích je patrná kontinuita myšlenek reformních pedagogů 19. století, které proluly do praxe muzejně-pedagogických přístupů současnosti.

Předvádění funkčních strojů a modelů, metoda „*hands on*“, experimentování a činnostní výuka jsou jedny z metod, preferovaných již Oskarem von Millerem či Georgem Kerschensteinerem v prvním technickém muzeu v Mnichově. Tehdejší záměr obou pánů, vést děti a mládež prostřednictvím výuky v muzeu k tomu, aby se samy jednou staly schopnými inženýry či pracovitými dělníky, je transformován do dnešní snahy přilákat mladé generace k technice a jejímu porozumění. Témata jako „*Průmyslová revoluce*“, „*Vědeckotechnický pokrok*“ či „*Vlivy průmyslové výroby na životní prostředí*“ jsou neodmyslitelnou součástí školního kurikula a je jim věnována pozornost ve výuce humanitních i přírodovědných předmětů.

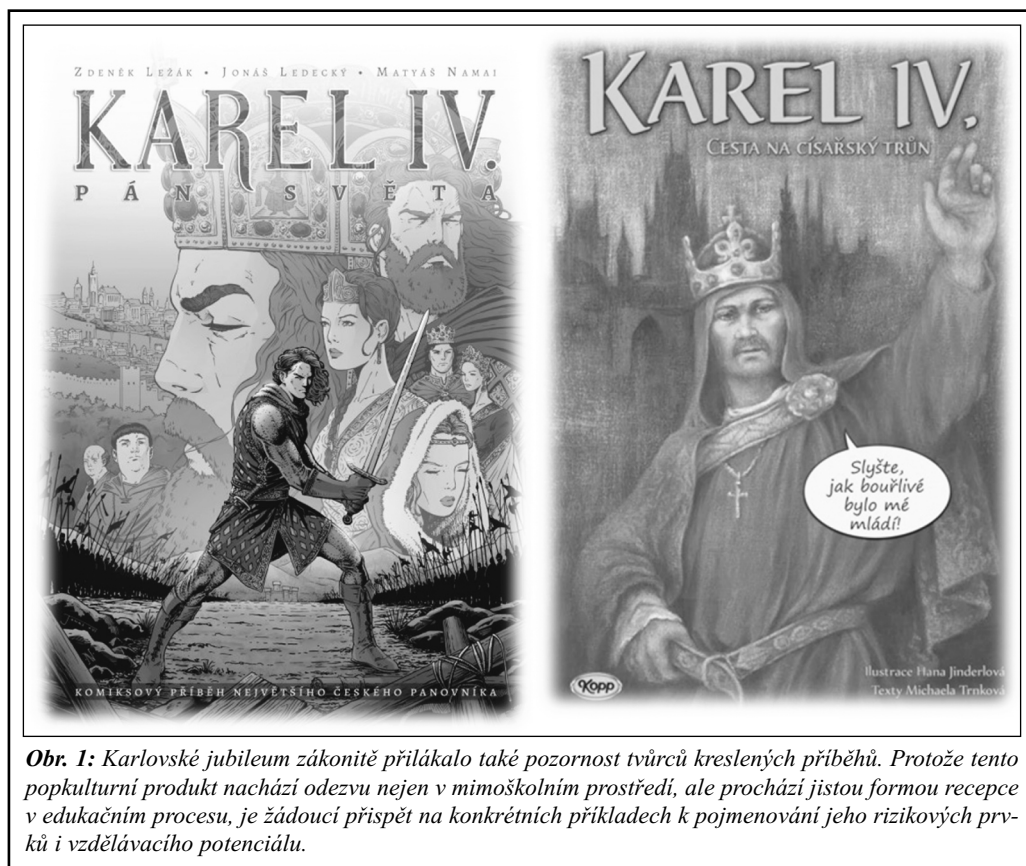
Jednotlivé příklady konkrétních průmyslových muzeí v Německu měly jednak představit jeden z hodnotných způsobů využití dnes již „*tíše ležících*“ těžních věží, továrních budov a jiných průmyslových objektů, jednak přiblížit rozmanité možnosti přístupu zprostředkování tématu života a práce lidí v továrnách zábavnou a názornou výchovně-vzdělávací formou. Vybrané příklady rovněž mohou posloužit k budoucí komparaci s českými průmyslovými památkami, kde se již také velmi slibně začínají prosazovat muzejně-pedagogické aktivity.

Mgr. Monika Kudelová,
Katedra historie
Filosofická fakulta, Ostravská univerzita
Reální 5,
Ostrava, 701 03
Česká republika
e-mail: A16681@student.osu.cz

³⁷ *Die Papiermühle „Alte Dombach“* In: Rheinisches Industrie Museum. Köln: Rheinland Verlag BmbH, 1984.

K MODELOVÉ ANALÝZE VIZUÁLNÍCH MÉDIÍ PRO DĚJEPISNOU
VÝUKU: KRESLENÉ PŘÍBĚHY O KARLU IV.

KAMIL ŠTĚPÁNEK

Obr. 1: Karlovské jubileum zákonitě přilákalo také pozornost tvůrců kreslených příběhů. Protože tento popkulturní produkt nachází odezvu nejen v mimoškolním prostředí, ale prochází jistou formou recepce v edukačním procesu, je žádoucí přispět na konkrétních příkladech k pojmenování jeho rizikových prvků i vzdělávacího potenciálu.

Significant anniversary of the Roman Emperor and Czech King Charles IV. also attracts the attention of the creators of comics. This pop-culture product resonates not only in school, but passes a reception in the educational process. Specific analysis in this text contributes to naming of risk elements of comics and its educational potential. For educational process it is necessary to draw a conclusion – Comics are mainly interpretation of reality. “Superman” comics (equipped with didactic apparatus) can then serve not only to develop pupils' media literacy, but also a deeper understanding of a particular historical topic.

Key words: history teaching; didactics of history; medial education; comics; Roman Emperor and Czech King Charles IV.

Úvodem

Předkládaný text reaguje nejen na aktuální i tradiční mediální zájem o Karla IV., ale především snahy implementovat do moderního dějepisu analytické činnosti s více informačními zdroji. Volně navazuje na předchozí autorovy příspěvky orientované na deskripci a analýzu použitelnosti historických či současných (ne)didaktizovaných médií.

Tentokrát se zaměřuje na, často neprávem mnoha předsudky opředený, historický komiks neboť právě karlovské jubileum vygenerovalo ke stávajícím kresleným příběhům o „Největším z Čechů“ nové tituly. Publikaci *Karel IV. Pán světa* věnujeme primární pozornost už také proto, že autoři neskrývají ambice zařadit dílo mezi média didaktizovaná, určené pro poučení dětí starších deseti let i širokou čtenářskou veřejnost. Jelikož forma prezentace umožňuje výrazné ovlivnění historického vědomí, je naším cílem především posouzení kvality sdělovaných informací o historické skutečnosti. Sekundárně lze pak ze zjištěných údajů vyvodit oborově didaktický a mediálně výchovný potenciál.

Součástí nezbytného úvodu je i stručné připomenutí a zodpovězení elementárních otázek co je vlastně komiks, jak a kdy vznikl, a jaké jsou jeho charakteristické znaky. Přestože dnes neexistuje všeobecně používaná definice, recipient se obvykle spokojí s označením ilustrovaný příběh, odborníci pak nejčastěji hovoří o sekvenčním umění.¹ Předpokládanou podmínkou úspěšné recepce je čtenářova identifikace s protagonistou příběhu, přičemž v něm slučuje své vlastní představy. Rozpoznávacím znakem komiksu jsou jeho řečové prostředky, opírající se o nezaměnitelnou kombinaci obrazových polí, tzv. bublin s krátkými texty a blokového textu. Použité obrazové i textové symboly nejsou pouhou součástí univerzálního jazyka, nýbrž jsou schopny vyvolat silné emoce. Čistý komiks tedy znamená obrazy, symboly a jejich výklad propojit s textem. Klíč k porozumění komiksu představuje interakce mezi těmito třemi prvky. Aby čtenář mohl takovýto výkon vůbec podat, opírá se obvykle o vizuální zkušenosti, které má společné s tvůrci a v nakresleném světě se pak tyto prožitky propojují. Počátky komiksu, tak jak jej známe dnes, jsou kladeny do 19. století a první pokusy využití ve vzdělávacím procesu se objevují ve 30. až 40. letech minulého století. Důsledněji pak od 70. let 20. století.²

1. Kreslené příběhy o Karlu IV., srovnávací informační zdroje a literatura

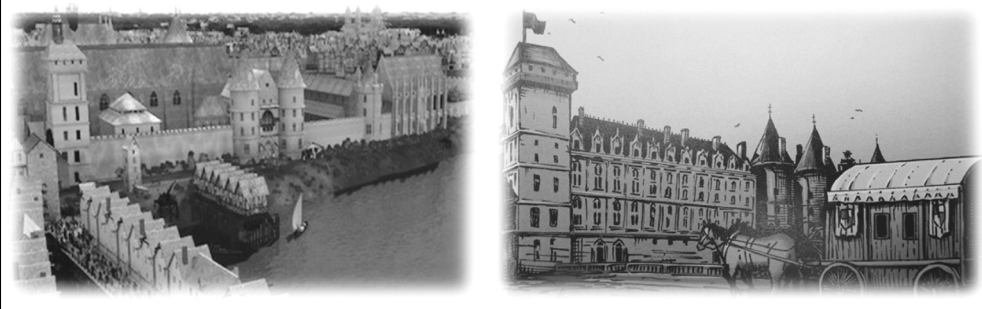
Žáky tolik oblíbené médium nelze ignorovat ani v souvislosti s dějepisnou edukací. Jeho působení ve veřejném, mimovědeckém prostoru je mimořádně zajímavým prvkem, ačkoli ve školské praxi má nepatrné zastoupení a historiografický výzkum jej dosud ignoruje. Chronologický výběr komiksů spojovaný s osobností Karla IV. zahajuje obrazový seriál *Film minulosti*, který v úzkém spojení obrazu a textu vypráví historii od počátků civilizace až do vrcholného středověku a spíše by mu příslušelo označení ilustrované dějiny.³ Není to tedy komiks v pravém slova smyslu, ale jelikož pomocí součinnosti obrazu a textu vypráví konkrétní děj, bývá v tomto žánru akceptován. *Film minulosti* je dítětem své poválečné doby (1947), forma samotná však získává vavříny i v nejmodernějších didaktických koncepcích (Francie). Seriál vycházel v mládežnickém časopise *Vpřed*, po dvaatřiceti pokračováních byl však v předhusitské éře předčasně

¹ CLOUD Mc, S.: *Jak rozumět komiksu*. Praha 2008. s. 5.

² Doklady nalezneme zejména anglofonní odborné literatuře. Srov. blíže: KEOGH, B. – TAYLOR, S.: *Concept cartoons, teaching and learning in science: An evaluation*. In: *International Journal of Science Education* roč. 21, 1999, č. 4, s. 431–446.

³ Výbor z poválečných časopisů Junáka a Vpředu *Závod o Měsíc* přináší mimo textových příběhů i několik komiksů a kreslených seriálů. Srov. blíže kapitulu *Film minulosti*, s. 90–210.

ukončen. Velké národní dějiny se v něm pojí s malými, tedy osudy obyčejných lidí. Nakladatel se zaštilil spoluprací s předními historiky, schopným výtvarníkem (P. Kubela) a výstižným komentátorem (J. Kamelenský)⁴. Tradiční téma vlastivědy na 1. stupni ZŠ inspirovalo i autory komiksů dětské Mateřídoušky. Jejich předlistopadová knižní podoba dodnes cílí na nejnižší věkové kategorie a jistou měrou se podílí na formování prvních historických představ.⁵

Obr. 2: Jak je patrné z mnoha rekonstrukcí středověké rezidence francouzských králů Palais de la Cité (vlevo) běžně dostupných na internetu, její vzhled se dosti podstatně lišil od dnešní podoby, kterou využil výtvarník pro evokaci Karlova příjezdu do Paříže (sekvence *Jaro 1323 v královském paláci v Paříži*). Podobně je tomu s pozicí pozorovatele, neboť tehdejší výhled byl zcela zakryt domy vystavěnými na mostě.

Scénárista Jiří Černý a kreslíř Jiří Kalousek v *Obrázcích z českých dějin a pověstí* věnovali Karlovi několik dvoustránkových kapitol. V současnosti na ně navázaly především Lucie Seifertová a Renáta Fučíková.⁶ Společným jmenovatelem se opět stalo zaměření na děti nižšího školního věku.

Na vyšší školní věk naopak cílí dílo *Karel IV. cesta na císařský trůn* (obr. 1) výtvarně zpracované Hanou Jinderlovou a opatřené texty Michaely Trnkové nebo *Obrázkové čtení – Karel IV.* z autorského tandemu Pitro – Vokáč.⁷ Zmínku je nutno věnovat také *Opráskům sčeskí historie*, v současnosti jednoho z nejpůvodnějších českých internetových komiksů. Své fanoušky oslovuje reálným historickým základem i specifickým a originálním humorem, nicméně svérázné používání českého jazyka jej z didaktického hlediska odsuzuje spíše do diskutabilní role.⁸

⁴ „Největšímu Čechovi“ poskytuje hned šest kapitol s výmluvnými názvy: 25. Dobrodruh na trůně, 26. Do lepších dob, 27. Tři koruny, 28. Z pověstí o Karlovi, 29. Vzorný hospodář, 30. Praha Karlova.

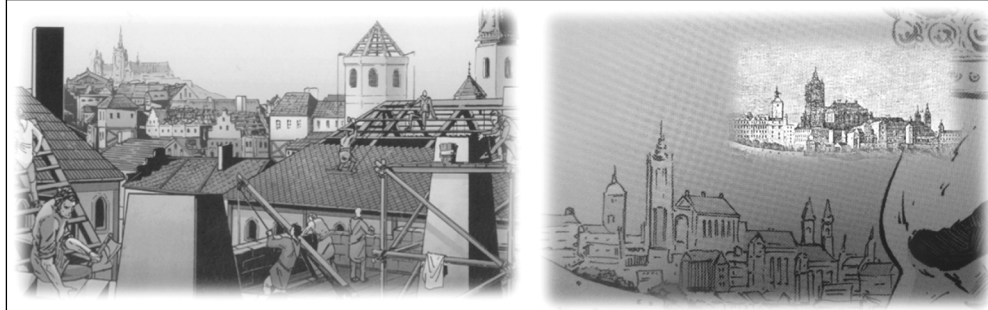
⁵ *Obrázky z českých dějin a pověstí*. Praha 1982. Kapitoly Jan Lucemburský a Karel IV. a O založení Nového Města pražského.

⁶ FUČÍKOVÁ, R.: *Karel IV. ilustrovaný život a doba*. Praha 2016; SEIFERTOVÁ, L.: *Pohádka o králi Karlovi*. Praha 2012.

⁷ PITRO, M – VOKÁČ, P.: *Obrázkové čtení – Karel IV.* Praha 2016.

⁸ Autor *Oprásků*, známý pod přezdívkou jaz, kolem nich vybudoval facebookovou komunitu čítající přes 20 tisíc fanoušků. Míru jazykové stylizace napoví názvy kapitol. V pátém díle např. zjistíme, že ani v roce 1348 to Malé strany neměly jednoduché aneb Jak Karel IV. zakládal pro budoucnost: „Místo celí Nový Mněsto (prý zvažoval – pozn. autora) „založoid víc těch Malích Stran!“

Jak bylo již připomenuto výše, publikace *Karel IV. Pán světa* analyzovaná zde oborově didaktickou optikou je určena dětem od desíti let a tomu odpovídá i její technické zpracování a skladba. Text Zdeňka Ležáka doprovází vnitřní ilustrace, podobizny osobností, mapy tehdejších historických zemí, časová přímka a genealogický strom rodiny Karla IV. Na 160-ti stranách nalezneme nejprve stostránkový prozaický text a až poté následuje kreslený příběh, který ve zkratce komiksových panelů shrnuje předešlou textovou část a zaměřuje se převážně na mocnářovo dětství a dobrodružné dospívání. Scénář k této části napsal opět Zdeněk Ležák, autorem kresby barevně dotvořené Matyášem Namaiem je Jonáš Ledecký.

Obr. 3: Úvodní dvojstrana sekvence *Jaro 1348 v Praze* předvádí siluetu katedrály po dostavbě se dvěma západními věžemi. Hradčanský ostroh je tu navíc nepřiměřeně zkrácený a neodpovídá skutečné terénní situaci. Blíže dobové realitě 14. stol. je hradčanské panoráma z obálky. Nicméně opět vnímáme volnou variaci výtvarníka na téma renesanční Praha z prospektu Egidia Sadelera (1606). Srov. obr. vpravo nahoře.

Děj přeskakuje mezi jednotlivými úseky Karlova života, což čtenáři ztěžuje možnost bližší identifikace s hlavní postavou příběhu. Uvedený „nedostatek“ s ohledem na žáka nicméně vyvažuje motivační potenciál věkové blízkosti hlavního hrdiny. Podobně akcent na tyto časové úseky, které se obvykle neteší výrazné medializaci, slibuje čtenáři plastičtější vhléd do panovníkova životního příběhu. Ani v textu samotném autor neusiloval o souvislý příběh. Jednotlivé kapitoly na sebe plynule nenavazují. Nejzřetelněji tento dojem podtrhuje počátek druhé kapitoly. Skutečnost opět vyvažuje autorova snaha zasazení Karlova příběhu do širších historických souvislostí.

Z bohatého rejstříku kvalitních historiografických prací nebo jejich populárně naučných mutací vybíráme především s ohledem na zamýšlené posouzení míry fakticity a fikcionalit komiksu. Ač mírně antikvovaná, faktograficky však stále bezkonkurenční zůstává obsáhlá monografie Jiřího Spěváčka *Karel IV. Život a dílo*⁹. Petr Čornej poskytuje ve *Slavných bitvách naší minulosti* oporu k posouzení bitvy u Kresčaku¹⁰ dle současného stavu vědeckého poznání, Jiří Ramba zase shrnuje nejnovější poznatky lékařsko-antropologických výzkumů panovníkovy podoby a tuto vizuální představu dotváří kapitola o císařově vzhledu podobě z uměnovědných

⁹ SPĚVÁČEK, J.: *Karel IV. Život a dílo*. Praha 1979.

¹⁰ BĚLINA, J. – ČORNEJ, P.: *Slavné bitvy naší minulosti*. Praha 1995.

pozic od Karla Stejskala.¹¹ K představě o reálné podobě pražského panorámatu mohou přispět Janáčkovy *Malé dějiny Prahy*.¹² V případě mimopražských čili méně medializovaných historických objektů a vedut je nezbytné nejprve prozkoumat možnosti internetu.¹³ Základní informační zdroj pro jakékoli analytické či tvořivé činnosti spojené s komiksem představuje práce Scotta McClouda *Jak rozumět komiksu*.¹⁴ Při promýšlení úkolů, které by anotované informační zdroje mohly plnit v moderní dějepisné výuce, se jako úvodní opora nabízí jedna ze základních prací moderní německé mediální didaktiky z pera H. J. Pandela¹⁵, ale i do češtiny přeložený text britského historika a didaktika Roberta Stradlinga s propagací principu multiperspektivního nazírání komunikačních nosičů i chápání jejich vztahu k současnosti.¹⁶ Z české autorské dílny je možné se opřít o mediálně zaměřené dějepisně-didaktické kompendium s odkazy na další literaturu.¹⁷

2. KAREL IV. Pán světa – obsah, fakticita a fikcionalita komiksu

Komiks jako popkulturní produkt je primárně obdařen zábavnou funkcí a je neoddělitelně spoután dramaturgickými pravidly.¹⁸ Námi analyzovaný titul však deklaruje populárně naučné ambice – vlastněmu kreslenému příběhu předchází textová pasáž, informačně a v souvislostech, rozšiřující vyobrazovaný děj. Graficky je kniha velmi pečlivě navržena. Stránky evokují starobyrou literaturu, dojem umocňuje rozdělení textu na dva sloupce jako ve středověkých kodexech. Zahnědlá barva stránek má efekt dodatečně posilovat. Textová příprava v rozsahu sta stran je rozdělena do tří hlavních (Historické pozadí, Cesta na vrchol, Vládce světa) a celé řady dílčích kapitol. Rozsah těchto parciálních pasáží je důsledně korigován, aby nepřesáhl dvě až tři strany. S ohledem na ideový záměr autora, vkomponovaný do názvu, je možné za stěžejní považovat podkapitolu Pán světa. Závěrečný jednostránkový text pod názvem Komiksový příběh – Jako o superhrdinovi bezprostředně předchází komiksu a představuje finále přesvědčovací strategie autorů, kterou by měl přijmout i čtenář: Karel IV. – středověký římský císař získal moc srovnatelnou s hrdiny fantasy příběhů.¹⁹

Textová část ovšem nijak neusiluje o objasnění rozporu mezi teorií a praxí, tj. deklarovanou „pracovní náplní“ středověkého římského císaře v ostrém konfliktu s jeho formální autoritou a nepatrnou faktickou mocí. Podobně autorovi uniká možnost přiblížit středověkou ideu navazující na pozdně antický světový stát všech křesťanů v čele s papežem a císařem a její poměrně úspěšnou realizaci v rovině duchovní, nikoli však mocenskopolitické. Čtenář tudíž nemá šanci ji pochopit. V kreslené části by pak historická fakta přímo protirečila zamýšlenému vyznění pop-

¹¹ STEJSKAL, K.: *Umění na dvoře Karla IV*. Praha 2003.

¹² JANÁČEK, J.: *Malé dějiny Prahy*. Praha 1983. Správa Pražského hradu přispěla k tématu didakticky upravenou publikací *Pražský hrad gotický: doučovací hodiny z dějepisu*. Text a odborné ilustrace zpracoval Petr Chotěbor. Praha 2000.

¹³ Reconstitution 3D de la Sainte-Chapelle et du palais royal de la Cité au XIVème siècle https://www.youtube.com/watch?v=akD_nAvD_co [online]. [cit. 2016-09-10].

¹⁴ CLOUD, Mc. S.: *Jak rozumět komiksu*. Praha 2008.

¹⁵ PANDEL, H.-J.: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach 2005.

¹⁶ STRADLING, R.: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*. Praha 2003.

¹⁷ LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008; SOCHOROVÁ, D.: *Aktuální otázky realizace mediální výchovy. Didaktické studie*, 5, 2013, č. 1, s. 131–144.

¹⁸ O úskalích konkrétní spolupráce v komiksově tvorbě výtvarník – historik (archeolog Luděk Galuška) srov. blíže: http://www.liborbalak.vz.cz/Komiksy_vznik.htm [online]. [cit. 2016-08-10].

¹⁹ Mj.: „Z mladého bojovníka postupně přechází do poslední fáze svého vývoje. Do fáze panovníka s téměř neomezenou mocí. Prostě superhrdina jako vystřižený z komiksového sešitu.“ LEŽÁK, Z.: c. d., s. 96.

kulturního díla. Papežové obvykle nevystupovali jako spoluvládci císařů, ale spíše jako jejich soupeři a často se ocitali, jak známo, ve vleklých sporech nebo i válečném stavu. Problematičnost tvrzení navíc dokládá, běžně ve školním dějepise vyučovaná, ignorance západního císařství byzantskými autokraty či faktická moc blízkovýchodních a dalších asijských vládců té doby.²⁰ Přitom je univerzální autorita světské hlavy křesťanstva, která tedy se skutečnou politickou mocí neměla mnoho společného správným klíčem nejen k pochopení, ale i akceptovatelnosti použitého názvu. Při nahlédnutí do průvodního textu: str. 15 zjišťujeme: „...Ota I...nechal se r. 962 v Římě od papeže Jana XII. korunovat císařem Svaté říše římské, státu, který si prakticky vymyslel.“ Na str. 18 se dočteme, že: „Samotný akt korunovace odkazoval na zaniklou středověkou římskou říši a jejího císaře franského krále Karla Velikého.“ Tuto informaci je však nutné pro pochopení dobově chápaného významu Svaté říše římské doplnit o důležitá fakta. Především je třeba hledání tradice posunout až do výše zmíněné pozdní antiky. Římské císařství s císařem Karlem Velikým zahrnovalo všechna území pod vládou císaře a nárokovalo si vládu nad celou křesťanskou Evropou jako dědic starověkého impéria.

Ležákův výklad se opírá o tradiční informace a konzervativní postupy. Tj. akcentuje především rozplétání rodinných, příbuzenských a nástupnických vztahů a v podstatě nereflektuje novější poznatky, např. klinický obraz Karla IV. s ohledem na důsledky jeho utajeného rytířského turnaje v r. 1350 apod.²¹

Ve vztahu k charakteristickým vlastnostem anotovaného žánru a cílové skupině čtenářů nelze nakreslenému příběhu upřít poměrně zdařilou evokaci středověkého prostředí. Zdali dosahuje kvalit běžných pro západoevropskou komiksovou scénu²² není předmětem tohoto textu. Prohřešky na reáliích Karlova příběhu, které deformují současný stav historického bádání, vnímáme jako přirozený projev historické kultury, který nabízí mnoho výukových příležitostí. Správně metodicky ošetřeny mohou rozvíjet kritický přístup k informacím a historické vědomí.

Historiografická kvalita vyobrazeného děje je vždy přímo úměrná míře ochoty výtvarníka věnovat potřebný čas rešeršim. Podíváme se proto blíže i na výkon Jonáše Ledeckého. Komiks líčí v několika biografických skicích a epizodách dětství a mládí Karla IV. až do politického triumfu v roce 1355. Není od věci připomenout, že se před námi odvíjí příběh ze života nejvyšší evropské společnosti a tomu odpovídající životní úrovně. Vylíčený obraz postrádá jakékoli kritické prvky.

Úvodní panely zachycují násilné odloučení od matky a izolaci na Křivoklátě. Následuje odjezd do Francie, pobyt na francouzském královském a lucemburském vévodském dvoře. Ve službách politických zájmů svého otce jsme svědky jeho aktivit v Itálii. Jako patnáctiletý zde velí armádě a vybojovává svoji první bitvu. O rok později již svého otce zastupuje v českých zemích. Ve třiceti si na hlavu nasadil římskou královskou korunu. O rok později korunu českou a finální celostránkové obrazové pole jej s korunou Svaté říše římské na hlavě scénáristicky a dramaturgicky propojuje s titulem komiksu: *Karel IV. Pán světa*. Narace příběhu se důsledně omezuje na Karlovy osudy a neobsahuje paralelní dějové roviny.

Rytmus (a kontinuitu či diskontinuitu) nestránkovaného kresleného příběhu složeného z jednotlivých sekvencí čtenářům naznačují chronologická návěští: „Zima 1319 na hradě Loket. Zima

²⁰ Ani podané vysvětlení chronologie názvu středověké římsko-německé říše není zcela přesné. Přívlastek svatá byl k názvu připojen až v r. 1276. V popularizačním textu je však tato neúplnost zcela jistě akceptovatelná.

²¹ Mimořádně jedna z mediálních priorit probíhajících oslav. Informací z publikace RAMBA, J.: *Tajemství Karla IV.* Praha 2015 využila v jubilejním roce odborná i zájmová periodika: *Dějiny a současnost*, *Respekt*, speciál *Reflexu*, časopis *Týden* aj.

²² PANDEL, H.-J.: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach 2005, s. 339–364.

1323 na hradě Křivoklát. Jaro 1323 v královském paláci v Paříži. 15 května 1323 v Paříži. Březen 1324 v Paříži. Únor 1328 v Paříži. Léto 1329 v Paříži na dvoře nového krále Filipa VI. Podzim 1329 na pařížské univerzitě. Jaro 1330 na dvoře krále Jana v Lucemburku. Počátek roku 1331. Velikonoce, konec března 1331. Léto 1331 v Parmě. Den sv. Kateřiny 25. listopadu 1332 u hradu San Felice nedaleko Modeny. Léto 1333 v Meranu. Podzim 1333 Zbraslavský klášter v českém království. Červen 1334 v Praze. Únor 1336 v Praze. Jaro 1337 v Praze. Červen 1341 v Praze. Jaro 1343 v Avignonu. 11. července v Rhens. 25. srpna 1346 u Kresčaku. 26. srpna u Kresčaku. 26. listopadu 1346 korunovace v Bonnu. 2. září 1347 korunovace v Praze. Polovina října 1347 nedaleko Mnichova. Jaro 1348 v Praze. Český král byl 5. dubna 1355 korunován císařem Svaté říše římské jako Karel IV. Korunovace proběhla v bazilice sv. Petra v Římě kardinálem Pierrem de Colombierem.“ Výše uvedené časové vymezení tedy s výjimkou závěru kopíruje Karlovu životní etapu vylíčenou ve *Vita Caroli*.

Na sedmnácti stranách kresleného příběhu jsou vyobrazeny celkem čtyři scény, jimž je možné přisoudit přívlastek akční. Tyto sekvence mají klíčový úkol, evokovat ve čtenáři shodu s akčními příhodami klasických komiksových superhrdinů: Úvodní scéna příjezdu Jana Lucemburského na Loket s násilným odebráním malého Karla Elišce Přemyslovně, nezdařený atentát jedem na Karlovu družinu v italské Pavii, bitva u Modeny a střet u Kresčaku. Ostatní místa děje představují kulisu ke stručným vysvětlujícím dialogům. Jak bylo již pojednáno výše, optikou historiografie představuje titul díla ve vztahu k dobové realitě samozřejmě jednoznačnou fikci nikoli odraz skutečnosti. Nepravděpodobnost deklarovaného postavení panovníka ostatně komiksovou řečí potvrzují uctívá jednání protagonisty příběhu s dalšími dobovými evropskými autoritami (francouzský král, papež apod.). Máme před sebou komiks, jehož funkce je z podstaty zábavná, nikoli historiografické dílo. Autoři se však za každou cenu rozhodli čtenáře poučit. Podívejme se proto podrobněji zejména prostřednictvím kresleného příběhu, kde k vylíčení historické skutečnosti přistoupili více než velkoryse či s nedostatečnou erudiicí. Následující výčet si dovolíme nicméně využít pro účely dějepisné výuky a mediální výchovy. Naším cílem je rozvíjení žákovských kompetencí v oblasti reflektovaného kritického zjišťování a vyhodnocování informací, v důsledku pak zkvalitňování historického vědomí.

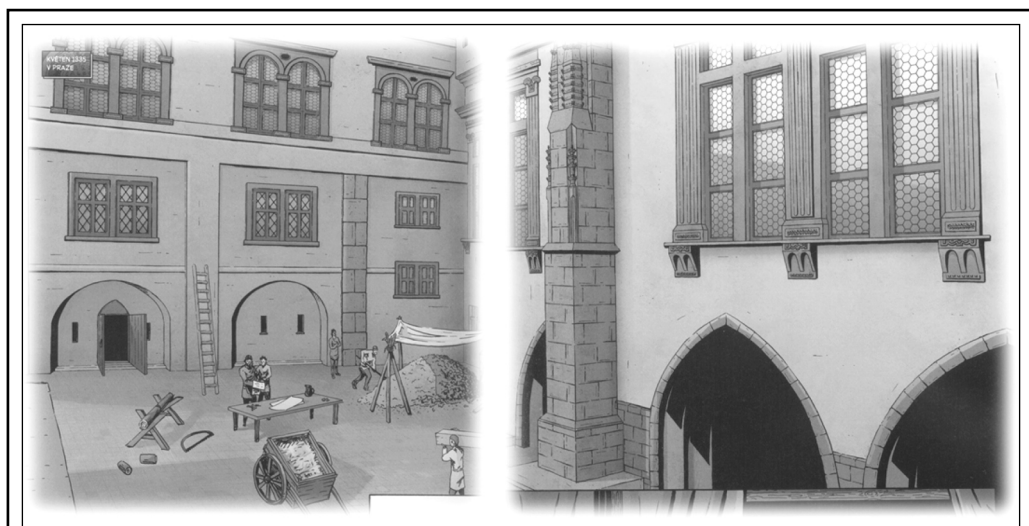
Některé výtvarníkovy „prohřešky“ vůči dobovým realitám spíše překvapí. Začneme obálkou. Rozestavěnou hradní katedrálu na ní sice nesprávně převyšuje hlavní věž s oblou helmicí a evokuje tak renesanční a pozdější fázi stavebních prací²³, alespoň však nepodsouvá čtenáři dokončené dílo. Tomuto faux pas se však autoři vyhnout nedokázali a úvodní dvojstrana sekvence Jaro 1348 v Praze předvádí siluetu katedrály po dostavbě již se dvěma západními věžemi. Hradčanský ostroh je tu navíc nepřiměřeně zkrácený a neodpovídá skutečné terénní situaci (obr. 3). Přípravné práce na realitách středověkých měst byly takto nenáročně pojaty častěji. Obrazové pole se zastavěným prostorem pařížského nábřeží do nějž je zakomponován Karlův příjezd ke královskému paláci²⁴ má opět s rekonstrukcemi středověkého vzhledu promálo společného (obr. 2), totéž platí o nádvořích scénériích. Virtuální prohlídka původní panovníckou rezidencí je přitom snadno dostupná na internetu.²⁵ V sekvenci Březen 1324 v Paříži jde spíše o roztomilou nepřesnost. Zdejší hodovnicki s moderními přibory v rukou by si na běžné používání vidličky,

²³ Zjevná inspirace vedutou Prahy z dílny dvorních umělců Rudolfa II.: rytce Jana Wechtera a kreslíře a rytce Filipa van den Bossche. Vydal Egidius Sadeler v Praze r. 1606.

²⁴ Sekvence Jaro 1323 v královském paláci v Paříži.

²⁵ Srov. blíže: Reconstitution 3D de la Sainte-Chapelle et du palais royal de la Cité au XIVe siècle https://www.youtube.com/watch?v=akD_nAvD_co [online]. [cit. 2016-09-10].

navíc čtyřhrnové, museli ještě nějaké to století počkat. Podobně sekvence Květen 1342 v Praze vyobrazuje okna královského paláce vyplněná velkými skleněnými tabulemi. A který objekt vzbudí naše podezření na úvodní dvojstraně sekvence Květen 1335 v Praze (obr. 4)? Sledujeme čilý pracovní ruch na nádvoří před Starým královským palácem. Patro paláce má však již za sebou viditelně Vladislavskou přestavbu s renesančními okny a pozdně gotickými opěráky, což platí i pro boční renesančně upravené křídlo Zemských desek. Autoři oblékli oba Karlovy vychovatele²⁶ do mnišských rouch. Dle vzhledu soudě – do minoritského a františkánského. Historik Spěváček k tomu poznamenává: „...jeho výchova nebyla svěřena mnichům, ale světským kněžím s vysokým vzděláním, orientovaným daleko spíše na výchovu diplomatů a praktických politiků.“²⁷ Ještě před bitvou u San Felice je dle historika pasován na rytíře,²⁸ zatímco výtvarník odsunul rituální obřad až po bitvě. Dochovaným informačním zdrojům naopak korektně odpovídá ztráta koně v bitvě a Karlovo lehké zranění. Odlišně než Ležák a Ledecký také líčí předvečer a zahájení další bitvy, tentokrát u Kresčaku, medievista Petr Čornej. A nemáme důvod mu nevěřit. Zatímco v komiksu táboří Francouzi v předvečer na místě střetu, podle historika se oddíly přemístily z Abbeville až v den bitvy a přes únavu z dlouhého pochodu zaútočily v podstatě z chodu.²⁹ Geografy by jistě překvapila výtvarníková představa o válečných poradách 1. pol. 14. století nad mapou (zde nad plánem Modeny a okolí).

Obr. 4: (Sekvence *Květen 1335 v Praze*.) Čilý ruch na nádvoří královského paláce mladého Karla?: Vyobrazovaný lucemburský arkádový trakt (přízemí vpravo) je ještě v pořádku. Zásadní problém představuje celkový vzhled budovy, který nás renesančními okny (1. patro vpravo) upozorňuje na již provedenou Jagelonskou přestavbu z konce 15. stol. (Vladislavský sál), nehledě na renesanční křídlo Zemských desek vlevo.

²⁶ Jan z Viviers a Huet de Vivariais.

²⁷ SPĚVÁČEK, J.: c. d., s. 80.

²⁸ SPĚVÁČEK, J.: c. d., s. 88.

²⁹ BĚLINA, J. – ČORNEJ, P.: *Slavné bitvy naší minulosti*. Praha 1995, s. 38.

Posouzení shod a rozdílů s tzv. marvelovským komiksem³⁰ ponechme znalcům z oboru. Nicméně originální a výrazná barevnost je nepopíratelná a nelze si jí nevšimnout. Efektivní barevného tónování se ujal Matyáš Namai. Způsob zobrazování můžeme charakterizovat jako víceméně realistický. Těla a tváře postav stereotypně odpovídají současnému americkému resp. západoevropskému ideálu krásy. Mužští hrdinové jsou obdařeni štíhlými postavami, světlší činníci navíc výraznou šlachovitou muskulaturou s ostře řezanými obličejovými rysy. I ženy a dívky atraktivních tváří na sebe upozorňují štíhlými postavami. Jonáš Ledecký používá výrazné linie. Pátrání po fyzické podobě Karla IV. je podnětem k exkurzi do výtvarného světa středověku a příležitostí k obecnějšímu výkladu charakteristických rysů gotického výtvarného umění. Za připomínku stojí tehdejší princip malby, nečinící si nárok na portrétní věrnost a skutečnost, že umělci často malovali bez přímé znalosti objektu. V případě votivního obrazu Jana Očka z Vlašimi (1371), který bývá citován nejčastěji, je rovněž Karlova podoba považována za idealizovanou.³¹ Ač dílo obsahuje celou řadu historicky věrných reálií, vzhled císaře např. nereflektuje jeho pokročilý věk v době vzniku obrazu. Karel IV. zde vystupuje jako černovlasý přibližný čtyřicátník s elegantní bradkou. Stále se jedná o počátky evropského portrétního umění, které pracovalo spíše s profilem. Autoři komisu tedy mohli do jisté míry legitimně uplatnit svoji fantazii. Nicméně přistoupili k problematickému překročení pravidel, ignorují-li i svědectví italských kronikářů Matea a Filipa Villaniových popisujících našeho historického hrdinu jako černovlasého.³² V pojetí Jonáše Ledeckého je důsledně zpodobňován s hnědou kšticí.

V kresleném příběhu prakticky absentují pro komiksy typické blokované texty k příslušným políčkům. Protože si kniha klade historicko-informativní úkoly, disponují právě stránky s přidavnými informacemi dodatečnými ilustracemi. Logicky je tak možné zdůvodnit úspornost textu bublin.³³

3. Didaktika a metodika tématu

V teorii ani praxi dějepisné edukace se při využití potenciálu komiksů nepokročilo dále než za systematický motivační přístup. Kreslený příběh je navíc médium zatížené mnoha pedagogickými předsudky. Řeč komiksů přitom vychází vstříc představám a myšlením žáků. Žák si obvykle pochvaluje vhodně zvolený obrázek, jenž vydá za mnoho slov – mohou se jim tudíž jevit jako více srozumitelné než učebnicové texty. Přes prakticky chybějící empirické důkazy je jim tento účinek připisován. Soustředěné porozumění dlouhým pasážím vyžaduje značné úsilí i na dětech vyššího školního věku a komiks může pomoci takového překážky překonávat. Pozitivní účinek ve výuce je ovšem podmíněn analytickými a interpretačními dovednostmi žáků.

Pokud chceme v dějepisné výuce pracovat s komiksem. Je třeba to zdůvodnit. Argumentovat lze motivačními důvody, neboť komiks je všeobecně vnímán, jako oblíbené médium. Nás ovšem více zajímá, zdali je schopen kultivovat historické vědomí.

³⁰ O charakteristické produkci amerického nakladatelství Marvel Comics proslulé tzv. superhrdinským komiksem (Spider-Man, X-Men, Iron Man, Captain America) srov. blíže: <http://munimedia.cz/prispevek/svet-komiksoveho-marvelu-zaziva-velky-prerod-10339/> [online]. [cit. 2016-09-11].

³¹ STEJSKAL, K.: c. d., ss. 70, 211, 212, 219.

³² Srov. blíže např. SPĚVÁČEK, J.: c. d., s. 559; STEJSKAL, K.: c. d., s. 203.

³³ U společného díla Michala Kociána (výtvarník) a Zdeňka Ležáka *Stopa legionáře* (Praha 2014) je užití blokovaných textů pod jednotlivými panely naopak velmi typické a časté.

Optikou typologie historického komiksu podle H. J. Pandela analyzovaný titul nejlépe odpovídá tzv. Comic-Historii.³⁴ Ačkoli se autoři v úvodu zřikají zavazujícího sdělení, je i při letném pohledu jasné, že usilují o iluzi reálně historicky ztvárněného příběhu. Proto je dotčený komiks v této modelové analýze zkoumán jako svého druhu kreslená učebnice obsahující skutečné reálie a postavy. Naší cílem je především zjištění v jaké kvalitě tento produkt historické kultury historické informace podává a sekundárně jeho oborově didaktický a mediálně výchovný potenciál.

Komiks jako historiografický materiál(?) Analyzovaný komiks disponuje jen jedním autentickým modelem. V podstatě sledujeme pouze osobnosti králů, vysoce postavených církevních hodnostářů, blízkých příbuzných a Karlových známých. Autor ovšem uvádí, jako stěžejní inspirační a informační zdroj *Vita Caroli*.³⁵ Srovnáváním s Karlovou autobiografií by mohly být osobnosti typově autenticky relativně dobře identifikovány. Vyprávění se tudíž jako biografie přirozeně koncentruje na samotného Karla. Efekt personalizace by však neměl být didakticky považován za nedostatek, neboť autoři nezamýšleli multiperspektivní pohled. Pozice dalších protagonistů není popisována pouze optikou mužského protagonisty příběhu (gender).

Dobové krutosti (potyčka na Lokti, pokus o atentát v Pavii s výslechem pachatele) a válečné násilí (bitevní řez u Modeny a Kresčaku) je v obrazech kreslíře zakomponována jako kolorit doby. Nevýhodou tohoto pojetí pro výuku je však skutečnost, že násilí a krutosti ač nepřevažují, jsou nicméně detailně znázorněny a proto se automaticky všechny pasáže nehodí pro práci v 7. ročníku ZŠ.

Nelze příliš vážně brát představu, že žáci školou povinni nejprve přečtou text a komiks si nechají jako odměnu. Komiks obsahuje hlavně Karlovu biografii, měl by také být v tomto kontextu nasazen ve výuce. Informace o evropské dimenzi, stejně jako novinky a ostatní dobové problémy jsou sice naznačeny avšak nikoli rozvedeny.

Po výběru vhodného obrazu nebo komiksově sekvence z Karlova života, ji metodicky připravíme k samostatnému rozklíčování žáky. Pokud nás uspokojí vysvětlení a souvislosti v doprovodném textu, můžeme jej rovněž využít.³⁶

Jak již bylo zmíněno, v tomto komiksu změna perspektivy absentuje, doporučujeme tedy pro naplnění multiperspektivní strategie doplnění dalšími médii: romány, hraným filmem, historizujícím malířstvím. Pro srovnání se současným stavem historiografického bádání se nabízejí v úvodu zmiňované texty specializovaných výzkumníků.

K odlišování fakticity a fikcionality. Kategorii reálnosti, tj. schopností odlišení skutečných historických jevů od jevů fiktivních je nutné se při používání komiksu v 7. a 8. třídě ZŠ také zabývat. Tento problém je právě ve vztahu k vzhledu Karla téměř modelový, neboť všechny dnes známé podobizny pocházejí sice buď z karlovské doby, jsou nicméně poplatné gotickým náro-

³⁴ S ohledem na poměr fiktivního a faktického historického obsahu H. J. Pandel navrhuje následující typologii. Nejnižší hodnocení obdržely tzv. Funnies stavící na klišé a stereotypch. Quellencomic slouží badateli bez ohledu na kvalitu sdělované informace především jako zdroj informací o době svého vzniku. Comicroman pracuje sice s fiktivními protagonisty, odehrává se však v konkrétní historické epoše zaplněné skutečnými dobovými osobnostmi. EPOCHENCOMIC obvykle postrádá reálné postavy z historie ať už jednající či na pozadí příběhu. O to hodnotnější však tyto zástupné figury, děje i vylíčené prostředí mohou vytvořit představy blízké historické realitě. Comic-Historie většinou pretenduje historiografickou kvalitu. Komiksových typologií je celá řada a hranice mezi jednotlivými typy se v reálné produkci často překrývají. Srov. blíže LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008. s. 113–114; PANDEL, H.-J.: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach 2005, s. 349–353.

³⁵ LEŽÁK, Z.: *Karel IV. pán světa*, Praha 2016. s. 25.

³⁶ Nezbytné dodatečné informace zde tedy nejsou prostřednictvím blokových textů pod jednotlivými poli, jak bývá u komiksů zvykem. Autoři předpokládají, že se ke čtenáři dostanou prostřednictvím souvislého textu v první části knihy.

kům na věrnost zobrazení nebo vzešla až z následujících staletí, zejména historizujícího malířství – sekundárních pramenů.

Výtvarným dílem z Karlovské doby (votivní obraz Jana Očka z Vlašimi cca 1371) je možné zahájit diskuzi o autenticitě a fikcionalitě zpodobování mladého Karla v komiksu. Žáci také zodpovídají úvodní otázky typu: Kdo je autorem komiksu? Kdy dílo vzniklo? Jaká kvalita informačního zdroje bývá přisuzována komiksu? Jaké jsou charakteristické vlastnosti komiksu?

Pátrání po fyzické podobě Karla IV. je podnětem k exkurzi do výtvarného světa středověku a příležitostí k obecnějšímu výkladu charakteristických rysů gotického výtvarného umění. Jak bylo uvedeno výše, žákům připomeneme tehdejší princip malby, nečinící si nárok na portrétní věrnost a skutečnost, že umělci často malovali bez přímé znalosti objektu.

Nástin informačních zdrojů a úkolování multiperspektivního charakteru:

a) Zdroje

1. Votivní obraz Jana Očka z Vlašimi (1371) – Karlova podoba považována za idealizovanou – vzhled císaře např. nereflexuje jeho pokročilý věk v době vzniku díla. Karel IV. – jako černovlasý čtyřicátník s elegantní brádkou.
2. Komiksově políčko s dostatečnými detaily Karlovy podoby – výtvarníková interpretace (mj. úzký obličej, hnědé vlasy).
3. Svědectví italských kronikářů Matea a Filipa Villaniových (viz. výše) popisujících rysy Karlova obličeje – široká tvář a černá barva vlasů atd.
4. Komentář historika – SPĚVÁČEK, J.: c. d., s. 559–561.

b) Úkoly pro žáky

Žáci popisují, analyzují a vyhodnocují jednotlivé informační zdroje. Zdůvodňují míru jejich důvěryhodnosti. Komparací podobizen, případně výtahů odborných kunsthistorických komentářů³⁷ mohou na své úrovni formulovat vlastní posouzení míry realismu v gotickém malířství Karlovy doby.

Poté co budou shody a rozdíly mezi dobovými vyobrazeními a komiksovou podobou popsány a prodiskutovány, bude patrné, že komiks neinformuje – jak to doopravdy bylo, nýbrž představuje interpretaci (v našem případě) Karlova vzhledu, biografie a jeho činů.

Jiný příklad: Rozdíly mezi autobiografií, odborným textem nebo nízkonákladovým hraným filmem a komiksem se zvýrazní při popisu bitvy u Kresčaku. V komiksu je tato situace znázorněna mnohem dramatičtěji. O co se autoři opírali? Typově autenticky – voják jedná jako voják, král jako král, sluha jako sluha. Je vhodné si všimnout i dalších kresebných postupů: Například barvy pozadí – temně, jedovatě modré, zelené, červené – jako filmová klišé, která jsou nám důvěrně známá např. z hororových filmů. V komiksu jsou využity mj. pro znázornění nebezpečí. Úkol: Srovnaj znázornění bitvy v hraném filmu a v komiksu. Jaké shody a rozdíly jsi zjistil? Žáci mohou diskutovat o pohnutkách, které vedly výtvarníky a umělce konkrétní událost ztvárnit právě tímto způsobem.

Na závěr

Fyzický portrét, osobnost a činy „Největšího Čecha“ se staly trvalým předmětem zájmu celé škály médií a komiks je jen jedním z nich. Nástroje k hledání uceleného korektního obrazu panovníka však zůstávají nadále v rukou profesionálních historiků.

³⁷ STEJSKAL, K.: *Umění na dvoře Karla IV.* Praha 2003, s. 203–219.

Sekundární žákovské bádání sleduje nicméně odlišné cíle. Objevné učení³⁸ rozvíjející dovednosti komparace informačních zdrojů, rozlišování jejich charakteristických projevů a kvality sdělení – právě to je cesta, kterou se moderní dějepisná výuka má ubírat. Samotný tvořivý proces poznávání je v žebříčku edukačních hodnot cennější než zjištění definitivního výsledku. Předpokládá pro pátrání žáků motivaci – z čeho naše povědomí o Karlu IV. vlastně vychází, jak se utváří a kde leží současné hranice poznání? Pedagog, od kterého se stále naléhavěji očekává, že zaujme roli jakéhosi řídicího mikroprocesoru, se může inspirovat nejen zde výběrově představenou analýzou, mediální prezentací, resp. prameny a uplatnit ve výuce jejich analyticko-receptivní využití. S pedagogickým (a konstruktivistickým) optimismem proto předpokládáme, že po doplnění metodického aparátu v širším významu poslouží i „supermanovský“ komiks nejen rozvoji žákovy mediální gramotnosti, ale i hlubšímu pochopení konkrétního tématu.

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: stepanek@ped.muni.cz

³⁸ Srov. blíže např. LABISCHOVÁ, D.: *Badatelsky orientovaná výuka – základní paradigma pro tvorbu moderní učebnice dějepisu*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 28, 2014, č. 2, s. 110–127; STUHLÍKOVÁ, I.: *O badatelsky orientovaném vyučování*. In: Papáček, M. (ed.): *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice 2010, s. 129–135.

„UČEDNÍK, KTERÉHO JEŽÍŠ MILOVAL“:
JEHO ROLE A VÝZNAM V JANOVĚ EVANGELIU

PETR MAREČEK

The purpose of the paper – “The Disciple Whom Jesus Loved”: His Role and Importance in the Gospel of John – is to present an interpretation both of the texts which are indisputably about “the disciple whom Jesus loved” (John 13:21–30; 19:25–37; 20:1–10; 21:1–14, 20–25) and also of the disputed text, in which he may appear (John 18:15–16; 1,35–40). The detailed exegesis will help us to present the main characteristics of the portrait of “the disciple whom Jesus loved” and to point out his role and importance in the Gospel of John. The Beloved Disciple is the exemplary disciple. He remains faithful to Jesus until the Crucifixion (John 19:25–37), he is the first to believe in the resurrection of Jesus (John 20:8). In John 21:7 he is the first to recognize the risen Lord. Finally the Beloved Disciple embodies all those who are deeply loved by Jesus because they love him and keep his commandments.

Key words: Biblical exegesis; The Gospel of John; Jesus Christ; The Disciple Whom Jesus Loved.

Ústřední postavou všech čtyř kanonických evangelií je Ježíš Kristus, který je od začátku do konce evangelního vyprávění rozhodujícím protagonistou a jehož osoba a jednání je středem pozornosti a zájmu. Vedle Ježíše však v evangeliích vystupují též jiné postavy: Jan Křtitel; Ježíšem vyvolení učedníci; Ježíšova matka; různí lidé, se kterými se Ježíš setkává, které uzdravuje či zbavuje rozličného strádání; Ježíšovi protivníci. Při srovnání Janova evangelia se synoptickými evangelií vychází najevo, že vedle společně uváděných osob se v něm objevují další postavy, kterým je věnována velká pozornost a které zastávají důležitou roli, např.: Natanael (Jan 1,45–51; 21,2), Nikodém (Jan 3,1–21), Samařanka (Jan 4,1–42) ochrnutý u rybníka Bethzatha (Jan 5,1–9), slepý od narození (Jan 9,1–42). Všechny tyto osoby nehledě na široký prostor, který je jim poskytnut, zastávají vedle Ježíše, jenž je rozhodující osobou, pouze vedlejší roli. Evangelista Jan se nesnaží představit vlastní portrét těchto osob, avšak soustředí se na vylíčení jejich reakce na ústředního protagonistu, kterým je Ježíš Kristus.

Jednou z takovýchto vedlejších postav Janova evangelia je Ježíšův učedník, který není nikdy zmíněn vlastním jménem, ale který je představen s významným popisem „učedník, kterého Ježíš miloval“. Tento učedník je s tímto označením uveden v Janově evangeliu celkem pětkrát (Jan 13,23; 19,26; 20,2; 21,7.20).¹ V synoptických evangeliích tento učedník nikdy nevystupuje a rovněž se nikde nevyskytuje v ostatních knihách Nového zákona. Již toto letmé srovnání v rámci Nového zákona poukazuje na velkou důležitost tohoto učedníka v Janově evangeliu. Tuto skutečnost potvrzuje vykresle-

¹ Čtyřikrát je ve formulaci použito sloveso ἀγαπάω „milovat“ (Jan 13,23; 19,26; 21,7.20) a jednou sloveso φιλέω „milovat“ (Jan 20,2). Obě dvě slovesa jsou používána v Janově evangeliu jako synonyma. STÄHLIN, G.: φιλέω κτλ. In: Kittel, G. (ed.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. IX. Stuttgart 1973, s. 128–134. BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 1103 upozorňuje, že v LXX jsou obě dvě slovesa použita jako překlad εἰς (srov. např. Př 8,17).

ni jeho osoby a jeho role ve čtvrtém evangeliu.² Nakonec pak označení „učedník, kterého Ježíš miloval“ je obzvlášť pozoruhodné, jelikož „láska“ je stěžejním klíčovým slovem v Janově evangeliu.³

V této studii bude zaměřena pozornost na místa v Janově evangeliu, která se vztahují k „učedníkovi, kterého Ježíš miloval“. Na základě výkladu jak textů, které se výslovně zmiňují o tomto upřednostněném Ježíšovu učedníkovi (Jan 13,21–30; 19,25–37; 20,1–10; 21,1–14; 21,20–25), tak textů, které se rovněž smí k němu vztahovat (Jan 18,15–16; snad i Jan 1,35–40), se pokusíme představit jeho hlavní charakteristiky a upozornit na jeho roli a význam v Janově evangeliu.⁴

1. Nesporné texty o „učedníkovi, kterého Ježíš miloval“

1.1 „Učedník, kterého Ježíš miloval“ při poslední večeři (Jan 13,21–30)

První scénou, kde v Janově evangeliu vystupuje „učedník, kterého Ježíš miloval“, je událost označení zrádce při poslední večeři (Jan 13,21–30). Poté, co Ježíš umyl učedníkům nohy a objasnil jim toto své jednání (Jan 13,1–20), překvapuje zmínka v Jan 13,21 o Ježíšově rozrušení. On se zachvívá v duchu⁵ a vyslovuje prohlášení, jež uvádí slavnostním vyjádřením „amen, amen pravím vám“, o tom, že ho jeden z učedníků zradí. Formulace přímé řeči doslovně odpovídá vyjádření v Mk 14,18 (// Mt 26,21). Janovské znění se odlišuje jen dvojitým „amen“ na začátku, což je příznačné pro Janovo evangelium (celkem 25krát).⁶ Na Ježíšova slova ohledně zrady reagují učedníci rozpačitostí, jelikož jim není známo, o kom hovoří (Jan 13,22). V této situaci je vyzdvižen jeden učedník. Je o něm sděleno, že spočíval v Ježíšově náruči, a místo uvedení jména je charakterizován jako ten, „kterého Ježíš miloval“ (Jan 13,23). Jedná se o příměřenou scénérii k představení učedníka, který zastává přední postavení mezi učedníky. Je zde vylíčen jako ten, který se ze všech učedníků nachází nejbližší Ježíšovi: ἦν ἀνακειμενος ... ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, „spočíval v Ježíšově náruči“.⁷ Tento popis má paralelu v Jan 1,18, kde je o Ježíši Kristu sděle-

² Neexistují přesvědčivé důvody k pokládání „učedníka, kterého Ježíš miloval“ za neskutečnou a smyšlenou postavu. V nedávné době tento názor předložil např. DUNDERBERG, I.: *The Beloved Disciple in John. Ideal Figure in Early Christian Controversy*. In Dunderberg, I. – Tuckett, Ch. – Syreeni, K. (edd.): *Fair Play. Diversity and Conflicts in Early Christianity: Essays in Honour of Heikki Raisanen*. Leiden 2002, s. 243–269. Pokud jde o otázku, zda milovaný učedník je historická nebo čistě symbolická postava, zda ho lze blíže identifikovat (Jan Zebedeův, Lazar, Ondřej, Natanael) a zda je možné ho považovat za autora čtvrtého evangelia, viz DSCHULNIGG, P.: *Jesus begegnen. Personen und ihre Bedeutung im Johannesevangelium*. Münster 2000, s. 266–273.

³ SCHNEIDER, G.: ἀγάπη κτλ. In: Balz, H. – Schneider, G. (edd.): *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. I. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1980, sl. 26–28.

⁴ Učednictví náleží mezi ústřední tematiky Janova evangelia. Srov. BROWN, R. E.: *The Community of the Beloved Disciple. The Life, Loves, and Hates of an Individual Church in the New Testament Times*. Mahwah 1979, s. 84; QUAST, K.: *Peter and the Beloved Disciple. Figures for a Community in Crisis*. Sheffield 1989, s. 154.

⁵ BARRETT, C. K.: *The Gospel according to St John*. London 1996, s. 445 se domnívá, že se zde nejedná o Ducha svatého, nýbrž je učiněn odkaz na lidského ducha v Ježíšovi, centrum emocí. Proti BULTMANN, R.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1968, s. 367, pozn. 2: „Das pneumatische Reden, nicht die seelische Erschütterung Jesu, wird charakterisiert.“

⁶ Jan 1,51; 3,3.5.11; 5,19.24.25; 6,26.32.47.53; 8,34.51.58; 10,1.7; 12,24; 13,16.20.21.38; 14,12; 16,20.23; 21,18.

⁷ Při zvláštních příležitostech byl rovněž v Palestině rozšířen helénisticko-římský zvyk při stolování ležet. Leželo se na poduškách na levém boku (levá paže sloužila jako opěra) kolem nízkého stolu a pravá ruka byla volná k jedení. Při této poloze stoující svého souseda po pravice před svou hrudí a ležel tak za jeho zády. Místo po pravice vedle Ježíše měl právě onen upřednostněný učedník. Pokud jde o stolování, viz STRACK, H. L. – BILLERBECK, P.: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrash. Exkurse zu einzelnen Stellen des Neuen Testaments: Abhandlungen zur neutestamentlichen Theologie und Archäologie*, Bd. IV/2. München 1928, s. 618. Srov. též Plinius Secundus: „cenebat Nerva cum paucis; Veiento proximus atque etiam in sinu recumbebat.“ (*Epistulae* 4,22,4; GAIUS PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS: *Briefe. Lateinisch-deutsch*. Kasten, H. (ed.). Zürich 2003, s. 234).

no, že on jako jednorozený Bůh, „který spočívá v náručí Otcově“ (ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς), o něm podal zprávu.⁸ Tak jako Ježíš Kristus na základě jedinečné blízkosti k Bohu jej uvádí ve známost, tak rovněž podobným způsobem učedník, který se nachází ve zvláštním úzkém vztahu k Ježíšovi, mu jedinečným způsobem rozumí a zastává roli vykladače.⁹

V Jan 13,24 se oznamuje, že Šimon Petr kývl na „učedníka, kterého Ježíš miloval“ a vyběhl ho, aby se Ježíše dotázal, o kom hovoří. Tento učedník se naklonil – tak jak byl¹⁰ – k Ježíšově hrudi a zeptal se ho: „Pane, kdo je to?“ (Jan 13,25). V Jan 13,26 se sděluje, že Ježíš toho, kdo ho zradí, identifikuje tím, že mu podá sousto. Tuto činnost okamžitě provádí a podává sousto Jidášovi. Podle Markova a Lukášova evangelia zůstává Ježíšova identifikace zrádce nejasná (srov. Mk 14,18–21; Lk 22,21–23). Pouze v Matoušově evangeliu je Jidáš výslovně uveden jako zrádce (Mt 26,25). Janovo evangelium silnějším způsobem představuje Jidáše jako zrádce. Třebaže podnět k dotazu ohledně zrádce má původ u Šimona Petra, je tato otázka položena Ježíšovi učedníkem, který má s ním důvěrný vztah. „Učedník, kterého Ježíš miloval“ takto přispívá k vyřešení napjaté situace uvnitř okruhu učedníků a vymezení okruhu věrných učedníků.¹¹

1.2 „Učedník, kterého Ježíš miloval“ při události Ježíšovy smrti na kříži (19,25–37)

Druhým místem, kde je „učedník, kterého Ježíš miloval“ výslovně zmíněn v Janově evangelii, je událost Ježíšovy smrti na kříži (Jan 19,26). Rovněž zde je jeho mimořádná blízkost k Ježíšovi zdůrazněna. Vystupuje jako jediný z mužských učedníků při události Ježíšova ukřížování. Jinak jsou při tomto dění přítomny pouze ženy, a to v čele s Ježíšovou matkou.¹² „Učedník, kterého Ježíš miloval“ je takto představen jako význačný očitý svědek Ježíšovy smrti a nositel tradice, který garantuje tuto scénu.

Ježíšova slova adresovaná své matce a „učedníkovi, kterého miloval“ v Jan 19,26–27 jsou následována významným tvrzením „Ježíš věděl, že je vše dokonáno“ (Jan 19,28). Tímto je dáno najevo, že tato Ježíšova slova mají dočinění s dokonáním jeho díla (srov. Jan 19,30) a vykazují charakter závěti. Maria, na kterou se Ježíš nejprve obrací, je stejně jako v Jan 2,4 oslovena výrazem „ženo“.¹³ Jelikož se zde jedná o jediné další místo v Janově evangelii, kde vystupuje Ježíšova matka, sotva lze zpochybnit vzájemnou souvislost těchto dvou událostí (Jan 2,1–11 a 19,25–27).¹⁴ Na svatbě v Káně Galilejské byla Maria představena ve svém důvěřivém postoji

⁸ Výraz κόλπος „prsá, hrud; náruč“ se vyskytuje v Janově evangelii pouze v Jan 1,18 a 13,23!

⁹ Srov. např. SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 34; WILCKENS, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1998, s. 213; SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 219; WENGST, K.: *Das Johannesevangelium*, Bd. II. Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 111.

¹⁰ SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 35, pozn. 88 uvádí, že výraz οὕτως smí mít přibližně stejný význam jako v Jan 4,6: „tak jak byl, jen tak“.

¹¹ DSCHULNIGG, P.: *Jesus begegnen. Personen und ihre Bedeutung im Johannesevangelium*. Münster 2000, s. 250.

¹² V Jan 19,25 jsou zmíněny čtyři ženy, které stály u Ježíšova kříže. Setkáváme se zde jednak se dvěma známými ženami (Marie, Ježíšova matka, která se objevuje v Jan 2,1–5 rovněž bez uvedení jména; Marie Magdalská, které je podle Jan 20,14–18 uděleno zjevení vzkříšeného Ježíše) a jednak se dvěma ženami (sestra Ježíšovy matky a Marie Kleofášova, přičemž se může jednat o ženu nebo dceru Kleofáše), které se vyskytují pouze zde v Janově evangelii. Srov. např. WILCKENS, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1998, s. 295; WENGST, K.: *Das Johannesevangelium*, Bd. II. Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 257, pozn. 215; SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 288. THYEN, H.: *Das Johannesevangelium*. Tübingen 2005, s. 738 naproti tomu nechává otázku počtu žen otevřenou: Bud' se jednalo o čtyři ženy anebo pouze o tři (sestra Ježíšovy matky je Marie Kleofášova).

¹³ Oslovení „ženo“ je naprosto vhodné pro vztah muže a ženy, avšak nikdy se s ním nesetkáváme ve vztahu syna k matce. BROWN, R. E.: *The Gospel according to John I–XII*. New York 1966, s. 99.

¹⁴ Na rozdíl od synoptiků Janovo evangelium nikdy neuvádí Marii jejím vlastním jménem, ale používá pro ni označení „Ježíšova matka“ (Jan 2,1.3.5.12; 6,42; 19,25[2krát].26[2krát].27) nebo „žena“ (Jan 2,4; 19,26).

při své prosbě o Ježíšův dar jako reprezentant těch, kteří od Ježíše očekávají spásu. Vedle ní se nyní objevuje „učedník, kterého Ježíš miloval“. On, který je důvěrným přítelem Ježíše, byl již vyobrazen jako zprostředkovatel a vykladač Ježíšova poselství (srov. Jan 13,23–26) a později bude tuto roli zastávat v souvislosti s Ježíšovým zjevením po jeho vzkříšení (srov. Jan 20,8; 21,7).

Ježíš ve svém posledním pozemském činu sdružuje dohromady tohoto učedníka se svou matkou a ustavuje mezi nimi vztah matky a syna. Tento učedník se skrze Ježíšova slova na kříži stává synem Ježíšovy matky a tak vstupuje do jeho postavení. „Učedník, kterého Ježíš miloval“ a Ježíšova matka jsou znázorněni jako portrét nové rodiny Boží. Ježíš takto zakládá komunitu učedníků, kteří jsou pro něho matkou a bratrem. Jedná se o komunitu, která se po vzoru Ježíšovy matky vyznačuje postojem důvěřivého očekávání spásy, jež pochází od Ježíše, a která po příkladu „učedníka, kterého Ježíš miloval“ je schopna zprostředkovávat a interpretovat Ježíšovo poselství a jeho zjevení.

Po sdružení milovaného učedníka a Ježíšovy matky (Jan 19,26–27) následuje líčení Ježíšovy smrti (Jan 19,28–30) s důrazem na tematiku „dokonání/naplnění“. Ježíš ví, že je již vše dokonáno (τετέλεσται), a svým zvoláním „žizním“ a přijetím octa konstatuje, že tímto dějem se naplnilo (τελειωθῆ) Písmo (Jan 19,28). Svými posledními slovy před smrtí (τετέλεσται „dokonáno je“) v Jan 19,30 dává najevo, že umírá jako ten, kdo dokončil své dílo a kdo takto poslušně dovedl do konce pověření svého Otce (srov. Jan 14,31; 17,4).

Zpráva o Ježíšově smrti je zakončena scénou o zlámání nohou ukřižovaným a probodnutí Ježíšova boku (Jan 19,31–37). Žádost Židů adresovaná Pilátovi, aby ukřižovaným byly zlámány nohy a aby pak mrtvoly byly sňaty z kříže, souvisí s nařízením v Dt 21,22–23, kde se bezpodmínečně požaduje sejmutí mrtvoly z kůlu před nocí (srov. též Josephus Flavius, *De bello Judaico* 4,317). V Ježíšově případě (a těch, co byli ukřižováni s ním) to bylo obzvlášť naléhavé, jelikož se jednalo den před sobotou. Přeražením kostí pomocí železné tyče bylo možné okamžitě způsobit smrt.¹⁵ Vojáci takto brutálně usmrcují ty, kteří byli ukřižováni s Ježíšem, avšak samotnému Ježíši toto nečiní, jelikož byl již mrtev. Zmínku o tom, že Ježíšovi nebyly přerazeny kosti (Jan 19,33), interpretuje evangelista Jan jako naplnění Písma. S odkazem na Ex 12,10 LXX je toto znamením, že Ježíš je pravý velikonoční beránek (Jan 19,36; srov. 1,36), anebo ve spojitosti s Žl 34,21 je Ježíš představen pod Boží ochranou. Ježíš předešel této dodatečné násilné smrti. On umírá svou vlastní smrtí a nenechá si smrt vnutit. Když Ježíš dílo, které mu Otec uložil, dokončil, odevzdává svého ducha (dech života)¹⁶ a vrací se k Otcí (Jan 19,30). Ježíš dává svůj život ze svobodné vůle (Jan 10,18) jako výraz své lásky k lidem a svého vydání se Otcí. Zmínku v Jan 19,34 o tom, že jeden z vojáků Ježíšovi kopím probodl bok, uvádí pouze čtvrté evangelium. Kopím probodený bok,¹⁷ ze kterého vyšla krev a voda,¹⁸ jenž lze hodnotit jako jistý doklad Ježíšovy smrti, se stává hlavním poznávacím znamením vzkříšeného Pána, na který on sám bude

¹⁵ Podle SCHWANK, B.: *Evangelium nach Johannes*. St. Ottilien 1998, s. 465 mohl umírání ukřižovaných trvat až po tři dny.

¹⁶ Někteří exegeté zde spatřují odkaz udělení daru Ducha (svatého) těm, kteří stojí u kříže, zejména Ježíšově matce, která symbolizuje církev a učedníkovi, kterého Ježíš miloval, jenž symbolizuje křesťana. Srov. např. BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 931.

¹⁷ Srov. Quintilian, *Declamationes maiores* VI,9: „cruces succiduntur, percussos sepeliri carnifex non vetat“. Citováno v BAUER, W.: *Das Johannesevangelium*. Tübingen 1925, s. 219.

¹⁸ Na základě přesvědčení, že člověk se skládá z krve a vody, jak dosvědčuje též židovská tradice (srov. STRACK, H. L. – BILLERBECK, P.: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte*. München 1924, s. 582–583), je možné Jan 19,34 chápat jednoduše ve smyslu, že Ježíšova smrt nastala.

odkazovat (Jan 20,20.27). Krev a voda symbolizují spásonosný význam Ježíšovy smrti.¹⁹ Dochází tak naplnění Ježíšovo symbolické slovo v Jan 7,37–39.²⁰

Verš Jan 19,35 vyčnívá z dosavadního líčení událostí. Nyní je vyzdvížen jeden svědek u kříže a je zdůrazněno jeho pravdivé svědectví.²¹ Pouhá skutečnost, že z Ježíšova probodeného boku vyšla krev a voda, nepotřebuje svědectví, jelikož toto naprosto odpovídá očekávanému dění. Kdyby šlo pouze o vydání svědectví o této skutečnosti, bylo by velmi zvláštní uvedení jejího cíle: „abyste i vy uvěřili“. Adresáti evangelia jsou zde vyzváni k víře, jejímž obsahem není skutečnost Ježíšovy smrti, avšak její význam a její účinky.²² Ten, kdo vystupuje jako očitý svědek, je sám věřící. On ve svém svědectví předává to, co sám viděl.²³ Na základě nejbližšího předcházejícího líčení může tímto svědkem být pouze učedník, jenž byl uveden v Jan 19,26–27, jelikož předtím žádný jiný učedník nebyl zmíněn.²⁴ Výraz ἐκεῖνος v Jan 19,35c se pak vztahuje na předcházející ὁ ἑωρακός. Takto je významným způsobem zdůrazněno svědectví toho, „který to viděl“. On vydal svědectví, jeho svědectví je pravdivé a on ví, že mluví pravdu. Lze si všimnout podobnosti mezi Jan 19,35²⁵ a 21,24: v obou případech se jedná o „učedníka, kterého Ježíš miloval“, v obou případech je uveden v roli svědka a v obou případech je kladen důraz na pravdivost jeho svědectví. „Učedník, kterého Ježíš miloval“ je tedy v Jan 19,35 vyobrazen jako význačný očitý svědek Ježíšovy smrti, která má spásný charakter, a nositel tradice, který garantuje tuto scénu.

1.3 Návštěva Ježíšova hrobu Marii Magdalskou, Šimonem Petrem a „učedníkem, kterého Ježíš miloval“ (Jan 20,1–10).

Vyprávění o návštěvě otevřeného a prázdného hrobu v Jan 20,1–10 je dalším místem v Janově evangeliu, kde je zmíněn „učedník, kterého Ježíš miloval“. Stejně jako u synoptiků, i v Janově evangeliu se objevení otevřeného a prázdného hrobu děje v neděli ráno po pátku, kdy nastala Ježíšova smrt na kříži. Třebaže čtvrtému evangelistovi byla známa tradice o návštěvě více žen u Ježíšova hrobu (srov. Mk 16,1; Mt 28,1; Lk 24,10), jak je patrné z vyjádření v množném čísle v Jan 20,2b, zmiňuje se pouze o Marii Magdalské.²⁶ Poté, co Marie Magdalská spatřuje otevřený hrob, vydává se okamžitě se spěchem k Šimonu Petrovi a „učedníkovi, kterého Ježíš milo-

¹⁹ Viz dále BROWN, R. E.: *The Death of the Messiah. From Gethsemane to the Grave: A Commentary on the Passion Narratives in the Four Gospels*, II. London 1994, s. 1178–1182.

²⁰ Výrazy αἷμα „krev“ a ὕδωρ „voda“ smí odkazovat na svátosti eucharistie a křtu. V Janově evangeliu je slovo αἷμα použito téměř jen v eucharistickém významu (Jan 6,53–56; jedinou výjimku tvoří Jan 1,13). Doklad pro svátostné chápání ὕδωρ nabízí text Jan 3,5. SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 293.

²¹ Pozornost zaslouží výskyt výrazů v Jan 19,35: μαρτυρέω „svědčit, vydat svědectví“, μαρτυρία „svědectví, dosvědčení“, ἀληθινός „skutečný, pravý; pravdivý, věrohodný, spolehlivý“, ἀληθής „pravdivý; pravý, skutečný“.

²² SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 363.

²³ Pokud jde o vzájemný vztah „vidět a „svědčit“, viz Jan 1,34; 3,11.32.

²⁴ Takto např. BAUER, W.: *Das Johannesevangelium*. Tübingen 1925, s. 220; LORENZEN, T.: *Lieblingsjünger im Johannesevangelium. Eine redaktionsgeschichtliche Studie*. Stuttgart 1971, s. 53–59; KÜGLER, J.: *Der Jünger, den Jesus liebte. Literarische, theologische und historische Untersuchungen zu einer Schlüsselgestalt johanneischer Theologie und Geschichte; mit einem Exkurs über die Brotrede in Joh 6*. Stuttgart 1988, s. 265–267; SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 293; ZUMSTEIN, J.: *L'évangile selon saint Jean (13–21)*. Geneve 2007, s. 259.

²⁵ Verš Jan 19,35 je jediným místem v Jan 1–20, kde je „učedník, kterého Ježíš miloval“ označen jako svědek, který (jako autor?) stojí za Janovým evangeliem.

²⁶ Evangelista Jan vynecháním ostatních žen dosahuje silnějšího dramatického účinku. SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 362. BROWN, R. E.: *A Risen Christ in Eastertime. Essays on the Gospel Narratives of the Resurrection*. Collegeville, MN 1990, s. 66, pozn. 78: „John is fascinated by the dramatic possibilities of individuals, even if a group is present.“

val“ (Jan 20,2a).²⁷ Tyto dva učedníky informuje o zmizení Ježíšova mrtvého těla. Její sdělení uvádí tyto dva učedníky do pohybu. Je pobídkou k prohlídce Ježíšova hrobu a pátrání po jeho zmizelém těle. Tak jako Marie Magdalská běžela od hrobu, nyní oba dva učedníci běží k němu. Pro učedníka, který je společníkem Petra, jsou použity v Jan 20,2–3 dva tituly „učedník, kterého Ježíš miloval“ (Jan 20,2) a „ten druhý učedník“ (Jan 20,3). První titul může odrážet způsob, jak byl uchovávan v paměti v janovské tradici. Druhý titul může vypovídat o tom, jak byl hodnocen ostatními křesťany, a zřejmě z toho důvodu též jimi uveden do zapomenutí.²⁸ Působí zvláště, že „ten druhý učedník“ byl rychleji u hrobu. Tato skutečnost způsobila, že byl považován za mladšího než Petr.²⁹ Třebaže byl ten druhý učedník u hrobu dříve, čeká na Petra u vchodu do hrobu a dává mu přednost, aby on vstoupil do hrobu jako první. Do hrobu pouze nahlédl. Evangelista takto dává najevo srovnání obou dvou učedníků. Přednostní postavení má ten druhý učedník, který běžel napřed (rychleji než Petr) a který byl u hrobu první (Jan 20,4,8). Tento fakt nicméně neznamená, že by Petr byl představen jako protikladná postava s negativním odstínem. Evangelista žádným způsobem nedává najevo nějakou výtku či pokárání vůči jeho osobě. Srovnání těchto dvou učedníků poukazuje na jejich specifické role.

Šimon Petr po svém vstupu do hrobu tam uviděl ležet nejen lněná plátna, ale též roušku, která byla na Ježíšově hlavě a která byla nyní složena zvlášť na jiném místě (Jan 20,6–7). Uspořádané umístění pruhů plátna a roušky dává najevo, že mrtvé Ježíšovo tělo nebylo odcizeno, jelikož v případě loupeže by totiž mrtvé tělo bylo zřejmě odneseno zavinuté v plátnech. Avšak i kdyby byly pruhy plátna z mrtvého těla při jeho odcizení odstraněny, zůstává nejasné jejich zvláštní uspořádání v hrobě. Prázdný hrob, který vyvolává spontánní podezření, že mrtvé tělo bylo z něj nějakým způsobem odstraněno, a který tak nemůže zastávat roli přímého důkazu Ježíšova vzkříšení, přesto skrze pruhy plátna a roušku se zvláštním umístěním je důležitým svědectvím.³⁰

Ve vyprávění můžeme pozorovat určitý vývoj: Marie Magdalská viděla, že je kámen od hrobu odvalen (Jan 20,1), druhý učedník viděl v hrobu ležet pruhy plátna (Jan 20,5), Petr nakonec vidí v hrobu ležet nejen pruhy plátna, ale též roušku, která byla na Ježíšově hlavě a která byla nyní složena zvlášť na jiném místě (Jan 20,6–7). Kromě toho vyprávění má určitou gradaci: Marii Magdalskou objevení otevřeného hrobu vedlo k negativnímu úsudku, že Ježíšovo mrtvé tělo bylo odcizeno. Absence Petrovy reakce na objevení otevřeného a prázdného hrobu (srov. Lk 24,12: „vrátil se celý udiven“) smí poukazovat na jeho neschopnost vysvětlit si to, co viděl. Nakonec pak „ten druhý učedník“, který byl u hrobu první (Jan 20,4,8) a který po Petrovi vstoupil do hrobu, zjišťuje v hrobě dané skutečnosti a okamžitě přichází k víře. On je schopen správně interpretovat skutečnosti, které vidí v hrobě. Pruhy plátna a zvláště šátek jsou znamením, které ho přivádí k víře.³¹ Na základě kontextu se nepochybně jedná o víru v Ježíšovo vzkříšení.³² Velikost jeho víry spočívá v tom, že věří, jako by viděl samotného vzkříšeného Ježíše. „Učedník,

²⁷ V Mt 28,8 se uvádí, že ženy spěchaly od hrobu k „učedníkům“ a podle Lk 24,9 ženy oznámily svoji zkušenost u hrobu „Jedenácti a všem ostatním“.

²⁸ BROWN, R. E.: *A Risen Christ in Eastertime. Essays on the Gospel Narratives of the Resurrection*. Collegeville, MN 1990, s. 68.

²⁹ ZAHN, T.: *Das Evangelium des Johannes*. Leipzig 1921, s. 673; Srov. též BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 985; MORRIS, L.: *The Gospel according to John*. Grand Rapids, MI 1995, s. 735.

³⁰ SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 368.

³¹ BRODIE, T. L.: *The Gospel According to John. A Literary and Theological Commentary*. New York 1993, s. 562: „The clothes, especially the face veil, function like a Johannine sign; in themselves they are ambiguous, but for one who had a developed disposition they open the way of faith.“ Srov. DE BOOR, W.: *Das Evangelium des Johannes*. 2. Teil: Kapitel 11 bis 21. Wuppertal 2000, s. 230.

³² GNILKA, J.: *Johannesevangelium*. Würzburg 1983, s. 150.

kterého Ježíš miloval“ je schopen správným způsobem vidět a interpretovat znamení svého Pána. Takto je představen jako ideální učedník s příkladnou vírou.³³ On reprezentuje povelikonoční církev v předvelikonočním okruhu učedníků.³⁴ Milovaný učedník tedy není pouze prvním, kdo viděl prázdný hrob (Jan 20,5), avšak rovněž prvním, kdo věří ve vzkříšení (Jan 20,8). V Jan 20,3–10 se evangelista nesnaží podtrhnout selhání Šimona Petra, ale poukázat na mimořádnou vnímavost druhého učedníka, která má původ v Ježíšově lásce, jež ho uschopňuje uvěřit.³⁵

Vysvětlující upozornění v Jan 20,9 o tom, že ještě nerozuměli Písmu, se nachází v určitém napětí s předchozím textem. Tento verš bývá považován za redakční glosu³⁶ nebo bývá poukazováno na skutečnost, že evangelista Jan převzal tento verš z pramene bez toho, že by zcela odstranil napětí, které vzniká jeho zařazením do textu.³⁷ Zmínka o tom, že učedníci ještě nerozuměli Písmu, zastává důležitou roli v textu. Takto je vyzdvíženo, že víra „učedníka, kterého Ježíš miloval“ v Ježíšovo vzkříšení se zakládala pouze na zkušenosti prázdného hrobu. Kdyby totiž oba dva učedníci rozuměli Písmu, pak by z něho museli získat poznání, že Ježíšovo vzkříšení bylo nezbytnou skutečností dějin spásy.³⁸ Oni by totiž vlastně museli již před prohlídkou otevřeného hrobu věřit ve vzkříšení.³⁹

Závěr příběhu tvoří zmínka o návratu učedníků domů (Jan 20,10). Působí zvláště, že tito dva učedníci, kteří byli představeni v určitém konkurenčním vztahu, v tomto vyprávění spolu nevyměnili ani jediné slovo.⁴⁰ Vyprávění rovněž neobsahuje žádný popis jejich emotivních reakcí, jako např. leknutí (Mk 16,7–8), radost (Mt 28,8) nebo údiv (Lk 24,12). Text též neuvádí, zda učedníci svou zkušenost někomu sdělili.⁴¹ Záměrem verše Jan 20,10 je nechat odejít učedníky z dějiště příběhu a uvést na scénu setkání Marie Magdalské s anděly a Ježíšem (Jan 20,11–18).⁴²

1.4 „Učedník, kterého Ježíš miloval“ při zjevení vzkříšeného Ježíše u Tiberiadského moře (Jan 21,1–14)

Při události zázračného rybolovu v Jan 21,1–14 se „učedník, kterého Ježíš miloval“ objevuje v Jan 21,7, a to zcela znenadání bez jakéhokoliv uvedení stejně jako tomu bylo v Jan 13,23 a 19,26. Okamžitě vyvstává otázka, s kterou osobou ze sedmi zmíněných v Jan 21,2 je ho zapotřebí ztotožnit.⁴³ Zdá se, že „učedník, kterého Ježíš miloval“ by mohl být nejspíše jedním z „dalších dvou jeho učedníků“, kteří jsou beze jména uvedeni na konci seznamu učedníků,⁴⁴

³³ SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 368.

³⁴ WILCKENS, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1998, s. 307.

³⁵ BROWN, R. E.: *A Risen Christ in Eastertime. Essays on the Gospel Narratives of the Resurrection*. Collegeville, MN 1990, s. 68, pozn. 81.

³⁶ Takto např. BULTMANN, R.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1968, s. 530; SCHULZ, S.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1972, s. 243.

³⁷ SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 369.

³⁸ SCHNEIDER, J.: *Das Evangelium nach Johannes*. Berlin 1976, s. 319; DE BOOR, W.: *Das Evangelium des Johannes*. 2. Teil: Kapitel 11 bis 21. Wuppertal 2000, s. 230.

³⁹ Takto též BODE, E. L.: *The First Easter Morning. The Gospel Accounts of the Women's Visit to the Tomb of Jesus*. Rome 1970, s. 81. KREMER, J.: *Die Osterevangelien – Geschichte um Geschichte*. Stuttgart 1981, s. 169.

⁴⁰ WENGST, K.: *Das Johannesevangelium*, Bd. II. Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 298–299.

⁴¹ SCHNEIDER, J.: *Das Evangelium nach Johannes*. Berlin 1976, s. 320 konstatuje: „Sicher haben sie den anderen Jüngern Bericht erstattet.“ Toto tvrzení nicméně nenachází oporu v textu.

⁴² BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 988.

⁴³ Sedm učedníků v Jan 21,1–14 vystupuje v roli reprezentantů celé církve (srov. Zj 2–3).

⁴⁴ Cf. PESCH, R.: *Der reiche Fischfang Lk 5,1–11/Jo 21,1–14. Wundergeschichte, Berufserzählung, Erscheinungsbericht*. Düsseldorf 1969, s. 91; SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 419; SCHNEIDER, J.: *Das Evangelium nach Johannes*. Berlin 1976, s. 329; GNILKA, J.: *Johannesevangelium*. Würzburg 1983, s. 157; SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 389.

jinak by musel být ztotožněn s jedním ze „synů Zebedeových“.⁴⁵ První možnost je podporována skutečností, že máme téměř doslovnou shodu formulace και ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο „a jiní dva z jeho učedníků“ v Jan 21,2 s vyjádřením και ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο „a dva z jeho učedníků“ v Jan 1,35, kde se pravděpodobně vyskytuje „učedník, kterého Ježíš miloval“. V první kapitole Janova evangelia je později jmenován pouze Ondřej (Jan 1,40), zatímco v kapitole 21 je uveden pouze „učedník, kterého Ježíš miloval“. Nakonec je třeba zmínit, že v Jan 21,1–14, kde zastávají klíčové postavení Šimon Petr a „učedník, kterého Ježíš miloval“, mohou být v seznamu učedníků v Jan 21,2 uvedeni jeden v čele seznamu (Šimon Petr) a jeden na jeho konci („učedník, kterého Ježíš miloval“).⁴⁶

V epizodě zjevení vzkříšeného Ježíše u Tiberijadského moře zůstává „učedník, kterého Ježíš miloval“ zpočátku zcela na pozadí scény. Pozice Šimona Petra, který je uveden v čele seznamu učedníků, odpovídá významu jeho role v líčení události. Petr se ujímá iniciativy. Petrova slova adresovaná ostatním učedníkům „jdu lovit ryby“ nejsou pouhým oznámením o osobním úmyslu, nýbrž jsou rovněž vybidnutím, což je patrné jak z reakce učedníků („i my půjdeme s tebou“), tak i ze skutečnosti lovení ryb z jedné lodi. Třebaže učedníci zvolili nejpříznivější dobu pro rybolov – „noc“ (Jan 21,3),⁴⁷ jejich aktivita nepřináší úspěch. Této situace si všímá vzkříšený Ježíš, který svým dotazem v Jan 21,5 učedníky nutí, aby doznali své marné namáhání. Poslušnost vůči jeho příkazům (Jan 21,6) přináší kladný výsledek – bohatý rybolov.⁴⁸ Učedníci sami od sebe nejsou schopni Ježíše poznat⁴⁹ a rovněž sami od sebe nejsou schopni vnímat zázračné dění. Pouze „učedník, kterého Ježíš miloval“ poznává v zázračném rybolovu Ježíšovo sebezjevení a pronáší slova: ὁ κύριος ἐστίν „Pán je to“ (Jan 21,7a).⁵⁰ Svá slova neadresuje všem učedníkům, avšak obrací se s nimi pouze na Petra. Můžeme pozorovat, že podobně jako v příběhu o návštěvě prázdného hrobu v Jan 20,3–10, rovněž i zde je uveden v přednostním postavení vůči Petrovi, který však není znázorněn s výslovně negativními rysy. Zatímco v Jan 20,8 „učedník, kterého Ježíš miloval“ na základě spatření prázdného hrobu a pláten v něm uvěřil, nyní poznává Pána na základě zázračného úlovku ryb (Jan 21,7). Můžeme také postřehnout, že zatímco „učedník, kterého Ježíš miloval“ se vyznačuje schopností vnitřního zraku, pro Petra je příznačné rozhodné jednání, kterým vyjadřuje svůj vztah k Ježíšovi (Jan 21,7: snaží se co nejdříve k němu dostat).⁵¹

⁴⁵ Nejstarší svědectví o ztotožnění „učedníka, kterého Ježíš miloval“ s apoštolem Janem, synem Zebedeovým, poskytuje biskup Irenej z Lyonu kolem roku 180, který ve své knize *Adversus haereses* píše: „Pak Jan, učedník Páně, který také ležel na jeho prsou, také sám vydal evangelium, když pobýval v Efesu v Asii“ (3,1,1 = Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 5,8,4; PG 20,449).

⁴⁶ Tento způsob řazení se objevuje též v Jan 19,25: „Ježíšova matka ... Marie Magdalská“; srov. rovněž Sk 13,1: „Bar-nabáš ... Šavel“.

⁴⁷ Noc, zejména období po západu slunce a před jeho východem, je nejpříhodnějším časem pro lov ryb (srov. Aristoteles, *Historia animalium*, 8,19.602–605; Plinius Starší, *Naturalis historia*, 9,23.56).

⁴⁸ Ježíš skrze své zázraky nedává člověku pouze nezbytně nutné, avšak obdarovává ho v přebohaté míře (srov. Jan 2,1–11; 6,1–15).

⁴⁹ Podobají se tedy jak Marii Magdalské v Jan 20,14, tak rovněž emauzským učedníkům v Lk 24,16, kteří při setkání se vzkříšeným Ježíšem ho nebyli schopni poznat.

⁵⁰ Výraz κύριος „Pán“ byl v prvotní církvi běžně používán jako titul pro vzkříšeného Ježíše (srov. Řím 10,9). Takto ho užívá rovněž čtvrtý evangelista v Jan 20,18.25.28. Slova milovaného učedníka „Pán je to!“ (Jan 21,7a; srov. 21,7b.12) zahrnují téměř stejný význam jako výraz ἡγέρθη „byl vzkříšen“ v příběhu o návštěvě prázdného hrobu (Mk 16,6; Mt 28,6.7; Lk 24,6.34) a zvětšují tedy velikonoční poselství s přímým odkazem na osobu vzkříšeného Ježíše. KREMER, J.: *Die Osterevangelien – Geschichte um Geschichte*. Stuttgart 1981, s. 208.

⁵¹ Srov. CARSON, D. A.: *The Gospel According to John*. Leicester – Grand Rapids, MI 1991, s. 671.

1.5. Petr a „učedník, kterého Ježíš miloval“ – svědek Janova evangelia (Jan 21,20–25)

Verš Jan 21,20 je posledním místem, kde se v Janově evangeliu objevuje „učedník, kterého Ježíš miloval“. Je zvláštní, že tento bezejmenný učedník je popsán pomocí odkazu na scénu poslední večeře, kde byl poprvé takto prezentován v Janově evangeliu. Tímto způsobem autor Jan 21 činí odkaz na zvláštní důvěrný vztah tohoto učedníka k Ježíšovi a tím na jeho jedinečné postavení.⁵² V Jan 21,20 je sděleno, že Petr viděl „učedníka, kterého Ježíš miloval“ jak „následuje“ (ἀκολουθοῦντα), což znamená, že i on následuje Ježíše. Je sotva možné se domnívat, že na rozdíl od Petra, který byl vyzván k následování, tento bezejmenný učedník již Ježíše následoval a takto Petra převyšoval.⁵³ V tomto textu není zájem soustředěn na motiv následování, jak to činí oba dva Petr a „učedník, kterého Ježíš miloval“, ale spíše na protiklad mezi Petrem, který má Ježíše následovat, a „učedníkem, kterého Ježíš miloval“, který má zůstat (srov. Jan 21,20–22).

Skutečnost, že Petr vidí milovaného učedníka, dává podnět k tomu, že se obrací na Ježíše přímou otázkou: „Pane, a co on?“ (Jan 21,21b). Ježíš však rázným způsobem odmítá Petřův dotaz. Ve své odpovědi mu dává najevo, že se nemá starat o budoucnost milovaného učedníka, nýbrž že má být poslušný výzvy k následování. Osud „učedníka, kterého Ježíš miloval“ je vyjádřen podmínkovou větou: „Jestliže chci, aby zůstal, až přijdu...“ (Jan 21,22). Je hodné povšimnutí, že na rozdíl od budoucího údělu Petra (Jan 21,18) nejsou slova ohledně údělu milovaného učedníka adresována přímo jemu. Sloveso μένω „zůstat“, které náleží mezi oblíbené výrazy čtvrtého evangelia (a rovněž 1 Jan)⁵⁴ a které ho používá v různých souvislostech a s rozličnými významy, zde v kontextu Petrovy násilné smrti (Jan 21,18) a s ní spojenou otázkou ohledně údělu „učedníka, kterého Ježíš miloval“ (Jan 21,21) může pouze znamenat „zůstat na živu“ (srov. 1 Kor 15,6).⁵⁵ Formulace „až přijdu“ se musí vztahovat k příchodu Ježíše při paruzii, jak dokládá apoštol Pavel (srov. 1 Sol 4,15–17; 1 Kor 4,5; 11,26; 15,51) a raná církev (srov. Zj 1,3,19; 6,11; 22,20).⁵⁶ Ze závěrečného vybídnutí adresovaného Petrovi „následuj mě“ je patrné, že zde evangelista srovnává Petra s „učedníkem, kterého Ježíš miloval“. Z jazykového hlediska jsou postaveny proti sobě výrazy: „on“ (αὐτόν) – „ty“ (σέ) a „zůstat“ (μένω) – „následovat“ (ἀκολουθεῖω). Petr má přijmout to, co Ježíš má v úmyslu se svým důvěrným učedníkem. On sám však má jít svou cestou následování Ježíše až k smrti.⁵⁷

Následující text Jan 21,23 neuvádí pokračování vyprávění o zjevení vzkříšeného Ježíše Petrovi, avšak obsahuje vysvětlení Ježíšova enigmatického slova o bezejmenném učedníkově ze strany redaktora evangelia.⁵⁸ On se snaží odstranit neporozumění rozšířené mezi křesťany, podle kterého Ježíš údajně míní, že tento učedník se prý dočká paruzie. Jelikož, jak se zdá z textu, onen učedník mezitím zemřel, redaktor evangelia se snaží zdůraznit, že takový smysl oněch slov

⁵² Lze pozorovat, že Janovo evangelium opětovně představuje osoby se zpětnými odkazy na situace, se kterými jsou zvláštním způsobem spjaty. Marie, sestra Marty, je v Jan 11,2 uvedena jako ta, která pomazala Pána olejem a utřela mu nohy svými vlasy, a to navzdory skutečnosti, že tato scéna se odehrála teprve v Jan 12,3. V Jan 12,1 je zmíněn Lazar jako ten, kterého Ježíš vzkřísil z mrtvých.

⁵³ BARRETT, C. K.: *The Gospel according to St John*. London 1996, s. 586.

⁵⁴ Sloveso μένω „zůstat“, které je použito celkem 118krát v Novém zákoně, se vyskytuje především v Janově evangeliu (40krát) a 1 Jan (24krát).

⁵⁵ BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 1109.

⁵⁶ HAENCHEN, E.: *Johannesevangelium. Ein Kommentar*. U. Busse (ed.). Tübingen 1980, s. 592; KREMER, J.: *Die Osterevangelien – Geschichte um Geschichte*. Stuttgart 1981, s. 217; BARRETT, C. K.: *The Gospel according to St John*. London 1996, s. 586.

⁵⁷ SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 442.

⁵⁸ Je možné si všimnout, že v Janově evangeliu se podobným způsobem objevují zvláštní komentáře k vyjádřením, které pochází z tradice (srov. Jan 2,21 s 2,19–20; 11,51 s 11,49–50; 12,6 s 12,5).

není. Proti rozšířenému mínění v církevní obci, které je reprezentováno vyjádřením „nezemře“, staví přesné znění slov z Jan 21,22: „Jestliže chci, aby zůstal, až přijdu, proč se o to staráš?“ (Jan 21,23). Jak je však odstraněno toto neporozumění? Jelikož není nabídnuto žádné další vysvětlení, je čtenář evangelia vyzván, aby sám dospěl k pochopení tohoto tajemného Ježíšova slova. Není přesvědčivý názor, podle kterého Ježíš nevyslovil skutečné proroctví, avšak pouze podmínkovou větu.⁵⁹ V Jan 21,23 si však můžeme všimnout, že proti ἀποθνῆσκει „zemřít“ stojí μένω „zůstat“. Je tedy zřetelné, že sloveso μένω zde nesmí být vysvětlováno ve významu „zůstat naživu“, nýbrž je nezbytné mu rozumět jinak. V čem „zůstává“ tento učedník, objasňuje následující verš Jan 21,24. On zůstává v evangeliu, které zaznamenal a o kterém vydává svědectví. Úkolem „učedníka, kterého Ježíš miloval“ tedy nebylo zůstat naživu do Ježíšovy paruzie, nýbrž on měl skrze zaznamenané evangelium být trvale přítomen jako garant církevní tradice a Ježíšova slova, skrze které pouze církev existuje.⁶⁰

2. Texty, ve kterých smí vystupovat „učedník, kterého Ježíš miloval“

2.1 „Jiný učedník“, který se znal s veleknězem (Jan 18,15–16)

V prvé řadě je zapotřebí uvést text Jan 18,15–16, jenž se zmiňuje o „onom učedníkovi“ (ἄλλος μαθητής = jiný učedník), který „byl znám veleknězi“ a který se objevuje po boku Petra. Je překvapivé, že onen „jiný učedník“, který společně s Petrem následuje Ježíše, při svém vstupu do veleknězova domu nedomlouvá hned povolení k vejiti též pro Petra, ale vchází tam nejprve sám a pak znovu vychází ven, aby dojednal jeho vpuštění. Toto zvláštní líčení, které působí poněkud rozvláčně a těžkopádně, poskytuje možnost, aby bezejmenný učedník byl dvakrát představen jako „známý velekněze“. Tato charakteristika jej staví do blízkosti Nikodéma, který, třebaže byl členem velerady (Jan 3,1), je později s Josefem z Arimatie prezentován jako tajný Ježíšův učedník (srov. Jan 19,38–42). Označení bezejmenného učedníka jako γνωστός „známý“ nebo dokonce „přítel“⁶¹ velekněze dává najevo, že nejde zřejmě o učedníka z okruhu Dvanácti. Možná, že se jednalo o člověka z Jeruzaléma nebo přinejmenším z Judska, jenž směl pocházet asi ze vznešené a vzdělané rodiny,⁶² a jenž měl blízko k saducejské šlechtě.⁶³

Tento bezejmenný učedník sice není výslovně označen jako „učedník, kterého Ježíš miloval“, avšak na druhou stranu není jednoznačně sděleno, že by to nebyl on. Nepřítomnost určitého člena v Jan 18,15 při uvedení tohoto „jiného učedníka“ (ἄλλος μαθητής) může být stěžejním důvodem proti jeho identifikaci s „učedníkem, kterého Ježíš miloval“, jelikož první zmínka o něm nastala již před dlouhou dobou v Jan 13,23–26 a Janovo evangelium nepoužívá anaforic-

⁵⁹ Srov. WIKENHAUSER, A.: *Das Evangelium nach Johannes*. Regensburg 1961, s. 352; BULTMANN, R.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1968, s. 554; SCHNEIDER, J.: *Das Evangelium nach Johannes*. Berlin 1976, s. 333. Viz též HAENCHEN, E.: *Johannesevangelium. Ein Kommentar*. U. Busse (ed.). Tübingen 1980, s. 592.

⁶⁰ BARRETT, C. K.: *The Gospel according to St John*. London 1996, s. 583–584; viz též SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 444–445; BECKER, J.: *Das Evangelium nach Johannes, Kapitel 11–21*. Gütersloh 1981, s. 650; KREMER, J.: *Die Osterevangelien – Geschichte um Geschichte*. Stuttgart 1981, s. 218; SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 320; WENGST, K.: *Das Johannesevangelium*, Bd. II. Stuttgart – Berlin – Köln 2001, s. 344.

⁶¹ Slovo γνωστός je v LXX použito ve významu „známý“, „důvěrný přítel“ (Žl 30,12; 54,14; 87,9.19). BULTMANN, R.: γνωστός. In: Kittel, G. (ed.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. I. Stuttgart 1933, s. 718–719.

⁶² SCHWANK, B.: *Evangelium nach Johannes*. St. Ottilien 1998, s. 431 odmítá námitky proti rybářovi od Genezaretského jezera.

⁶³ RUCKSTUHL, E.: *Der Jünger, den Jesus liebte*. In: *Jesus im Horizont der Evangelien*. Stuttgart 1988, s. 355–395, zde 380.

ký člen u vlastních jmen, jako též v případě Ježíšova jména není konzistentní.⁶⁴ Dále si můžeme všimnout, že „učedník, kterého Ježíš miloval“, se téměř vždy vyskytuje ve spojitosti s Šimonem Petrem. Mimoto ve scéně o prázdném hrobu je „učedník, kterého Ježíš miloval“ rovněž představen jako „jiný učedník“ (Jan 20,2.3.4.8). Toto všechno smí naznačovat, že text Jan 18,15–16 se vztahuje k učedníkovi, kterého Ježíš miloval.⁶⁵ Důvodem, proč není výslovně uveden jako „učedník, kterého Ježíš miloval“, mohla by snad být skutečnost, že se nenachází tvář tvář Ježíšovi⁶⁶ anebo že se toto označení stěžejí snáší s faktem, že byl známým veleknězem.⁶⁷

Známost s veleknězem (ὁ γνωστὸς τοῦ ἀρχιερέως) umožňuje tomuto bezejmennému učedníkovi, aby vstoupil zároveň s Ježíšem do veleknězova domu (Jan 18,15) a aby pak domluvil vpuštění i Petra (Jan 18,16). Tento děj připomíná událost v Jan 20,2–10, kde je též Petr jmenován jako první, avšak kde rovněž milovaný učedník zaujímá přednostní postavení (Jan 20,4.8). Poté, co vyjednal s vrátnou vpuštění Petra do veleknězova domu, mizí tento bezejmenný učedník ze scény. Není zmíněno jeho očitě svědectví o Petrově zapření nebo o Ježíšově procesu před veleknězem, jako je tomu v souvislosti s Ježíšovou smrtí na kříži v Jan 19,35.⁶⁸ Z textu Jan 18,15–17 ve spojitosti s jeho kontextem vychází najevo, že tento bezejmenný učedník neopustil Ježíše v okamžiku jeho zapření, jak to učinili ostatní učedníci, a že rovněž Ježíše nezapřel, jako to udělal Petr (Jan 18,17.25.27).⁶⁹

2.2 Jeden ze dvou prvních Ježíšových učedníků (Jan 1,35–40)

Posledním místem v Janově evangeliu, kde se smí objevovat „učedník, kterého Ježíš miloval“, je příběh setkání dvou učedníků s Ježíšem v Jan 1,35–40, který tvoří začátek série povolání prvních Ježíšových učedníků (Jan 1,35–51). Tento cyklus vyprávění o povolání prvních pěti Ježíšových učedníků se značně odlišuje od paralelních textů v synoptických evangeliích (Mk 1,16–20 par.; 2,14). Zatímco podle synoptických evangelií povolání učedníků se děje skrze Ježíšovu aktivitu, který je s autoritou volá k následování, v Janově evangeliu se učedníci dostáva-

⁶⁴ BLASS, F. – DEBRUNNER, A. – REHKOPF, F.: *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. Göttingen 1990, § 260.1, pozn. 6.

⁶⁵ Identifikování učedníka v Jan 18,15–16 s „učedníkem, kterého Ježíš miloval“ zastávají např. KRAGERUND, A.: *Der Lieblingsjünger im Johannesevangelium. Ein exegetischer Versuch*. Oslo 1959, s. 25–26; BROWN, R. E.: *The Gospel according to John XIII–XXI*. New York 1970, s. 822; LORENZEN, T.: *Liebingsjünger im Johannesevangelium. Eine redaktionsgeschichtliche Studie*. Stuttgart 1971, s. 51; NEIRYNCK, F.: *The 'Other Disciple' in Jn 18,15–16*. Ephemerides theologicae Lovanienses 51, 1975, s. 113–141; SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 345; BEASLEY-MURRAY, G. R.: *John*. Nashville 1999, s. 324; SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 267; ZUMSTEIN, J.: *L'évangile selon saint Jean (13–21)*. Geneve 2007, s. 209; KÖSTENBERGER, A. J.: *John*. Grand Rapids, MI 2008, s. 513. Proti této identifikaci se staví např. BULTMANN, R.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1968, 369–370; SCHNACKENBURG, R.: *Das Johannesevangelium*, Bd. III. Freiburg – Basel – Wien 1975, s. 266–267; KÜGLER, J.: *Der Jünger, den Jesus liebte. Literarische, theologische und historische Untersuchungen zu einer Schlüsselgestalt johanneischer Theologie und Geschichte; mit einem Exkurs über die Brotrede in Joh 6*. Stuttgart 1988, s. 424–428; SIMON, L.: *Petrus und der Lieblingsjünger im Johannesevangelium: Amt und Autorität*. Frankfurt 1994, s. 119–122; CHARLESWORTH, J. M.: *The Beloved Disciple: Whose Witness Validates the Gospel of John?*. Valley Forge, PA 1995, s. 344; WILCKENS, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Göttingen 1998, s. 275.

⁶⁶ GNILKA, J.: *Johannesevangelium*. Würzburg 1983, s. 136.

⁶⁷ HAENCHEN, E.: *Johannesevangelium. Ein Kommentar*. U. Busse (ed.). Tübingen 1980, s. 521.

⁶⁸ Nehledě na zdrženlivost v Jan 18,15–17 není možné vyloučit, že autor Janova evangelia milovaného učedníka celkově spatřuje jako ručitele janovského líčení utrpení a smrti Ježíše Krista. Takto SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 267.

⁶⁹ Zdá se, že tento bezejmenný učedník měl situaci lehčí než Petr. Smíme se domnívat, že není dotazován jako Petr a že díky své známosti s veleknězem je chráněn před veřejnými projevy nepřátelství. Srov. SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 345.

jí do kontaktu s Ježíšem skrze další osobu. Výjimku tvoří pouze Filip, kterého sám Ježíš našel (Jan 1,43: εὐρίσκει).

První dva učedníci jsou uvedeni do kontaktu s Ježíšem prostřednictvím Jana Křtitele, který o Ježíšovi prohlašuje „hle beránek Boží“ (Jan 1,36; srov. 1,29). Jedná se o dva učedníky Jana Křtitele, kteří okamžitě po těchto slovech jeho hodnocení Ježíše jej následují (Jan 1,37). Ježíš se obrací, spatřuje, že jdou za ním, a ptá se jich: τί ζητεῖτε; (Jan 1,38a: „Co chcete?“ /ČEP/ popř. „Co hledáte?“ /BKR; Bible 21/). Z Ježíšovy otázky je zřejmé, že v nich spatřuje hledající lidi, kteří se vydali na cestu. Tito dva učedníci, kteří jsou Ježíšem osloveni, mu na jeho otázku neodpovídají. Zřejmě nejsou schopni mu okamžitě zformulovat své přání. Reagují tedy protiotázkou. Obracují se na něj oslovením „Rabbi“ (ῥαββί) a dotazují se ho, kde bydlí (Jan 1,38b). V jejich otázce je možné zahlédnout skrytou prosbu o možnost delšího setkání a rozhovoru s ním. Ježíš přistupuje na jejich prosbu. Evangelista pak dodává, že tito dva učedníci u Ježíše zůstali ten den. Časový údaj, který sděluje Janovo evangelium, „bylo kolem čtyř hodin odpoledne“ (Jan 1,39), by snad mohl poukazovat na skutečnost, že hodina tohoto setkání s Ježíšem byla pro oba dva rozhodující a nezapomenutelným okamžikem jejich života. V Jan 1,40 se nakonec uvádí jméno jednoho z těchto dvou učedníků. Jedná se o Ondřeje, který okamžitě po setkání s Ježíšem vyhledává svého bratra Šimona a který ho přivádí k Ježíšovi (Jan 1,41–42). Jméno druhého učedníka není zmíněno. Tato skutečnost smí již naznačovat, že se jedná o „učedníka, kterého Ježíš miloval“, jehož jméno Janovo evangelium nikde nesděluje. Můžeme pozorovat, že povolání učedníci v Jan 1,35–51, jejichž jména se dovídáme, zaujímají v Janově evangeliu význačné postavení: Ondřej (Jan 6,1–15; 12,20–36), Šimon (Jan 1,40.41–42; 6,66–69[71]; 13,1–11; 13,21–26[30]; 13,36–38; 18,10–11; 18,15–18.25–27; 20,1–10; 21,1–14; 21,15–19; 21,20–23), Filip (Jan 6,1–15; 12,20–36; 14,8–11), Natanael (21,2; srov. 21,1–14). Vystává tudíž otázka, zda onen bezejmenný učedník nezastává rovněž významnou roli. Zatímco v synoptických evangeliích je v příbězích o povolání učedníků uváděn Šimon Petr na prvním místě (srov. Mk 1,16 par.), v Janově evangeliu je překvapivě zmíněn až na třetím místě po Ondřejovi a bezejmenném učedníkovi, a to nehledě na to, že je při svém povolání vyznamenán udělením přízviska Kéfás – Petr/Skála (Jan 1,42: Κηφᾶς – Πέτρος).

Bezejmenný „učedník, kterého Ježíš miloval“ vystupuje v Janově evangeliu od 13. kapitoly, a to stále vedle Šimona Petra, kterého vždy převyšuje. Tato skutečnost odpovídá též situaci v 1. kapitole, kde se objevuje bezejmenný učedník. Scéna dává na srozuměnou, že tento učedník byl povolán před Šimonem Petrem, tj. náleží společně s Ondřejem k prvním Ježíšovým učedníkům. Dále si lze všimnout formulace ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο „dva z jeho učedníků“, která se vyskytuje v Janově evangeliu výhradně v Jan 1,35 a 21,2. V první kapitole Janova evangelia je později uveden jménem pouze Ondřej (Jan 1,40), zatímco v kapitole 21 je zmíněn jenom „učedník, kterého Ježíš miloval“. Rovněž toto smí odkazovat na skutečnost, že oba dva texty odkazují na tyto dva stejné učedníky.

Je pravda, že při prvním explicitním jmenování milovaného učedníka v Jan 13,23 („jeden z jeho učedníků spočival v Ježíšově náručí, ten, kterého Ježíš miloval“) není učiněn odkaz na Jan 1,35.37), ale tato zmínka předpokládá, že již od počátku náležel do okruhu Ježíšových učedníků a že již od počátku na něm spočívala Ježíšova láska. Nakonec můžeme říci, že o tomto bezejmenném učedníkovi platí to, co Ježíš řekl celkově o svých učednicích: „Vy také vydávejte svědectví, protože jste se mnou od začátku“ (Jan 15,27). Od tohoto upřednostněného učedníka by se toto mělo právě očekávat a to zcela a bez výhrad!⁷⁰

⁷⁰ THEOBALD, M.: *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–12*. Regensburg 2009, s. 182.

Lze se domnívat, že v perikopě o povolání prvních učedníků v Jan 1,35–51 již tedy milovaný učedník vystupuje.⁷¹ V tomto případě pak je zapotřebí akceptovat, že náležel do okruhu učedníků Jana Křtitele. Toto odpovídá celkovému zaměření Janova evangelia, které vysoce vyzdvihuje Jana Křtitele. Takto je možné též objasnit určitou blízkost janovského dualismu s myšlením kumránské komunity, které se mohlo dostat prostřednictvím milovaného učedníka do teologie Janova evangelia.

3. Závěrečné shrnutí

Ježíšův učedník, který není nikdy zmíněn vlastním jménem, ale který je představen s výnamným popisem „učedník, kterého Ježíš miloval“, je poprvé takto výslovně uveden teprve po veřejném Ježíšově působení (Jan 1,19–12,50), když Ježíš zaměřuje svou pozornost na učedníky (Jan 13–17) a projevuje jim lásku až do krajnosti (Jan 13,1). Zdá se však, že toto je příhodná situace k tomu, aby se objevil na scéně tento učedník, jenž se nacházel ve zvláštním důvěrném vztahu s Ježíšem. Milovaný učedník zahrnuje v sobě jak individuální, tak typologické rysy.⁷²

Tento upřednostněný učedník, který se při poslední večeři nachází vůči Ježíšovi blíže než všichni ostatní učedníci (Jan 13,23), je na základě tohoto úzkého vztahu schopen mu jedinečným způsobem rozumět a jeho slova interpretovat. Jeho jedinečná a znamenitá blízkost k Ježíšovi vychází zřetelně najevo při události Ježíšovy smrti na kříž, kde se objevuje jako jediný z učedníků vedle Ježíšovy matky a dalších žen. Na základě Ježíšových slov, která mají charakter závěti, se stává synem jeho matky a tak vstupuje na jeho místo. Milovaný učedník a Ježíšova matka jsou představeni jako obraz nového Božího lidu. Tento učedník zastává rovněž roli očitého svědka Ježíšovy smrti, která má spásný charakter, a nositel tradice, jenž tuto scénu garantuje. Při společné návštěvě s Petrem otevřeného a prázdného Ježíšova hrobu (Jan 20,1–10) je upřednostněný učedník schopen na základě zvláštní vnímavosti, která má základ v Ježíšově lásce, správným způsobem vidět a interpretovat skutečnosti v prázdném hrobě a věřit v Ježíšovo vzkříšení. Podobně pak při Ježíšově zjevení u jezera Tiberiadského je schopen skrze vnitřní zrak na základě zázračného rybolovu jej poznat (srov. Jan 21,1–14). Podle slov vzkříšeného Ježíše má pak milovaný učedník zůstat do jeho příchodu (srov. Jan 21,20–25). Zatímco Šimon Petr má jít cestou následování Ježíš až k mučednické smrti, milovaný učedník má skrze zaznamenané evangelium být trvale přítomen jako garant církevní tradice.

Nakonec pak obraz „učedníka, kterého Ježíš miloval“ dokreslují dva texty, ve kterých smí vystupovat. Pokud připustíme možnost, že v Jan 18,15–18 se hovoří o tomto upřednostněném učedníkovi, pak by vyzdvížena jeho věrnost vůči Ježíšovi, kterého v okamžiku zapření ani neo-

⁷¹ Takto např. KRAGERUND, A.: *Der Lieblingsjünger im Johannesevangelium. Ein exegetischer Versuch*. Oslo 1959, s. 19–21; GNILKA, J.: *Johannesevangelium*. Würzburg 1983, s. 21; KUHN, H.-J.: *Christologie und Wunder. Untersuchungen zu Joh 1,35–51*. Regensburg 1988, s. 121–130; SCHENKE, L.: *Johannes Kommentar*. Düsseldorf 1998, s. 420; SCHNELLE, U.: *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig 2000, s. 53; THEOBALD, M.: *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–12*. Regensburg 2009, s. 183; ZUMSTEIN, J.: *L'évangile selon saint Jean (1-12)*. Geneve 2014, s. 86, pozn. 85. Proti této identifikaci vystupují např. LORENZEN, T.: *Lieblingsjünger im Johannesevangelium. Eine redaktionsgeschichtliche Studie*. Stuttgart 1971, s. 45–46; BECKER, J.: *Das Evangelium nach Johannes. Kapitel 1–10*. Gütersloh 1979, s. 102; NEIRYNCK, F.: *The Anonymous Disciple in John 1*. In: *Evangelica II*. 1982–1991. Collected Essays. Leuven, 1991, s. 617–650, zde s. 637–649.

⁷² GRUNDMANN, W.: *Zeugnis und Gestalt des Johannes-Evangeliums. Eine Studie zur denkerischen und gestalterischen Leistung des vierten Evangelisten*. Berlin 1961, s. 18: „Der Lieblingsjünger ist ebenso Individuum und Typus; stirbt er als Individuum, so bleibt er als Typus.“

pustil, jak to provedli ostatní učedníci, a ani ho nezapřel, jak to učinil Petr. Kromě toho by se jednalo o známého nebo dokonce přítele velekněze. Jestliže bychom počítali s tím, že nejmenovaný učedník v Jan 1,35–40 je „učedník, kterého Ježíš miloval“, pak by pocházel z okruhu učedníků Jana Křtitele a by byl jedním z prvních dvou povoláných učedníků, a to dokonce ještě před Petrem. Byl by tedy přednostním svědkem veškerého Ježíšova působení.

Z literárního hlediska lze vidět, že první (Jan 13,21–26) a poslední scéna (Jan 21,20–25), kde je výslovně zmíněn „učedník, kterého Ježíš miloval“, jsou spojeny dohromady výslovným odkazem v Jan 21,20. Kromě toho může pozorovat, že milovaný učedník je ve všech scénách kromě události Ježíšovy smrti na kříži zmiňován společně s Šimonem Petrem a je neustále zdůrazňován a objasňován jejich vzájemný vztah. Šimon Petr je představen s vůdčím postavením a jeho význam je zdůrazněn odkazem na mučednickou smrt. Milovaný učedník, který se nachází v úzkém vztahu s Ježíšem, je díky tomu význačným jeho svědkem a interpretem. Jestliže Petr ztělesňuje církevní autoritu, tento učedník ztělesňuje všechny ty, kteří třebaže jim není svěřena starostlivost o ovce, jsou intenzivně milováni Ježíšem, protože ho milují a zachovávají jeho přikázání (srov. Jan 14,15). V tomto smyslu takovýto typ učedníka, kterého Ježíš miluje, zůstane až do Ježíšova příchodu. Zatímco poslední Ježíšova slova v Matoušově evangeliu jsou příslibem jeho trvalé přítomnosti v komunitě věřících (Mt 28,20), v Janově evangeliu Ježíšova poslední slova jsou příslibem trvalé existence společenství věřící komunity až do jeho slavné paruzie (srov. Jan 21,23).⁷³

Pro „učedníka, kterého Ježíš miloval“ je příznačné, že na rozdíl od konkurenční osoby, kterou je Šimon Petr, je mlčenlivý. Jedinou výjimku tvoří případ, kdy prohlašuje nevědoucímu Petrovi ve velikonoční scéně zázračného rybolovu slova: „Pán je to“ (Jan 21,7). On nemusí mnoho hovořit, jelikož jemu vděčíme za evangelní spis, jak se sděluje v Jan 21,24

doc. ThDr. Petr Mareček, Th.D.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: 110056@mail.muni.cz

⁷³ BROWN, R. E.: *A Risen Christ in Eastertime. Essays on the Gospel Narratives of the Resurrection*. Collegeville, MN 1990, s. 95.

MATERIÁLY

**VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE PRACÍ K DĚJINÁM BRNĚNSKÉHO
MĚSTSKÉHO PRÁVA A SPRÁVY DO ROKU 1620**

II. ČÁST

LENKA ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ

The second part of the selective bibliography on the history of the Brno municipal law and governance reflects the work on constitutional, judicial and administrative history of the city. The subject of the bibliography is the seventh (final) chapter thus mapping the law and administrative history of the Brno city from the beginning to the 1620. The relevant chapter is divided into several sections focused on particular issues of history of law and public administration in Brno during that period. Individual chapters recorded works on the administrative history associated with the founding of the city of Brno, its emblem and seal; the Brno municipal office in her acting scribe and notary, with special emphasis on the diplomatic center of production; the history of the municipal court and the judiciary in medieval and early modern Brno; financial management and city management with an emphasis on currency; on issues related to land use planning and building development of the city, including the toponymy and topography; social structure of the city; on laws regulating the operation of trades and professions; and last but not least, on learning opportunities, supply and emergency situations.

Key words: Bibliography; Municipal Law; Middle Age; Brno; Medieval Law; Roman Law.

Druhá část výběrové bibliografie o historii obecního práva a veřejné správy města Brna reflektuje práce o ústavní, soudní a správní historii města. Předmětem bibliografie je sedmá (závěrečná) kapitola, která mapuje právní a administrativní historii Brna od počátku do roku 1620. Příslušná kapitola je rozdělena do několika částí zaměřených na konkrétní problematiku dějin práva a veřejné správy v Brně během daného období. Jednotlivé kapitoly zaznamenaly práce o administrativní historii spojené se založením města Brna; jeho znaku a pečeti; obecním úřadu města Brna a jeho zastupujícími písaři a notáři, se zvláštním důrazem na spisovnu; o historii městského soudu a soudnictví ve středověkém a raně novověkém Brně; finančním řízení a vedení města s důrazem na měnu; o otázkách vztahujících se k využití územního plánování a stavebního rozvoje města, včetně toponym a topografie; sociální struktury města; o zákonech upravujících provoz živností a profesí; a v neposlední řadě také o možnostech vzdělávání, zásobování a nouzových situacích.

Struktura II. části bibliografie

- 7. Práce zaměřené na ústavní, soudní a správní dějiny města Brna
 - 7.1 Ústavní dějiny (zřízení a vznik města Brna), městský znak a pečeť
 - 7.1.1 Zřízení a vznik města Brna
 - 7.1.2 Městský znak a pečeť
 - 7.2 Brněnská městská kancelář, písaři a notáři, písemnosti
 - 7.2.1 Brněnská městská kancelář
 - 7.2.2 Písaři a notáři
 - 7.2.3 Písemnosti
 - 7.3 Soudy a soudnictví
 - 7.4 Finanční správa a hospodaření města, měna a oběživo
 - 7.4.1 Finanční správa a hospodaření města
 - 7.4.2 Měna a oběživo
 - 7.5 Územní plánování a stavební rozvoj města, topografie, toponymie
 - 7.5.1 Územní plánování a stavební rozvoj
 - 7.5.2 Topografie
 - 7.5.3 Toponymie
 - 7.6 Sociální struktura města
 - 7.6.1 Obyvatelstvo
 - 7.6.2 Národnostní vrstvy
 - 7.6.3 Majetkové a sociální rozdíly
 - 7.7 Cechy, řemesla a profese a jejich regulace
 - 7.8 Vzdělávání
 - 7.9 Zásobování města, řešení mimořádných situací

Úvodem

ŠTEFLÍČKOVÁ, J.: *Brno v literatuře: Výběrový soupis publikací z let 1900–1986, obsažených ve fondech knihovny Muzea města Brna a Knihovny Jiřího Mahena*. Brno 1987.
HORČÁKOVÁ, V.: *Knížní edice středověkých*

7. Práce zaměřené na ústavní, soudní a správní dějiny města Brna

7.1 Ústavní dějiny (zřízení a vznik města Brna), městský znak a pečeť

7.1.1 Zřízení a vznik města Brna

- BALCÁREK, P.: *Příspěvek k problematice povýšení Brna na hlavní město Moravy*. In: Zřídka-
veselý, F. – Peša, V. (eds.): *Brno mezi městy střední Evropy* (Sborník projevů, studií, úvah
a sdělení z vědeckého symposia konaného 29.–30. listopadu 1979). Brno 1983, s. 154–157.
- BRETHOLZ, B.: *Brünn erhielt schon in Jahre 1243 vom König Wenzel I. ein eigenes Stadt...*
Moravia 3, 1840, s. 12.
- CEJNKOVÁ, D. – MĚŘÍNSKÝ, Z. – SULITKOVÁ, L.: *K problematice počátků města Brna*.
In: Richter, M. (ed.): *Urbes medii aevi. Investigationes archaeologicae*. XV. celostátní konfe-
rence archeologů středověku, 17.–21. X. 1983. Praha 1984, s. 25–27.

- DOLEŽEL, J.: *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. *Medievalia archaeologica 2* (Brno a jeho region), 2000, s. 159–259.
- FLODR, M.: *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 13, 1995, s. 23–37.
- CHALOUPKA, G.: *K počátkům města Brna. Několik poznámek k sporným otázkám vzniku města*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 1, 1959, s. 146–150.
- CHALOUPKA G.: *K nejstarším dějinám starého Brna*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 7, 1965, s. 142–150.
- JAN, L. – PROCHÁZKA, R.: *Vznik institucionálního Brna*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 32–60.
- JAN, L.: *Královská města ve struktuře přemyslovského státu*. In: Mitáček, J. (red.): *Královská města v životě země moravské*. Brno 2012, s. 54–64.
- JAN, L.: *Postavení Brna v rámci přemyslovské monarchie*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 60–85.
- KONEČNÝ, L.: *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. *Forum Brunense*, 1995–1996, s. 7–20.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Počátky měst na Moravě: (od prvotního města k institucionálnímu)*. In: Mitáček, J. (red.): *Královská města v životě země moravské*. Brno 2012, s. 5–20.
- RICHTER, V.: *Z počátků města Brna*. *Časopis Matice moravské*, roč. 60, 1936, s. 257–314.
- ŠUJAN, F.: *Počátky Brna a jeho jméno*. *Časopis Matice moravské*, roč. 24, 1900, s. 213–220.
- TENORA, J.: *K dějinám Brna v nejstarší době. Brno a „Argus“ brněnský*. *Hlídky*, roč. 33, 1928, s. 16–25.
- TOMAS, J.: *Poznámky ke vzniku Znojma a Brna*. In: *Sborník XVI. Mikulovského symposia*, Praha 1987, s. 225–230.

7.1.2 Městský znak a pečeť

- AUGUSTIN, J.: *Česká republika ve znacích, symbolech a erbech*. Sokolov 1997.
- ČAREK, J.: *Městské znaky v českých zemích*. Praha 1985.
- DŘÍMAL, J. – ŠTARHA, I.: *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*. Brno 1979.
- KREJČÍKOVÁ, J. – KREJČÍK, T.: *Nejstarší pečeť města Brna*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 13, 1995, s. 164–175.
- MÜLLER, K. – ŠTARHA, I.: *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku. 1416–1914*. Katalog. Brno 1995.
- MÜLLER, K. – ŠTARHA, I.: *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku. Dodatky a opravy*. Opava 2009.
- ŠTARHA, I.: *Několik nejstarších pečeti z Brněnska*. *Jižní Morava*, roč. 6, 1970, s. 145.
- VOJTÍŠEK, V.: *O starých pečetích a erbech českých měst*. *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko*, Praha 1953.

7.2 Brněnská městská kancelář, písaři a notáři, písemnosti

7.2.1 Brněnská městská kancelář

- CIBULKA, P.: *Správa města Brna v zrcadle staletí*. Brno 2004.
- DOLEŽEL, J.: *Dodatky k seznamům členů brněnských městských rad první poloviny 14. století*. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. (eds.): *Ad vitam et honorem profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003, s. 451–460.
- JANIŠ, D.: *Správa a soudnictví v zakladatelském období a privilegium z roku 1243*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 411–415.

- JANIŠ, D.: *Úřady a samospráva*. In: Jan, L. (ed.): Dějiny Brna. 2, Středověké město. Brno 2013, s. 404–415.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období. (Prosopografická a diplomatická studie)*. Sborník archivních prací, roč. 45, 1995, č. 2, s. 291–510.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Fungování nejvyššího městského správního orgánu ve světle pamětních zápisů městských písařů na příkladu raně novověkého Brna*. In: Hojda, Z. – Pátková, H. (eds.): Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním. Praha 2008, s. 139–153.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Kompetence brněnských radních v předbělohorské době. Porovnání se situací dalších moravských královských městech*. In: Fejtová, O. – Ledvinka, V. – Pešek, J. (eds.): Osm set let pražské samosprávy: sborník příspěvků z 18. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 16. a 17. května 2000 u příležitosti výstavy Osm století pražské samosprávy. Praha 2002, s. 39–54.
- SULITKOVÁ, L.: *Brünner Stadtkanzlei und Diplomatie an der Schwelle der Neuzeit*. In: Preve-nier, W. – Hemptinne, de T. (eds.): La diplomatie urbaine en Europe au Moyen Âge. Actes du congrès de la Commission internationale de diplomatie, Gand, 25–29 août 1998. Leu-ven 2000, s. 465–487.
- SULITKOVÁ, L.: *Brünner Stadtkanzlei und Diplomatie an der Schwelle der Neuzeit*. In: Hru-bá, M. (red.): Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 219–242.
- SULITKOVÁ, L.: *Od 16. století do Bílé Hory*. In: Flodrová, M. (ed.): Z dějin brněnské správy a městského práva. Katalog výstavy. Brno 1990, s. 5–7.
- ZŘÍDKAVESELÝ, F.: *Brněnské radnice a jejich pověsti*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 65, 2013, č. 1, s. 35–51.
- ZŘÍDKAVESELÝ, F.: *Brněnské radnice*. Brno 2006.

7.2.2 Písaři a notáři

- BRETHOLZ, B.: *Johannes von Gelnhausen*. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Ges- chichte Mährens und Schlesiens, roč. 7, 1903, s. 35–73.
- DOLEŽEL, J.: *Dodatky k seznamům členů brněnských městských rad první poloviny 14. století*. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. (eds.): Ad vitam et honorem profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 451–460.
- DŘÍMAL, J.: *Notář Jan Thabrar*. Časopis Matice moravské, roč. 58, 1934, s. 1–144.
- FLODR, M.: *Cesta k právu a spravedlnosti. Jan, notář města Brna*. In: Jan, L. a kol. (eds.): Osobnosti moravských dějin. Brno 2006, s. 89–102.
- JOHANEK, P.: *Johanes, Stadtschreiber von Brünn*. In: Stammer, W. et al. (eds): Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon, Bd. 4. Berlin 1983, s. 531–534.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Měštití písaři v Brně v předbělohorském období a jejich sociální postavení*. Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist., 1992, č. 1, s. 85–90.
- KUDRNOVÁ, D.: *Starobrněnský písař v listinách krále Jana Lucemburského*. In: Trantírek, M. (ed.): Sborník k nedožitým padesátinám PhDr. J. Radimského. Brno 1969, s. 161–169.
- MEZNIK, J.: *Členové brněnských městských rad z let 1343 až 1473. Přílohy k práci Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století (BMD IV, 1962)*. Brno 1962. (Nepublikováno)
- STERNECK, T.: *K českobudějovickému původu brněnského podpisaře Pražáka*. Brno v minu- losti a dnes, sv. 22, 2009, s. 95–104.

- SULITKOVÁ, L. – JORDÁNKOVÁ, H.: *Měštští písaři a vrcholná politika čtvrtého stavu (na příkladu královského města Brna)*. Časopis Matice moravské, roč. 125, 2006, s. 367–396.
- TADRA, F.: *Zur Lebensgeschichte Johann's von Gelnhausen, Registrators der Kanzlei Karl's IV.* Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, roč. 20, 1899, s. 100–104.
- WIHODOVÁ, V.: *Brněnský městský písař Jan z Pustiměře*. Brno v minulosti a dnes, sv. 20, 2007, s. 59–85.
- ZAPLETAL, E.: *Jan z Gelnhausenu a Ješek z Hranic*. Záhorská kronika, roč. 21, 1938–1939, s. 106–110.

7.2.3 Písemnosti

- DŘÍMAL, J.: *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské*. Brno v minulosti a dnes, sv. 2–3, 1960–1961, s. 82–124, 93–108.
- HLAVÁČEK, I.: *In margine výzkumu středověkých diplomatických brunseů a jejich zpřístupňování*. In: Zírdkaveselý, F. – Peša, V. (eds.): *Brno mezi městy střední Evropy (Sborník projevů, studií, úvah a sdělení z vědeckého symposia konaného 29.–30. listopadu 1979)*. Brno: Archiv města Brna – Muzejní a vlastivědná společnost, 1983, s. 201–203.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *K důležitosti zkoumání filiace právních rukopisů na příkladu Brna*. Studie o rukopisech, roč. 44, 2014, s. 271–287.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Rychtářské knihy z Archivu města Brna jako významné prameny k výzkumu delikvence v raném novověku*. Časopis Matice moravské, roč. 120, 2001, s. 175–186.
- KRŠKA, I.: *Brněnská městská listina z první poloviny 14. století*. Brněnský archivní věstník, roč. 3, 1958, s. 40–56.
- KRŠKA, I.: *Moravská městská listina z poloviny čtrnáctého století*. (Diplomová práce). Brno 1970.
- NOVÝ, R.: *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské*. In: *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia FF UK 4*, 1960, s. 29–41.
- NOVÝ, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Katalog. Praha 1963.
- NOVÝ, R.: *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*. Praha 1963.
- SMITAL, O.: *Das Institut der Stadtbucher in Mähren*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 15, 1911.
- SULITKOVÁ, L. – JORDÁNKOVÁ, H.: *Možnosti edičního zpřístupnění brněnských finančních knih*. In: Sulitková, L. a kol. (eds.): *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*. Ústí nad Labem 2010, s. 177–185.
- SULITKOVÁ, L.: *Brněnské městské knihy*. In: Schelle, K. – Tauchen, J. (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*. I. Svazek, A–Č. Plzeň 2015, s. 366–374.
- SULITKOVÁ, L.: *Diplomatická produkce raně novověkého královského města Brna*. Brno v minulosti a dnes, sv. 18, 2005, s. 101–117.
- SULITKOVÁ, L.: *Soupis výsadních listin pro Brno do roku 1411 v Archivu města Brna a jejich konfirmace*. Brno v minulosti a dnes, sv. 22, 2009, s. 45–71.
- SULITKOVÁ, L.: *Vývoj městských knih v Brně ve středověku: v kontextu vývoje městských knih v českých zemích*. Praha – Brno 2004.
- ŠEBÁNEK, J.: *Listina města Brna z r. 1252 pro klášter herburský v Brně a její pravost*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze 38, 1930, s. 54–71.
- ŠTARHA, I.: *K otázce právních naučení brněnského městského práva: studie z městské diplomatiky 16.–17. století*. (Diplomová práce). Brno 1958.
- VOJTÍŠEK, V.: *O studiu městských knih českých*. Praha 1916.

7.3 Soudy a soudnictví

- FLODR, M.: *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, roč. 44, 1995, č. 42, s. 25–38.
- JAN, L. – JANIŠ, D.: Soudnictví. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 440–448.
- JANIŠ, D.: *Úřad rychtáře a městská jurisdikce v Brně ve 13. a 14. století: 1. část: Zakladatelské období*. Brno v minulosti a dnes, sv. 25, 2012, s. 33–49.
- JANIŠ, D.: *Úřad rychtáře a městská jurisdikce v Brně ve 13. a 14. století. 2. část: Období rozvoje města*. Brno v minulosti a dnes, sv. 26, 2013, s. 11–25.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Kompetence rychtářského úřadu v Brně v předbělohorském období*. In: Chocholáč, B. – Malíř, J. (eds.): *Pocita Janu Janákovi: předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 127–147.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Nobilitace - předpoklad pro úřední kariéru brněnské-
ho rychtáře předbělohorské doby?* In: Čermáková, J. a kol. (eds.): *A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám*. Brno 2010, s. 92–110.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. Časopis Matice moravské, roč. 113, 1994, s. 235–260.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Výkon soudní a policejní pravomoci v Brně v předbělohorském období*. In: Chocholáč, B. – Malíř, J. (eds.): *Pocita Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno 2002, s. 127–148.
- MALANÍKOVÁ, M.: *Rozhodčí a smírčí řízení jako součást brněnského městského práva*. In: Nodl, M. – Wihoda, M. (eds.): *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Brno 2008, str. 217–224.
- SULITKOVÁ, L.: *Pozdně středověké město a různé formy komunikace v praxi městského soudu (na příkladu Brna)*. In: Lukačka, J. – Štefánek, M. a kol. (eds.): *Středověké město jako místo stretnutí a komunikácie*. Bratislava 2010, s. 79–82.
- ŠTARHA, I.: *Jihomoravské městské soudy v době předbělohorské*. Jižní Morava, 1967, s. 25–31.
- VACEK, F.: *Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní, až do XV. Století*. Časopis pro dějiny venkova, roč. 9, 1922, s. 129–151.

7.4 Finanční správa a hospodaření města, měna a oběživo

7.4.1 Finanční správa a hospodaření města

- BOROVSKÝ, T. – MALANÍKOVÁ, M.: *Znojmo mezi Vidní, Prahou a Brnem. Městské účty jako pramen k politické komunikaci*. In: Lukačka, J. – Štefánek, M. (eds.): *Středověké město jako místo stretnutí a komunikácie*. Bratislava 2010, s. 83–92.
- BOROVSKÝ, T. – STERNECK, T.: *Města a měšťané*. In: Borovský, T. – Chocholáč, B. – Pumper, P. (eds.): *Peníze nervem společnosti: k finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*. Brno 2007, s. 229–291.
- BOROVSKÝ, T.: *Hlavní příjmy a výdaje města*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 459–465.
- BOROVSKÝ, T.: *Hospodářské výsady města*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 474–475.

- BOROVSKÝ, T. *Obchod s jinými městy*. In: Jan, L. (ed.): Dějiny Brna. 2, Středověké město. Brno 2013, s. 475–479.
- COUFALOVÁ, M.: *Finanční vztahy města Brna s markrabaty ve 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 15, 2002, s. 63–74.
- ČECHURA, J.: *Srovnání berních knih města Brna z let 1365 a 1442: (Poznámky k metodice studia pramenů hromadné povahy)*. Časopis Matice moravské, roč. 117, 1998, č. 2, s. 341–352.
- DŘÍMAL, J.: *Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do roku 1526*. Brno v minulosti a dnes, sv. 4, 1962, s. 85–124.
- DŘÍMAL, J.: *Ocenění vinic na jižní Moravě v brněnských knihách berních v l. 1365–1509*. Ceny, mzdy a měna, roč. 6, 1964, s. 1–30.
- JIRÁSEK, J.: *Venkovské statky města Brna před Bílou horou. Příspěvek k hospodaření královských měst*. Brno v minulosti a dnes, sv. 4, 1962, s. 187–194.
- JORDÁNKOVÁ, H.- SULITKOVÁ, L.: *Svébytnost a vzájemnost. Hospodářské a kulturní styky královského města Brna s Dolními Rakousy v předbělohorském období*. In: Komlosyová, A. – Bůžek, V. – Svátek, F. (eds.): *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel – mezioborový rakousko-český výzkumný projekt a výstava*. Vídeň 1995, s. 113–116.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Svébytnost a vzájemnost. Hospodářské a kulturní styky královského města Brna s Dolními Rakousy v předbělohorském období*. In: Hrubá, M. (red.): *Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové*. Ústí nad Labem 2006, str. 127–134.
- MALANÍKOVÁ, M.: *Brněnské ženy 1343–1477 ve světle berních pramenů*. Brno v minulosti a dnes, sv. 18, 2005, s. 21–42.
- MEZNÍK, J.: *Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století*. SPFFBU, řada C, 9, s. 203–213.
- MEZNÍK, J.: *Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století*. In: Borovský, T. – Wihoda, M. – Kalhous, D. – Malaták, D. (eds.): *Tvář stárnoucího středověku: výběr článků a studií*. Brno 2008, s. 307–320.
- OKÁČ, A.: *K hospodářským poměrům v Brně za českého povstání*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 8, 1953, s. 98–101.
- POŠVÁŘ, J.: *Význam uherských dukátů v hospodářském životě Brna v 15. století*. Numismatické listy, roč. 12, 1957, s. 100–111.
- POŠVÁŘ, J.: *Wiener Münze in Brünn im Jahre 1435/6*. Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft, roč. 14, 1966, č. 8, s. 75–79.
- STERNECK, T.: *K objektivitě berních příznání z předbělohorské Moravy na příkladu královských měst v brněnském kraji*. Folia Historica Bohemica, roč. 21, 2005, s. 83–110.
- STERNECK, T.: *K počtu daňových poplatníků a k platební participaci stavů na Moravě v závěru předbělohorské doby*. Vyškovský sborník, sv. 3, 2002, s. 46–72.
- STERNECK, T.: *K účasti Jana Mencla z Kolsdorfu na placení berní v brněnském berním kraji*. Vyškovský sborník, sv. 1, 1999, s. 55–87.
- STERNECK, T.: *Ke zvláštní městské berni na Moravě v závěru předbělohorské doby*. Vyškovský sborník, sv. 4, 2004, s. 59–69.
- STERNECK, T.: *Město, válka, daně: Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593-1606)*. Praha 2006.
- STERNECK, T.: *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů? (Případ předbělohorského Brna)*. In: Fejtová, O. – Pešek, J. – Ledvinka, V. (eds.): *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí*

- a kulturní profil. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze. Praha, s. 225–242.
- STERNECK, T.: *Několik poznámek o správě veřejných financí na Moravě kolem roku 1600*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, roč. 53, 2004, s. 35–54.
- SULITKOVÁ, L. – JORDÁNKOVÁ, H.: *Záliba v trpkém moku - benefit pro městskou pokladnu (na příkladu Brna v raném novověku)*. In: Kilián, J. (ed.): „Trpké býti zdá se?“ Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a raném novověku. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2.–4. dubna 2008. Mělník 2009, s. 191–203.
- SULITKOVÁ, L.: *Domy s právem nálevu piva a vína ve středověkém a raně novověkém Brně*. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, řada C 2, 1995, s. 59–71.
- SULITKOVÁ, L.: *Domy s právem nálevu piva a vína ve středověkém a raně novověkém Brně*. In: HRUBÁ M. (red.): Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 135–150.
- ŠVÁBENSKÝ, M.: *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411. (Předáno k tisku v roce 1980)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 12, 1994, s. 175–253.

7.4.2 Měna a oběživo

- MEZNÍK, J.: *K vývoji brněnské mincovny 15. století*. Moravské numismatické zprávy, 1962, č. 9, s. 34–36.
- POŠVÁŘ, J.: *Brněnské mincovní privilegium z roku 1457*. Moravské numismatické zprávy, 1957, č. 3, s. 20.
- POŠVÁŘ, J.: *Brněnské ražby 14. století*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 7, 1952, s. 238–241.
- POŠVÁŘ, J.: *K 500. výročí brněnského městského privilegia*. Numismatické listy, roč. 12, 1957, č. 4, s. 93–96.
- POŠVÁŘ, J.: *Měna a oběživo v Brně v 16. a 17. století*. Numismatické listy, roč. 20, 1965, č. 5/6, s. 160–165.
- POŠVÁŘ, J.: *Mince města Brna*. Brno v minulosti a dnes, sv. 7, 1965, s. 130–135.
- POŠVÁŘ, J.: *Mincovní právo na Moravě v období Karla IV.* Numismatické listy, roč. 1, 1979, s. 1–7.
- POŠVÁŘ, J.: *Mincovní právo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1526*. Numismatické listy, 1977, s. 97–108.
- POŠVÁŘ, J.: *Nástin dějin brněnské mincovny. Příspěvek k měnovým a obchodním poměrům Brna a Moravy do pol. 17. století. I. Díl*. Numismatický sborník, roč. 5, 1958, s. 99–169.
- POŠVÁŘ, J.: *Poznámky k městskému mincovnictví na Moravě v 15. století*. Numismatický sborník, roč. 7, 1962, s. 169–191.
- POŠVÁŘ, J.: *Vídeňská mince v Brně v době husitské*. Brno v minulosti a dnes, sv. 8, 1966, s. 189–192.
- ŠMERDA, J.: *Oběživo v Brně vrcholného a pozdního středověku*. In: Jan, L. (ed.): Dějiny Brna. 2, Středověké město. Brno 2013, s. 488–507.
- TURNWALD, K.: *K otázce začátků brněnské mincovny*. Numismatické zprávy Kroužku členů Numismatické společnosti při Moravském muzeu v Brně, 1955, č. 2/3, s. 1–5.

7.5 Územní plánování, stavební rozvoj, topografie, toponymie

7.5.1 Územní plánování a stavební rozvoj

- HOLUB, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R.: *Dům a parcela*. In: Jan, L. (ed.): Dějiny Brna. 2, Středověké město. Brno 2013, s. 812–847.

- LOSKOTOVÁ, I. – PROCHÁZKA, R.: *Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 13, s. 112–149.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města (Problémy a perspektivy dalšího výzkumu)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 11, 1993, s. 15–22.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů až k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: Horváth, V. (ed.): *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986*. Bratislava 1987, s. 251–271.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.–13. století*. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 40, 1988, s. 111–114.
- PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R.: *Vorläufige Information über das Projekt „Historischer Kataster von Brno (Brünn) und Hinterland“*. Workshop, Archäologie und Computer, roč. 3, 1998, s. 29–34.
- PROCHÁZKA, R. – DOLEŽEL, J.: *Současný stav poznání počátků jihomoravských měst. Přehled výzkumů*, roč. 42, 2000, s. 25–74.
- PROCHÁZKA, R. – KOVÁČIK, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M.: *Brünn – von der frühmittelalterlichen Agglomeration zur Residenzstadt des Spätmittelalters*. In: Helmig, G. – Scholkmann, B. – Untermann, M. (eds.): *Medieval Europe Basel 2002. Center – Region – Periphery*, volume 2, sections 4 and 5. Hertingen 2002, s. 248–255.
- PROCHÁZKA, R. – ZŮBEK, A.: *Výpověď archeologických pramenů o prostorovém vývoji jihovýchodní části Brna ve 12.–15. století na příkladu parcely někdejšího domu Josefská 7*. *Archaeologia historica*, roč. 37, 2012, č. 1, s. 189–208.
- PROCHÁZKA, R.: *Area ...sive parva, sive magna... Parcela ve vývoji raného a komunálního města*. In: *Forum Urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 20.–22.4.2005 v Brně*. Brno 2007, s. 6–41.
- PROCHÁZKA, R.: *Archeologické prameny ke středověkému Brnu (Z nových výzkumů)*. *Archaeologia historica*, roč. 13, 1988, s. 83–96.
- PROCHÁZKA, R.: *Archeologie k počátkům města Brna*. Brno v minulosti a dnes, sv. 11, 1993, s. 29–53.
- PROCHÁZKA, R.: *Die älteste Besiedlung des Petersberges in Brno und die Frage der Stadtentstehung*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 20–30.
- PROCHÁZKA, R.: *K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku*. In: Leciejewicz, L. (ed.): *Miasto zachodnosłowiańskie w 11–12 wieku. Społeczeństwo – kultura*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 121–144.
- PROCHÁZKA, R.: *Mittelalterliche Stadtkernforschung in Brno (Brünn)*. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, roč. 8, s. 159–181.
- PROCHÁZKA, R.: *Otázka předlokačního a lokačního Brna v konfrontaci písemných a archeologických pramenů*. In: Žuffová, J. (ed.): *Trnava a počiatky středověkých miest (Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja; 12)*. Trnava 2009, s. 103–112.
- PROCHÁZKA, R.: *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. *Medievalia archaeologica 2 (Brno a jeho region)*, 2000, s. 7–158.
- PROCHÁZKA, R.: *Zur Frage der ältesten Bebauung in der südmährischen Städten*. *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa, PA – Supplementum 6*, 1996, s. 120–141.
- SVITÁK, Z.: *Několik poznámek k průběhu komunikací v regionu brněnské aglomerace do vzniku středověkého města*. Brno v minulosti a dnes, sv. 13, 1995, s. 186–205.

- VÍČAR, O.: *Středověká městská parcelace. Zprávy památkové péče*, 1969, č. 29, s. 35–38.
- ZAPLETALOVÁ, D.: *Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelalterlichen Brno und dessen Umgebung*. In: Boháčová, I. – Poláček, L. (eds.): *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*. Brno 2008, s. 149–168.

7.5.2 Topografie

- BARTEKOVÁ, R.: *Brněnská měšťanská rodina Moravců. Příspěvek k brněnské topografii v 15. století*. *Folia Bohemica*, 1992, s. 32–37.
- BOROVSKÝ, T.: *Prostor středověkého Brna*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 519–520.
- BORSKÝ, P. – HOLUB, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M.: *Petrské návrší v Brně – poznámky k vývoji zástavby*, in: Rrožmberský, P. (ed.): *Dějiny staveb 2006. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb. Plzeň 2006*, s. 100–112.
- BRETHOLZ, B.: *Der Brünner Ritt vom 26. Juni 1293*. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, roč. 30, 1928, s. 141–147.
- ČÁDA, F.: *Brno – křižovatka starých cest*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 7, 1965, s. 151–162.
- FLODROVÁ M.: „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 13, 1995, s. 65–89.
- FLODROVÁ, M.: *K lokaci původního Brněnského hradu (z poněkud jiného pohledu)*. In: Kroupa, P. – Dvořáková, E. (eds.): *Generosum labor nutrit*. Sborník k počtě Bohumila Samka. Brno 2010, s. 17–39, 181–182.
- HÁLOVÁ JAHODOVÁ, C.: *Das historisme Geländeprofil der Mittelalterlichen Stadt Brünn*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, roč. 13, 1964, s. 137–148.
- HÁLOVÁ JAHODOVÁ, C.: *Urbanizace brněnského území ve středověku*. Sborník Národního muzea v Praze, řada historická, roč. 21, č. 4–5, 1967, s. 227–232.
- HOLUB, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZŮBEK, A.: *Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 17, 2003, s. 41–78.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Brno. II. díl, Historická předměstí a Staré Brno*. Praha 2010.
- KOLAŘÍK, V.: *Vrcholně středověké opevnění města Brna*. In: Měřinský, Z. (ed.): *Forum Urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech Střední Evropy*. Brno 2006, s. 122–161.
- KUČA, K.: *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha 2000.
- KÜNZEL, L.: *Das Mönitzer Tor. Ein Beitrag zur Geschichte der Brünner Stadtbefestigung*. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, roč. 42, 1940, s. 63–73.
- KVĚT, R.: *Brno z hlediska starých stezek a osidlování naší krajiny*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 12, 1994, s. 161–168.
- KVĚT, R.: *Staré stezky na Brněnsku*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 12, 1994, s. 255–285.
- KVĚT, R.: *Stezky brněnského údělu*. *Brno v minulosti a dnes*, sv. 11, 1993, s. 122–125.
- LOSKOTOVÁ, I.: *Než vznikla Stará radnice*. *Forum Brunense*, 1993, s. 207–215.
- MAREK, J.: *O velikosti moravských měst v minulosti*. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 15, 1960, s. 293–300.
- MERTA, D. – PEŠKA, M. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZŮBEK, A.: *Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna?* In: *Forum Urbes medii aevi IV. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 20.–22. 4. 2005 v Brně*. Brno 2007, s. 144–161.

- NEKUDA, V.: *Brno do XV. století*. Sborník příspěvků k regionálnímu poznání Brněnského kraje, 1959, č. 1, s. 16–22.
- PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D.: *Nové poznatky ke starobrněnskému kostelu sv. Prokopa a jeho okolí. Příspěvek k historické topografii Starého Brna*. Brno v minulosti a dnes, sv. 18, 2005, s. 529–555.
- PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D.: *Sv. Benedikt, Oldřich, nebo Prokop? K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa*, Archeologické rozhledy, roč. 56, 2004, č. 3, s. 679–690.
- POŠVÁŘ, J.: *Městská mincovna v Brně*. Numismatické listy, roč. 7, 1952, s. 61–65.
- POŠVÁŘ, J.: *O umístění brněnské mincovny*. Numismatické listy, roč. 6, 1951, s. 93–99.
- PROCHÁZKA, R. – LOSKOTOVÁ, I.: *K topografii a interpretaci předlokačního osídlení brněnského historického jádra*. In: Nekuda, V. (ed.): *Archaeologia historica: Sborník příspěvků přednesených na 30. konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na každodenní život středověkého venkova (jeho hospodářské a sociální aspekty)*. Brno 1999, s. 169–188.
- PROCHÁZKA, R.: *Ulice a náměstí Brna ve 13. století*. In: Krabath, S. – Piekalsky, J. – Wachowski, K. (eds.): *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy środkowej (Wrocławia antiqua 13)*. Wrocław 2011, s. 179–194.
- SEVERIN, K.: *Středověká silnice přes Červený kopec v Brně*. Brno v minulosti a dnes, sv. 23, 2010, s. 11–24.
- VERMOUZEK, R.: *Brno – křižovatka cest*. Brno v minulosti a dnes, sv. 4, 1983, s. 186–190.
- VERMOUZEK, R.: *Měninská cesta*. Jižní Morava, roč. 10, 1974, s. 143–150.
- VERMOUZEK, R.: *Středověké komunikace na jižní Moravě*. In: Kordiovský, E. – Čapka, F. (eds.): *Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní kultury na Jižní Moravě*. Sborník příspěvků z 16. mikulovského sympozia. Praha 1987, s. 213–220.
- VERMOUZEK, V.: *Brněnské brány*. Časopis Matice moravské, roč. 93, 1974, s. 341–360.
- VIČAR, O.: *K nejstarší topografii Starého Brna*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 27, 1975, s. 75–78.
- VIČAR, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 7, 1965, s. 242–283.
- VIČAR, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století. (Předměstí)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 8, 1966, s. 226–273.
- VIČAR, O.: *Několik topografických poznámek k jízdě velehradského opata v Brně roku 1293*. Časopis Matice moravské, roč. 94, 1975, s. 284–288.
- VIČAR, O.: *O velikosti Brna v 16. století*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 33, 1981, č. 2, s. 208–210.
- VIČAR, O.: *Výškopis Brna v polovině 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 10, 1989, s. 84–96.
- WELZL, H.: *Brünn im 14. Jahrhundert*. Zeitschrift des Mährischen Landesmuseum, roč. 2, 1902, s. 75–95.
- WELZL, H.: *Brünn im 15. Jahrhundert*. Brünn 1902.
- WELZL, H.: *Brünn im 16. Jahrhundert*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 7, 1903, s. 370–382.
- ZAPLETALOVÁ, D. – ČULÍKOVÁ, V. – JANKOVSKÁ, V. – LISÁ, L. – RYBNÍČEK, M.: *Příspěvek přírodních věd a archeologie k historické topografii starého Brna*. In: Hašek, V. – Nekuda, R. – Ruttikay, M. (eds.): *Ve službách archeologie*. 6. Sborník věnovaný 70. narozeninám PhDr. Dariny Bialekové, CSc. a 60. narozeninám Prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc. Brno 2005, s. 267–274.

- ZAPLETALOVÁ, D. – URBÁNKOVÁ, K.: *Polní ulice – předchůdkyně císařské silnice? Průběh tzv. mikulovské, respektive vídeňské cesty pravobřežím Starého Brna*. Brno v minulosti a dnes, sv. 17, 2003, s. 79–96.
- ZAPLETALOVÁ, D. *Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace*. Archeologické rozhledy, roč. 58, 2006, č. 4, s. 758–771.

7.5.3 Toponymie

- ČÁDA, F.: *Znovu ke jménu Brna*. In: Fukal, R. – Kopecký, M. (eds.): *Rodné zemi*. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. Dr. Aloise Gregora. Brno 1958, s. 142–145.
- FLODROVÁ, M. – GALASOVSKÁ, B. – VODIČKA, J.: *Seznam ulic města Brna s vývojem jejich pojmenování*. Brno 1984.
- FLODROVÁ, M.: *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997.
- FLODROVÁ, M.: *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*. Brno 2009.
- GREGOR, A.: *Ještě o jméně Brno*. Časopis Matice moravské, roč. 72, 1953, s. 401–402.
- GREGOR, A.: *K otázce původu jména Brno*. Časopis Matice moravské, roč. 71, 1952, s. 154–164.
- GREGOR, A.: *K výkladům místního jména Brno*. Brno v minulosti a dnes, sv. 1, 1959, s. 139–145.
- MELICH, J.: *Über den Namen Brünn*, Archivum Europae Centro-Orientalis, roč. 6, 1940, s. 185–207.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.: *900 let prvé historické zprávy o Brně*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 43, 1991, č. 3, s. 281–291.
- PRASEK, V.: *Eburodunum. Brno. Kritická úvaha o vykládání místních jmen vůbec, „Brna zvláště“*. Časopis Matice moravské, roč. 25, 1901, s. 14–33.
- SKUTIL, J.: *Místní jméno Brno – jeho původ a význam*. Brno v minulosti a dnes, sv. 13, 1995, s. 38–45.
- SKUTIL, J.: *Nejstarší zápisy jména Brna a sídlišť v jeho okolí s výklady etymologickými i s interpretací literárních zpráv*. Brno v minulosti a dnes, sv. 11, 1993, s. 66–77.
- SKUTIL, J.: *Toponymie Brna ve 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 9, 1970, s. 159–170.
- ŠEMBERA, A.: *Woher Brünn seinen Namen führe?* Moravia, roč. 1, 1838, s. 12, 16, 24.
- ŠUJAN, F.: *Počátky Brna a jeho jméno*. Časopis matice moravské, roč. 24, 1900, s. 213–220.

7.6 Sociální struktura města

7.6.1 Obyvatelstvo

- FISCHEL, A.: *Über Geburtsbriefe*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 8, 1904, s. 442–446.
- KRAFL, P.: *Líšňané v Brně na úsvitu pozdního středověku. Sonda do brněnských městských knih*. In: Krafl, P. (ed.): *Moravy nebylo a Líšeň už tu byla*. Brno 2012, s. 113–115.
- MAREK, J.: *Lidnatost Brna v 14. až 16. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 2, 1960, s. 125–147.
- MAREK, J.: *O studiu městského přistěhovalectví*. Časopis Matice moravské, roč. 79, 1960, s. 86–111.
- MEZNÍK, J.: *Jindřich Fuchs. Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 1, 1959, s. 146–158.
- MEZNÍK, J.: *Jindřich Fuchs. Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století*. In: Borovský, T. – Wihoda, M. – Kalhous, D. – Malat'ák, D. (eds.): *Tvář stárnoucího středověku: výbor článků a studií*. Brno 2008, s. 151–161.

- NĚMCOVÁ, V.: *Česká a německá jména obyvatel města Brna zaznamenaná v berních rejstřících z roku 1348, 1387 a 1432*. Brno v minulosti a dnes, sv. 17, 2003, s. 97–113.
- PROCHÁZKA, R. – WIHODOVÁ, V. (eds.): *Brněnští měšťané v písemných pramenech přemyslovského období. Část I. do roku 1278*. Brno v minulosti a dnes, sv. 24, 2011, s. 35–88.
- REUTTER, H.: *Drei Jahrhunderte Brünner Bürgertum 1559-1843. Im Auftrag der Deutschen Gesellschaft für Wissenschaft und Volkstumsforschung in Mähren herausgegeben von Anton Altrichter*. Brno 1942.
- SKUTIL, J.: *Druhy jednotlivých řemesel a jejich vliv na přijetí 14. století (podle Knih počtů města Brna)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 12, 1994, s. 109–115.
- TRAUNFELS, H. von., *Brünner Vornamen vom 14. bis zum 19. Jahrhundert. Eine national-kulturgeschichtliche Studie zur Mehrung der Verständnisses unserer heimischen Vornamen und Förderung deutscher Namengebung*. Olmütz 1906.
- ZATSCHKE, H.: *Die Namengebung der Brünner Bürger nach den Losungsbüchern 1343–1365*. Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte, Bd. 1, 1937, s. 256–268.

7.6.2 Národnostní vrstvy

- BRUNNER, M.: *Geschichte der Juden in Brünn*. In: Gold, H. (ed.): *Die Juden und Jugengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn 1929, s. 137–172.
- ČÁDA, F.: *The origin of Jewish Community of Brno*. Stuttgart 1955.
- ELVERT, CH. d': *Zur Geschichte der Juden in Brünn*. Schriften, roč. 30, 1895, s. 96–100.
- GRÜNBAUMOVÁ, I.: *Židé ve středověkém Brně*. In: Pálka, P. (ed.): *Židé a Morava*. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 15. listopadu 2006. Kroměříž 2007, s. 7–24.
- CHALOUPKA, G.: *Brno a Znojmo do poloviny 15. století (Národnostní paralela)*. Časopis Matice moravské, roč. 83, 1964, s. 14–21, 94–107.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. Documenta Pragensia (Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha – město zpráv a zpravodajství), sv. 19, 2001, s. 37–57.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Italové a Španělé v předbělohorském Brně*. In: Borovský, T. – Wihoda, M. (eds.): *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003, s. 715–742.
- KLENOVSKÝ, J.: *Brno židovské. Historie a památky židovského osídlení města Brna*. Brno 2002.
- MENDL, B.: *O národnostním složení středověkého Brna*. Časopis Matice moravské, roč. 62, 1938, s. 261–368.
- SULITKOVÁ, L.: *Italiani a Brno prima della battaglia della Montagna Bianca*. In: Ferigo, G. – Fornasin, A. (eds.): *Cramârs: Atti del convegno internazionale di studi 'Cramârs. Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia in Età Moderna'*. Tavagnacco 1997, s. 75–87.
- SULITKOVÁ, L.: *Italové v Brně v předbělohorském období*. In: Cadorini, G. (ed.): *Cramârs: Furlanští a italské obchodníci v českých zemích I*. Praha 1999, s. 55–65, 89–92.
- SULITKOVÁ, L.: *Italové v Brně v předbělohorském období*. In: Hrubá, M. (red.): *Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006*, s. 151–164.
- SULITKOVÁ, L.: *K „národním“ povědomí obyvatel předních moravských královských měst ve středověku a raném novověku*. In: Malíř, J. – Vlček, R. (eds.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno 2001, s. 45–52.
- SULITKOVÁ, L.: *Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvl. zřetelem na královská města*. In: Marsina, R. (ed.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do r. 1918. K 600. výročí vydania výsad pre žilinských Slovákov*. Martin 1984, s. 255–266.

- SULITKOVÁ, L.: *Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvl. zřetelem na královská města*. In: Hrubá, M. (red.): *Notum facimus universis collegis...* K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 191–203.
- VISI, T.: *Intelektuální život Židů v Brně v 15. století*. Časopis Matice moravské, roč. 127, 2008, č. 1, s. 131–140. (Do češtiny přeložila Lucie Doležalová).
- VODIČKA, J.: *K národnostní problematice v dějinách Brna*. In: Zřídka veselý, F. – Peša, V. (eds.): *Brno mezi městy střední Evropy* (Sborník projevů, studií, úvah a sdělení z vědeckého symposia konaného 29.–30. listopadu 1979). Brno 1983, s. 235–239.
- WELZEL, H.: *Geschichte der Juden in Brünn während des 16. und 17. Jahrhunderts*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 8, 1904, s. 296–357.

7.6.3 Majetkové a sociální rozdíly

- BOROVSKÝ, T.: *Venkovské statky brněnských měšťanů*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 471–474.
- DOSOUDIL, J.: *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 31, 1929, s. 13–16, 20–24, 29–32.
- DOSOUDIL, J.: *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 32, 1930, s. 5–8, 15–20, 25–28.
- DOSOUDIL, J.: *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, roč. 33, 1931, s. 7–8, 21–24, 29–32.
- DŘÍMAL, J.: *Sociální složení a majetek obyvatel města Brna v letech 1365–1509*. Brno v minulosti a dnes, sv. 6, 1964, s. 185–289.
- GRÜNBAUMOVÁ, I.: *Lidé na okraji ve středověkém Brně* (magisterská diplomová práce). Brno 2008.
- GRÜNBAUMOVÁ, I.: *Okrajové skupiny středověkého Brna. (Možnosti studia)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 20, 2007, s. 39–57.
- JIRÁSEK, J.: *Venkovské statky města Brna před Bílou Horou*. Brno v minulosti a dnes, sv. 4, 1962, s. 187–194.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *K otázkám kriminalizace a marginalizace městského obyvatelstva předbělohorské doby – na příkladu královského města Brna*. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*. České Budějovice 2006, s. 601–615.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Mobilita městské inteligence v raném novověku (na příkladu královského města Brna)*. In: Fejtová, O. – Ledvinka, V. – Pešek, R. (reds.): *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*. Sborník statí a rozšířených příspěvků z 25. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. až 12. října 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze. Praha 2008, s. 395–417.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Příběh jednoho brněnského nobilitovaného měšťana (aneb, není malíř jako malíř)*. In: Ambrožová, H. (ed.): *Historik na Moravě: profesorovi Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám*. Brno 2009, s. 833–851.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*. In: Kokojanová, M. (red.): *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*. Prostějov 1997, s. 166–184.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*. In: Hrubá, M. (red.): *Notum facimus universis collegis...* K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 165–185.

- JORDÁNKOVÁ, H.: *Viniční hospodářství brněnských měšťanů do Bílé hory*. In: Dějiny vinařství na Moravě. Sborník příspěvků z konference, uspořádané ve dnech 16.-17. září 2004 ve Slavkově u Brna. Brno 2005, s. 31–39.
- MALANÍKOVÁ, M.: *Měšťanské ženy na Moravě ve 14. a 15. století*. In: Dobosz, J. – Kujawiński, J. – Kozłowska, M. M. (eds.): Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów. Poznań 2007, s. 271–278.
- MALANÍKOVÁ, M.: *Obyvatelky středověkých měst na příkladu Brna*. In: Mítáček, J. (ed.): Královská města v životě země moravské. Brno 2012, s. 83–95.
- MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*. Praha 1965.
- MEZNÍK, J.: *Brněnský a olomoucký patriciát 14.–15. století*. Brno 1962 (netištěná kandidátská práce pro HÚ, ČsAV).
- MEZNÍK, J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 4, 1962, s. 247–349.
- MEZNÍK, J.: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Sborník matice moravské, roč. 79, 1960, s. 129–147.
- MEZNÍK, J.: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. In: Borovský, T. – Wihořda, M. – Kalhous, D. – Malaták, D. (eds.): Tvář stárnoucího středověku: výbor článků a studií. Brno 2008, s. 321–345.
- SULITKOVÁ, L.: *Městské elity ve středověku a raném novověku (na příkladu moravského královského města Brna)*. In: Hanzal, J. – Šefčík, O. (eds.): Sršatý Prajz: Erich Šefčík (1945–2004: sborník k nedožitým 65. narozeninám historika a archiváře). Praha 2010, s. 29–48.
- SULITKOVÁ, L.: *Měšťané, jejich společenství a elity v Brně v předbělohorském období*. In: Jurok, J. (red.): Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci sborník příspěvků z mezinárodního odborného symposia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře. Ostrava 2002, s. 115–123.
- SULITKOVÁ, L.: *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu brněnského patriciátu)*. Brno v minulosti a dnes, sv. 13, 1995, s. 46–64.
- SULITKOVÁ, L.: *Patriciát anebo vrchní vrstva? Zamyšlení nad charakterem horní vrstvy městského obyvatelstva v Brně v předbělohorském období*. In: Šimončíč, J. (ed.): Studia Historica Tyrnaviensia III. K životnému jubileu Dr. H. C. Univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. Trnava 2003, s. 255–270.
- SULITKOVÁ, L.: *Patriciát anebo vrchní vrstva? Zamyšlení nad charakterem horní vrstvy městského obyvatelstva v Brně v předbělohorském období*. In: Hrubá, M. (red.): Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 203–218.
- SULITKOVÁ, L.: *Zamyšlení nad charakterem vůdčí vrstvy městského obyvatelstva na příkladu Brna v raném novověku. Diskusní příspěvek*. In: Fejtová, O. – Pešek, J. – Ledvinka, V. (eds.): Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze. Praha 2004, s. 243–250.
- SULITKOVÁ, L.: *Měšťané, jejich společenství a elity v Brně v předbělohorském období*. In: HRUBÁ M. (red.): Notum facimus universis collegis... K životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. Ústí nad Labem 2006, s. 183–190.

7.7 Cechy, řemesla a profese a jejich regulace

- DOLEŽEL, J.: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*, Brno v minulosti a dnes, sv. 15, 2001, s. 13–32.
- DOLEŽEL, J.: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*, Archeologické rozhledy, roč. 56, 2004, s. 401–416.
- DŘÍMAL, J.: *Desky brněnského cechu soukenického z roku 1435*. Brno 1948.
- FLÍDR, A.: *Malířství a sochařství ve středověkém Brně*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013.
- FLODR, M.: *Brněnské nevěstky v nejstarších dějinách města*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 41, 1994, s. 7–13.
- FLODROVÁ, M. – HOLUB, P. – JORDÁNKOVÁ, H.: *Brněnské pivovarství a sladařství ve středověku a raném novověku*. Kvasný průmysl, roč. 62, 2016, č. 2, s. 28–34.
- FLODROVÁ, M. – SAMEK, B.: *Cín ve sbírkách Muzea města Brna. Katalog se seznamem brněnských cínařů a jejich značek*. Brno 1970.
- FLODROVÁ, M.: *Problematika pramenů k dějinám brněnských řemesel*. Brno v minulosti a dnes, sv. 12, 1994, s. 10–14.
- HOFFMANN, F.: *Brněnská statuta střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z roku 1499*. Brno v minulosti a dnes, sv. 7, 1965, s. 119–123.
- CHALOUPKA, J.: *Brněnská cechovní pečetidla*. Časopis Matice moravské, roč. 62, 1977, s. 45–51.
- JAN, L.: *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*. Archeologické rozhledy, roč. 56, 2004, s. 393–400.
- JAN, L.: *Kdo byl Cruciburgensis monetae magister? Několik poznámek k počátkům města Brna*. Folia numismatica 3, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales, roč. 73, 1988, s. 23–30.
- JORDÁNKOVÁ, H. – LOSKOTOVÁ, I. – MERTA, D.: *Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů 2. poloviny 15. století*. Archeologia Historica, roč. 29, 2004, s. 581–597.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků do zániku cechovních sdružení*. Brno v minulosti a dnes, sv. 12, 1994, s. 15–37.
- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Lékaři v Brně v předbělohorském období*. Brno v minulosti a dnes, sv. 21, 2008, s. 71–88.
- MEZNÍK, J.: *Hnutí řemeslníků a chudiny Brně roku 1378*. Československý časopis historický, roč. 9, 1961, č. 5, s. 637–651. (Znovu otištěno in Borovský, T. – WIHODA M. – KALHOUS D. – MALÁČEK D. (eds.), *Tvář stárnoucího středověku: výbor článků a studií*, Brno: Matice moravská, 2008, s. 162–180.)
- NOVOTNÝ, J.: *Cena pracovních sil a hlavních sil a hlavních životních potřeb v Brně v 16. a 17. stol.* Časopis Matice moravské, roč. 82, 1963, s. 98–101.
- POŠVÁŘ, J.: *Brněnští mincmistři*. Brno v minulosti a dnes, sv. 1, 1959, s. 41–52.
- SHROMÁŽDILOVÁ, I.: *Kožedělná výroba ve středověkém Brně*. Brno v minulosti a dnes, sv. 15, 2001, s. 33–61.
- SULITKOVÁ, L.: *Lékárníci v Brně v předbělohorském období*. Brno v minulosti a dnes, sv. 17, 2004, s. 245–271.
- SULITKOVÁ, L.: *Řemesla v Brně ve středověku*. Časopis Matice moravské, roč. 103, 1984, s. 64–83.
- SULITKOVÁ, L.: *Statuta městské rady brněnské pro řemeslníky z poloviny 14. století*. Brno v minulosti a dnes, sv. 10, 1989, s. 143–149.

- ŠIMEČEK, Z.: *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*. Brno 2011.
- VELÍMSKÝ, T.: *Cruciburgensis magister monatae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu v českých zemích ve druhé a třetí čtvrtině 13. století*. In: Civitas & Villa. Miasto i wieś w średnowiecznej Europie środkowej. Wrocław – Praha, 2002, s. 201–208.
- VELÍMSKÝ, T.: *Cruciburgensis magister monetae – tertium non datur?* Archeologické rozhledy, roč. 56, 2004, s. 672–678.

7.8 Vzdělávání

- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně*. In: CHOCHOLÁČ, B. (ed.): *Nový Mars Moravicus, aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 319–334.
- SULITKOVÁ, L.: *Město, fara a škola ve středověku (na příkladu moravského královského města Brna)*. In: Rábik, V. (ed.): *Vývoj církevní správy na Slovensku*. Krakow 2010, s. 279–296.

7.9 Zásobování města

- JORDÁNKOVÁ, H. – SULITKOVÁ, L.: *Zásobování města Brna vodou ve středověku (K 900. výročí první zmínky o Brně)*. Vlastivědný věstník moravský, roč. 43, 1991, s. 304–316.
- MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZŮBEK, A.: *K zásobování města Brna vodou z Kartouz*. Archaeologia technica, roč. 15, 2004, s. 70–77.
- MERTA, D.: *Zásobování města Brna železem v období středověku*. In: Forum Urbes medii aevi VII. Surovinová základna a její využití ve středověkém městě. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 13.–16.5. 2008. Brno 2008, s. 184–193.
- MERTA, D. – PEŠKA, M.: *Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně*. Archaeologia technica, roč. 13, 2002, s. 33–42.
- PROCHÁZKA, R.: *Zásobování vodou a hospodaření s odpady*. In: Jan, L. (ed.): *Dějiny Brna. 2, Středověké město*. Brno 2013, s. 376–390.
- VERMOUZEK, R.: *Zásobování Brna dřevem v minulosti*. Forum Brunense, 1989, s. 57–64.

Mgr. et Mgr. Lenka Šmídová Malárová,
 Ústav pomocných věd historických a archivnictví
 Filozofická fakulta MU
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno, Česká republika
 e-mail: 261132@mail.muni.cz

DROBNOSTI

KŘTINSKÁ ZÁHADA – KLÁŠTER PREMONSTRÁTEK

JINDŘICH ZDENĚK CHAROUZ

Baroque tradition, maintained in the environment of monastery in Zábřdovice talks about the Premonstratensian nunnery in Křtiny, founded by Leo of Klobouky, simultaneously with the male convent in Zábřdovice and refuted by the Hussites. Written sources from 13th to 15th century are completely silent about it, the annals of the monastery in Zábřdovice from the years 1660–1674 mention it for the first time in 1521, when they talk also about its past. That year the abbot named James reportedly accepted the vows of two nuns for the convent in Křtiny, but the nuns apparently lived in Zábřdovice and they were also buried there. But the baroque pilgrim literature in connection with Křtiny states three nuns who saved themselves during the Hussite ravaging and escaped to Zábřdovice, where they were buried. It seems that there was really a stone located in Zábřdovice that had been interpreted as a tombstone of the nuns. Also the news that the abbot James received vows of the nuns, sounds plausible - He was at the same time the provost of Premonstratensian convent in Nová Říše. However the nunnery in Křtiny did not exist.

Key words: Křtiny; baroque; monastery; Premonstratensian.

Starobylá tradice, udržovaná v prostředí premonstrátského kláštera v Zábřdovicích (dnes součást Brna), tvrdí, že moravský šlechtic Lev z Klobouk založil současně s tímto mužským konventem i klášter sester premonstrátek ve Křtinách, který byl zničen za husitských válek. Soudobé (dochované) prameny o něm však mlčí, klášterní anály jej zmiňují poprvé roku 1521, kdy líčí rovněž jeho historii. Onoho roku měl opat Jakub přijmout sliby dvou sester pro tento klášter. Barokní poutnická literatura uvádí tři sestry, které se zachránily před husity a byly pohřbeny v Zábřdovicích. Zdá se, že skutečně existoval nějaký kámen v zábrdovickém klášteře, interpretovaný jako náhrobek sester, a rovněž zpráva o přijatých slibech může být pravdivá – opat byl současně proboštem kláštera premonstrátek v Nové Říši. Ve Křtinách ovšem ve středověku klášter sester neexistoval.

Křtinských záhad najdeme hned několik. Stačí připomenout pomalované lidské lebky v kryptách pod kostelem. My však svou pozornost věnujeme jiné otázce, totiž problematice údajného kláštera sester premonstrátek ve Křtinách. Středověké prameny o něm mlčí, zprávy se začínají objevovat až ve druhé polovině 17. století. To samo o sobě vede k opatrnosti, vyjádřeně nedávno Jiřím Kroupou: „Podle pozdější tradice, zaznamenané roku 1663, byl již po dokončení zábrdovického kláštera jeho zakladatelem Lvem z Klobouk založen ve Křtinách také sdružený klášter řeholníků a řeholnic. Tento byl prý vyvrácen husity a komunita již nebyla obnovena. I když byla uvedena legenda v prostředí zábrdovického kláštera velmi živá, nemá oporu ve známých pramenech.“¹ Na druhé straně se dodnes setkáváme se zastánci existence kláštera, jak svědčí např. výrok Karla Rechlíka, že „zatím archeologicky neprokázány zůstaly zmínky o zničeném klášte-

¹ Jk [= Jiří Kroupa]: *Křtiny*. In: Foltýn, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 396–399.

ře.² Nejde jen o to zjistit, zda se jedná o historickou realitu či pověst, ale pokusit se rozluštit, kdy a kde se tyto informace objevily a na jakém základě byly postaveny. Barokní doba se svou láskou k vlastním historickým kořenům samozřejmě neznala moderní historicko-kritický přístup k pramenům a popouštějíc uzdu fantazii fabulovala tam, kde dnešní odborník vytváří hypotézy. Obojí však má základ v něčem konkrétním, což chceme objevit.

Listinný materiál dokumentující založení zábrdovického kláštera navzdory údajům barokní literatury Křtiny mezi původním věnem konventu neuvádí³ a nenalezneme je ani v listině údajně Přemysla Otakara I., ve které je řeč o majetkovém pořízení pana Lva z Klobouk pro případ, že zemře bez dědice.⁴ První zmínka přichází až v imunitním privilegii papeže Řehoře IX. z roku 1237,⁵ kde se pochopitelně neříká, kdy a jak klášter tuto lokalitu získal. Našeho tématu se dotýká rovněž listina Hartmana z Holštejna z roku 1283, kterou dává zábrdovickému klášteru ves Bukovinku s kostelem a lesem.⁶ Přímo ke křtinskému kostelu se vztahuje listina minority Antonína, biskupa csanádského, který roku 1299 uděluje čtyřicetidenní odpustky nejen klášternímu chrámu v Zábrdovicích, ale i kostelu ve Křtinách,⁷ a nepřímou tak potvrzuje jeho význam a postavení. Z roku 1321 je doložen dar lesa a mlýna křtinskému kostelu panem Jindřichem z Lipé.⁸ O klášteře nikde není zmínky, mnohem závažnější však je skutečnost, že klášter není zmiňován ani ve starobylých řádových seznamech řeholních domů⁹, dokládajících jejich filiační vztahy.

Dalším významným dokladem křtinské tradice jsou zábrdovické klášterní analý,¹⁰ které začaly vznikat roku 1660 a byly dokončeny roku 1674. Ve vztahu ke Křtinám uvádějí všechny zmíněné listiny v plném znění, což činí i v případě dalších klášterních privilegií včetně popisu pečeti a pečetních opisů. Analista připomíná zvláštní zbožnost, s níž pan Jindřich z Lipé lnul k Panně Marii Křtinské. On sám v listině říká jinými slovy totéž a tím zdůvodňuje, že „*ke chvále a cti blahoslavené Panny a Bohorodičky Marie, k jejíž účtě je ten kostel vybudován, a pro spásu vlastní duše, tomuto kostelu [= ve Křtinách] a klášteru v Zábrdovicích, k němuž onen kostel náleží, mlýn ležící na řece nejbliže pod oním kostelem, s horou a chrastinou čili lesem bezprostředně přiléhajícími tomu mlýnu, v hranicích, které náš předek, nejdražší pan Rajmund z Lichtenburka držel a stanovil, svobodně navěky dáváme a darujeme*“.¹¹ Tato formulace se zdá vylučovat naprosto jednoznačně existenci panenského konventu ve Křtinách, neb se výslovně uvádí zábrdovický klášter jako majitel křtinského kostela, a dále zmínka o lokalizaci mlýna a panu Rajmundovi z Lichtenburka poddhaluje roušku, kryjící majetkové poměry v křtinském údolí.

Potom nastává v análech ve vztahu ke Křtinám dlouhé mlčení, které je o to výmluvnější, že se popisují hrůzy husitských válek, mimo jiné např. že za opata Bernarda byl klášter z kořene

² RECHLÍK, K.: *Santiniho perla v kryptě katedrály*. Církevní dějiny 3, 2010, s. 135.

³ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* (= CDB) II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912, č. 83, s. 77–78; č. 363, s. 391–393.

⁴ CDB II, č. 364, s. 393–397.

⁵ CDB III/1, č. 167, s. 208–209.

⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* [= CDM] IV. Ed. A. Boczek. Olomucii 1845, č. 214, s. 281–282.

⁷ CDM V, č. 106, s. 109. – V poslední době se v literatuře objevují informace, že tento Antonín byl biskupem v severoitalském městě Ceneda, což je politováníhodný omyl, neboť tam byl tehdy biskupem Petrus Calza. Sr. EUBEL, C.: *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, ecclesiarum antistitium series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta*. 2. vyd. Monasterii 1913, s. 179 (Csanad), s. 180 (Ceneda).

⁸ CDM VI, č. 194, s. 148.

⁹ LE PAIGE, I.: *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*. Pars I. Parisiis 1633, s. 326–344.

¹⁰ Moravský zemský archiv v Brně [= MZA], f. G 10 Sběrka rukopisů, inv. č. 269/1,2 – *Annales monasterii Zabrdovicensis ab Anno Domini MCCX° Primae Foundationis continentes Abbatum series et Acta Singulorum Ordinis Nostri Progressum nec non et miros casus Europae usque Ad Annum MDCCLXXIII Inclusive* [= Annales].

¹¹ Viz pozn. 8.

vyvrácen a bratři spolu s opatem se uchýlili za městské hradby k brněnským minoritám, jejichž pohostinství využívali kolem padesáti let. Za následujícího opata Šimona I. začala obnova spáleného kláštera, dokončená opatem Matějem, kterému se podařilo znovu získat rozchvácené klášterní statky.

Rozhodující (a vlastně jediná) zpráva se objevuje při popisu vlády opata Jakuba. O svátku Narození Panny Marie, tedy 8. září, roku 1521 měly „*jakési dvě sestry našeho řádu*“ jménem Anna a Kateřina skládat do rukou opata Jakuba sliby pro klášter ve Křtinách. Anály dodávají, že jejich profesní lístky jsou v Zábřdovicích uchovány včetně rukopisné modlitební knížky jedné ze sester. Teprve při této příležitosti anály vysvětlují, že sestry premonstrátky mívaly ve Křtinách při větším kostele Navštívení Panny Marie klášter, za husitských válek vyrabovaný a do základů zničený. Pozoruhodná je následující formulace: *je pravděpodobné* [credibile est], že výše uvedené sestry přebývaly v blízkosti zábrdovického kláštera; byly totiž nakonec pohřbeny v křížové chodbě kláštera pod jedním kamenem, ale když se kolem roku 1632 stavěl nový konvent, byl starý ambít zbořen a kámen odstraněn.¹²

Pro tuto chvíli se zdržíme komentáře a svou pozornost věnujeme tištěné barokní literární produkci, částečně souvčké s anály. Nejstarší je obsáhlá práce zábrdovického premonstráta Martina Alexandra Vigsia *Vallis baptismi alias Kyriteinensis seu diversorii*, vytištěná v Olomouci roku 1663 a rozdělená do dvou částí. První pojednává o dějinách, druhá o zázracích ilustrovaných na pozadí výkladu jednotlivých invokací loretánských litaní. V první kapitole první části říká, že v líčení historických událostí vychází z Paprockého, Dubravia, Hájka a dalších,¹³ ovšem v celém díle se dovolává antických literárních a křesťanských teologických a homiletických autorit takovou mírou, že výsledek je pro historika značně nepřehledný. Již v předmluvě zmiňuje původ křtinské milostné sochy z kostela v Bukovince a uvádí, že tam bývali poustevníci, jak o tom svědčí náhrobek s vyobrazením Panny Marie připomínajícím křtinskou sochu, zhotovený nikoli špatným sochařem. Nápis na náhrobku zní: *Anno Domini M.CCCC.LXXV. Feria sexta in die Pancratij. Obijt honorabilis vir Paulus Heremita, Reformator hujus, scil. loci, oretur pro eo.*¹⁴ Je pozoruhodné, že na rozdíl nejen od moderních historiků, ale i na rozdíl od současných klášterních análů jednoznačně tvrdí, že zábrdovický klášter byl založen roku 1200 a roku 1203 byl postaven klášterní kostel.¹⁵ Druhá kapitola popisuje původ a stáří křtinské sochy, kterou klade rovněž na sám počátek 13. století a říká, že zásluhou zakladatele pana Lva z Klobouk byla ze zapadlé Bukovinky přenesena na místo vznešenější a světena premonstrátským řeholnicím.¹⁶ Šestá kapitola je věnována těmto sestrám, 223 let zde sloužícím Bohu a Panně Marii Křtinské – dramaticky ovšem líčí především hrůzy, páchané ve Křtinách husity (včetně detailního popisu hanobení mrtvol). Podle Vigsia zůstaly jen tři velmi skrovné částečky (*pagelli tenuissimi*), které předaly zbylý majetek a privilegia zábrdovickému opatovi.¹⁷ Vše bylo zničeno až na milostnou sochu Panny Marie.

O dva roky mladší *Audolj křtinské*, vyšlé z pera neznámého zábrdovického premonstráta, již s jistotou tvrdí, že kostel s klášterem ve Křtinách byl založen a postaven roku 1210.¹⁸ Vedle dalších podrobností uvádí u náhrobního kamene v Bukovince, že byl 17. května 1661 z podlahy vyzdvížen a po straně proti dveřím a původnímu hrobu poustevníka vsazen do zdi.¹⁹ Husité roku

¹² Annales, f. 143r.

¹³ VIGSIUS, M. A.: *Vallis baptismi*. Olomucii [1663], s. 1.

¹⁴ Tamtéž, [s. 11].

¹⁵ Tamtéž, s. 2.

¹⁶ Tamtéž, s. 8–11.

¹⁷ Tamtéž, s. 38.

¹⁸ *Audolj Křtinské Neyswětěgssý Rodičky Božj Panny Marie*. W Litomyssli [1665], s. 22.

¹⁹ Tamtéž, s. 25.

1423 zničili ve Křtinách kostel i s klášteřem a „*toho památka jest až podnes, když se spatřují základové kostela velikého dlouze a široce ven z země vykukující*.“²⁰ Důležitá je změna, s níž se setkáváme v dalším odstavci: poslední tři řeholní sestry, které unikly Žižkově ukrutnosti, až do smrti bydlely u zábrdovického klášteřa a byly „*po smrti pak pod jedním kamenem v obchodu konventském pochované*“ až do roku 1662, kdy v důsledku přestavby klášteřa byly jejich ostatky uloženy v kostelní kryptě. Totéž opakuje opat Gotfríd Olenius roku 1668 ve svém spise *Mariophilus Peregrinus* s malou odchylkou, že totiž klášter byl založen v desetiletí po roce 1210. Tři sestry, přeživší husitské vraždění, však zůstaly beze změny.²¹ Roku 1670 jezuita Jiří Crugerius v červencovém svazku svého díla *Sacri Pulveres* pod datem 2. července mluví o některých mariánských svatyních, zasvěcených Navštívení Panny Marie, a na prvním místě uvádí Křtiny. Odvolává se na Vigsia a nepřináší žádnou změnu.²²

Následuje delší pauza, až roku 1706 se objevuje další anonymní dílo *Poutník křtinský*, vydané následujícího roku též v německé verzi.²³ Autor upřesňuje, že řeholní sestry do Křtin přišly z Doksan kvůli milostné soše Panny Marie, kterou fundátor nechal přenést z Bukovinky do Křtin. „*A ta jest příčina vystavení klášteřa a do něho řeholních panen uvedení ... aby Panny měly u sebe tu, která jest: Abbatissa Virginum, Abbatyše všech panen, jak blahoslavenou Pannu nazývá Jacobus de Voragine, Sermo 6. de Assumptione Beatae Virginis Mariae*.“²⁴ K legendě o třech pannách v Zábrdovicích přidává zprávu o krvavé skvrně v křtinském kostele na památku husitského vraždění. Kupodivu však dodává: „*že pak ale se to jistotně a dokonale neví, tak také to ujistiti zanecháváme. Nad to všechno jest se velmi podiviti, že toho nechutného Žižky chasa zázračnému obrazu dokonce neuškodila*.“²⁵

Opat premonstrátského klášteřa v lotrinském Etivalu Charles-Louis Hugo sepsal a v letech 1734–1736 vydal monumentální dílo *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*.²⁶ V první části druhého dílu uvádí i heslo *KYRITEIN*, panenské proboštvství dceřinné k Zábrdovicím a kvetoucí do husitských válek, konkrétně do roku 1420. Zdroje svých informací sice neuvádí, ale jsou celkem zřejmé. O málo později vydal zábrdovický premonstrát, působící rovněž ve Křtinách, Jakub Tiehan²⁷ knížku *Refugium peccatorum B. P. Maria Křtinská*. Pokud mluví o milostné soše, dovolává se Gumpenberga a přináší nové legendární detaily, o klášteře však nic dalšího nepřidává. O rok později vyšla ve Štrasburku práce převora z proslulého alsaského Odienbergu Dionysia Albrechta *Angeli pacis sancti Norberti ... sancta desideria, recta konsilia, justa opera*,²⁸ v níž se jako naplnění Norbertovy touhy po každodenním konání mariánských hodinek uvádějí i nejstarší premonstrátské klášteře zasvěcené Panně Marii, mezi nimi i moravské Křtiny, založené roku 1210. *Marianisches Gnaden-Thal*²⁹ z roku 1750 prakticky opakuje

²⁰ Tamtéž, s. 37.

²¹ OLENIUS, G.: *Mariophilus Peregrinus*. Litomisslii [1668], s. 15, 35.

²² CRUGERIUS, G.: *Sacri Pulveres Mensis Julii*. [Pragae] 1670, s. 5–7.

²³ *Kyriteiner Wahlfährter, Das ist: Eigentliche Nachricht und Beschreibung Von dem Wunderreichen Gnaden-Bild der Übergebenedeytisten Jungfrau Mariae zu Kyritein*. Brünn 1707.

²⁴ *Pautník Křtinský*. W Brně 1706, s. 13–14.

²⁵ Tamtéž, s. 19–20.

²⁶ HUGO, C. L.: *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*. Tom. II. Nanceii 1736 (reprint Averbode 1999), sl. 13–14.

²⁷ TIEHAN, J.: *Refugium peccatorum B. P. Marya Křtinská*. W Litomyssli 1738.

²⁸ ALBRECHT, D.: *Angeli pacis Sancti Patris Norberti ... snacha desideria, recta konsilia, justa opera*. Argentorati [1739], s. 190.

²⁹ *Marianisches Gnaden-Thal, Das ist: Eigentliche Nachricht, und Beschreibung, von dem Wunderreichen Gnaden-Bild der übergebenedeytisten Jungfrau Mariae zu Kyritein*. Brünn 1750.

údaje starší německé práce *Kyriteiner Wahlfahrter* z počátku 18. století. Tím končí barokní, především poutní literatura o Křtinách. Sledovat další křtinské tisky, namnoze poutnické brožurky z 19. a 20. století, nemá pro náš účel již smyslu – s jedinou výjimkou, kterou představují *Premonstráti v Čechách a na Moravě*³⁰ z roku 1877. Toto málo kritické dílo strahovského premonstráta Dominika Karla Čermáka totiž křtinský klášter odkazuje v „*obor pověstí, jakých v takovém směru víc máme*“.

Pokusíme-li se o shrnutí všech těchto údajů, dojdeme snadno k závěru, že jediné seriózní údaje, jimiž má smysl se vážně zabývat, pocházejí ze zábrdovických análů. Rozpor mezi nimi a současnou tištěnou produkcí, konkrétně jak se ze dvou řeholnic z roku 1521 staly tři zachráněné před husitskými vojáky, musíme ponechat nerozřešený. Nesporné je zřejmě pouze to, že v původní křížové chodbě kláštera se nacházel nějaký starý náhrobek – snad se dá vyslovit domněnka, že buď byl velmi prostý, bez nápisu, nebo sešlapaný do nezřetelnosti. Nikde totiž nenalezneme zprávu, co na něm bylo, i když v jiných případech jsou analý velmi přesné a v případě poustevníka z Bukovinky text nápisu uvádí i tištěné knihy, byť s různými odchylkami. Zůstává tedy jediná konkrétní zpráva k roku 1521, která má dvě části. Druhá z nich – o existenci panenského kláštera ve Křtinách v době předhusitské – se prakticky vyvrací sama sebou, jelikož dosud analý o tomto klášteře důsledně mlčely. Rozhodně však nelze tvrdit, že se jinak zajímají pouze o Zábrdovice. Nakonec zůstávají ony dva profesní lístky a modlitební kniha, pietně uchovávané v klášterním archivu. Tady je možný klíč k záhadě: Jakub ze Šternberka byl zábrdovickým opatem zvolen roku 1518 jako novoříšský probošt, jímž byl od roku 1515 a zůstal jím až do roku 1521, tedy tři roky zastával obě funkce. Profesní lístky v zábrdovickém archivu pak nikoho nemohou udivit, otázkou však zůstává jejich text, protože ten by měl zásadně obsahovat jméno kláštera, kam profes(ka) náleží. Analý sice mluví o Křtinách, nikoli však o čitelnosti či fyzickém stavu obou dokumentů. Nepomůže nám ani zábrdovické nekrologium,³¹ které obsahuje mimořádný počet řeholních sester s překvapivým množstvím staročeských jmen v nejstarší vrstvě záznamů, pochopitelně nedatovaných a nedatovatelných. Anna i Kateřina se mezi nimi vyskytují několikrát, ale nelze je ztotožnit – to jen umocňuje skepsi ohledně náhrobku v křížové chodbě, protože ten by sestavovatel nekrologia mohl a měl znát. Navíc se u některých nebožtíků uvádí, že jsou pohřbeni v kostele sv. Kunhuty – o křížové chodbě se nepraví nic.

Pro úplnost ještě dodejme, že ani ona podivná zeď v *Audolí křtinském* z roku 1665 není nevysvětlitelná: stačí se podívat na staré rytiny ze 17. století, které vedle obou kostelů a dalších budov ukazují zřetelně nejméně dvě zdi, jednu ohradní kolem kostela, druhou táhnoucí se přes celý obrázek. Zejména v druhém případě mohla fantazie spatřovat v ní ledacos.

Můžeme tedy uzavřít výše citovanými slovy Dominika Karla Čermáka a křtinský klášter odkázat v *obor pověstí, jakých v takovém směru více máme*.

³⁰ ČERMÁK, D. K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. V Praze 1877, s. 496–499, resp. 497.

³¹ MZA Brno, f. G 10 Sbirka rukopisů, inv. č. 229 – Menologium seu Nomina mortuorum.

**SPOLEČNOSTI POLSKO – ČESKOSLOVENSKÉHO PŘÁTELSTVÍ
V KRAKOVĚ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ**

JAROSLAV VACULÍK

The study is based on materials archived in the National archive in Cracow and deals with the establishment of the Polish – Czechoslovak Society of Friendship in Cracow in the period between WWI and WWII.

Key words: Cracow; Polish – Czechoslovak Societies; between WWI and WWII.

Snahy o zakládání spolků polsko-československého a československo-polského přátelství byly v meziválečném období velmi živé, a to nehledě na komplikované mezistátní politické vztahy. Spolky přátelství zakládali na obou stranách především příslušníci inteligence. Z dosavadní literatury nutno upozornit zejména na studie Mirosława Piwowarczyka a Romana Barona.¹

Tradičním centrem polsko-československého přátelství byla Poznaň, kde tamní organizace měla 500 členů, ve Varšavě jich bylo 120, v Katovicích 100, Bydhošti 60, Krakově 50, Lodži 30, Gdyni 20 a Toruni 20. Společným orgánem byl Stálý dohadovací výbor ve Varšavě v čele s Kazimierzem Kierskim. Činnost společností polsko-československého přátelství byla omezována po podepsání dohod o neagresi se SSSR v roce 1932 a Německem v roce 1934. Beckovo ministerstvo zahraničních věcí zahájilo protičeskoslovenskou kampaň a usilovalo o likvidaci společností přátelství. Hlavní spolky, zejména varšavský, však nepřestaly, i když v redukované podobě, ve své činnosti. Uskutečňovaly se společné sjezdy spisovatelů, novinářů či elektroinženýrů. Polské ministerstvo zahraničí se v roce 1937 kategoricky postavilo proti společnému sjezdu polsko-československých a československo-polských společností přátelství a pohrozilo, že českoslovenští delegáti nebudou do Polska vpuštěni. Teprve v červenci 1939 (sic!) ministr Beck vyslovil uspokojení, že společnosti přátelství existují a nabídl jim účast na českém vysílání katovického rozhlasu.²

Polsko-československá společnost (TPCZ) v Krakově vznikla 21. března 1932. Předsedou společnosti byl zvolen prof. Walery Goetel, který vytýčil její program: organizovat literární a hudební večery zasvěcené propagaci československé kultury, výstavy obrazů, plakátů a fotografií, vzájemnou výměnu mládeže a oboustrannou popularizaci znalostí o Polsku a ČSR.

Vedle Polsko-československé společnosti působilo v Krakově Akademické kolo přátel ČSR, které vzniklo již 26. 10. 1926. Na ustavující schůzi 13. března 1927 byl zvolen předsedou Władysław Grabowski, stanovy schválil Akademický senát Jagellonské univerzity 22. března 1927. Kolo spolupracovalo s Akademickým oddělením Slovanské společnosti. Při příležitosti 80. narozenin T. G. Masaryka uspořádalo v roce 1930 slavnostní večer. Vzhledem ke zjištěným nedo-

¹ PIWOWARCZYK, M.: Polish and Czech Cooperation Exemplified by the Polish-Czechoslovakian Club in Lviv in the period between 1926–1935. Czech-polish historical and pedagogical journal, 2010, č. 1, s. 17–31; BARON, R.: The Czechoslovak-Polish Club in Brno (1925–1939). Tamtéž, 2011, č. 1, s. 43–64. Srov. též VACULÍK, J.: Společnost polsko-československého přátelství v letech 1946–1951. Sborník prací Pedagogické fakulty MU, řada společenských věd, roč. 22, 2012, č. 1, s. 154–159.

² Archiwum Akt Nowych (AAN) Warszawa, f. 177, sign. 1.

statkům v hospodaření bylo kolo rozhodnutím rektora Jagellonské univerzity 3. března 1933 rozpuštěno a jeho agenda přešla částečně na Polsko-československou společnost a částečně na Akademické oddělení Slovanské společnosti.

V Polsko-československé společnosti pracovali v prvním období kromě předsedy prof. Wale-ry Goetela, předseda Akademického kola přátel ČSR a tajemník Společnosti absolvent slavistiky Fr. Blóński, místopředseda Společnosti profesor anglistiky dr. Roman Dyboski a pokladník dr. E. Stofl. Členy byli mj. arcibiskup krakovský Adam Stefan Sapieha, předseda Polské akademie věd (PAN) prof. K. Kostanecki, profesori Tadeusz Lehr-Splawiński, W. Semkowicz, W. Szafer, bývalý premiér prof. Nowak, bývalý prezident Krakova a senátor dr. Karol Rolte, spisovatelé K. Rostworowski, M. Rusinek a J. Rurek. Kolektivními členy byly tělovýchovná jednota Sokol a Odborový svaz polských spisovatelů. Společnost usilovala vytvořit s ČSR společný blok slovanských států proti německému nebezpečí. Byla proti vládní doktríně dvou nepřátel a obávala se především německého revanšismu. Měla být překonána vzájemná nechuť z událostí let 1919–1920, na Těšínsku mělo být zlepšeno postavení polské menšiny, která zde dosahovala údajně 180 tisíc příslušníků (podle sčítání 1930 bylo v ČSR 76 tisíc Poláků, z toho na Moravě a ve Slezsku 72 tisíc).

Napjaté politické vztahy mezi Polskem a ČSR bránily pořádání různých akcí. Při pokusu o cestu do Prahy a Bratislavy na sjezd Slovanské společnosti narazili polští účastníci na pasové obtíže, neboť polské úřady nebyly ochotny dát souhlas k výjezdu na tzv. politické akce. Nicméně do Krakova přijela delegace Československo-polské společnosti a Slovanské společnosti z Prahy. Polsko-československá společnost v Krakově vydala v roce 1933 knihu náměstka československého ministra zahraničních věcí Kamila Krofty *Zwięzłe dzieje Czechosłowacji. Český pohled na události let 1919–1920 na Těšínsku* vedl k protestu slezského vojvody Michała Grażyńskiego.

K akcím Polsko-československé společnosti v Krakově patřily návštěvy rektora Univerzity Karlovy prof. Karla Domina, zakladatele chetitologie Bedřicha Hrozného, senátora Jana Kovalíka či ministra Kamila Krofty, literární a hudební večery, akademie na počest narozenin prezidenta T. G. Masaryka, státních svátků ČSR, oslavy obnovení samostatnosti Polska 11. listopadu i smuteční obřad k úmrtí maršála Józefa Piłsudského 14. března 1935. Společnost se obrátila na polské ministerstvo zahraničí s prosbou o poskytnutí diskrétní finanční pomoci bývalému polskému delegátovi ze Spiše, který se zúčastnil konference ve Versailles Wojciechowi Halczynowi.

V souvislosti s národnostním napětím mezi oběma státy byl v Košicích zatčen člen Společnosti Stanisław Kaszycki z Těšínska, který prováděl agitační činnost mezi Poláky a Slováky a byl podezřelý ze spolupráce s polskou špionáží. Recipročně Polsko vypovědělo řadu československých občanů a odebralo souhlas s distribucí některých československých novin. I když byl Kaszycki po dvou týdnech propuštěn, polské zahraniční ministerstvo odmítlo vydat v roce 1934 pasy polským fotbalistům do Prahy, kteří zde měli sehrát zápas v rámci kvalifikace na mistrovství světa v Itálii. V roce 1935 nebyla uspořádána ani tradiční akademie na počest vzniku ČSR. Polská strana se odmítla podílet na odhalování pomníku polským letcům Franciszku Żwirкови a Stanisławu Wigurovi, kteří 11. září 1932 zahynuli při letecké katastrofě u Těrlicka v ČSR.

V roce 1935 člen Společnosti prof. Władysław Tadeusz Wisłocki navrhl svolání polsko-československé konference s cílem normalizace vztahů, sblížení stanovisek a navázání politicko-vojenské spolupráce. Iniciativa vzešla od Polsko-československé společnosti v Krakově a Československo-polského klubu v Brně. Prof. Wisłocki kritizoval „diplomacii jezdeckého dělostřelectva“ plk. Józefa Becka. Zároveň byl proti uzavření československo-sovětské smlouvy s tím, že je údajně zaměřena proti Polsku, na rozdíl od paktu o nenapadení mezi Polskem a Německem, který prý měl obranný charakter. Zdůraznil, že „polská menšina na Těšínsku není

hlavní příčinou, slouží jedině jako záminka k ofenzívě...připravuje se rozbití ČSR, odtržení zvláště Slovenska ve prospěch Polska a možná i Maďarska...kdyby Polsko, stát slovanský se toho zúčastnilo, učinilo by totéž, co Rusko učinilo s ním...lepší je, abychom měli v Evropě jeden stát slovanský (a to by bylo Polsko) než, že máme několik slovanských slabých států, které, jako ČSR nyní, slouží jakési Francii...Rusko má větší zájmy v Asii než v Evropě... s bolševiky Slovanstvo nemůže počítat“.³

Na návrh prof. Wisłockého na svolání polsko-československé konference z roku 1935 reagovali místopředsedové Československo-polské společnosti Jiří Horák, Marian Szykowski a Karel Krejčí. Ve svém dopise uváděli, že „také my bolestně sledujeme rostoucí propast mezi oběma národy tak blízce příbuznými. Uznáváme důležitost důvěrné schůzky a osobní porady přátel československo-polského sblížení, kteří by připravili manifestační projev a sjezd“.⁴

Na programu uvažované konference by měly být, dle československé strany:

- a) příčiny dnešního stavu československo-polských vztahů a jeho ohlas ve veřejném mínění;
- b) kulturní požadavky – uzavření kulturní konvence
- c) výzva k syndikátům československých a polských novinářů.

Odmítli pozvání těšínských Poláků a Čechů, jako místo konference navrhli Krakov a termín 12. listopad 1935.⁵

Předseda Československo-polského klubu v Brně prof. dr. Maxmilián Kolaja psal do Polska 1. října 1935: „jsou to odlišné kroky zahraniční politiky polské a československé, ale co my na to?“⁶ Další český přítel Polska Adolf Černý psal do Krakova 8. října 1935, že „současný fatální spor nevzešel ze společnosti – je výsledkem úmyslné politické agitace“.⁷

Vznik nacionalistických nálad v polské společnosti vedl k oslabení činnosti Společnosti. Mnoho členů opustilo její řady. Počátkem konce Společnosti bylo dělení ČSR v roce 1938 a zánikem ČSR 15. března 1939 ztratila důvod existence. K formálnímu ukončení činnosti došlo na poslední schůzi 2. května 1939, písemná akta byla předána 22. června 1939 do Archiwum Akt Dawnych v Krakově. Nicméně členové Společnosti společně s Výborem pomoci pro utečence pomáhali českým a slovenským uprchlíkům, kteří přes Krakov přechali do Francie, aby se zapojili do druhého československého zahraničního odboje. Poslední valné shromáždění uložilo pokračovat ve spolupráci s Čechy a Slováky jinými cestami a uskutečňovat sbírku na pomoc politickým utečencům, kteří se nacházeli v Krakově.⁸

Před rokem 1939 existovalo v Polsku celkem dvanáct klubů a výborů zabývajících se spoluprací s ČSR, mj. Akademickie kolo ve Varšavě, Towarzystwo Polsko-Czechoslowackie v Krakově, Akademickie Towarzystwo Krakov, Československý svépomocný spolek pro Bílsko, Akademickie kolo Poznaň, Referat czechoslowacki przy Towarzystwie studentów Akademii Górniczej v Krakově, Czechosłowackie biuro Informacyjne Łódź, Czechoslowacke biuro informacyjne Varšava a Biuro Lešno.⁹

³ Archiwum Narodowe Kraków (AN), f. TPCZ, k. 15, s. 1nn.

⁴ AN, f. TPCZ, k. 15, Sprawa konferencji.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž, dopis M. Kolaji z 1. 10. 1935.

⁷ Tamtéž, dopis A. Černého z 8. 10. 1935.

⁸ AN, f. TPCZ, k. 2, zápis z 2. 5. 1939.

⁹ AN, f. TPCZ, k. 14, Sprawy stowarzyszeń.

ANOTACE

SZCZEPANKIEWICZ – BATTEK, Joanna: Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce. Warszawa: Biblioteka JEDNOTY, 2015. 151 s.

Čeští a moravští bratři jsou náboženským seskupením, které podstatně ovlivnilo utváření kultury a krajiny třech regionů dnešního Polska – Slezska, Velkopolska a okolí Lodže. Většina stop se nezachovala, proto autorka předložila tohoto průvodce, který je připomíná. Na mnoha místech v Polsku se zabývají záchranou pozůstatků tohoto dědictví vlastivědné organizace nebo potomci původních obyvatel. Jejich angažovanost stále brzdí finanční překážky a nedostatek zájmu ze strany místních orgánů.

Do průvodce se autorka snažila vložit informace o všech památkách hmotné kultury českých a moravských bratří, které na území Polska ještě zbyly. Je rozdělen do tří částí podle jednotlivých regionů – Velkopolsko, Slezsko a okolí Lodže. Publikaci vhodně doplňují fotografie a mapa.

Autorka se opírá o archivní materiál uložený ve Státním archivu v Poznani a světovém archivu moravských bratří v Herrnhutu v Horní Lužici, které konfrontuje s dosavadní odbornou literaturou především z pera Edity Štěříkové, o jejichž pracích jsme na stránkách tohoto časopisu opakovaně referovali, profesorky Univerzity A. Mickiewicz v Poznani Jolanty Dworzaczkové a dr. Zbigniewa Tobiańskiego, někdejšího archiváře v Lodži. Dokumentaci minulosti a stop českých bratří v Polsku se soustavně věnuje i časopis Jednota, který vydává Evangelická reformovaná církev v Polsku.

Ve Velkopolsku se čeští bratři – členové Jednoty bratrské, která sdružovala potomky přívrženců husitské reformace, usidlovali od poloviny 16. století. Čeští bratři přicházeli z Čech do Velkopolska ve dvou migračních vlnách – první po šmalkaldské válce, tj. po roce 1548, a druhé po bitvě na Bílé hoře 1620. V první vlně se sem přistěhovalo na deset tisíc českých bratří, kteří založili několik desítek sborů. Rozvíjeli rovněž osvětovou, vydavatelskou a charitativní činnost.

První osady moravských bratří ve Slezsku vznikly po jeho ztrátě Marií Terezií ve prospěch Pruska. Evangelická jednota bratrská byla pokračovatelkou myšlenek Jednoty českobratrské. Moravskými bratry nazýváme obvykle členy denominace, která byla v první polovině 18. století založena v Herrnhutu (Ochranově) v Horní Lužici. Zakladateli byli exulanti ze slezsko-moravského pohraničí (Suchdol, Nový Jičín), kteří se v roce 1724 usadili na panství hraběte von Zinzendorfa v Lužici. Po roce 1742, kdy se většina Slezska ocitla pod vládou pruského krále Friedricha II. Velikého, se cílem a útočištěm pro exulanty stalo rovněž Slezsko. Čeští bratři se dostali přes Münsterberk (nyní Ziębice) do okolí Sřelína (Husinec, Poděbrady) nebo na pomezí Slezska a Velkopolska k Bralínu, kde založili mj. Velký Tábor.

V roce 1802 část Čechů bydlících v okolí Bralína koupila statek Zelov v centrálním Polsku. Po roce 1863 se část rodin zabývajících se tkalcovstvím přestěhovala do Żyrardowa u Varšavy, kde našla zaměstnání v nově vzniklých textilních závodech. Několik kolonií moravských bratří vzniklo v první polovině 19. století v okolí Lodže. Počátkem 20. století se moravské ochranovské obce úplně integrovaly s místními luterány a reformovanými.

Jaroslav Vaculík

MUSIL, František: *Neznámé zámky Moravy a Slezska*. Ostrava: Šmíra-print, 2015. 632 s.

Neznámé zámky Moravy a Slezska jsou nejnovější publikací Františka Musila, vydanou v Ostravě. Autor se již v minulosti problematice zámků, hradů či tvrzí věnoval, pročež vzpomeňme alespoň díla *Zaniklé hrady, zámky a tvrže Moravy a Slezska* či *Zaniklé hrady, zámky a tvrže Čech, Moravy a Slezska po roce 1945*. V předmluvě anotované publikace je objasněno, jaká cesta vedla k jejímu vzniku, jaké místo bude zaujímat v současné moravské a slezské kastelologii a na jakém principu byl zvolen výběr objektů, jimž byla věnována pozornost. František Musil si je vědom bohatosti Moravy a Slezska na historické památky, což představovalo již od 19. století důležitý stavební kámen pro vědecké práce, jejichž součástí bylo právě poznávání těchto staveb. Podán je tedy rovněž exkurz do dějin bádání. V souvislosti s tím jsou zmíněni autoři topografických popisů Moravy Franz Schwoy a Gregor Wolny a Slezska Reginald Kneifel a Faustin Ens. Opomenut není ani pozoruhodný projekt *Vlastivědy moravské*, která měla zachytit historii všech moravských míst podle soudních okresů. František Musil vzpomíná také dílo Ladislava Hosáka či znalce středověké architektury Augusta Prokopa. Podotýká však, že na Moravě navzdory rozsáhlé produkci topograficko-historické literatury, která je důležitým zdrojem pro kastelologické studium, chybí souborná kastelologická práce pro dějiny hradů, zámků a tvrzí. Předmluvu uzavírá seznam lokalit zpracovaných v publikacích Miroslava Plačka, *Hrady a zámky Moravy a Slezska* a *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, aby bylo jasné, proč o mnohých objektech Musil nepíše. Z Plačkem rozebraných lokalit stojí za zmínku alespoň Lednice, Mikulov, Náměšť na Hané, Velké Losiny, Vranov nad Dyjí či Boskovice.

Pojem zámek Musil užívá ve dvojmýslu. V prvním případě je zámek, stejně jako hrad, sídlem středověkých společenských entit, ale jeho hlavní funkcí přestává být obranyschopnost a ústředním úkolem se stává potřeba zajistit pohodlné bydlení a společenskou reprezentaci. V druhém případě vyplývá definice zámku z právního postavení majitele v tehdejší společnosti. Zámek je tedy sídlem majitele nebo alespoň správy panství zapsaného v deskách zemských, které vlastníkově zajišťovalo politické výsady, především účast na zemském sněmu, později pak v jeho velkostatkářské kurii. Objekty, které byly součástí panství, ale bývaly jen dočasným obydlím majitele – šlechtice – spjatým s nějakou událostí a pobytem v určitém období, zařazuje autor anotované knihy rovněž do kategorie zámek. Vzhledem k zaměření publikace na méně význačné zámecké objekty se zde častěji nesetkáváme se stavbami, jež by představovaly vrcholy uměleckého vývoje. F. Musil se podrobněji nezabývá ani problémy umělecko-historického vývoje zámecké architektury, neboť její charakteristiku provedl ve svém díle *Hrady a zámky Moravy a Slezska* Miroslav Plaček. Do anotované knihy nejsou zařazena ani honosná sídla bohatých měšťanů, která jsou sice často označována jako zámek či zámeček, avšak patří do kategorie vila. Pouze několika objektům, u nichž se označení zámek, příp. zámeček velmi intenzivně užívá i dnes, je věnována zmínka v kapitole *Exkurz II. Objekty mylně považované za zámky*.

Hlavní částí Musilovy publikace je předsazena mapa Moravy a Slezska, na které jsou vyznačeny veškeré objekty, kterými se autor na následujících stranách zabývá. Nejobsáhlejší částí knihy je samotný slovník neznámých zámků Moravy a Slezska. Na něj navazuje *Exkurz I. Zaniklé zámky po roce 1945*, jenž je doplňkem k publikacím *Zaniklé hrady, zámky a tvrže Moravy a Slezska* (F. Musil a M. Plaček) a *Zaniklé hrady, zámky a tvrže České republiky* (F. Musil, M. Plaček a J. Úlovec). Obsaženy jsou zde objekty, které zmíněným autorům unikly nebo které případně zanikly po roce 2003, kdy byly heuristické práce k uvedeným dílům ukončené. Další kapitolou je *Exkurz II. Objekty mylně považované za zámky*, kde se zmiňují stavby často považované za zámky, které však ve skutečnosti zámky nejsou. Encyklopedické pojednání o více než 350 moravských a slezských zámcích, kterým nebyla v moderní literatuře v naprosté většině věnována větší pozornost, uzavírají dva zmíněné exkurzy, po kterých následuje již pouze závěr

v českém i německém jazyce, seznam českých a německých jmen zámků, soupis použitých pramenů, literatury a zkratek. Anotovaná publikace je určena především čtenářům z řad odborné i laické veřejnosti. Představuje cenný příspěvek k dějinám šlechtických sídel, je nutno zdůraznit, že se jedná o první soustavné zpracování tématu.

Petr Sedláček

FILIP, Vladimír: *Boskovice v historických fotografiích a pohlednicích*. Brno: Josef Filip 1938, 2015. 231 s.

Nakladatelství „Josef Filip 1938“ se specializuje na vydávání obrazových publikací, přičemž středem jeho zájmu je město Brno, občas Praha. V anotovaném populárně naučném díle však upřel jeho autor, Vladimír Filip, pozornost k městu Boskovice. Po stručném úvodu následuje české, německé a anglické pojednání o historii města. Součástí tohoto tematického celku jsou i krátké texty o hradu a zámku Boskovice, židovské čtvrti, židovském hřbitovu, Masarykově náměstí s radnicí a kostelem a o ostatních zajímavostech, např. panské rezidenci, kostelíku Všech svatých, evangelickém kostelu, areálu Červená zahrada, panském špitálu a pivovaru, kapli Pan-ny Marie Bolestné či Pílském údolí.

Hlavní část knihy tvoří obrazová příloha, jež je tematicky rozčleněna na následující kapitoly. *Boskovice – Historická vyobrazení*, v níž jsou obsaženy kromě kreseb a fotografií zachycujících pohledy na celé město také veduty z první poloviny 18. století. První z nich, ze sbírky Dismase z Hofferů, ukazuje městečko ze severu a druhá zabírá jeho střed s nejbližším okolím, přičemž je připojen popis významných budov, např. radnice, kostela sv. Jakuba či hrad a dominikánský klášter. Následující kapitola se věnuje boskovickému hradu a zahrnuje též jeho kresbu ze 17. století. Další tři kapitoly se zabývají boskovickým židovským městem, kde je řada historických snímků připomínajících i dnes již neexistující budovy. V jedné z kapitol je věnována pozornost i synagoze maior či židovskému hřbitovu. *Masarykovo náměstí* je dalším oddílem obrazové přílohy. Logickým pokračováním jsou pak kapitoly o farním kostelu sv. Jakuba staršího, epitafech v něm dochovaných a o radnici, která je charakteristická svoji renesanční, téměř 42 metrů vysokou věží. Obsáhlou součástí obrazové přílohy je pasáž o boskovickém zámku vystavěném v čistě empírovém slohu. Nechybí tu historické rytiny či fotografie, na nichž lze mimo exteriéru a interiéru vidět též snímky hraběcí rodiny Mensdorff-Pouilly, která zámek vlastnila až do znárodnění v polovině 20. století a roku 1991 jej restituovala. V jeho bezprostřední blízkosti se nachází zámecký skleník, jemuž je věnována další kapitola. Následující část obrazové přílohy je nazvaná *Další zajímavosti* a autoři tu přinášejí v samostatných oddílech fotografie a kresby kostela Všech svatých včetně záběrů na hřbitov, kterým byl obklopen až do vybudování parku v 90. letech 20. století. Pozornost autorů si zasloužila též budova rezidence, vlakové nádraží Boskovice – Skalice, areál Červené zahrady či evangelický kostel. Následná kapitola, *Ostatní zajímavosti*, zachycuje panskou cihelnu na počátku minulého století, myslivnu na Rovné, budovy gymnázia, sokolovny a městské elektrárny, také tzv. vyhlídku pod hradem či velikou sochu prezidenta T. G. Masaryka, jež se dnes nachází na soukromém pozemku. Autoři publikace sem zařadili i vyobrazení dívčí školy zvané „Růžová škola“, která byla situována v dnes již neexistující Růžové ulici. Na jejím místě se v současnosti rozkládá Růžové náměstí. Kapitola *Jak běžel čas...* připomíná různé historické události v Boskovicích, ale přináší také fotografie hasičů ze židovské čtvrti, společenstvo obuvníků, osazenstvo železářské továrny J. a M. Eislerů, vánoce 1915 v městském lazaretu či snímky významných boskovických rodáků, pedagoga a kazatele Aloise Slováka či světznámého malíře Otakara Kubína. Za zmínku stojí také předposlední kapi-

tola o Pílském údolí, v němž se nacházely tři vodní mlýny a které je v dnešní době hojně navštěvovaným přírodním areálem. Obrazovou přílohu uzavírají *Zajímavé historické pohlednice*, mezi kterými se nacházejí i pohledy z konce 19. a samého počátku 20. století. Celá publikace končí doslovem s poděkováním lidem, bez nichž by kniha nemohla vzniknout.

Publikace *Boskovice v historických fotografiích a pohlednicích* zaujme především obyvatele zdejšího regionu, avšak může potěšit i zájemce o historii českých, resp. moravských měst a městeček, stejně jako návštěvníky Boskovic.

Petr Sedláček

Życie codzienne, gospodarka, kultura i społeczeństwo polskie w latach 1772–1918. Rozprawy z dziejów ziem polskich w okresie zaborów. Poznań: UAM, 2015. 314 s.

Pod redakcí Waldemara Łazugi i Damiana Szymczaka vyšla péčí Ústavu historie Univerzity A. Mickiewicze kolektivní monografie o každodenním životě, hospodářství, kultuře a polské společnosti v letech 1772–1918, tj. v období rozdělení Polska mezi tři okupační mocnosti. Monografie obsahuje 22 studie věnované polským dějinám 19. století. V úvodním slově Damian Szymczak zdůrazňuje, že Poláci žili pod vládou tří různých dynastií, jejichž monarchie reprezentovaly různé kultury a stupeň civilizačního rozvoje. Poláci v jednotlivých zábořech představovali trochu jiný typ mentality, obyčejů, chování či politických sympatií. Velká pozornost je věnována různým aspektům každodennosti. Monografie ukazuje komplikovanost polské historie 19. století, kdy Poláci měli zároveň jedny dějiny a vedle toho troje dějiny zábořů rakouského, pruského a ruského.

Autory jednotlivých studií jsou historikové reprezentující nejdůležitější střediska polské historické vědy. Kromě Poznaň to jsou Krakov, Štětín, Varšava, Lodž, Katovice, Řešov, Tarnov a Toruň. V souladu s vědeckým zaměřením editorů je hlavní pozornost věnována Haliči a také problematice společné všem třem zábořům. Českých reálií se dotkl Bogusław Piotr Marks z Varšavy ve studii Saské a české osídlení ve vybraných střediscích lodžského průmyslového okruhu v první polovině 19. století. Všimá si příchodu kolonistů ze Saska a Čech do Pabianic a okolních obcí. Tkadlec Johann Flejschner agitoval v severních Čechách tamní tkalce, aby přesídlili do Kongresovky, mj. do Ksawerowa. Tak v roce 1825 do Ksawerowa přišlo deset prvních rodin a v příštím roce kolonii obývalo již 50 rodin. Každý kolonista obdržel 5 morgů (cca 2,5 ha) půdy, 300 zlotých půjčky a 32 litrů semene lnu. Osadníci z Čech vykazovali římskokatolické náboženství. Ve 20. letech 19. století přibýli do Pabianic také moravští bratři, kteří zde založili sbor.

Cenné jsou komparativní studie, např. srovnání hlavních měst, které provedl Łukasz Tomasz Sroka z Krakova, jenž porovnal Lvov, Poznaň a Varšavu a priority jejich magistrátů v 19. století. Didaktička dějepisu Violetta Julkowska z Poznaň zase ukázala, jak bylo školství nezávislého Polska po roce 1918 ovlivněno odlišnými tradicemi vzdělávání ve třech zábořech. Přínosné jsou i studie Agnieszki Kawalec z Řešova o kontaktech historiků ze tří zábořů v letech 1831–1863 a Miłosze Skrodzského z Poznaň o polských příjmeních ve třech zábořech.

Největší pozornost je věnována rakouskému záboři, tj. Haliči. O tvůrci „polské“ administrativy v Haliči Agenoru Gołuchowském (sen.) píše Stanisław Pijaj z Krakova. Na to, jak se habsburská monarchie vyrovnávala s živelnými pohromami, zvláště v Haliči, se zaměřil Ryszard Tomczyk ze Štětína. Hospodářský rozvoj Haliče na přelomu 19. a 20. století přibližuje na příkladu firmy H. Cegielski Konrad Meus. Osobnost poslance a primátora Krakova Ferdynanda Weigela (1862–1901) představuje Jakub Łukasiński. O naftovém průmyslu v Haliči jako

zmařené šanci civilizačního rozvoje píše Piotr Francszek (všichni z Krakova). O ohlas událostí v pruském a ruském záboru ve městech západní Haliče na přelomu 19. a 20. století se zajímá Sabina Rejman z Řešova.

Lze konstatovat, že anotovaná kolektivní monografie je cenným příspěvkem k bližšímu poznání polských dějin 19. století.

Jaroslav Vaculík

MAJEWSKI, Marcin Łukasz: *Wołyń. Komunizm, nacjonalizm, terroryzm*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2014. 303 s.

Mladý polský historik (nar. 1988), doktorand Katolické univerzity v Lublině, se zabývá problematikou národnostních menšin v Polsku v letech 1918–1945, zvláště na Volyni. Na základě svých dosavadních bádání představil v anotované knize činnost nelegálních ukrajinských organizací na Volyni v letech 1928–1938, kdy v čele vojvodství stál Henryk Józewski. Detailně popsal protistátní akce jak komunistů, tak nacionalistů, a to jak na ně reagovaly státní orgány. Ve své práci se opřel především o archivní materiál, zejména o zprávy, které podával vojvoda ministerstva vnitra. Poukázal na propojení ilegálních organizací s legálními ukrajinskými politickými stranami, např. s kryptokomunistickou stranou Sel-Rob. Autor ukazuje také těžkosti, které vojvodovi působila jeho snaha o pokojné soužití Poláků a Ukrajinců na Volyni. Józewskému se nepodařilo dosáhnout takového vlivu na tamní ukrajinskou menšinu, který by zastavil narůstající protipolské nálady. I když se snažil respektovat ukrajinské národní povědomí, kulturu i tradice, narážel na nepřátelskou činnost ukrajinských komunistů a nacionalistů.

Ilegální strany – Komunistická strana Západní Ukrajiny (KPZU) a Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) získaly značný vliv na volyňské Ukrajince. Na Volyni budovaly své organizační struktury, využívaly legální osvětové, mládežnické a družstevní organizace. Sabotážní a diverzní akce komunistů se odehrávaly na celé Volyni. Od počátků třicátých let 20. století rozvinula svou propagandistickou činnost zvláště OUN, především v jižní části vojvodství (sousedící s Haličí), kde se nacházela hlavní centra Volyně – města Luck, Rovno a Vladimír Volyňský a kde také žila česká menšina.

Podtitul publikace nese název Volyňský vojvoda proti ukrajinským teroristickým organizacím na Volyni 1928–1938. Protivníky Józewského nebyli ovšem jen ukrajinští komunisté a nacionalisté, ale i polští nacionalisté a vojenští představitelé, kteří nesouhlasili s jeho „volyňskou politikou“ usilující o usmíření obou národností. V otevřené opozici proti Józewskému byla i Polská matice školská a římskokatolická církev. Svou pozici Józewski udržoval jen díky podpoře maršála Józefa Piłsudského, ta ovšem po jeho smrti v roce 1935 skončila a Józewski byl v roce 1938 přesunut do stejné pozice v Lodži.

Jak ve své předmluvě uvádí prof. dr hab. Władysław Filar, Ukrajinci měli garantována všechna ústavní práva a svobody a podíl na politickém, společenském a hospodářském životě. Jako polští občané měli zajištěnu ochranu života, majetku i náboženského vyznání. Existovaly legální ukrajinské strany a organizace, např. Ukrajinské národně-demokratické sjednocení, Ukrajinská strana socialistů-revolucionářů (eseři), Volyňské ukrajinské sjednocení, Ukrajinská socialisticko-radikální strana, Ukrajinské socialistické sjednocení (Sel-Sojuz) či Ukrajinské dělnicko-rolnické socialistické sjednocení (Sel-Rob). V obecních volbách na Volyni v roce 1927 byl Sel-Rob nejsilnější stranou. V roce 1936 získali Ukrajinci ve volyňské samosprávě 69 % mandátů.

Lze konstatovat, že publikace Majewského má velkou poznávací hodnotu pro objasnění polsko-ukrajinských vztahů ve třicátých letech dvacátého století. Přibližuje těžkosti, se kterými se

potýkal vojvoda Józewski při realizaci své „volyňské politiky“ a také zdroje, které vedly k vytvoření napětí mezi oběma národnostmi za druhé světové války, zejména k tzv. „volyňské řeži“ v roce 1943.

Jaroslav Vaculík

MOTYKA, Grzegorz: *Ukraiňská partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: RYTM, 2015. 720 s.

Autor (nar. 1967) je mimořádným profesorem v Ústavu politických věd Polské akademie věd. Specializuje se na problematiku polsko-ukrajinských vztahů ve 20. století, zejména za druhé světové války a krátce po ní. Anotovaná kniha je prvním pokusem o komplexní pohled na činnost Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA). Motyka analyzuje příčiny a průběh antipolských akcí UPA uskutečněných v letech druhé světové války na někdejší východním polském pohraničí (západní Ukrajině), aktivity UPA proti Německu, Maďarům a Sovětům i její vztah k Židům a Čechům. Popisuje dlouhotrvající partyzánské boje se Sověty trvající od příchodu Rudé armády v roce 1944 až do roku 1960, kdy sovětské orgány zlikvidovaly poslední partyzánskou skupinu na Ukrajině. Kniha všestranně prezentuje cíle, taktiku i nejdůležitější bojové akce ukrajinského nacionalistického podzemí, stejně jako sovětské represe prováděné v době antipartyzánských operací vojsk ministerstva vnitra (NKVD) a státní bezpečnosti (NKGB).

Kniha je rozdělena do deseti kapitol. První je zaměřena na ukrajinské podzemí v době Druhé polské republiky. Druhá přibližuje působení OUN v letech 1939–1941 na území okupovaného Polska. Činnost OUN v letech 1942–1944 a vznik UPA v době německé okupace ukazuje třetí kapitola. Ve čtvrté kapitole se čtenář seznámí s organizační strukturou OUN a UPA. Bojovou činnost OUN a UPA v době německé okupace líčí pátá kapitola. Antipolské akce UPA v letech 1943–1945 ukazuje kapitola šestá. Činnost OUN a UPA v SSSR v letech 1944–1945, kdy začala nová sovětizace západní Ukrajiny, nastiňuje sedmá kapitola. Osmá část seznamuje s činností OUN a UPA v prvních poválečných letech do roku 1950. V deváté kapitole se čtenář seznámí s činností OUN a UPA za hranicemi Ukrajiny – v Polsku, ČSR a Bělorusku. Poslední partyzáni je název desáté kapitoly, jejíž výklad končí rokem 1960.

Českého čtenáře zaujmou dvě subkapitoly. V páté kapitole to je např. vztah UPA k volyňským Čechům a v deváté kapitole působení UPA v ČSR v letech 1945–1947.

Pokud jde o volyňské Čechy, autor zdůrazňuje, že byli loajálními obyvateli Polska, někteří bojovali v září 1939 v polské armádě. V době německé okupace vznikly české ilegální organizace Blaník a Aktiv. Motyka zdůrazňuje, že Češi se octli v těžké situaci mezi Ukrajinci, Poláky, Němci a Sověty, z nichž každá očekávala jejich podporu. UPA dokonce chtěla organizovat Českou povstaleckou armádu (ČPA). OUN předpokládala, že po vzniku samostatné Ukrajiny budou Češi z Ukrajiny vysídleni. V letech 1943–1947 zavraždili příslušníci UPA na 350 Čechů, především ze smíšených česko-polských rodin. Autor se zmiňuje o české obci Kupačiv, která se stala základnou pro společnou obranu Čechů a Poláků proti ukrajinským nacionalistům. Zamýšlí se také nad důvody vypálení obcí Český Malín a Ukrajinský Malín. Česká literatura (autor ovšem nezná literaturu po roce 1989) nepochybuje o vině německých nacistů. Z ukrajinské strany se až dosud opakují obvinění z přítomnosti polské pomocné policie na místě zločinu. Bližší informace nenašel autor anotace ani v archivu KGB v Kyjevě. Vyjasnění by mohlo přinést studium v německých archivech.

Příchod příslušníků UPA do ČSR se datuje od roku 1945, kdy zpočátku využívali málo chráněnou hranici mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. UPA zabavovala dobytek a potravi-

ny a docházelo i k vraždám komunistů a Židů. V roce 1946 začala polsko-československá spolupráce, která měla zabránit přecházení společné hranice. Proti UPA bylo postaveno na Slovensku, Moravě a v Čechách 13,5 tis. lidí. V době bojů Ukrajinci ztratili 61 mrtvých a 290 zajatých. Československé ztráty činily 32 zabitých a 26 raněných. Autor se zmiňuje také o výměně volyňských Čechů za Ukrajince z ČSR, přičemž píše: „Současné s akcemi proti UPA bylo vyvezeno ukrajinské obyvatelstvo z Československa do SSSR. Bylo vysídleno 11 672 osob ukrajinské a ruské národnosti.“

Jaroslav Vaculík

Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania. Poznań: IH UAM, 2015. 308 s.

Při příležitosti významného životního jubilea prof. dr hab. Marie Kujavské, emeritní vedoucí katedry didaktiky dějepisu Historického ústavu Univerzity A. Mickiewicze v Poznani, vyšla pod redakcí Justyny Budzińskiej a Justyny Strykowské anotovaná publikace, která bohužel neobsahuje ani curriculum vitae jubilantky, ani její bibliografii.

Kolektivní monografie po úvodním slově editorek je rozdělena do dvou částí. První je zaměřena na minulost historického vzdělávání, druhá na její současnost a perspektivy.

Přední polský didaktik dějepisu Jerzy Maternicki z Řešova začíná svou studii větou: „Vzdělávání historiků v Polsku odedávna prožívá hlubokou krizi“. Ta byla, podle jeho názoru, prohloubena v posledních letech demografickou krizí a také díky zavedení boloňského systému. Hana a Adrian Konopka z Białystoku ve stati Školy kadetů v Ruské federaci píší o vlastenecko-vojenské výchově mládeže v Rusku. Bogumila Burda ze Zelené Hory se rozepsala o kulturně-regionální identitě Slezska v letech 1850–1914. Barbara Kubis z Opolí srovnává co vybrané učebnice dějepisu píší o Velké válce 1914–1918. Grażyna Pańko z Vratislavi ukazuje obraz každodenního života obyvatel Poznaně v době 1. světové války ve světle korespondence Marie a Henryka Wypisniakových. Školní historické vzdělávání v Polsku v letech 1918–1939 zaujalo Mariusze Menze z Pozaně. Se zprávami školních inspektorů z Vilna v meziválečném období seznamuje Barbara Wagner z Varšavy. Metodologické kontroverze, ke kterým došlo na VII. všeobecném sjezdu polských historiků ve Vratislavi v roce 1948, přibližuje Maciej Bugajowski z Poznaně.

Ve druhé části monografie články Violetty Julkowské prezentují vztah mezi metodologií historie a akademickou a školní didaktikou historie. Henryka Figaj-Nowak ukazuje rozvoj myšlení v blokové a integrované výuce. Dominika Staszczuk a Andrzej Stępnik z Lublina se zaměřili na paměť a místo paměti v didaktice dějepisu. Článek Izabely Skórzyńskiej se koncentruje na otázku podílu multikulturní výchovy ve školním a mimoškolním historickém vzdělávání. Hanna Wójcik-Łagan z Kielce se zamýšlí nad některými profesionálními kompetencemi učitele dějepisu v tradiční „nové“ škole. Małgorzata Machałek ze Štětína připomíná případ Piotra Zaremby, prvního polského primátora Štětína. Justyna Budzińska z Poznaně se zamýšlí nad problematikou historie, kultury a umění v kontextu didaktiky dějepisu. S polsko-českou spoluprací při zdokonalování školních učebnic dějepisu seznamuje Danuta Konieczka-Śliwińska z Poznaně. Zofia Kozłowska z Varšavy se zamýšlí nad formami pomoci učitelům historie po radikálních školních reformách ve 2. polovině 20. a na počátku 21. století. Jerzy Gąsowski z Poznaně přibližuje, jak může psychologie pomoci v historickém vzdělávání. Justyna Strykowska z téže univerzity se chopila tématu výchovatelských kompetencí učitele dějepisu. Knihu uzavírá stať Haliny Wróżyńskiej z Poznaně o interpersonální komunikaci učitele a žáka.

Jaroslav Vaculík

Czas przeszły. Poznańskie studia historyczne. Tom 1–3, 2014–2016, 196+182+249 s.

Jako člen programové rady nového polského historického časopisu *Czas przeszły*, vydávaného Ústavem historie Univerzity A. Mickiewicze v Poznani, bych chtěl stručně informovat o obsahu jeho prvních tří ročníků.

V úvodním editoriale redakce hovoří o novém vědeckém čtvrtletníku, ve skutečnosti v prvních třech letech vyšla tři dvojčísla. Periodikum obsahuje články, recenze i vědecké diskuse. Nebrání se ani textům popularizačním a vzdělávacím s cílem dostat se k širšímu okruhu čtenářů v celém Polsku. Chce také iniciovat širší reflexi o kondici historie v současné době.

Redakce se obrátila na polské historiky z různých pracovišť s otázkou: Proč potřebujeme dnes historii? Podle redakce je v poslední době atmosféra nepříznivá společenským vědám, včetně historie, která, podle některých názorů, je „neproduktivní“ neužitečnou vědou. Na druhé straně pozoruje oživený zájem o historii v masmédiích, což potvrzuje určitou společenskou objednávku. Na výzvu redakce reagovalo čtrnáct historiků, kteří upozorňovali na řadu nedostatků, kterými současná historiografie trpí, např. nedostatečné interdisciplinární bádání a slabá recenzní činnost.

Již v prvním dvojčíslu (2014) najdeme studii, která se dotýká českých dějin, a to práci Sławomira Bobika o protihusitské činnosti krakovského biskupa Zbigniewa Oleśnického. Příspěvkem k historii sanačního režimu ve Velkopolsku je článek Piotra Okulenicze (Poznaň) o okresních hospodářských sjezdech Bezpartijního bloku spolupráce s vládou (BBWR) v roce 1934. Poznaňské univerzitní tradice před rokem 1919 hledá Krzysztof Marchlewicz (Poznaň) a nachází je již v 16.–18. století.

Druhé dvojčíslu (2015) publikuje nejprve zápis diskuse o práci Jürgena Osterhammela *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, která proběhla v Ústavu historie UAM v Poznani 29. ledna 2014. Následuje pět článků, materiály a recenze. Pruské školství v 19. století přiblížil Dariusz Łukasiewicz z Poznaně, který uvádí, že bylo nejlepší a nejproslulejší v tehdejším světě. Povinná školní docházka a likvidace negramotnosti vedly k vítězství Pruska u Sadové a Sedanu. O společném vzdělávání katolíků a evangelíků v Ostrzeszowie (Schildbergu) v pruském záboru Polska (vládní obvod Poznaň) píše Sabina Haszyńska z Poznaně. Cestování Bronisława Grąbczewského po Střední Asii a jeho ohlas v časopisu *Royal Geographical Society* přibližuje Krzysztof Marchlewicz (Poznaň). Rozkrádání státního majetku v komunistickém Polsku v letech 1956–1957 je předmětem zájmu Jerzeho Kochanowského z Varšavy. Snahy státní bezpečnosti o proniknutí do sféry kinematografie ukazuje na příkladě Leona Bukowieckého a Jerzeho Płażewského Dorota Skotarczak z Poznaně.

Třetí dvojčíslu (2016) je věnováno století osvícenství. První část čísla je věnována jednomu z největších znalců 18. století – Jeanu Fabré (1904–1975). Další články jsou věnovány náboženské problematice v době osvícenství. Týkají se obtížných vztahů státu a církve v době Velké francouzské revoluce (Renata Wilgosiewicz–Skutecka a Paweł Zajac) a prvního císařství (Martyna Deszczyńska) i náboženským oslavám ve Vilně v době vlády Augusta III. v 18. století (Bernadetta Manyś). Na tuto tematiku navazuje článek porovnávající polské a pruské školství v letech 1701–1806 z pera Dariusze Łukasiewicze (Poznaň). V oddíle *Různé čtenář* najde i články k moderním dějinám. O struktuře německých výzvědných služeb a jejich činnosti proti Druhé polské republice v letech 1918–1927 píše Adrian Czesław Naporca z Poznaně. Charkovský historik Wolodymyr Skrypčuk sleduje pronásledování politických protivníků bolševického režimu orgány ČK a GPU v Charkovské oblasti ve 20. letech dvacátého století. S koncepcemi rozvoje Poznaně ve stejném období seznamuje poznaňský historik Maksym Kempniński.

Jaroslav Vaculík

Ročenka Spolku Slovákov z Juhooslávie, č. 5. Bratislava: Spolok Slovákov z Juhooslávie, 2016. 109 s.

Zatímco čtvrté číslo Ročenky bylo věnováno 60. výročí přesídlení Slováků z Jugoslávie do ČSR v rámci akce Mat' volá, páté číslo je zasvěceno dvaceti pěti letům obnovené činnosti Spolku Slováků z Jugoslávie. Spolek vznikl v roce 1945, kdy začala reemigrace jugoslávských Slováků do ČSR. Již v roce 1946 měl spolek 254 členy a vydával krajanům doporučení pro získání československého státního občanství. Člen spolku získal občanství během několika hodin, spolek svým členům zajišťoval lístky na látky, obuv a další zboží. Uvnitř spolku probíhal boj o politický vliv, který si chtěly zajistit obě velké slovenské strany – Demokratická a Komunistická. V roce 1947 byl předsedou zvolen poslanec SNR za Demokratickou stranu Ján Myjavec. Spolek spolupracoval s Osídlovacím úřadem pro Slovensko, Jednotou reemigrantů z Jugoslávie při Československém ústavu zahraničním, Slovenskou ligou, Maticí slovenskou v Jugoslávii, Společností přátel Jugoslávie, pobočkou Jugoslávské Národní fronty v Bratislavě a spolky slovenských přesídlenců z Maďarska, Rumunska a Bulharska. V souvislosti s přerušením styků s Jugoslávií po přijetí rezoluce Imformbyra v červnu 1948 byl Spolek Slováků z Jugoslávie 11. listopadu 1949 likvidován rozhodnutím pověřenectva vnitra v Bratislavě. Někteří reemigranti se stali obětí politických procesů a k jejich rehabilitaci došlo až v 60 letech 20. století.

Teprve listopadová revoluce v roce 1989 vytvořila předpoklady pro obnovení činnosti spolku 29. září 1990 jako nepolitické krajanské organizace Slováků z Jugoslávie. Zakládající valná hromada proběhla 16. března 1991, kde předseda přípravného výboru informoval, že snahy o obnovení spolku se datují už od roku 1985. Za 25 let činnosti spolku proběhlo patnáct valných hromad. Na valné hromadě 22. listopadu 2014 bylo zvoleno nynější vedení v čele s dr. Samuellem Jovankovičem, který se autorsky zabývá historií Slováků ve Vojvodině a také didaktikou dějepisu. Jeho kniha *Z minulosti vojvodinských Slovákov* (Nadlak 2014) má potenciál být výborným zdrojem informací pro všechny zájemce o dějiny dolnozemských Slováků. Pozoruhodnou publikací je i soubor sedmi odborných článků z didaktiky dějepisu nazvaný *Dejepis v pedagogických dokumentech a vo vyučovaní* (Bratislava 2012). Pod jeho vedením spolek spolupracuje s obnovenou Maticí slovenskou v Srbsku, Ústavem pro zahraniční Slováky Matice slovenské, Domem zahraničních Slováků, Úřadem pro Slováky žijící v zahraničí, Slovenským svazem protifašistických bojovníků, Krajanským muzeem Matice slovenské, spolky Slováků z Rumunska, Bulharska a Maďarska, Sdružením spolků dolnozemských Slováků a velvyslanectvím Srbské republiky v Bratislavě. Spolek organizuje odborné vědecké semináře a konference věnované především historii dolnozemských Slováků.

Páté číslo Ročenky publikuje i řadu dalších zajímavých studií, např. Kurikulum slovenských reálií jako vzdělávací program pro děti zahraničních Slováků nebo *Kníže Michail Obrenovič – přítel Slováků* (obě z pera S. Jovankoviče).

Jaroslav Vaculík

**Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,
řada společenských věd, roč. 30, 2016, č. 2**

SEZNAM AUTORŮ

- doc. PhDr. František Čapka, CSc., Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: capka@ped.muni.cz
- prof. Alexandr Nikolajevič Galjamičev, Státní univerzita Černyševského, Ústav světových dějin, Astrachaňská 83, 410012, Saratov, Ruská federace, e-mail: galyamichev57@mail.ru
- Piotr Stanisław Goltz, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Polsko, e-mail: piotrgoltz@o2.pl
- prof. PhDr. František Hanzlík, CSc., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany, Kounicova 65, 662 10 Brno, Česká republika, e-mail: frantisek.hanzlik@unob.cz
- PhDr. Jindřich Zdik Zdeněk Charouz, OPraem., Th.D., Římskokatolická farnost Želiv, Želiv 122, 394 44 Želiv, Česká republika, e-mail: jindrichzdik@seznam.cz
- doc. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D., Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: 127372@mail.muni.cz
- doc. PhDr. Pavel Krafl, Dr., Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: pavel.krafl@seznam.cz
- Mgr. Monika Kudelová, Filosofická fakulta, Ostravská univerzita, Reální 5, Ostrava, 701 03, Česká republika, e-mail: A14641@holub3.osu.cz
- dr Joanna Lusek, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, ul. Tatrzańska 3/38, 41-907 Bytom, Polsko, e-mail: joannalusek@op.pl
- doc. ThDr. Petr Mareček, Th.D., Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: marecek@ped.muni.cz
- PhDr. Jan Saheb, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava, Česká republika, e-mail: jan.saheb@osu.cz
- Mgr. Petr Sedláček, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: sedl.p@mail.muni.cz
- Mgr. Jaroslava Smetanová, Ph.D., Ústav jazykových a kulturních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, Česká republika, e-mail: smetanov@node.mendelu.cz
- Mgr. et Mgr. Lenka Šmidová Malárová, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: 261132@mail.muni.cz
- PhDr. Kamil Štěpánek, CSc., Katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: stepanek@ped.muni.cz
- prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., Katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: vaculik@ped.muni.cz
- Mgr. Peter Zmátlo, PhD., Katedra histórie, FF KU v Ružomberku, Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovensko, e-mail: peter.zmatlo@ku.sk
- Ing. Pavel Zona, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany, Kounicova 65, 662 10 Brno, Česká republika, e-mail: pavel.zona@unob.cz

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / STUDIES

- GOLTZ, Piotr: Mity założycielskie i tradycja dynastyczna u Piastów i Przemyslidów na podstawie kronik anonimowa zw. Gallem i Kosmasa / Founding Myths and Dynastic Tradition at the Piast and Přemyslids Based on Chronicles Written by an Anonymous Called Gallo and by Kosmas 3
- ГАЛЯМИЧЕВ, Александр Николаевич: Карл IV в трудах историков России / Charles IV., in the Works of Russian Historians 23
- KRAFL, Pavel Otmar: Liturgický zpěv ve statutech vídeňské kanonie sv. Doroty z 15. století / Liturgical Chant in the Statutes of Viennese Canon of St. Dorothy from the 15th Century 29
- SAHEB, Jan: Normativní rámec temporální správy olomouckého biskupství v době sedisvakance v předbělohorském období / Normative Framework for Temporal Administration of the Olomouc Bishopric During the Sede Vacante in the Period Preceding the Bílá Hora 34
- SEDLÁČEK, Petr: Průnik kurentu do české novogotické kurzívy na příkladu boskovické rychtářské knihy 1556–1667 (1687) / The Penetration of Kurent into the Czech Neo-Gothic Italics on the Example of the Bailiffs Books of Boskovice 1556–1667 (1687) 43
- SMETANOVÁ, Jaroslava: Spisovatel Charles Sealsfield a jeho názor na postavení původních Američanů / The Author Charles Sealsfield and His Opinion on the Status of Native Americans 61
- VACULÍK, Jaroslav: K dělnické emigraci z českých zemí a Slovenska do Německa v letech 1885–1938 / The Working-class Emigration from the Czech Lands and Slovakia to Germany in the years 1885–1938 71
- KALETA, Petr: Rusové a ruská témata v meziválečném lužickosrbském periodiku „Lužica“ / The Russians and Russian Themes in the Interwar Lusatian Periodical “Lusatia” 82
- ZMÁTLO, Peter: Česi na Slovensku – případ úředníka Vojtěcha Süssa / Czechs in Slovakia – the Case of the Official, Vojtěch Süss 89
- ČAPKA, František: K sociálnímu vývoji v letech velké hospodářské krize v českých zemích (v Československu) s přihlédnutím k úloze odborů (1930–1934/1935) / The Social Development in the Years of the Great Depression in the Czech Lands (Czechoslovakia) with Regard to the Role of Trade Unions (1930–1934 / 1935) 99

LUSEK, Joanna: Status kandydatów na nauczycieli oraz nauczycieli pochodzenia żydowskiego na terenach III Rzeszy w latach 1933–1939 / The Status of Candidates for Teachers and Teachers of Jewish Origin on the Territory of the Third Reich in the Years 1933–1939	115
ZONA, Pavel: První československá partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova v Jugoslávii v materiálech archivu Svazu Čechů v Republice Chorvatsko / The First Czechoslovak Partisan Brigade of Jan Žižka in Yugoslavia in the Archive Materials of the Association of Czechs in the Republic of Croatia	127
HANZLÍK, František: Ovládnutí bezpečnostních složek ministerstva vnitra komunistickou stranou v roce 1945 a jeho důsledky / Taking Control of the Security Forces of the Ministry of Interior by the Communist Party in 1945 and its Consequences	133
KUDELOVÁ, Monika: Edukace dětí a mládeže v tzv. nových průmyslových muzeích jako fenomén německé muzejní pedagogiky / Education of Children and Youth in the so-called New Industrial Museums such as the Phenomenon of German Museum Education	145
ŠTĚPÁNEK, Kamil: K modelové analýze vizuálních médií pro dějepisnou výuku: kreslené příběhy o Karlu IV. / The Model Analysis of Visual Media for History Lessons: Cartoons about Charles IV	155
MAREČEK, Petr: „Učedník, kterého Ježíš miloval“: jeho role a význam v Janově evangeliu / “The Disciple Whom Jesus Loved”: His Role and Importance in the Gospel of John	167
MATERIÁLY / MATERIALS	
ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Lenka: Výběrová bibliografie prací k dějinám brněnského městského práva a správy do roku 1620 / Selected Bibliography of Works on the History of the Brno Municipal Law and Administration until 1620	181
DROBNOSTI / PARTICULARITIES	
CHAROUZ, Jindřich Zdeněk: Křtinská záhada – klášter premonstrátek / The Mystery of Křtiny – The Convent of Premonstratensian Nuns	198
VACULÍK, Jaroslav: Společnosti polsko-československého přátelství v Krakově v meziválečném období / Societies of Polish-Czechoslovak Friendship in Cracow in the Interwar Period	203

ANOTACE / ANNOTATIONS

SZCZEPANKIEWICZ – BATTEK, Joanna: <i>Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce</i> . Warszawa: Biblioteka JEDNOTY, 2015. 151 s. (J. Vaculík)	206
MUSIL, František: <i>Neznámé zámky Moravy a Slezska</i> . Ostrava: Šmíra-print, 2015. 632 s. (P. Sedláček)	207
FILIP, Vladimír: <i>Boskovice v historických fotografiích a pohlednicích</i> . Brno: Josef Filip 1938, 2015. 231 s. (P. Sedláček)	208
<i>Życie codzienne, gospodarka, kultura i społeczeństwo polskie w latach 1772–1918. Rozprawy z dziejów ziem polskich w okresie zaborów</i> . Poznań: UAM, 2015. 314 s. (J. Vaculík)	209
MAJEWSKI, Marcin Łukasz: <i>Wołyń. Komunizm, nacjonalizm, terroryzm</i> . Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2014. 303 s. (J. Vaculík)	210
MOTYKA, Grzegorz: <i>Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii</i> . Warszawa: RYTM, 2015. 720 s. (J. Vaculík)	211
<i>Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania</i> . Poznań: IH UAM, 2015. 308 s. (J. Vaculík)	212
<i>Czas przeszły. Poznańskie studia historyczne</i> . Tom 1–3, 2014–2016, 196+182+249. s. (J. Vaculík)	213
<i>Ročenka Spolku Slovákov z Juhoslávie, číslo 5</i> . Bratislava: Spolok Slovákov z Juhoslávie, 2016. 109 s. (J. Vaculík)	214
SEZNAM AUTORŮ / LIST OF CONTRIBUTORS	215

INFORMACE PRO AUTORY

Časopis *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* vychází dvakrát ročně a je otevřen pluralitě názorů. Přijímá proto všechny tematicky se vztahující příspěvky. Rukopisy jsou anonymně posuzovány dvěma recenzenty a z jejich hodnocení vychází redakční rada při přijímání rukopisů. S výsledky recenzního řízení je autor redakcí seznámen v nejkratším možném termínu. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

K úpravě rukopisu:

- 1) Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na CD (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce vaculik@ped.muni.cz.
- 2) V textu, prosím, dodržujte tyto pokyny:
Celkový rozsah textu je maximálně **45 000** znaků (včetně mezer), a to včetně poznámek pod čarou a úvodního textu v angličtině. Závěrečné cizojazyčné shrnutí je mimo rámec jmenovaných **45 000** znaků a jeho rozsah je **1000–1600** znaků (včetně mezer).
Číslu procent píšeme vždy takto **20 %**, nikoliv takto 20%.
Název monografie, časopisu, článku nebo studie píšeme vždy kurzivou, nikoli jinak (např. v uvozovkách). Příklady: *Český lid, České menšiny v Evropě a ve světě* (Praha 2009) aj., nikoli „Český lid“, „České menšiny v Evropě a ve světě“ (Praha 2009) aj.
Přesné datum (včetně dne a měsíce) uvádíme vždy takto: **7. 6. 1935**, nikoli 7.06.1935.
Časový rozsah uvádíme vždy takto: v letech **1939–1945**, nikoli 1939 – 1945 nebo takto 1939-1945.
Rozsah stránek je uveden takto. **s. 7–10**, nikoli s. 7-10.
Pokud citujeme periodickou tiskovinu, tak č. značíme u všech časopisů a novin jako **č. 1**, nikoli n 1, Nr. 1, № 1, No. 1 aj.
- 3) Poznámkový aparát připojte na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
- 4a) V odkazech na archivní prameny dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), značka a název fondu (sbírky), karton, inventurní číslo, signatura, název nebo popis dokumentu.
- 4b) V odkazech na odbornou literaturu i publikované texty ve funkci pramenů dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ – verzálkami, křestní jméno – iniciálou) – spoluautoři: *Název. Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, rok vydání, rozmezí stran. **Stať ve sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie, ale ne verzálkami) s doplněním zkratky (ed., respektive edd.): Název sborníku. Podnázev (ne kurzivou). Místo a rok vydání, rozmezí stran. **Stať v časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). Název časopisu (případně ročník), rok vydání, případně číslo, rozmezí stran. **Stať v denním tisku:** Název novin, přesné datum, rozmezí stran.

Vzory citací:

Monografie:

ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005.

Stat' ve sborníku:

VACULÍK, J.: *Die Reemigration in der Tschechoslowakei 1945–1948*. In: Heumos, P. (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001, s. 99–110.

Stat' v časopisu nebo periodickém sborníku:

ŠTĚPÁNEK, K.: *History of Silesia in 17th–20th Centuries and Current Textbooks of History*. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal* 3, 2011, No. 1, s. 13–18.

VACULÍK, J.: *Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945–1948*. *Slezský sborník*, 1997, 95, č. 1–2, s. 140–146.

Stat' v denním tisku:

Národní práce, 19. 10. 1943, s. 2.

Archivní materiál:

Moravský zemský archiv v Brně, f. C 145 Státní soud, oddělení Brno, k. 311, inv. č. 1377, fol. 496–498, vyjádření Jaroslava Turečka.

Dvě nebo tři jména se navzájem oddělují pomlčkou s mezerami. Rozpětí stran se uvádí pomlčkou bez mezer (viz výše).

5) Připojte **abstrakt** a **klíčová slova** v anglickém jazyce.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd bude s potěšením publikovat anotace a recenze nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí a zahraniční a jeho redakce za ně předem děkuje.

Redakce

**Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykova univerzity,
řada společenských věd 30, 2016, č. 2**

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

Vychází 2× ročně
Ročník 30, číslo 2, datum vydání 30. 12. 2016

Tisk: TYPOARTPRES Brno

MK ČR E 19943
ISSN 1211-6068